

**T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İLAHİYAT ANABİLİM DALI
İLKÖĞRETİM DİN KÜLTÜRÜ VE AHLÂK BİLGİSİ ÖĞRETMENLİĞİ
BİLİM DALI**

**MEHMET AKİF ERSOY'UN SAFAHAT İSİMLİ
ESERİNDEKİ AHLÂK ANLAYIŞI İLE İLGİLİ
GÖRÜŞLERİ**

Yüksek Lisans Tezi

FATMA SULTAN AKTAŞ (YAZICI)

İSTANBUL, 2007

**T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İLAHİYAT ANABİLİM DALI
İLKÖĞRETİM DİN KÜLTÜRÜ VE AHLÂK BİLGİSİ ÖĞRETMENLİĞİ
BİLİM DALI**

**MEHMET AKİF ERSOY'UN SAFAHAT İSİMLİ
ESERİNDEKİ AHLÂK ANLAYIŞI İLE İLGİLİ
GÖRÜŞLERİ**

Yüksek Lisans Tezi

FATMA SULTAN AKTAŞ (YAZICI)

DANIŞMAN: DOÇ. DR. YURDAGÜL MEHMEDOĞLU

İSTANBUL, 2007

Marmara Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Tez Onay Belgesi

İLAHİYAT Anabilim Dalı İLKÖĞRETİM DİN KÜLTÜRÜ VE AHLAK
BİL.ÖĞRETMENLİĞİ Bilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisi FATMA SULTAN AKTAŞ
nın MEHMET AKİF ERSOY'UN SAHAFAT İSİMLİ ESERİNDE AHLAK ANLAYIŞI İLE
İLGİLİ GÖRÜŞLERİ adlı tez çalışması ,Enstitümüz Yönetim Kurulunun 19.07.2007 tarih
ve 2007-8/30 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından oybirliği/oyçokluğu ile Yüksek
Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Öğretim Üyesi Adı Soyadı

İmzası

Tez Savunma Tarihi : 17.10.2007

- 1) Tez Danışmanı : DOÇ. DR. YURDAGÜL MEHMEDOĞLU
2) Jüri Üyesi : PROF. DR. MUSTAFA UZUN
3) Jüri Üyesi : PROF. DR. MEHMET FARUK BAYRAKTAR

.....

.....

.....

GENEL BİLGİLER

İsim ve Soyadı	: Fatma Sultan Aktaş (Yazıcı)
Anabilim Dalı	: İlahiyat
Programı	: İlköğretim Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi
Danışmanı	: Doç. Dr. Yurdağül Mehmedoğlu
Tez Türü ve Tarihi	: Yüksek Lisans- Eylül 2007
Anahtar Kelimeler	: Mehmet Akif Ersoy, Safahat, Ahlâk, Eğitim

ÖZET

MEHMET AKİF ERSOY'UN SAFAHAT İSİMLİ ESERİNDEKİ AHLÂK ANLAYIŞI İLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİ

Bir milletin gelişebilmesi, varlığını sürdürebilmesi ve her alanda söz sahibi olabilmesi için milli ve dini değerlerine sahip çıkması gerekir. Türk milletinin tarihinde geleceğine yön vermiş pek çok şahsiyet olmuştur. Mehmet Akif Ersoy milletimizin milli ve dini değerlerini ön plana çıkararak önder bir kimliktir. Tüm şiirlerini topladığı Safahat isimli eserinde Akif'in fikirleri hâlâ güncelliğini korumaktadır. Bu eserde, yetiştirilecek nesillerin eğitiminde yol gösterecek ahlâkî ilkeler mevcuttur. Tezimizin konusunu da bu ahlâkî ilkeler oluşturmaktadır.

İnsanların kendilerini ve çevrelerindeki etkileyecek ahlâk ilkeleri Ferdî Ahlâk; aile hayatıyla ve ailedeki eğitimle ilgili ahlâk ilkeleri Ailevî Ahlâk ve bütün bir sosyal hayatı etkileyecek olan ahlâk ilkeleri de Toplumsal Ahlâk başlıklarında incelenmiştir. Konusu Safahat'ta bulunan ahlâk ilkeleri olan tezimizin birinci bölümünde şairimizin hayatı, yetişmesinde çok büyük emeği olan ailesi, memuriyet hayatı, Mısır'a gidişi, savaş yıllarındaki tutumu ve eserleri kısaca anlatılmıştır. Bu bölümde Akif'i eğiten, O'nun yetişmesinde etkisi olan her neden incelenmiştir. Çünkü

asıl konumuz olan Safahat'ın içeriğinde bulunan ahlâk ilkeleri hangi sosyal ve psikolojik yapının ürünü olduğunu ortaya koymak gerekmektedir. İkinci bölümde Safahat'ın yazıldığı devrin genel durumuyla, Akif'i yetiştiren hocalar ve şairimizin okuduğu kitaplar anlatılmıştır. Yenilik adına kendi öz değerlerinden vazgeçen milletlerin durumlarının acınası bir hal almasını sürekli anlatan Mehmet Akif, kendi yaşadığı devrin durumunu yansıtmaktadır. Bizim de bu tarihi süreci özet olarak almamız, Safahat'ın felsefesini oluşturan etkenleri göstermek istememizdir. Son bölümde, Safahat'taki ahlâk ilkeleri, yukarıda da belirttiğimiz üzere ferdî, ailevî ve toplumsal olarak gruplandırılacak şekilde işlenmiştir. Çalışmamızda bu ilkeler, çocukların eğitimine yön verecek, insanî ilişkileri düzenleyecek şekilde anlatılmıştır. Son derece modern bir bakış açısıyla şiirlerinde hâlâ güncelliğini koruyan bu ilkeleri işleyen Akif, milletimizin yapısına uygun, oldukça güzel tespitlerde bulunmuştur. Zaman meydan okuyan bu eserdeki tarihi tecrübelerden ve eğitim felsefesinden faydalanmak gerekmektedir. Milletimizin yarınlara güvenle bakabilmesi ve yapılan hataların tekrarlanmaması için bu şarttır. Bu sebeple çalışmanın geliştirilmesi gerekmektedir. Faydalı olmasını temenni ediyoruz.

GENERAL KNOWLEDGE

Name and Surname	: Fatma Sultan Aktaş (Yazıcı)
Field	: Theology
Programme	: Religion Culture and Moral Philosophy (Primary School Theology Teaching)
Supervisor	: Associate Professor Doctor Yurdağül Mehmedoğlu
Degree Awarded and Date	: Master-September 2007
Keywords	: Mehmet Akif Ersoy, Safahat, Morals, Morality, Education

ABSTRACT

MEHMET AKİF ERSOY'S ETHIC INTELLIGENCE AT SAFAHAT

A nation needs to embosom it's nation and religious values to develop, continue to exist and be influential in every field. There are several personalities during Turkish history, who directed the future. Mehmet Akif Ersoy is a leading personality, who signified our nation's national and religious values. His ideas stil live in his work, called Safahat, in wich he collected all his poems. This work contains leading moral principles about education of growing new generations. Topic of our thesis consists of these moral principles.

These principles were examined under their title. These are; moral principles, which affect the person and people around him/her, are personal morality, principles about family life and education in family, and principles that influence all the social morality. In the first section of our thesis, whose theme is in Safahat, life of our poet, his family, that had great effort in his growth, his official life, his journey to Egypt, his attitude during war years and his works were explained. In this section, every reason, which was effective in his growth, was studied. Because our main topic, the moral principles is in Safahat, it is necessary to reveal that what kind of social and psychological structure's production these principles are. In the second section the general situation of the era, in which Safahat was written, the teachers that raised Akif and books that he read were mentioned. Mehmet Akif, who continuously explained the deteriorating situation of nations, which abandoned their real values for the sake of innovation, reflected the situation of the era he lived in.

The reason why we took this historical process as a summary is that we want to show the factors shaping the philosophy of Safahat. In the last section, the moral principles in Safahat were examined by separating them into groups as personal, domestic and social as we mention before. In our work, these principles were stated in a way that they will guide the education of children and regulate the relationship among people. With an extremely modern view, Akif, who worked these living principles, found out pretty good determinations and appropriate for our nations. It is necessary to benefit from historical and philosophical experiences in this enduring work. This is really important for our nations to look ahead confidently and not to repeat the mistakes done before. Because of this, it is necessary to develop the study. We hope it will be beneficial.

ÖNSÖZ

Mehmet Akif Ersoy, nasıl hissetmişse öyle yaşamış nadir kimselerden biri olması hasebiyle her zaman imrenerek okuduğum ve öğrenmeye çalıştığım her şiirinden, her makalesinden, her hutbesinden ders almaya gayret gösterdiğim –bana göre- milli kimliğimizi gençlere aktarabilecek ve pek çok konuda rehber olabilecek bir şahsiyettir. Tezimin konusunu seçerken de, çalışırken mutlu olabileceğim, araştırdıkça bilmediğim yönlerini keşfedebileceğim ve her şey tamamlandığında da elimde koca bir hazinenin kalacağını biliyordum. Dini ve milli değerlerin eğitimimiz için oldukça büyük katkısının olduğuna inandığım Safahat, benim için incelenmesi gereken nadide bir eser mahiyetindeydi. Safahat'ı konu edinmemin en büyük nedeni bu olmuştur. Tezimi hazırlarken Mehmet Akif Ersoy'un dini ve milli kişiliğini ön plana alan bir çalışma yapma gayretinde oldum. Zira yetişen nesle aktarılacak en önemli hazinenin ve kültürel birikimin dini ve milli kimlik olduğu kanaatindeyim. Tezimi hazırlarken bazı zamanlar oldu ki, yazdığım beyitlerden sonra kalkıp hemen bir şeyler, yenilikler yapmak istedim; bazı zamanlar oldu ki okuduklarımdan içlendim; kimi zaman öğrendiklerimi eşimle, ailemle, çevremle ve öğrencilerimle paylaştım. Şurası bir gerçek ki her gün yeni, güzel ve faydalı şeyler öğrendim. Tecrübelerimin azlığından, bakış açımın farklı oluşundan dolayı belki de Safahat hak ettiği şekilde incelenemedi. Ancak tüm samimiyetimle söyleyebilirim ki, Safahat hayatımın her safhasına girdi. Bana kocaman bir define bıraktı.

Bu çalışmamda bana rehberlik eden danışman hocam Doç. Dr. Yurdağül Mehmedoğlu'na, hiçbir fedakârlıktan kaçınmadan beni idare eden sevgili eşime, desteklerini ve dualarını hiçbir zaman bırakmayan aileme ve arkadaşlarıma teşekkür etmeyi bir borç biliyorum. Çalışmamızın faydalı olmasını temenni ediyor, bu konudaki görüşlerinizle bana yardımcı olacağınızı ümit ediyorum

Fatma Sultan Aktaş (Yazıcı)

10 Temmuz 2007

Üsküdar

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	Sayfa no i
İÇİNDEKİLER.....	ii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM MEHMET AKİF'İN HAYATI ve ESERLERİ

I- HAYATI.....	3
A- AİLESİ.....	3
B- TAHSİLİ, İLK ŞİİRLERİ VE YAZILARI.....	4
C-MEMURİYET HAYATI VE EVLENMESİ.....	6
D- MUALLİMLİĞİ.....	6
E-SAVAŞ YILLARINDAKİ TUTUMU	7
1- Balkan Harbi'nde Akif.....	7
2- Milli Mücadele'de Akif.....	7
3- İstiklâl Marşı	9
F- MİSİR'A GİTMEDEN ÖNCE ANKARA VE İSTANBUL'DAKİ SON GÜNLERİ.....	10
G- MİSİR'DAKİ HAYATI.....	12
H- VATAN'A DÖNÜŞÜ VE VEFATI.....	14
II- ESERLERİ	
A- MENSUR ESERLERİ.....	14
1- Tefsirleri.....	14
2- Vaazları.....	15
3- Makaleleri.....	15
4- Tercümelere.....	15
5- Mektupları.....	16
6- Diğer Yazıları.....	16
B- MANZUM ESERLERİ.....	16
1- Safahat Dışında Kalan Şiirleri.....	16
2- Safahat.....	17
a- Birinci Kitap: Safahat.....	17
b- İkinci Kitap: Süleymaniye Kürsüsünde.....	17
c- Üçüncü Kitap: Hakkın Sesleri.....	18
d- Dördüncü Kitap: Fatih Kürsüsünde.....	18
e- Beşinci Kitap: Hatıralar.....	18
f- Altıncı Kitap: Âsım.....	18
g- Yedinci Kitap: Gölgeleler.....	19

İKİNCİ BÖLÜM SAFAHAT'IN GENEL FELSEFESİNİN OLUŞUMU

I- MEHMET AKİF'İN YETİŞTİĞİ DEVRİN GENEL DURUMU.....	20
II- MEHMET AKİF'İN YETİŞMESİNDE ETKİLİ OLAN KİŞİLER VE OKUDUĞU KİTAPLAR.....	32

A- BABASI.....	32
B- ANNESİ.....	34
C- DERS ALDIĞI HOCALAR.....	34
D- ARKADAŞLARI VE OKUDUĞU KİTAPLAR.....	35

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MEHMET AKİF'İN SAFAHAT'INDAKİ AHLÂK ANLAYIŞI

I- AHLÂK.....	37
II-MEHMET AKİF'İN SAFAHAT'TAKİ AHLÂK ANLAYIŞI.....	40
A- FERDİ AHLÂK.....	43
1- İnsanın Mahiyeti ve Kıymeti.....	43
2- Edep.....	49
3- İlim, İlmin Önemi ve Aydınlar.....	51
4- Çalışmak, Azim, Gayret ve Tevekkül.....	77
5- Ümitvâr Olmak.....	110
6- Sabır.....	127
7- Doğruluk-Sıdk.....	137
8- Emanet-Emaneti Ehline Vermek.....	147
9- Cesaret.....	156
10- Cahillik ve Cehaletten Uzak Durmak.....	161
11- Kötü ve Zararlı Alışkanlıklardan Kaçınmak.....	168
12- İnatçılık Etmemek.....	182
B- AİLEVİ AHLÂK.....	184
1- Ailenin Önemi.....	184
2- Çocuğun Ailedeki Eğitimi.....	190
C- TOPLUMSAL AHLÂK.....	204
1- Adalet.....	205
2- Vazife Bilinci-Sorumluluk.....	232
3- Birlik ve Beraberlik.....	234
4- Fikir ve Vicdan Hürriyeti.....	244
5- Dostluk ve Arkadaşlık.....	255
6- Devlet Başkanının Tutumu.....	259
7- Yoksula Yardım.....	269
8- Büyüklere ve Misafire Hürmet.....	273
9- Selâm.....	277
10- Komşu Hakkı.....	279
11- Meselelere Bakışta Yapıcı Olmak.....	281
12- Din Anlayışı ve Din Adamlarının Tutumları.....	287
NETİCE.....	322
EK-1 'TARİH-İ KADİM'- 'BERLİN HATIRALARI' NDA NOKSAN BULUNAN 98 MISRA'- 'TARİH-İ KADİM'E ZEYL'.....	325
KAYNAKÇA.....	340

GİRİŞ

İnsan hayatında tecrübenin çok önemli bir yeri vardır. Yetişen nesle aktarılacak bilgi, görgü, ahlâkî ilkeler ve anlayışlar hem çok hızlı bir şekilde gelişen dünyaya ayak uydurulmasını kolaylaştırır, hem de yapılan hataların yinelenmesini büyük ölçüde engeller.

Milletlerin hayatlarında zamana damgasını vuran bazı olaylar ve şahsiyetler vardır. Türk milletinin de tarihinde, bağımsızlığını kazanma mücadelesi ve bu mücadelede rol alan eşsiz kimseler önemli bir yer teşkil eder. Milli mücadele yıllarında Mehmet Akif Ersoy da her Türk ferdi gibi oldukça sıkıntı çekmiştir. Elinden gelenin en iyisini yapmaya çalışan Akif, pek çok zorluğa katlanmış ve fedakârlıklarda bulunmuştur. Yaşadığı devirde çevresiyle olan ilişkilerinde ve eserlerinde çağının durumunu, milletinin halini, kurtuluş yollarını çok iyi analiz etmiştir. Tüm şiirlerini topladığı “Safahat” adlı eserinin de bu zengin tecrübelerinden faydalanılması ve günümüzdeki ahlâkî meselelere ışık tutması açısından incelenmesi gerekir. Bugüne kadar yapılan araştırmalarda Safahat’tan yararlanılmış, ancak Safahat’ın tamamı ele alınmamıştır. Akif’in mevize ve hutbeleri, hayatı, eğitim anlayışı, sanatı, üslûbu, sosyal problemlere bakış açısı çeşitli tezlerde incelenmiştir. Biz çalışmamızda Safahat’ın tamamını inceleyip Akif’in ahlâk anlayışını ortaya koymaya çalıştık.

Çalışmamızın amacı, Mehmet Akif’in Safahat adlı eserindeki ahlâk anlayışını araştırmaktır. Bu bağlamda milli şairimizin çağımıza da ışık tutacak ahlâkî öğretilerini ve düşüncelerini ortaya koyma gayretindeyiz.

İnsan ilişkilerinin düzenlenmesinde güçlü bir yaptırımı olan ahlâk ilkelerinin belirlenmesi de bizlere yeni nesillerin yetiştirilmesi için yol gösterecektir. Tezimizi hazırlarken sadece insan hayatındaki fazilet olarak kabul edilen ahlâkî ilkeleri değil, Ahmet Hamdi Akseki’nin Ahlâk Dersleri adlı kitabında bahsedildiği gibi insanlar için rezilet olarak kabul edilen davranışları da inceledik. Yalnız bu inceleme yapılırken Akif’in rezilet olarak belirlenen davranışları tasvip ettiği düşünülmemelidir. Zira Akif bu davranışların yanlışlığını ortaya koymuştur. Biz de tezimizde bu davranışların zararlarını çok yönlü incelemeye çalıştık.

Milli ve dini duyguların ön plana çıkarıldığı bir eğitim anlayışının yetiştirilecek nesillerin en faydalı ve verimli biçimde eğitilebilmesi için yararlı olacağı kanaatindeyiz. Bu bağlamda Akif, Türk milletinin duygu ve düşüncelerine tercüman olmuş, kimliğini en doruk noktada yansıtmış bir fikir adamı, bir şairi ve eğitimcidir. Tecrübelerinden yararlanılması gereken nadide şahsiyetlerdendir. Ahlâkî yapının bozulmasıyla milletlerin siyasi ve sosyal hayatlarının da bozulacağı herkesin malumudur. Bu nedenle Mehmet Akif'in eserleri ve düşünceleri ahlâkî yozlaşmanın önüne geçebilecek mahiyette olduğu unutulmadan incelenmelidir.

Araştırmamız Akif'in Safahat'ına aldığı şiirleriyle sınırlıdır. Safahat'ın dışında kalan şiirleri, diğer makale, yazı, hutbe, tercüme ve mevzeleri inceleme konumuza dâhil edilmemiştir.

Bu çalışma hazırlanırken Mehmet Akif'in hayatı, eserleri ve yetiştiği çevre de kısaca anlatılmıştır. Bununla birlikte çalışmamız geçerli ve güvenilir kaynak taraması yapılarak hazırlanmış, yöntem olarak dokümantasyon yöntemi kullanılmıştır. Ahlâkî ilkelerin tespit edildiği bölümlerde konu önce genel bir çerçeveye ele alınmış, daha sonra beyitler verilip gerekli açıklamalar yapılmıştır. Şiirler yazılırken orijinal metin korunmuştur.

Akif'in ahlâkî öğretilerinin tespit edilmeye çalışıldığı tezimizde günümüze de ışık tutacak bilgiler sunulmaya gayret gösterilmiştir. Bu nedenle tezimizin genel üslûbunda yetişecek nesillere nasıl davranılması gerektiği ile ilgili izlenebilecek yollara işaret edilmesine özen gösterilmiştir. Safahat'ı her okuyanın da görebileceği üzere sonsuz bir derya olan bu şiirler hâlâ canlılığını korumaktadır. Bundan dolayı üzerinde tekrar tekrar düşünülmesi gereken bir sanat ve üslûp şaheseri olan Safahat'ı okumanın faydası er geç görülecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

MEHMET AKİF'İN HAYATI ve ESERLERİ

I- HAYATI

A- AİLESİ

Mehmet Akif Ersoy 1290 yılının şevval ayında (22 Kasım 1873) İstanbul'un Fatih ilçesinin Sarıgözel semtinde dünyaya gelir. Babası İpekli Tahir Efendi'dir. Tahir Efendi temizliği ve titizliği ile ünlüdür. Bundan dolayı herkes ona “temiz Tahir Efendi” demektedir. Tahir Efendi, ümmi ve Arnavut olan Nurettin Ağa'nın oğlu olup tahsil için İpek'ten¹ İstanbul'a gelmiştir. Fatih Medresesi müderrislerindedir. Annesi Buharalı Mehmet Efendi'nin kızı, Hâce (Hacı) Emine Şerife Hanım'dır. Emine Şerife Hanım ilk evliliğini Şirvanlı Derviş Efendi ile yapar. Önce Amasya'ya sonra İstanbul'a (Sarıgözel Akif'in de doğacağı eve) yerleşirler. İki oğlu bir kızı dünyaya gelir. Ancak önce iki oğlunu sonra da kocasını kaybeder. Genç yaşta dul kalan Emine Şerife Hanım, Tahir Efendi ile evlenir. Bu evlilikten sonra kızı da vefat eder. Akif'in doğumu aileye büyük mutluluk verir. Emine Şerife Hanım ile Tahir Efendi'nin bu evlilikten bir de kızları olur.

Emine Şerife Hanım tam anlamıyla bir Türk İslâm hanımefendisidir. Sağlam karakterli, tecrübeli, anlayışlı, derin görüşlü, itikadı bütün, beş vakit namazında, ibadetlerinden derin haz alan, iyilik etmekten bahtiyarlık duyan, ince ruhlu hassas bir hanımdı. Akif'in ilk hocası, babası Tahir Efendi'dir. Tahir Efendi ramazan ayında padişahın huzurunda yapılan “Huzur Dersleri” denilen derslere iştirak ederdi. İyi ahlâklı, ehl-i takva, fazilet sahibi, cömert, büyük şahsiyet sahibi, mert, dürüst, olgun, bir müderristi. Akif'e göre babası, ahlâkının kaynağı idi. Tahir Efendi, çabuk darılır, kolay öfkelenirdi. Şair Nazif'e göre; Akif gibi bir şair böyle bir babadan doğabilirdi.²

¹ İpek şehri o zamanlar Osmanlı sınırları içinde olan Arnavutluk'ta bir kaza merkeziydi.

² Ayrıntılı bilgi için bakınız: M Ertuğrul Düzdağ, **Mehmet Akif Hakkında Araştırmalar I**, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, Ocak 2000, s. 24–25, 39–42, 49–55; “Mehmet Akif Ersoy” Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 28, s. 432

Akif'e babası Tahir Efendi ebced hesabıyla doğduğu yılı gösteren “Ragıyf” ismini vermişse de ailesinden ve mahalleliden kimse bu ismi söyleyememiş ve “Akif” şeklinde değiştirmişlerdir. Sadece babası ölene kadar bu ismi kullanmıştır.

B- TAHSİLİ, İLK ŞİİRLERİ VE YAZILARI

Mehmet Akif, zamanın geleneğine uyarak dört yaşından dört ay dört gün alınca Fatih'te *Emir Buhari Mahalle Mektebine* başlar. Burada iki sene okur. Sonra yine Fatih'te Muvakkithane'nin yanındaki *Fatih İbtidai Mektebinde* ilk tahsiline başlar. Üç sene burada okur. Bu arada babasından Arapça dersleri de alır. Tahir Efendi oğlunun tahsiliyle küçük yaşlarından itibaren ilgilenmiş ve eğitimine büyük özen göstermiştir. Akif bu konuyu Safahat'ında bir haşiyede şöyle açıklar: “Babam Fatih müderrislerinden İpekli Hoca Tahir Efendi merhumdur ki, benim hem babam, hem hocamdır. Ne biliyorsam kendisinden öğrendim.”³ İbtidai mektebini bitiren Akif, *Fatih Merkez Rüştüyesine* başlar. Bir yandan da babasından Arapça derslerine devam eder. Bir yandan da Fatih Camiinde Farsça dersleri veren, Hafız Divanı, Gülistan ve Mesnevi'yi okutan Es'ad Efendi'nin derslerini de takip eder. Lisan öğrenme kabiliyeti oldukça ilgi çekici olan Akif'in, yaşıtalarının çok ilerisinde Arapça ve Farsça bilgisi olur.

Rüştüyeye devam ederken şiire merakı gelişen şairimizin ilk okuduğu şiir kitabı Fuzuli'nin “Leyle ve Mecnun” adlı eseridir. Vezinsiz, kafiyesiz olarak yazdığı ilk şiirlerini de bu yıllarda kaleme almıştır. Babası, Akif'in şiire olan merakına ses çıkarmamıştır.

Rüştüyeyi bitiren Akif'i babası meslek seçiminde serbest bırakmıştır. Mehmet Akif bunun üzerine Mülkiye Mektebini seçer. Mülkiye “İdâdi” ve “Âli” olmak üzere iki kısma ayrılıyordu. Üç sene okuyup İdâdi kısmını bitirir, Âli kısmına geçince babası vefat eder sonra da evleri yanar. Bununla birlikte Akif'in sıkıntılı yılları başlar. Zira babası olmadan bu okulda okuması güçleşecektir. Üstelik bu okuldan mezun olanların iş imkânı ya hiç olmamakta ya da çok cüz-i bir maaşla çalıştırılmaktaydı. Ailenin tüm sorumluluğu üzerinde olan Akif mezun olduğunda hemen iş bulabileceğini düşündüğü

³ Mehmed Akif Ersoy, *Safahat*, Hazırlayan: M. Ertuğrul Düzdağ, 6. Basım, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2005, s. 181

ve yeni açılan dört yıllık Baytar Mektebine geçer. Baytarlık Mektebini birincilikle bitirir.

Yüksek tahsilini bitirdikten sonra sürekli okuması nedeniyle metnine oldukça hâkim olduğu Kur'an-ı Kerim'i ezberler, hafız olur. Bu ezberleme işi üç ay gibi kısa bir süre sürer.

Akif, ilk dini eğitimini ailesinden alır. Anne ve babasındaki ibadet şevk ve hazzını bizzat görür. Dindar bir ailede ve çevrede yetişir. Dinle ilgili kavramları, hükümleri, davranış biçimlerini hep bu çevrede öğrenir. Dini ve ahlâkî bilgileri zihnine ve gönlüne tedrici olarak yerleştirir. Babası bir Nakşî müridi olmasına rağmen bu konuda Mehmet Akif'i serbest bırakmıştır. Dini terbiyesini etkileyen ikinci etken *Baytarlık Mektebindeki* hocalarıdır. Şairimiz Baytarlık Mektebini bitirdikten sonra da dini tahsilden ve dini hayattan kopmamıştır.

İdadi, Mülkiye ve Baytar Mekteplerinde Mehmet Akif'in en iyi dersi hep lisan dersleri olmuştur. Baytar Mektebinin son iki yılında şiire olan ilgisi daha bir artar. İlk şiirleri dini, ahlâkî ve garamî⁴ tarzıdır. Güzel parçalar yazdıysa da sonradan bunların hepsini yok eder.

Mehmet Akif Ersoy'un sanatla ilk kez münasebet kurmaya başladığı öğrencilik yılları -özellikle de Baytar Mektebindeki yılları- edebiyat hayatımızın da oldukça hareketli olduğu bir dönemdir. Çünkü bu yıllar Avrupaî dönem Türk Edebiyatında Muallim Naci, Recaizade ve bu iki edebiyatçının taraftarları arasında sürdürülen ilk ve büyük bir kalem kavgasının yapıldığı yıllardır. Bu yıllarda sanat hayatımız yenilik ve canlılık kazanmıştır. İşte Akif kendisini böylesine heyecan ve hareket dolu bir sanat ortamında idrak etmiş ve bu iki topluluktan Muallim Naci tarafını tutmuştur. Bu eğilimde Muallim Naci'nin aynı zamanda Akif'in hocaları arasında olmasının da etkili olduğunu söylemek gerekir. Ayrıca Mehmet Akif'in ilk şiirlerinde Muallim Naci havası açık bir şekilde görülür. Ancak elbette ki sanatındaki bu birikime, yetiştiği çevreden ve ailesinden aldığı dini ve milli terbiyeyi de ilave etmek gerekir.⁵

⁴ **Garamî:** Düşünceden çok, canlı duygulara ve aşka dayanan (sanat eseri).

⁵ Osman Nuri Ekiz, **Mehmet Akif**, İstanbul: Toker Yayınları, 1985, s. 12

Mehmet Akif'in "28 Aralık 1893'te "Hazine-i Fünûn" mecmuasında yedi beyitlik bir gazeli yayımlandı. Bu gazel Akif'in halen bilinen ilk matbu eseridir."⁶ Ayrıca Akif'in ilk şiirleri 1898–1899 senelerinde Resmî gazetede yayınlanmıştır. Safahat kadar bir hacmi vardır. Safahat'a almadığı bu şiirleri; ahlâkî, dini, felsefi ve pek azı da aşka dair konuları içermektedir.

Akif'in kendi ifadesiyle ilk şiirlerinde Ziya Paşa, Muallim Naci, Namık Kemal, Hâmid ve eskilerin -özellikle de Sadi-i Şirâzi'nin- tesiri görülür.⁷

C- MEMURİYET HAYATI VE EVLENMESİ

Mehmet Akif birincilikle bitirdiği Baytar ve Ziraat Mektebi'nden (Veterinerlik Fakültesi) mezun olunca; baytar müfettiş muavini olarak tayin edilir. İstanbul'a atanmasına rağmen dört sene (1894–1898) Osmanlı sınırlarında olan Rumeli, Anadolu ve Arabistan'ın çeşitli bölgelerinde vazifeli olarak bulunur.

Akif, mesleğinden dolayı halkın her tabakasıyla yakından ilişki kurar. Memleketin her köşesindeki toplumsal, sosyal yapıyı ve halkın durumunu yakından görür. Bu durum O'nun vatanın ve milletin dertlerini tespit etmesinde etkili olur. Halkı ve memleketi iyi tanımış olması, isabetli görüş ve kararlara varmasına neden olur.

1 Eylül 1898'de, yirmi beş yaşında iken Tophane-i Âmire veznedarı Mehmed Emin Bey'in yirmi yaşındaki kızı İsmet hanımla evlenir⁸ Akif'in üç erkek ve üç kızı olmuştur. İlk üç çocuğu kızdır. Dördüncü çocukları bir buçuk yaşında vefat eder. Bir süre veznedar konağında, sonra Akif'in annesinin evinde, daha sonra İstanbul'un çeşitli semtlerinde oturmuşlardır.

D- MUALLİMLİĞİ

Mehmet Akif memuriyetinin yanında Halkalı'daki Baytarlık Mektebinde; Kitabet ve Darülfünûn'da; Edebiyat dersleri vermiştir. Balkan Harbinden sonra haksızlıklara tahammül edemeyen Akif, müdürünün haksız yere vazifesinden

⁶ M. Ertuğrul Düzdağ, *İstiklâl Şairi Mehmet Akif Ersoy*, İstanbul: İSKİ Yayınları, 2002, s: 13

⁷ Düzdağ, *Mehmet Akif Hakkında Araştırmalar I*, s. 33

⁸ Düzdağ, *İstiklâl Şairi Mehmet Akif Ersoy*, s: 17

alınmasıyla en son memuriyeti olan Umur-i Baytariye Müdür Muavinliğinden de istifa eder. Daha sonra Darülfünûn'dan da ayrılan Akif, hatıralarla bağlı olduğu Halkalı'daki mektepte pek az bir ücretle derslere devam etmiştir. Dört beş sene kadar da Dar'ül-Edeb ismindeki özel bir okulda fahri olarak ders vermiştir.

E- SAVAŞ YILLARINDAKİ TUTUMU

1-Balkan Harbi'nde Akif

1912 yılında başlayan Balkan Harbi milletimizin tarihindeki büyük felaketlerden biri olmuştur. Zira Rumeli'de müslümanlığın ve Osmanlının bütün izlerini silmeye çalışan düşman, Müslümanları çoluk-çocuk, kadın-erkek, yaşlı-genç demeden topyekûn katlediyorlardı. Akif, milletimizin bu çilesinden dolayı kahroluyor ve üzüntüsünü şiirlerinde dile getiriyordu. "Hakkın Sesleri" kitabı böyle bir ortamda yazılmıştır.

Balkan Harbi'nde Akif, "Fatih Kürsüsünde" adlı uzun manzumesini yazar. Hepsi aynı anda yayınlanmamış bu eser, milletimizin içine düştüğü durumların nedenlerini ve çarelerini anlatan bir manzumedir. Cehalet, tembellik ve çalışmak yüzünden milletin ne hallere düştüğünü, ecdadın bu şekilde miskin hareket etmediğini anlatan Akif, bu elim durumdan duyduğu kederi canlı ve etkileyici bir şekilde dile getirir. Ahlâkî yönden düşülen kötü durumun ve ırkçılığın milletin başına gelen felaketlerin sebebi olduğu da yine bu kitapta anlatılmıştır.

Asıl şiirlerini 1908 de yayınlamaya başlayan Mehmet Akif, aynı yıl İttihat ve Tarikat Cemiyeti'ne girer; 1913 yılında müdürünün haksız yere görevinden alınmasıyla da memuriyetinden istifa eder. Az bir ücretle muallimliğe devam eden şairimiz, arkadaşı Baytar Hasan Efendi'nin vefatı üzerine -verdiği sözün neticesi olarak- çocuklarına da bakmaya başlamıştır. 1914 yılında iki ay sürecek Mısır gezisine çıkar. "El-Uksur'da" şiiri, bu seyahatin ürünüdür.

2- Milli Mücadele'de Akif

Osmanlının hasta adam olarak değerlendirilip itibardan düşmesi, dünya devletleri arasında söz sahibi olmasını engeller. İster istemez I. Dünya Savaşı'na katılan

milletimizin, Anadolu'daki direnişleri ve nihayet şanlı Çanakkale Zaferi'ne rağmen müttefiklerimizin yenilmesi bizim de yenik sayılmamıza neden olur.

I. Dünya Savaşında İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin istihbarat bölümünden görevli olarak Akif, Almanya'ya davet edilir (1914). Almanlar İngilizlerden esir alınan Müslümanlara iyi muamelede bulunduğunu göstermek ve İslam âleminin sevgisini kazanmak için bu daveti tertip ederler.⁹

“Berlin Hatıraları” Berlin seyahatinin ilhamıyla yazılmıştır. Zamanın şartları müsaade etmediği için yayınlanamamış olan Tevfik Fikret'in “Tarih-i Kadim” şiirine cevap niteliğindeki 98 mısralık bölümü “Hatıralar” kitabına alınmamıştır.¹⁰ Tevfik Fikret milletimizin edebiyat hayatına çok büyük katkıları olabilecekken, imanını ve milli duygularını kaybetmiş bir talihsizdir. Otuz yaşlarına kadar tam anlamıyla müslüman gibi yaşayan şair, “Tarih-i Kadim” şiiriyle tüm yüce duygulara, kutsal değerlere hücum etmiştir. Tevfik Fikret'in bu şiiri zamanın dini bilgi ve duygulardan uzak kalmış aydınların üzerelerinde derin izler bırakması, Mehmet Akif'in cevap yazmasına neden olmuştur.¹¹

Mondros Mütarekesi ve İzmir'in işgal edilmesiyle Mehmet Akif kahrolur. Bu şerefli milletin başına gelenlerin nasıl bertaraf edileceğini düşünür durur. Sebilürreşad dergisini milletin kurtuluş sesi haline getirdikten sonra söyleyeceklerini bu dergide dile getirir. Bu üzücü durumun ardından milli şairimiz ilk önce Balıkesir'e gider. Burada Zağnos Paşa camiinde halkın tüm hislerine tercüman olacak bir vaaz verir. Balıkesir'e gelişi Akif'in Milli mücadeleye fiilen katılımını gösterir. Hintli Müslümanlardan Hüseyin Kıdvay'ın Anadolu mücadelesini öven ve İngilizleri yerlere geçiren eserini damadı Ömer Rıza Doğrul'a gizlice çevirterek bastırır. Bu eseri Anadolu'ya dağıtarak fikir hizmetlerinden birini daha başarır.¹² Daha sonra Mehmet Akif Anadolu'ya gidip milli mücadeleye bizzat katılmak ister. Sebilürreşad dergisinin sahibi arkadaşı Eşref Edip'e Ankara'ya gittiğini söyler ve derginin klişesiyle birlikte arkasından gelmesini ister. Ankara'ya geldiğinde milli mücadelenin lüzumuna inanmayanların tahrıklarıyle

⁹ Ahmet Kabaklı, **Mehmet Akif**, 8. Basım, İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, 2003, s. 20; Düzdağ, *İstiklâl Şairi Mehmet Akif*, s. 55

¹⁰ Düzdağ, *İstiklâl Şairi Mehmet Akif*, s. 55

¹¹ Düzdağ, *İstiklâl Şairi Mehmet Akif*, s. 61–63

¹² Kabaklı, s. 21

oluşacak bir isyanı önlemek üzere Konya'ya gider. Oradan Kastamonu'ya gelir. Burada Nasrullah Camiinde ünlü hutbesini yapar. Bu hutbe Sebilürreşad'da yayınlanır; birçok cami de okunur ve cephede askere dağıtılır. Akif'in bu hutbesinin askeri ve halkı galeyana getirip onları milli mücadeleye inandırmasındaki etkisi tartışılmayacak kadar büyüktür.

Ocak 1921 de Mehmet Akif -Biga ve İzmit'ten mebus seçilmesine rağmen bir dilekçeyle- Burdur'dan milletvekili seçilerek Ankara'ya geri döner.¹³ Ankara'da Tacettin Dergâh'ında bütün mebus günlerini geçirir. Bu dergâh Milli Marşımızın da yazılacağı yerdir.

Kurtuluş Savaşı daha da şiddetlenir ve düşman Sakarya önlerine kadar gelir. Bu günlerde devlet merkezinin Kayseri'ye alınması düşünülse de Akif değil başkentini değiştirilmesi Ankara'dan ayrılmanın akıllara bile getirilmesini istemez. Sebilürreşad'da mutlak zaferin hakkımız olduğuna dair sürekli yazılar yazar ve milletimizin bağımsızlığa olan inancını ayakta tutmaya çalışır. Sakarya muharebesinin kazanılmasından sonra yeniden canlanan milli şuur 30 Ağustos 1922 de nihai zaferi görür. Türk milletinin yıkılmazlığı bir kez daha dünyaya gösterilir. Yalnız Mehmet Akif'in bu mutlu günleri uzun sürmez. Zira muharebe meydanlarında kazanılan zaferlerden sonra, milli benliğin yitirmeye başlandığı ve gurbet hayatının acı yüzünün görüldüğü acı günler yakındır.

3- İstiklâl Marşı

Türkiye Büyük Millet Meclisi milli mücadeleyi anlatacak, milletin başarıya olan inancını pekiştirmek için milli bir marş yazılması gerektiği kararına varır (1920). Bunun üzerine tüm yurttaki milli marşın yazılması için bir müsabakanın düzenleneceği duyurulur. Birinci olan marşın yazarına beş yüz lira para ödülünün de verileceği belirtilir. Mehmet Akif bu müsabakaya katılmaz. Yedi yüzden fazla şiirin yarışmaya katılmasına rağmen devrin maarif vekili (şair) Hamdullah Suphi Tanrıöver "Herkesi tatmin edecek ve o günlerin heyecanını ifade edebilmiş bir şiire rastlamadıklarını"¹⁴

¹³ D. Mehmet Doğan, *Camideki Şair Mehmet Akif*, 3. Basım, İstanbul: İz Yayıncılık, 2006, s. 52

¹⁴ Düzdağ, *Mehmet Akif Hakkında Araştırmalar I*, s. 115-116

söyler. Mehmet Akif'in yakın arkadaşı olan Tanrıöver ona bizzat bir mektup¹⁵ yazar ve birinci olması durumunda bu paranın kendisine verilmeyeceğini söyler.

Akif bunun üzerine Tacettin Dergâh'ına çekilerek eşsiz marşımızı yazar. Diğer yedi yüz şiirin içinden de altı tanesi seçilerek meclisin huzurunda İstiklâl Marşı'mızla birlikte okunur. Tartışmasız tüm şiirlerin içerisinden Akif'in şaheseri seçilir. Tam üç kez ayakta okunup dakikalarca gözyaşlarıyla dinlenen marş, milli marşımız olur.

Vaat edilen beş yüz lira meclisin muhasebecisi tarafından çıkarılınca, çok fazla ihtiyacı olmasına rağmen Akif bu paranın tek kuruluşuna dahi dokunmadan Dârülmesâî adıyla kurulan, fakir Müslüman kadınlara ve çocuklarına iş öğretmekle uğraşan bir hayır cemiyetine bağışlar.¹⁶

F- MISIR'A GİTMEDEN ÖNCE ANKARA VE İSTANBUL'DAKİ SON GÜNLERİ

Çok uzun zamandır beklenen ve bu necip milletin yeniden şahlanması öncü sinyalleri olduğu sanılan günler hâlâ gelmemiştir. Zira Akif, o devre hükmeden idarecilerin İslâm dünyasına öncülük etme, milletin esaretten kurtulup yeniden dünyanın ileri devletleri arasında söz sahibi olması gibi niyetlerinin olmadığını; aksine kendi şahsi ihtiraslarının peşinde olduklarını sezmeye başlar. Cahillik, fakirlik ve esaretin her yeri sardığı Türk milletinin bu şekilde bir muameleye maruz kalması Akif'i ömründe hiç düşmediği kadar keder, yeis ve üzüntülere sürükler.

Mehmet Akif, milli esasları ihmal etmeden fazilete dayalı bir çağdaşlaşma ve modernleşme fikrinin öncülüğünü yapıyordu. Yalnız devir, hiç de Akif ve O'nun gibi düşünenlerden yana değildi. Aksine İslâm dinini horlayan, bu dinin milli benliğimizdeki yerini inkâr eden ifrat haller yaşıyor; şanlı tarihimize ve mazimize ters yeni modaların çıkmasına meydan veriyordu. Bu zihniyetle uyuşamayacağını ve inanmadığı şeyleri kabul edemeyeceğini açıkça belirten Akif, hiçbir manevi değere tahammülü olmayan

¹⁵ Hamdullah Suphi Tanrıöver'in mektubu şu şekildedir: "Pek aziz ve muhterem efendim, İstiklâl Marşı için açılan müsabakaya iştirak buyurmamalarındaki sebebin izâlesi için pek çok tedbirler vardır. Zât-ı üstâdânelerinin matlub şiiri vücuda getirmeleri maksadın husûlü için son çare olarak kalmıştır. Endişenizin icap ettiği ne varsa hepsini yaparız. Memleketi bu müessir telkin ve teheyycü vasıtasından mahrum bırakmamanızı rica ve bu vesile ile en derin hürmet ve muhabbetlerimi arz ve tekrar eylerim. (5 Şubat 1337/1921 Umûr-i Maârif Vekili Hamdullah Suphi)" Düздаğ, *Mehmet Akif Hakkında Araştırmalar I*, s. 116

¹⁶ Düздаğ, *Mehmet Akif Hakkında Araştırmalar I*, s. 125

zamanın idarecileri tarafından Türkiye’de kalmasına, bu vatanda ekmek yemesine bile müsamaha gösterilmeyecektir. Zamanın maksatlı pek çok yazarı tarafından da üzerine hücum edilen milli şairimiz, işsiz, güçsüz kalmış; menfaatperestler tarafından ‘gerici’ iftirasıyla İstiklâl Marşımızın şairi olduğu unutulmuş pek çok saygısızlığa maruz kalmıştır.

1923 yılında Sebilürreşad dergisini yeniden çıkarmak isteyen Akif, yoğun bir sansür bombardımanı ile karşılaşmıştır. ‘Odu’ gibi olsa da doğrunun söylenmesi gerektiğine inanan şairimiz yazması gerekenleri yazamayınca dostu ve hürmetkârı Abbas Halim Paşa’nın davetini kabul ederek Mısır’a gitmekten başka çare bulamamıştır. Mısır’a gidişinden sonraki ilk iki yazda tekrar İstanbul’a geldiyse de 1925 ten sonra devamlı olarak Mısır’da yaşamaya başlamıştır; daha açıkçası burada yaşamaya mecbur kaldı.¹⁷

Mısır’a gidişinin ardından dedikodular bitmez. Bunların ne kadar maksatlı ve sadece Akif’i neslin gözünden düşürmek için yapılan planlı söylentiler olduğu aşikârdır. Zira bu söylentilere göre milli şairimiz şapka giymemek için Mısır’a gider. Bu konuya Ertuğrul Düzdağ ve Ahmet Kabaklı’nın tespitlerini aktararak cevap vermek isteriz. Ertuğrul Düzdağ; Akif’in yıllarca ızdırap çekerek mücadele ettiği Batı’dan bilim ve teknikten başka bir şeyin alınmasına tabii olarak karşı çıkacağını belirtir.¹⁸ Aynı şekilde Ahmet Kabaklı’nın tespitleri de şu şekildedir: Mehmet Akif başına bir şey almasını sevmeyen bir insandır. Fesi de sevmez ve çoğunlukla da şaşkınlıkla dolaşırdı. Resimlerinde de bunu görebiliriz. Türkiye’ye son döndüğünde de elinde bir şapka vardı.¹⁹ Bütün bunlar bize gösteriyor ki Akif şapka giymemek için canından fazla kıymet verdiği vatanını terk etmemiş; bilakis milli mücadelenin amacını unutup batının her haliyle vatanımızın içlerine kadar nüfuz etmesine göz yumanlar tarafından terk etmeye zorlanmıştır.

¹⁷ Kabaklı, s. 26–27.

¹⁸ Düzdağ, *Mehmet Akif Hakkında Araştırmalar I*, s.198. Ayrıca ayrıntılı bilgi için bakınız: Düzdağ, *Mehmet Akif Hakkında Araştırmalar II*, 2. Basım, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, Ocak 2000, s. 46–58.

¹⁹ Kabaklı, s. 27

G- MISIR'DAKİ HAYATI

Vatan aşığı Mehmet Akif, vatanını bırakmaya zorlanmasıyla Mısır'a gider ve oradaki çilesi başlar. Zira Mısır'da kaldığı süre zarfında Akif, çok fazla maddi sıkıntı çeker, hasta olur. Hastalığı sirozdur. Bakımsızlık ve imkânsızlıklar yeterli tıbbi desteğin de olmamasıyla hastalık iyice ilerler ve baş edilemeyecek bir hal alır. Akif'in en büyük korkusu artık vatanından uzaklarda ölmek olur.

Akif önceleri sadece kış aylarını Mısır'da geçirir. Daha sonraları sürekli olarak Mısır'da kalmaya başlar. Bu süre zarfında arkadaşlarına yazdığı vatan özlemiyle dolu mektuplarından ne hallerde olduğunu anlamak mümkündür.²⁰ Yalnızca şu parçası dahi, eski azim ve ümit şairinin perişan halini anlatmaya yeter:

Şu serilmiş gölgeme imrenmedeyim
Ne saadet? Hani ondan bile mahrûmuyum ben
Daha bir müddet eminim ki hayatın yükünü
Dizlerim titreyerek çekmeye makûm ben.
Çöz de artık yükümün kördüğüm olmuş bağını
Bana çok görme İlâhî; bir avuç toprağını.

Mehmet Akif'in Mısır yaşantısı, yalnız kendisini yıkmakla kalmamış edebiyatımız için de ciddi talihsizlik olmuştur. Verimliliğiyle bilinen şair, 1926–1930 arasında ancak üç kıt'a, 1931'den sonra sadece birkaç şiir yazabilmiştir. Daha Türkiye'de iken 1922'lerde İstiklâl Savaşımızın destanı olarak tasarlamış bulunduğu İkinci Asım ile, ömrü boyunca tahayyül ettiği bir şaheser olacak 'Peygamber'in Veda Haccı Şiirlerini' yazamamıştır. O'nun bu durgunluk ve verimsizliğinde Kur'an tercümesi çalışmalarının da payı olduğu da düşünülebilir. Ayrıca kendi milletinden uzaklaşınca cemiyetçi şiir tarzından da fikren ve hissen kopmuş, bir çeşit ruh bozgununa uğramış olan Akif, bu tarzda Leyla, Gece v.s gibi birkaç deneme yapmıştır. Fakat o

²⁰ 9 Nisan 1932'de Mahir İz'e yazdığı mektupta şu satırlar vardır: "Gönüm harap, zihnim perişan, elim işe varmıyor. Hiçbir inşairah hissetmiyorum, bütün maneviyatım harap. Son senelerde bir hayli okudum, fakat okuduklarımdan bir şey istifade edebildim mi bilemem" (Kabaklı, s. 29)

güne kadar izlediği nazım yolundan hayli farklı bir yol izlemiş, yalnız yeni oluşturduğu bu temada fazlaca şiir yazmasına ömrü vefa etmemiştir.²¹

Yukarıda da kısaca sözü edildiği üzere Akif bir tercüme yapmaktadır. Mısır'a son olarak dönmek üzere gittiğinde Diyanet İşleri Başkanlığı Kur'an-ı Kerim'in meali ve tefsiriyle Sahih-i Buhari'nin tercümesini yaptırmak ister. Hadis tercümesi Ahmed Naim, tefsir Elmalılı Hamdi Efendi tarafından yapılacaktır. Mealin Akif tarafından yapılması istense de Akif bu mesuliyet altına giremeyeceğini belirtir. Arkadaşları çok ısrar ederler ama Akif ikna olmaz. Kıramayacağını bildikleri Ahmet Naim'i araya sokmaları üzerine Mehmet Akif meal adıyla ve Elmalılı'nın tefsiriyle basılması şartıyla bu işi kabul eder.

Dilimizi son derece etkili ve ahenkli kullanan milli şairimiz dostlarının da ifadesiyle mükemmel bir meal hazırlar. O kadar ki her kelimedede, kelimenin hakkını verecek kadar uğraşır. Eşref Edip hayran olduğu meali şöyle anlatır: "O ne sadelik, o ne ahenk! Ayetler arasındaki irtibatı muhafaza hususunda öyle büyük kudret göstermiş ki, bütün bir sureyi okursunuz da hiçbir ayetin başında veya sonunda ufak bir irtibatsızlık göremezsiniz. Müfessirler ayetler arasındaki irtibat ve münasebetleri anlatmak için sahifeler dolusu izahatta bulunurlar. Üstad ise bu irtibatı, fiilen o suretle yapmış ki, bir ayetin bitip diğer ayetin başladığının farkında bile olmazsınız. Bir şiir gibi senelerce üzerinde işlenmiş hiçbir tarafında, hiçbir noktasında hiçbir pürüz kalmamış... Su gibi akıyor. Bir çağlayan gibi gönülleri heyecana veriyor."²²

Yalnız beklenmedik bir durum oraya çıkar. Meali son bir kez daha tashih edip notlarını ilave ederek ilmi bir heyetin kontrolünden geçirmek isteyen Akif, ibadetlerde bir inkılâp yapıp Kur'an yerine Türkçe meallerinin okutulmak istendiğini öğrenir. Kendi hazırladığı bir mealle Kur'an'a yapılacak bu darbeyi düşünmek bile O'nu kahretmeye yeter. Hemen Diyanet İşleri Başkanlığına meali hazırlayamayacağına dair bir haber gönderir. Akif'in meali gerçekten bu Türkçe ibadet yüzünden istenmektedir.²³ Mehmet Akif İstanbul'a son kez dönerken hazırladığı meali dostu Yozgatlı Müderris İhsan Efendi'ye bırakır ve dönmediği takdirde yakılmasını vasiyet eder. Tüm

²¹ Kabaklı, s. 29–30.

²² Düzdağ, *Mehmet Akif Hakkında Araştırmalar II*, s. 90

²³ Ayrıntılı bilgi için bakınız: Düzdağ, *Mehmet Akif Hakkında Araştırmalar II*, s. 63–67; Kabaklı, s. 33–35

araştırmalar gösteriyor ki Akif'in bu eşiz eseri kadim dostunun sözünde durmasıyla yakılır ve o güzel meal ortadan kalkar.²⁴

H- VATAN'A DÖNÜŞÜ VE VEFATI

Mehmet Akif'e 1935 yılında siroz teşhisi konulur. Tedaviler bir işe yaramaz. Daha önce de belirttiğimiz üzere Akif vatanından ayrı olarak ölmek istemez. 1936 Haziranında bu özleme son verip vatanına gelir. Bir süre hastanede kalan Mehmet Akif daha sonra dostlarından birine ait olan Alemdağ'ındaki bir köşke götürülür. Bir süre daha orada kalır. 27 Aralık 1936 da milli şairimiz vefat eder.

Beyazıt Camiinde o gün tesadüfen bulunan birkaç üniversiteli genç "bir fakirin cenazesine yardım ediyoruz" zannıyla cenazeye ilgilenirler. Cenazenin Akif'e ait olduğu öğrenilince devlet erkânından kimsenin itibar etmediği naaş büyük bir insan seliyle Edirnekapı şehitliğine getirilir ve çok sevdiği dostu Ahmet Naim Bey'in yanına konulur. Bugün şairin iki yanında Ahmet Naim ve Süleyman Nazif'in kabirleri vardır²⁵.

II- ESERLERİ

A- MENSUR ESERLERİ:

1- Tefsirleri

Mehmet Akif'in on sekizi manzum olarak Safahat'ta yayınlanmış olan toplam elli yedi tefsiri vardır. Akif, memleketin ve halkın o günkü meselelerine hitab eden ayet ve hadisi mevzu ederek okuyuculara yol göstermeye çalışmıştır. Bu yüzden bu yazılara tefsir ilmine göre değil zamanın meselelerine bakış açısını yansıtması bakımından bakılmalıdır. Muhammed Abduh'tan yapmış olduğu uzunca bir "Asr suresi tefsiri" de vardır.

²⁴ Bu mealten bir örnek: (Ayetel Kürsinin anlamı) "Allah o Allah'tır ki, ondan başka Allah yoktur, bâkidir. Her an bütün hilkatin üzerinde hâkim ve kâimdir. Ne uyuklar, ne uyur. Göklerde, yerde ne varsa hepsi O'nundur. Kim tasavvur olunabilir ki, kalksın da O'nun izni olmaksızın nezd-i ilâhîsinde şefa'at edebilsin? Mahlûkâtın işlediklerini, işleyeceklerini bilir, mahlûkâtı ise ilm-i ilâhîsinden yalnız onun dilediğini kavrayabilir. Başka bir şey bilemez. İlmi bütün gökleri, yeri kucaklar ve bunların nigâhbanlığı kendisine ağır gelmez. Yüksek, büyük ancak Zat-ı Kibriyasıdır." Kabaklı, s. 32-33

²⁵ Düzdağ, *İstiklâl Şairi Mehmet Akif Ersoy*, s. 151

Akif Mısır'da yaşarken hayatının sonuna kadar Kur'an-ı Kerim'le meşgul olmuş ve meal çalışmalarında bulunmuştur. Şimdi bu mealin elimizde olmaması bizim açımızdan büyük talihsizliktir. Yalnız devrinin icabına göre hareket ettiğini de kabul etmek gerekmektedir. Zira Akif'in endişeleri çok da yersiz değildir. Çünkü yenilik adına tüm benliğimizin ayaklar altına alınıp çiğnendiği bir devri Akif bizzat yaşamıştır.

2- Vaazları

Mehmet Akif Ersoy'un birinci vaazı İttihat Terakki Heyet-i İlmiyesi azası iken Şehzadebaşı Kulübü'nde konuşma olarak irâd ettiği, sonra "Mevâiz-i Diniye" kitabında yayınlanan vaazdır. Balkan Harbinde İstanbul'da Beyazıt, Fatih ve Süleymaniye Camii'lerinde yaptığı vaazlar da vardır. Bunlar Sırat-ı Müstakim'de yayınlanmıştır. Balıkesir Zağnos Paşa Camii'nde, Kastamonu Nasrullah Camii'nde ve yine Kastamonu'nun kazalarında verdiği vaazları da vardır. Bu vaazlar da Sebîlü'r-reşâd'ın Kastamonu'da yayınlanan nüshalarında neşredilmiştir. Akif'in vaazları çok rağbet görmüş, Sebîlü'r-reşâd'ın bu nüshası birkaç defa yayınlanmıştır. Ayrıca askerlere de dağıtılmıştır. Bu vaazlar milli mücadelede askerlere şevk vermesi açısından son derece mühimdir.

3- Makaleleri

Akif; cemiyet, edebiyat ve fikir konularında elli kadar makale yazmıştır. Bunlar Sırat-ı Müstakim ve Sebîlü'r-reşâd Dergisi'nde yayınlanmıştır.²⁶ Bu yazılarda Akif'in düşüncelerini, bilgisini, kültürünü ve irfanını anlayabilir; samimi bir dile egemen olduğunu görebiliriz.

4- Tercümelere

Ferid Vecdi'den "Müslüman Kadın", "Müslümanlıkta Medeniyet", Muhammed Abduh'tan "Müslümanlıkta Esaslar" ile Azm-zade Refik'in "Medeniyet-i İslamiyye Tarihi'nin Hataları", Abdülaziz Caviş'in "Kavmiyet ve Din", "Esrar-ı Kur'an", "Anglikan Kilisesine Cevap" gibi pek çok eser Akif'in tercümelere

²⁶ Bu makaleler Nuran ve Abdülkerim Abdulkadiroğlu tarafından kitap halinde yayınlanmıştır. (Abdülkerim Abdulkadiroğlu ve Nuran Abdulkadiroğlu, Mehmet Akif Ersoy'un Makaleleri, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990)

arasındadır. Ayrıca Şeyh Şibli En-Nu'mani'den, Said Halim Paşa'dan da tercümelemi vardır. Bu tercümelemi Sebîlü'r-reşâd'da, Sırat-ı Müstakim'de ve Resmi Gazetede yayınlanmıştır. Akif bazı tercümeleminde Sadi mahlasını kullanmıştır. Kitap olarak basılmış olan tercümelemi şunlardır: Müslüman Kadın, Hanoto'nun Hücümüne Karşı Şeyh Muhammed Abduh'un İslam'ı Müdafaası, İslamlaşmak, Anglikan Kilisesine Cevap, İçkinin Hayatı Beşerde Açtığı Rahneler.

5- Mektupları

Akif'in elli kadar mektubu yayınlanmıştır. Halen farklı yerlerde farklı kimselerin elinde yüzden fazla mektubunun olduğu düşünülmektedir. Mahir İz'e yazdıkları Kubbealtı Akademi Mecmuasında yayınlanmıştır.

6- Diğer Yazıları

Bu başlık altına "Kavaid-i Edebiye" ile "Edebiyat Dersleri" ve (eğer tercüme değil de telif eserse ve Akif'e ait olduğu katiyet kazanırsa) "Mebahis-i İlm-i Servet" adlı eserler alınabilir. Mehmet Akif'in hâlâ bulunamamış, O'na aidiyetliğı kesinlik kazanamamış başka eserlerinin bulunması da olasıdır. Darülhikme başkâtibi iken "Ceride-i İlmiye"ye giren imzasız yazıları ile Berlin'de iken oradaki gazete ve dergilere verdiğini tahmin ettiğimiz beyanat ve yazılarının da bulunması durumunda bu bölüme girebilir. Ayrıca Sebîlü'r-reşâd ve Sırat-ı Müstakim'de çıkmış olmasına rağmen imzasız olan bazı yazıların da Akif'e ait olduğu kesinlik kazanırsa bu yazılarda bu bölümde sayılabilir.²⁷

B- MANZUM ESERLERİ

1- Safahat Dışında Kalan Şiirleri

Bu şiirler, Mehmet Akif'in olgunluk devresinden önce yazdığı şiirler olup Baytar Mektebi'ne devam ederken zamanın dergilerine gönderdiği şiirlerdir. Ayrıca bazı arkadaşlarına manzum mektuplar da yazmıştır. Hepsisi on bin mısra kadar olduğu tahmin edilen bu manzumelerin üç bin mısrasının yayınlandığı tahmin edilmektedir.

²⁷ Düzdağ, *İstiklâl Şairi Mehmet Akif Ersoy*, s. 159-160

Ayrıca Akif, daha önce yazıp gerek beğenmediğinden gerekse istemediğinden Safahat'ına almadığı manzumelerinin olduğu gibi; olgunluk yıllarında yazmış olduğu ve yine Safahat'ına almadığı bazı şiirleri de vardır. Mesela “o benim milletime aittir” dediği İstiklâl Marşımız da bunlardandır. Buna ilave olarak başka şiirleri de vardır.²⁸

2- Safahat

Safahat, safhalar, devreler dönemler anlamına gelmektedir. Daha geniş ifadesiyle; görünüşler, manzaralar anlamında kullanılabilir. Akif tüm şiirlerini Safahat adını verdiği bu eserinde toplamıştır. Safahat yedi kitaptan oluşmaktadır. 11240 mısra ve 108 manzumeden oluşur. Aynı ayrı basılan bu kitaplar Akif'in vefatından sonra tek cilt halinde basılmıştır. Safahatın tamamı aruz vezni ile yazılmıştır. Şiirlerin uzunluğu bir kıtadan, iki bin iki yüz doksan iki mısraya kadar değişmektedir. Akif şiirlerinin hemen hepsini Sebîlü'r-reşâd ve Sırat-ı Müstakim' de yayınlamıştır. Şiirlerini sonradan tashih etmişse de hepsini sadeleştirmeye fırsatı olmamıştır.

a- Birinci Kitap: Safahat

Kırk dört manzumeden oluşur. Bu manzumelerde beşeri ve ictimâî dertler, sorunlar ele alınır. Okuyucuların bu olaylar üzerinde düşünüp çareler araması istenir. Fakirlik, hastalık, acizlik, yardım, iyilik, ümit, cahillik, istibdat, meyhane, kahvehane, geçim sıkıntısı... gibi konular 1. Safahat'ta işlenmiştir. Çalışmaya davet, camii, ibadet ve imanın teselli verici gücüne sarılma istenmektedir. Fatih Camii, Hasta, Küfe... gibi hayattan manzaraların olduğu bu kitaba Safahat ismi verilmiştir.

b- İkinci Kitap: Süleymaniye Kürsüsü'nde

Bin iki beyitten oluşan tek şiirdir. Akif'in İslam dünyası, Müslümanlar ve İslam ideali konusundaki düşüncelerini yansıtır. Bu kitapta Akif, memleketin düştüğü hali gözler önüne serdikten sonra bu halin sebeplerini ve kurtulma çarelerini de göstermiştir.

²⁸ Ayrıntılı bilgi için bakınız: Düzdağ., *İstiklâl Şairi Mehmet Akif Ersoy*, s. 154-155

c- Üçüncü Kitap: Hakk'ın Sesleri

Mehmet Akif'in Süleymaniye Kürsüsü'nde işaret ettiği kötü günler Balkan Harbi'nden alınan mağlûbiyetle gelmiş ve sekizi birer ayetten, birisi hadisten alınan ve sonuncusu da Peygamber Efendimizi imdada çağıran on manzumeden oluşmaktadır. Akif bu on şiirde ızdıraptan kendinden geçmektedir. Mazlumların haline karşın halkın duyarsızlığı acısını daha bir arttırmaktadır. Bütün bu felaketlerin cehaletten, kötülük ve haksızlık karşısında susmaktan ve tembelce davranmaktan kaynaklandığını görmektedir.

d- Dördüncü Kitap: Fatih Kürsüsü'nde

Bu kitap da bin altı yüz doksan iki mısralık tek şiirden oluşur. Şiirde, iki bölüm vardır: Birinci bölümde Fatih yolunda olan iki arkadaşın cemiyet ve kültür meseleleri, İslam'da çalışmanın önemi, kader-irade konuları üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde ise; İslam dünyasının perişanlığının tembellik ve cehaletten kaynaklandığı, kurtuluşun ise çalışmaya bağlı olduğu işlenmiştir.

e- Beşinci Kitap: Hatıralar

Bu kitap on şiirden meydana gelmiştir. İlk yedi şiirin dördü ayetlerin, ikisi de hadislerin açıklamasıdır. "Uyan" başlıklı manzume bütün Müslümanların kendilerine gelmeleri için onları ikaz eden bir sesleniştir. Sondaki üç uzun şiir de Akif'in Mısır, Berlin ve Medine seyahatlerinin gözlemlerini, İslam dünyasının dertlerini dile getirdiği fikri ve lirik diyebileceğimiz şiirlerdir.²⁹

f- Altıncı Kitap: Âsım

Süleyman Nazif'in de ifadesiyle bir şiir mucizesi denilecek bu manzume iki bin iki yüz doksan iki mısradan oluşan tek şiirdir. Daha önceki şiirlerinde anlattığı hissiyatı bu şiirinde birleşmiş olup memleketimizin içinde bulunduğu tüm dertleri (ictimai, sosyal, ahlâkî...) anlatmaktadır. Eser Köse İmam, Asım ve Hocasâde'nin konuşmalarından ibarettir. Akif bu şiirde Hocasâde karakterindedir. Müslümanların

²⁹ DİA, "Mehmet Akif Ersoy", C. 28, s. 437

iman ve irfanını, muhafazakâr yanını Köse İmam canlandırır. Köse İmam'ın oğlu Asım ise heyecanlı ve hakperest bir gençtir.

Yakın çevreden uzak çevreye kadar tüm sorunların konuşulduğu şiirde Köse İmam bu ahlâk bozukluğunun nasıl giderileceğini sorunca Hocasade Akif “Asım'ın nesli” diyerek cevap verir ve bundan sonra Asımın neslini över, yaptıklarını bir bir anlatır neticede “Çanakkale Şehitleri” adıyla bilinen muhteşem şiiriyle bitirir. Daha sonra Hocasade Asımla konuşmaya başlar. Memleketin neden geri kaldığını ve çareleri birer birer anlatır. Asım'dan beklenilenin ilim olduğunu vurgular. Maddi gelişmelerle mutlu olunamayacağını bildiğini ancak maddi güce sahip olamayan milletlerin ahlâk ve faziletlerini de koruyamayacağını Asım'a anlatır.

Asım tamamen hayali bir kahramandır. Almanya'ya tahsile gittiği (şiir o şekilde bitmişti) yerden tekrar başlayarak milli mücadeleyi, bu savaşa katılanların iman, fikir ve gayelerini anlatacağı “İkinci Asım” şiirini yazmak istediğini merhum Akif yakın dostlarına anlatmıştı. Yurdundan uzaklaştırılması bu ve bunun gibi nice eserden bizleri mahrum etmiştir.

g- Yedinci Kitap: Gölgeler

Mehmet Akif'in son kitabı olan Gölgeler, eski harflerle Kahire'de basılmıştır. Bu kitapta olan şiirlerin bir kısmı daha önce yazılmıştır. Kırk bir şiirden meydana gelmiştir. Buradaki bazı şiirler, Akif'in gerçekleşemeyen idealinin verdiği bir üzüntü ile vatandan uzak gurbet ve hasret hisleriyle; üstelik işgal edilmiş bir İslam diyarında olup da yalnızlık halet-i rûhiyesinin doğurduğu kırgınlıktan kaynaklanan tevekkül ve teslimiyetin mistik duygularıyla yazılmıştır. Kitaptaki son şiir olan iki yüz sekiz mısralık “Sanatkâr” adlı manzume, Akif'in bütün Safahat'ı boyunca göstermediği şahsiyetinin en mühim tarafı olan sanatkâr ruhunu ortaya koyar. Tüm yaşadığı hayal kırıklıklarını, acılar içinde geçen ömrünü ve İslam dünyasının hiç de hak etmediği içler acısı halini oldukça etkili bir dille burada mısralara döker.³⁰

³⁰ DİA, “Mehmet Akif Ersoy”, 28.cilt, s. 437; Düzdağ, *İstiklâl Şairi Mehmet Akif Ersoy*, s. 156–173; Vehbi Vakkasoğlu, *Mehmet Akif Hayatı-Sanatı-Eserleri*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, Aralık 1997, s. 32–40; Düzdağ, *Mehmet Akif Hakkında Araştırmalar I*, s.25–28

İKİNCİ BÖLÜM

SAFAHAT'IN GENEL FELSEFESİNİN OLUŞUMU

Mehmet Akif Ersoy yetiştiği aileden, çevreden ve Osmanlının son dönemlerindeki sosyal, kültürel ve siyasi olaylarından doğal olarak etkilenmiştir. Şiirlerinde, yazılarında, yaptığı vaaz ve hutbelerde bu durum çok belirgindir. Bu bölümde Akif'in yetiştiği ortam, yetişmesinde etkili olan hocaları ve okuduğu kitapları inceleyeceğiz.

I- MEHMET AKİF'İN YETİŞTİĞİ DEVRİN GENEL DURUMU

Osmanlı İmparatorluğunun siyasi hayatındaki sakin ve istikrarlı durumun milletin her kesimine ve yaşam tarzına etkisi olmuştur. Yalnız bu istikrar 1683 yılındaki Viyana Kuşatması'ndan sonra bozulmaya başlar. 1699 yılındaki Karlofça Antlaşması'ndan sonra da devletin siyasi, idari ve sosyal yapısı sorgulanmaya başlanır.

Osmanlı devleti Rönesanstan itibaren her sahada yenilikler üreten Avrupa karşısında siyasi birliğini koruyabilmek ve devletin devamını sağlayabilmek için bu medeniyetten yararlanılması gerektiğini kabul etmek zorunda kalır.³¹

Devletin düştüğü kötü durum XVII. ve XVIII. yüzyıllarda da devam eder. Gidişatın düzeltilmesi için çeşitli tedbirler alınır. Ancak bunlar pek işe yaramaz. Aydınlar mağlubiyetlerin ve geri kalınmışlığın nedenlerini araştırırlar. Avrupa'yı tanımaları için bazı merkezlere elçiler gönderilir.

Batı ile olan bu temaslar yüzünden hayat tarzları değişir. Evlere giren süs eşyalarından, takılan takı ve ziynet eşyalarından dolayı sarraflar zenginleşir; dolayısıyla ticaret Hıristiyanların eline geçmeye başlar. Bu arada ilk Türk matbaası kurulur. Yalnız devlet idaresini düzeltilebilmesi için önemli bir hareket oluşturulamaz. Sonunda halk isyan eder. Bu isyan Patrona Halil isyanıdır ki; bir takım reform hareketlerine halkın gösterdiği tepkinin bir sonucudur. Muhafazakâr kesim devletin idaresinin düzeltilememesi yüzünden artık Avrupa'dan alınacak her yeniliğe karşı tepki

³¹Ahmet Cevat Eren "Tanzimat" Maddesi, İslam Ansiklopedisi, s.171 Aktaran: Kenan Seyithanoğlu (Ed.) **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, C. 11, İstanbul: Çağ Yayınları, 1993, s. 432

göstermeye başlar. Muhafazakâr kesimden başka, Osmanlıdan zamanında bir takım menfaatler koparmış olan Hıristiyanların Ermenileri de kışkırtıp aynı haklara sahip olmaları ve Osmanlının yenilenmesine köstek olmak için gösterdiği tepkiler de vardır.³² Bundan sonra artık Osmanlının gündemine devletin birlik ve beraberliğini bozma tehlikesi olarak gayr-i Müslimler de girer.³³

Osmanlı devlet adamları kötü gidişatın siyasi, dini, askeri ve kültürel boyutlarını araştırmadan, tek sebep olarak uğranılan yenilgileri görürler. Bu sebeple III. Selim devrine kadar yapılan yenilik hareketleri devletin askeri gücünü arttıracak tedbirlerdir. III. Selim Nizam-ı cedit, adıyla anılan programla çeşitli başarıları da getirmiştir. II. Mahmut, III. Selim'in yaptığı İslahat hareketlerine fırsat buldukça yeni şeyler eklemeye çalışır. Zaten amcası III. Selim'in himayesinde yetiştiği için yapılacak ıslahatları da yakinen biliyordu. Yalnız 1806'da başlayan ve kendi devrinde de devam eden Osmanlı-Rus savaşı isteklerine engel olur. Rum ihtilaliyle de II. Mahmut iyice anlar ki yeniçeriler reform hareketlerine karşıdır. Bu yüzden onları ıslah hareketine girer. Yeniçeriler her şeye itiraz eder hale gelince nihayet II. Mahmut ocağı kaldırır. Yerine Asakir-i Mansure-i Muhammediye adıyla yeni bir teşkilat kurar. Osmanlı devletinde II. Mahmut bundan başka, devlet düzeninden, ordu kıyafetlerine, sadrazamın durumundan, eğitime... pek çok alanda yenilik yapar.³⁴

Sultan II. Mahmut'un ölümüyle tahta geçen oğlu Abdülmecid'e Sadrazam Mustafa Reşit Paşa Tanzîmatı ilan ettirir (1839)³⁵. Bu ferman, üzerinde esaslı bir inceleme yapılmadan, aceleyle hazırlanmış ve genç padişahın tecrübesizliğinden yararlanılarak ilan edilmiştir.

Başlangıçtan itibaren meydana gelen fikir hareketleri ile o devirden günümüze kadar cereyan eden tarihi hadiselerin neticelerine bakılacak olursa, Tanzimat, Türkiye'de meşru bir idarenin kurulmasına, İslam âlemiyle Hıristiyan âleminin

³² Ali İhsan Gencer, "İhtilalci Ermeniler'in Kaza İhtilal Teşkilatı Talimatnamesi" Tarih Enstitüsü Dergisi, sayı XIII, İstanbul: 1987; Aktaran: Seyithanoğlu (Ed.), *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C. 11, s. 434

³³ Ahmet Cevat Eren "Tanzimat" Maddesi, İslam Ansiklopedisi, s.171; Aktaran: Seyithanoğlu (Ed.), *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C. 11, s. 434

³⁴ *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C. 11, s. 436-438

³⁵ Ayrıntılı bilgi için bakınız: Mehmed Maksudoğlu, *Kurtuluşunun 700. Yılında Osmanlı Tarihi*, 2. Basım, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, Ağustos 2001, s. 268-270

birbirlerine yaklaşmasına ve barışmasına zemin hazırlayan bir kültür ve ıslahat hareketidir.³⁶

Osmanlı Devleti'nin yapısının, iç bünyesinin bozulduğu bu yıllarda iyice aşıkâr hale gelmiştir. Mutlaka düzeltilmesi gereken bu durum için önce köklü araştırmalar yapılmalı, hangi kurumun hangi şekle sokulacağı, toplumun yapısını sarsmadan, topluma benimsetilerek hangi değişikliklerin nasıl yapılacağına incelenmesi gerekmektedir.³⁷

Tanzimat fermanı, Osmanlı devletinin içinde bulunduğu buhranlı günlerin atlatılması, Batı dünyasında meydana gelen yeniliklerin takip edilmesi ve devletin devamı için hemen hemen bütün müesseselerinin yenilenerek düzenlenmesinin bir sonucudur. Ancak tüm çabalara rağmen, halkın ve bilhassa devlet erkânının ahlâkî çöküntüsü, istenen neticelerin alınamamasına neden olmuştur.³⁸

1856 yılında da Osmanlı devletinin iç bünyesindeki düzenlemeleri hedef alan Islahat Fermanı³⁹ ilan edilir. Ferman Paris Anlaşması maddelerinin içinde de yer aldığı için siyasi bir niteliği de vardır. Bu fermanla gayr-i müslimlerin durumları daha da iyileştirilir. Zaten Osmanlı devleti tarihi boyunca gayr-i müslimlerin haklarını kendiliğinden, kendi isteğiyle korumaktaydı. Fermanla sanki daha önceki uygulamalarıyla Osmanlı devleti adaletsizlik yapıyordu da şimdi bu adaletsizliği ortadan kaldırmak için resmen bir girişimde buluyormuş havası yaratılmak istenir. Avrupa devletleri bu fermanla Osmanlı'nın iç işlerine karışma fırsatını elde eder. Hâlbuki devletin iç işlerine karışılmamasına dair madde de fermana eklenmiştir. Batılı ülkelere yaranılmak için yapıldığı açıkça görülen ve sadece onların tesirleriyle maddeleştirilen bu fermanla Osmanlı toplumuna şekil veren pek çok şey değiştirilir.

Tanzimat ve Islahat fermanlarıyla idari, ictimai, askeri ve hukuki alanlarda iyileştirme ve düzeltme faaliyetleri hızlandırılmaya çalışılır. Aydınlar ve devlet

³⁶ Seyithanoğlu (Ed.), *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C. 11, s. 431

³⁷ Maksudoğlu, s. 269

³⁸ Seyithanoğlu (Ed.), *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C. 11, s. 445

³⁹ Islahat Fermanı'nın önemli maddeleri için bakınız: Seyithanoğlu (Ed.), *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C. 11, s. 480

adamları “dünyanın süper gücü” olunmadığını kavrarlar. Artık sonunda batının üstünlüğü kabul edilmek zorunda kalır.

Osmanlının yaşadığı bu olaylardan toplumun milli, dini ve ahlâkî değerleri de nasibini almıştır. Hatta günümüze kadar uzanan “İslamcı”, “Batıcı”, “Gelenekçi”, “Modernist” gibi aydın tiplerinin oluşmasına da neden olmuştur.

Gelenekçi ve Batıcı tartışmanın orta noktasında durmaya çalışan bir kısım Osmanlı aydını, geleneksel olanın faydalı yanlarını bulup çıkararak kendimize kazandırmak; yeni olanın zararlarını da bulup çıkararak atmak dolayısıyla ikisini bir araya getirmeyi hedeflemiştir.

Başka bir grup aydın ise; her şeyi felsefi bir temel üzerine bina etmeye çalışıp batıdan aldıkları ile toplumsal ve geleneksel çizgimizin çok dışında kalan bir yol takip etmiştir.

Bir grup aydın da dini ve onun bir türevi olan Osmanlı geleneğini tümünden reddetmeyi, gelişmenin bir yapı taşı olduğunu iddia etmiştir.⁴⁰

Osmanlı düşünce hayatında dengelerin bozulması yalnız dış görünüme ve kültüre yansımamış, psikolojik değerler de bundan nasibini almıştır. Psikolojik etkilenme sonucu ise batı kültürünü ve felsefesini kayıtsız, şartsız, hiçbir kritere bağlı kalmadan hayranlıkla kabullenen aydınlar, hem İslâm dininden, hem de geleneğin belirlediği, kaynağını da İslâm dininin oluşturduğu toplumsal değerlerden nefret eder hale geldiler.⁴¹

1789 yılındaki Fransız İhtilaliyle ortaya çıkan milliyetçilik akımından en fazla Osmanlı İmparatorluğu etkilenmiştir. Bünyesinde pek çok ırk ve milletten insanı barındıran Osmanlının bu akımdan etkilenmesi de oldukça doğaldır. Aslında devlet adamları son derece samimi çalışmalarla devleti bu durumdan kurtarmak için tedbirler almıştır. Ancak bu tedbirler pek bir işe yaramaz, sadece küçük teselliler olarak tarihte yerini alır. Tanzimat ve Islahat fermanları henüz aydınların iyileştirme faaliyetlerine

⁴⁰ Yurdagül Mehmedoğlu, **Tanzimat Sonrasında Okullarda Din Eğitimi 1838–1920**, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları:186, 2001, s. 31–32

⁴¹ Mehmedoğlu, s. 31

girmeden önceki devlet adamlarının çalışmalarıdır. Batının gücü kabul edildikten sonra onlardan bir şeyler öğrenmek için Avrupa'ya aydın kesimden bazı kimseler gönderilir. Tam yenilenmeye hazırlanıldığı bu zamanlarda “1853 Kırım, 1876'da Abdülhamit'in tahta çıkması, Kanun-i Esasî'nin ilan edilmesi, 69'u Müslüman, 46'sı Hıristiyan ve Musevi üyesi bulunan meclisin açılması, Balkanlarda birbirini takip eden isyanlar, her isyanın kopardığı vatan parçaları ve kaybedilen topraklar, yersiz yurtsuz kalan yüzlerce insanımızın büyük ızdıraplara ve zulme maruz kalması sosyal, idari, maddi ve manevi yapıyı perişan etmişti. 1873'te doğan Akif, bu hadiselerin çoğunu aile reisi dersiâm olan bir evde yaşamış olmalıdır. Üstelik Tahir Efendi, Balkanlardan gelmiş bir bilgindir. Elbette bu olaylar Akif'in dimağında ve hafızasında derin izler bırakmıştır.”⁴²

Kuruluşundan beri bu denli sarsıntı geçirmeyen Osmanlının siyasi hayatında görülen bu korkunç çalkantılar sosyal ve kültürel hayatı da oldukça etkiler. Yarından endişelenen aydınlar ve devlet adamları köklü ve kalıcı yenilikler yapmak yerine -itiraf edemeseler de- Batı'nın üstünlüğünü ve Osmanlının asla onlara ulaşamayacağını kabullenirler. Dolayısıyla bu geri kalmışlığın sebebini geleneklere bağlılık ve –çok daha acısı- dindarlık olduğunu düşünürler ve artık bu istikamette değişiklik, yenilikler ve reformlar düşünmeye başlarlar. Dinimizi bırakmadan, milli değerlerimizi, milli varlığımızı bir yana atmadan Batı medeniyetine ulaşamayacağımızı iddia ederler.

Artık III. Selim'den itibaren Batı modası Beyoğlu'ndan ülkemize girmeyi başarır. Hâlbuki daha Tanzimat fermanında geri kalışımızda bir etken olarak İslam dinini yeteri kadar doğru anlayamadığımız ve yaşayamadığımız fikri kabul edilmiştir. Geleneklerine sıkı sıkıya bağlı bu millete giren Batı'nın moda rüzgârları hiç hoş karşılanmaz. Öz benliğimize, milli değerlerimize ve İslami yaşayışımıza yapılan saldırılar ve buna sebep olan çarpık batılılaşma nedeniyle bazı aydınları dinimiz üzerinde yeniden düşünmesine sebep olur. II. Meşrutiyetin ilanı ile aydınların bu düşünce tarzına İslamlaşmak ya da İslamcılık denir. Osmanlılık düşüncesi etrafında bütünlüğü sağlama çalışmaları da olur. Yalnız kavmiyetçilik davasının içinde II. Meşrutiyet devresinde Türkçülük akımı kendini iyice hissettirir.

⁴² Kâzım Yetiş, **Edebiyatımızın Zirvesindekiler-Bir Mustarip Mehmet Akif Ersoy**, 1. Basım, Ankara: Akçağ Yayınları, 2006, s. 46

Bütün İslam ülkelerine karşı açılan savaşta İslamı tek başına temsil eden Osmanlı devletinin güçsüz kalması, batıya mukabelede bulunamaması bütün İslam dünyasını olumsuz etkilemiştir.

Babasından aldığı dini ve milli değerleri Akif bu sıkıntılı günlerde yoğurur ve olgunluğa ulaştırır. Zaten memleketine âşık olan Akif zor günler yaşayan ülkesine sıkıntıyı tüm benliğiyle hissettiğini ve nelerin yapılabileceğini sanatkârlığıyla dile getirir. Toplum için çareler üreten, ülkenin bu halinden onu kurtarmak için yol gösteren çeşitli tedbirleri Akif sanatıyla anlatır.

Sözyle, kalemiyle bir misyon yüklenen Akif, sosyal davaların adamıdır. II. Meşrutiyet onun için yeni bir devrin –ki bütün bir millete mal olan gerçek Akif’in ortaya çıktığı devirdir- başlangıcıdır. Türk şiir dünyasına farklı bir şekilde, dinin hayatımızdan bir parça olduğu unutulmaya başlandığı bir zamanda edebiyatımıza giren Akif, dini ve milli duyguları harekete geçirecek biçimde sanatımıza ses getirmiştir.

Tanzimat’tan sonra, XIX yüzyılın özellikle Fransız materyalizmini tanıyan ve onun etkisinde kalan Türk aydınları, dine karşı takındıkları yeni tavrı açıkça ifade etmeseler veya bir cephe oluşturmazlar da, yine de batının etkisiyle İslâm’ın ilerlemeye engel olduğuna ciddi şekilde inanmaya başlamışlar, bundan dolayı da dinin hayatımızdaki yerini azaltma gayreti içine girmişlerdi. Mehmet Akif bunların tam tersine imanı, ibadeti, camiye bir aksiyon olarak Türk şiirine kazandırır. Onunla Türk fikir ve sanat hayatı işlemez hâle gelmiş bir uzvunu yeniden kazanır. Bu durum aynı zamanda, İslâm’ın ve iman hayatının bir tartışma konusu haline gelmesidir. Zaten Mehmet Akif de şiirleriyle bunu açıkça yapmış ve İslamı, iman hayatını bir taraf olarak ortaya çıkarmıştır. İşte Mehmet Akif’in edebiyat dünyasına girişi bu çerçevede düşünülmelidir.⁴³

Osmanlı Devleti’nin kuruluş yıllarında din adamlarının, tasavvuf ehlinin etkin bir rolü olduğu malumumuzdur. Ancak din adamları kendilerine verilen bu vasfı devletin duraklama, gerilme ve yıkılış devirlerinde yerinde kullanamamışlardır. Bu yıllarda –acı da olsa- din adamlarının sıkıntıya sıkıntı ekledikleri söylenebilir.

⁴³ Yetiş, s. 51–52

XVIII. yüzyıldan itibaren yapılan ıslahatlar, devlet ve aydınlar tarafından, daha halkın sindirmesine meydan bırakmadan, herhangi bir hazırlık yapılmadan tepeden inme şeklindeki yenilik olmaktan öte geçememiştir. Bu yüzden halk devletinden ve aydın kesimden giderek kopmaya başlamıştır. Üstelik öngörülen yenilikleri halk bu kopukluk yüzünden kabul edememiş ve karşı çıkmıştır. Devlet adamları ve aydınlar halkın anlayacağı dilden konuşmadığı, halkın da onların söylemlerinden hiç bir şey anlamadığı için, millet, devlet büyüklerinden ve âlimlerden uzaklaşmaya başlamıştır.

İşte bunun şuurunda olan Akif, halka onların çok alışık olduğu bir mekânda, yani camide; caminin kürsüsünden, yine tanışık bir simayı din bilginini konuşturarak onların anlayacağı dilden halka seslenmiştir.⁴⁴

Mehmet Akif, XIX yüzyıldan sonra sadece Osmanlıda değil tüm İslam âleminde geri kalmışlığın nedeni olarak dinin gösterilmesini kınar. Medeni milletlerin gerisinde kalmanın İslâm'dan değil, dini yanlış yorumlayıp tevekkül ve kader inançlarının arkasına sığınma, cahillik ve yeterince çalışmaktan kaynaklandığına sık sık vurgu yapar. Aydınları medeniyetin alınmasındaki ve dini yorumlamadaki yanlışlıklarından; halkı da yeniliklere kuru bir inatla düşman olmalarından dolayı eleştirir. Bununla milli şairimiz, halkla aydınlar arasındaki uçurumu gözler önüne serer. İşte buradan anlıyoruz ki; Akif sadece sorunları dile getirmekle kalmaz, çözüm yollarını da açıklar. Bu açıklamaları yaparken milletine de umursamazlığından, duyarsızlığından, duygusuzluğundan ve miskinliğinden dolayı da sitemlerini söylemekten geri kalmaz. Milletine sürekli birlik ve beraberlik duygularını aşılama çalışır. İslam dünyasının batı karşısında her gün biraz daha ezilmesini sindiremez.

Mehmet Akif, ülkesi için hem İstiklal savaşında bizzat görev alır, hem de verilen özel görevleri yerine getirir. Teşkilat-ı Mahsusa'nın kendisine verdiği vazifeye Almanya'daki esirlerin durumunu öğrenmek için Berlin'e gider. Bu seyahatinde batıyı da oldukça yakından tanıma imkânını bulur. Buradaki izlenimleriyle yazdığı şiirlerde bizimle onları kıyaslar ve milletimizin alması gereken dersleri sıralar. Yine kendine verilen görevle Arabistan'a gider ve dönüşünün meyvesi olarak yine şiirlerini bizlere verir. Yaşadığı her şeyi okurlarına da birebir hissettiren şairimiz, Hz. Muhammed'in

⁴⁴ Yetiş, s. 55

huzurunda ona olan iştiyakını ve halini Şikâyet etmesini de görüyoruz. Çanakkale Savaşını en güzel, en duygulu ve en içten Şekilde anlatan milli Şairimiz, Âsım kitabında gençliğimize yol gösterir, onlara gelecekle ilgili ümit verir. Yaşanılan onca sıkıntıya rağmen geçmişten alacağımız kuvvetle, imanla bu günleri de aşacağımızı tekrar tekrar vurgular. Yenilikleri alırken milli değerlerimizi, haysiyetimizi ve inançlarımızı bir kenara atmayacak bir nesil düşlediğini anlatır.

Belli bir grubun üstünlüğünden ziyade milletin topyekûn kalkınmasını ve ülkemizin selâmeti için birlik ve beraberlik içinde çok çalışmamız gerektiğini her fırsatta yineler.

Nurettin Topçu'ya göre edebiyatçıların “çok güzel”, “pek hissi”, ‘ince hayaller yüklü” veya “sağlam ifadeli”, “muhteşem sahneler canlandırıcı” tarzındaki, vitrinciliği andıran değerlendirmeleri, sanat eserinin anlaşılması için hiç de ciddi davranış değildir. Zira bir sanat eseri, sanat tarihi, psikoloji ve estetik bakımlarından da incelenmeye muhtaçtır. Bir sanatçının içinde yaşadığı toplumun ve zamanın resim, heykel, mimari ve musiki sanatlarının onda bıraktığı etki eserlerine de yansımaları olağandır. Hatta bunların yanında sanatkârın yetişmesinde tesirli olan hocalarının, okuduğu eserlerin izleri de görülecektir. Zaten bu tür tesirler sanatkârların bütün bir hayatında görülmektedir.

Safahat'ın tarihine tesir eden Yeni Camii, Süleymaniye ve Fatih Camii gibi mabetler, Osmanlı'nın ve Kur'an'ın musikisi göz ardı edilmemelidir. Eğer bunları çıkarırsak Akif'in şiirine tesir eden iki önemli direği, lirizmi yıkmış oluruz. Plastik ve fonetik unsurların yanında psikolojik unsur olarak da Akif'in aşkını, ıstıraplarını, çilesini, sevinçlerini ve emellerini saymak mümkündür. Bütün bu psikolojik unsurlarda Akif'in şahsi hayatının tarihi, çocukluğu ve gençliğiyle birlikte bütün dilekleri, idealleri vardır. Akif'in sanatındaki bu ruhi cevher onun çocukluğunda aldığı dini terbiyenin alışkanlıklarıyla başlamış, çöldeki mistik feryat oluncaya kadar çok evrimli bir olgunlaşmayı takip etmiştir. Bu tetkik, Akif'in bütün iç hayatının ve karakter yapısının araştırılması olacaktır. O'nun ifadesi: Bin yıllık bir tarih, bizzat kendi ruhu ve Kur'an'dan oluşan üç harikanın terkinin mahsulüdür.⁴⁵

⁴⁵ Nurettin Topçu, **Mehmet Akif**, 2. Basım, İstanbul: Dergâh Yayınları, Ekim 1998, s. 58–59

Merhum Mehmet Akif de Safahat'ında zaten babasından aldığı dini terbiyenin altın çizer. Eğitim felsefemizi oluşturmamız açısından Akif'in bu tespiti dikkate alınmalıdır. Bireylerin ahlâkî, milli ve dini değerlerinin temellerinin ailede atıldığı malumumuzdur. Şairimizin hayatını anlatırken de değindiğimiz gibi, aldığı terbiye ve Kur'an-ı Kerim onun hayatının tüm şeklini oluşturur. Ahlâkının kaynağını dini oluşturur. Aynı zamanda milletin bizzat içinde yaşaması – özellikle memuriyetinde- Akif'e memleket meselelerine intibak kolaylığı sağlamıştır. Tabi ki şiirindeki üstün dehâsıyla da bu birikimler birleşince, tadına doyum olmayan meyveler mahsule gelmiştir.

Akif'in sanatının başlangıçta realist olduğu görülür. Birinci Safahat'ta hâkim olan kelime düzeni ve nazım ustalıklarıyla şairimiz, gerçeğin mahir bir ressamı, toplumsal sefaletlere uzanan sosyalist bir ahlâkçıdır. Sanki toplumumuzun Emile Zola'sı rolünü üstlenmektedir. Perişan hayatımızın, insanlarımızın sefaletinin bu kadar ince, bu derece derinleşmiş ve böylesine gözyaşı olmuş gözlemine bütün bir edebiyatımızda rastlamak imkânsızdır. Victor Hugo, Fransızlığın manevi haritasını çizmiş olduğu gibi; Mehmet Akif de vatanımızın bin bir acı ile parça parça olan kalp tablosunu, acılarla parçalanmış bir kalbin kanıyla çizmiştir.

“Bayram”, “Seyfi Baba”, “İstibdat”, “Hürriyet”, “Mahalle Kahvesi”, “Köse İmam” adını taşıyan parçalar, Sadi ile Balzak'ı veya Zola'yı nazma çekip birleştiren bir realizmin şaheserleridir. XX. asırda yaşayan milletimizin Sadi'sinde gerçek aşkı bulmaktayız. Akif haksız ve merhametsiz olmayan bir sığınak aramaktadır.⁴⁶ Birinci Safahat'ta şair beşeri ve ictimai sorunları dile getirerek alınması gereken tedbirleri sıralar. Nurettin Topçu'nun da ifadesiyle olayları “realist” çerçeveden aktarır. Cahillik ve kötü alışkanlıkların bize hiç uymadığı yani değerlerimize ters düştüğü vurgulanır.

Akif'in İkinci Safahat'ında teessürlerinden sıçrayan darbeleri buluyoruz. Halkın geri kalmışlığı, idarecilerin ahlâksız tavırları, aydınların ihaneti, bu üç zillet, ahlâk mürşidini dile getirmiştir. Aslında Akif'in isyanının tohumları Birinci Safahat'ındaki merhamet iradesinde idi. Kötülöklere karşı takınılması gereken tavır ve uyarma sesi İkinci Safahat'ta canlandığı görülmektedir. Memleket tablosunun gerçek

⁴⁶ Topçu, s. 60

tasviri bu eserde tamamlanmıştır.⁴⁷ Akif burada arkadaşının dilinden memleketinin içine düştüğü yanlışlıkları anlatır. Bu hal devam ederse daha nerelere gidilebileceği, içine düşülebilecek felaketleri hatırlatır.

Üçüncü kitap olan “Hakk’ın Sesleri”nde ise teessürden, ıstırap ve isyan halinden dolayı Kur'an'a sarılmış bir Akif görmekteyiz. Kendi heyecanlarının tesirlerini okuyucuya aktararak kendinden geçmesine neden olmaktadır. Bütün insanlığın sefaletine dayanamayan şairimiz, halini Allah’ına yalvararak anlatmaktadır. “Hakk’ın Sesleri”nde ayetlere sarılan ıstırapla Türk-İslam ruhu parçalanmaz bir bütün halinde birleştirilmiştir. Daha evvel insanlıktan milliyete götürücü yolu bulan sanatçımız, bu sefer cemiyetten kendi ruhunun derinlerine götürerek sırrı aramış ve bunu Kur'an’ın ifadesinde bulmuştur. Bu kitapta Akif’in sanatının ölçüsü mimarî değildir. Artık ruhundaki melodiye geçmiştir. Bu eserdeki isyan halinde olan melodi, Dede Efendi’nin musikisi değil; belki Beethoven’in isyanındaki musikidir.⁴⁸ İzdırabının şiddeti şiirlerine çok fazla yansıyan Akif bu kitabında hadis ve ayetlerden ilham almış, kendine ilgili ayet ve hadisi rehber yapıp duygularını bizlere aktarmıştır. Yine sonuçta içine düştüğümüz felaketlerin sebebi olarak da cahilliği, tembelliği, haksızlık ve kötülükler karşısında susup oturmamızı göstermiştir.

Dördüncü Safahat’ında tekrar Fatih kürsüsüne çıkan inkılâpçı şair, Batı kültürü ile İslâm’ın anlayamayacak bir tarafının olmadığını anlatmakta, din adamlarımızın İslâm’ı da hiç anlamamış olduklarından şikâyet etmektedir.

Balkan faciasını anlatırken milli şairimizin, bir ressam gibi, canlı tablolar çizdiğini görmekteyiz. Harpteki heyecanı renk ve şekillere sararak abideleştiren plastik dehâsına şahit olmaktayız. Piyer Loti İzlanda Balıkçısı’nda, Hugo Vaterlo’da nasıl olağan üstü bir resim çizdilerse, Akif de matemli kâinatımızı kanlı renklerle öyle çerçevelemiştir.⁴⁹ Toplumumuzun, milletimizin içine düştüğü felaketler bu bölümde de ele alınmaktadır. Akif, kâinattaki nizamı anlatarak başlar ve biz insanların da bu nizama uymamız gerektiğini hatırlatır. Kâinat kitabının kanunlarına uyan batının durumu gözler önüne serilir. Öyle ki artık yere göğe hükmeder bir hal aldıkları vurgulanır. Bunun

⁴⁷ Topçu, s. 62

⁴⁸ Topçu, s.64

⁴⁹ Topçu, s.65

yanında doğunun da miskinlik ve tembellik çukurunda diplere battıkça batmakta oldukları hatırlatılır.

Beşinci Safahat'ta Akif'in fikirlerini yine Kur'an'dan taşan heyecanlara sarılmış görmekteyiz. Hak yolunun yolcusunun yükünün ağırlığını şairimiz, düşünerek anlamıştır. Ancak bedbinliğe kapılmadan yine Rabbine dönerek, Kur'an'ın diliyle O'na yalvaran bir ifadeyle karşılaşmaktayız. I. Dünya Harbi İslam âlemini tehdit ederken, din ve millet tehlikedeysen O, milletinden ümitli bir şekilde Müslüman-Türk kalesinin ebediyen yıkılamayacağını şiirlerinde işlemektedir.

Necid Çöllerinden geçerek Peygamber'in türbesine kapanan Sudanlı sahnesinde Akif'in ilerde ulaşacağı mistik ilhamın kaynağını bulmaktayız. Bu şiirde insan, birbirleriyle boğuşan devletini; yıkılan bir dünyanın ortasında direnen insanın iradesini görmekteyiz. Akif Sudanlı tipiyle, kederle iradenin yıkılmasıyla son bir gayretle ve sonsuzluktan aldığı son kuvvetle bir hamlede çölleri aşarak Allah Elçisi'nin ayaklarına kapanmış, O'ndan kurtuluşunu istemektedir.⁵⁰ Bu kitaptaki son şiiri olan 'Necid Çöllerinden Medine'ye' mısraları da Akif'in sanatının zirvelerindedir. Çöl yolculuğu boyunca yaşadığı duygularını, Hz. Muhammed'in huzuruna gelince O'na olan sevgi ve hasretini ve kıldığı namazın ardından ettiği duayı bu şiirinde hayranlıkla izliyoruz.

'Berlin Hatıralarında' kendi zihninde, matemli Alman anasıyla, hayalen konuşmaya dalan şair, İslâm dünyasının şimdiye kadar batılılardan çektiklerini ve Müslümanların zulüm çekmesine dünyanın ses çıkarmamasını anlatır. Alman toplumunun yükselişine sebep olarak "birlik" içerisinde olmalarını gören Akif, burada ruh ile maddenin, din ile dünyanın elele yürüdüğü tespitini okuyucuya sunar. Bunun tam aksi olan bizim durumumuzu düşünerek gerilik kalmışlığın sebepleri olarak: Maarif sistemimizin gençleri hayattan uzak ve tüketici olarak yetiştirdiğini; eski edebiyatın milleti uyuşturduğunu, yeni edebiyatın ahlâksızlık yaydığını; sonunda İngiliz'in aramıza

⁵⁰ Topçu, s.65-66

soktuğu ırkçılık da buna eklenince, Müslümanların parçalandığını ve düşmanın donanmasıyla Çanakkale’ye gelip dayandığını sayar.⁵¹

Âsım, Akif’in sanatında bir merhaleidir. Sanatkârimız kendi hayalindeki, kendi idealindeki devri kuracak olan genci bu kitapta sahneye çıkarmaktadır. Akif’in Âsım’ı bir idealden öte geçememiş ve gelen nesilde O’nun izlerini taşıyan bir gençlik yetiştirilememiştir. Başından sonuna kadar nazım tekniğinde maharet ve hüner vesikası olan bu eser, Akif’in “Gülistan”ı veya “Mesnevi”sidir. Çanakkale Destanı, şiir sanatında aşılmaz zirve olmuş insan ideali Sadî ve Mevlâna’dan sonra bir defa daha sanat ve hikmetin kalemi ile abideleştirilmiştir. Bu kitapta en bayağı realizm, en cesur idealizm ile birleşmekte; en kaba tasvir sahneleri, en ulvî hayallerle görülmektedir.⁵² Köse İmam ve Hocazâde tiplerleriyle eski ve yenilerin bütün artı ve eksileri bu kitapta gözler önüne serilir. Memleketi kurtaracak ‘Âsım’ın nesli’nden söz ederler. Memleketin geri kalma nedenleri, toplumu nelerin yükselteceği, ilim ve irfana gereken önemin verilmesi hatırlatılır.

Âsım kitabıyla Akif’in Safahat’ı tamamlamış ve edebiyatımızın ihtişamlı dünyasının kapısı kapanmıştır. Bu kitap başından sonuna kadar bir samimiyet abidesidir. Aruzda maharetin son merhalesidir. Lirikizm yeni edebiyatımızda Âsım kadar zirve bir zaman görmeyecektir. Ancak sonra “Gölgeler” yazılmıştır. Akif bu eserle yeniden dünyaya geldi ve yepyeni bir hüviyetle geldi, denilebilir. Bu son eserde ahlâkî milliyetçilik ve din davaları, fırtınalı bir âlemin içinde hakikatin sanki bizzat kendi diliyle tekrar oluşturuldu.⁵³ Safahat’ın son kitabı ‘Gölgeler’deki ilk şiirler Akif’in Hakk’ın Sesleri kitabındaki şiirlere benzer. Sonraki şiirler ise manevi, tasavvufi iç dünyasını anlattığı manzumeleridir. “...Akif, gönlünün şahsi, derin ve mahrem duygularını... açığa vurmuştur.”⁵⁴

Ahmet Kabaklı’ya göre de Safahat’ın felsefesinin oluşumu, Müslüman bir Türk ailesinde dünyaya gelen Akif’in Fatih’te yetişmiş olması onda muhitinin ruhaniyetinin izlerini taşımasına neden olur. Sarıgül’in yaşayışı her yönüyle milli şaire kaynaklık

⁵¹ Düzdağ, *İstiklâl Şairi Mehmet Akif Ersoy*, s.168–169

⁵² Topçu, s. 68

⁵³ Topçu, s. 69

⁵⁴ Düzdağ, *İstiklâl Şairi Mehmet Akif Ersoy*, s.168–169

etmiş, isyancı, milliyetçi, İslamcı ve sosyal hayatı bütünüyle ele alan şiirleri buradan beslenerek oluşur. İşte bu da Safahat'ının alt yapısını teşkil eder.⁵⁵

Her insan gibi Akif de yaşadığı devirden etkilenmiştir. Ancak bu etkilenme Akif'te tüm benliğimizi bize yeniden hatırlatacak eserler verilmesine neden olmuştur. Akif yaşadığı devri duyguların en güzeliyle gözler önüne sermiştir. Bizlere O'nun aktardıklarından ders alıp hedeflerimizi tayin etmek kalmıştır.

II- MEHMET AKİF'İN YETİŞMESİNDE ETKİLİ OLAN KİŞİLER VE OKUDUĞU KİTAPLAR

A-BABASI

Fatih dersiâmlarından olan Tahir Efendi, Akif'in ilk hocasıdır. Bunu daha önceki bölümlerimizde Akif'in dilinden belirtmiştik. Safahatın üçüncü kitabı olan "Hakk'ın Sesleri"nin üçüncü şiirinde Akif şöyle der: "Babam Fatih müderrislerinden İpekli Tahir Efendi merhumdur ki, benim hem babam, hem de hocamdır. Ne biliyorsam kendisinden öğrendim."⁵⁶ Mehmet Akif'e ilk dini bilgileri, Arapçayı, fıkıh ve akaid derslerini babası verir. Nakşî şeyhlerinden Hacı Feyzullah Efendi'nin müridi olan Tahir Efendi'nin Akif'in dini terbiyesinde oldukça etkili bir yeri vardır. Arapça konusunda Akif'e mektep müfredatının çok üstünde bilgiler veren babası sarf ve nahiv konusunda da derin malumat verir. Bunun sonucunda Akif şerhli edebi eserleri çok az bir yardımla ya da hiç yardım almadan rahatlıkla okuyabilecek seviyeye gelir.

Tahir Efendi, müderrislerin arasında saygın bir yeri olan, yüzlerce talebe yetiştirmiş ve huzur derslerine⁵⁷ katılmış bir zat-ı muhteremdir. "Süleyman Nazif Bey de Akif'te gördüğü yüksek ahlâktan, babasına intikal ederek şunları yazmaktadır: İpekli müderris Mehmet Tahir Efendi'nin salâbet-i diniye sahibi, ilmiyle amel ve amelinde muhlis bir zat olmakla beraber, asrın icâbâtını hakkıyla idrak etmiş bir hocaefendi

⁵⁵ Ayrıntılı bilgi için bakınız: Kabaklı, s.17

⁵⁶ Safahat, s. 181

⁵⁷ Osmanlı Padişahlarının da katıldığı her sene Ramazan ayında yapılan tefsir dersleridir.

bulunduğu da ezcümle mahdumuna verdiği terbiyeden müstebân oluyor. Mehmet Akif mahiyetindeki büyük bir şairi, ancak böyle bir baba cihana getirebilir.”⁵⁸

Babası Akif’in tahsili ve terbiyesiyle yakından ilgilenmiştir. Akif’i küçük yaşında camiye götürmesi, camideki yaptıklarına kızmaması milli şairimizde güzel etkiler bırakmıştır. Bu davranış çocukların dini eğitiminde bizlere de ışık olacak mahiyettedir. Şimdi Akif’in dilinden camiye gittikleri unutamadığı o akşamı görelim:

“Sekiz yaşında kadardım. Babam gelir: ‘Bu gece,
Sizinle camie gitsek çocuklar erkence.
Giderseniz gelin amma namazda uslu durun;
Meramınız yaramazlıksa işte ev, oturun!’
Deyip alırdı beraber benimle kardeşimi.
Namaza durdu mu, haliyle koyverir peşimi,
Dalar giderdi. Ben artık kalınca âzâde,
Ne âşıkane koşardım hasırlar üstünde!
Hayal otuz sene evvelki hali pişimden
Geçirdi, başladım artık görmeye ben:
Beyaz sarıklı, temiz, yaşça elli beş ancak;
Vücudu zinde, fakat saç, sakal ziyadece ak;
Mehîb yüzlü bir Âdem: Kılar edeble namaz;
Yanında bir küçücek kızcağızla pek yaramaz
Yeşil sarıklı bir oğlan ki, başta püskül yok.
İmamesinde fesin bağlı sade bir boncuk!
Sarık hemen bozular, sonra şöyle bir dolanır;
Biraz geçer, yine râyet misali dalgalanır!
Koşar koşar duramaz, akıbet denir “âmin”
Namaz biter. O zaman kalkarak o pir-i güzin,
Alır çocukları, oğlan fener çeker önde.
Gelir düşer eve yorgun, dalar pek asude
Derin bir uykuya...”

⁵⁸ M Ertuğrul Düzdağ, *Mehmet Akif Hakkında Araştırmalar I*, s. 40

Akif babasının bu huşu içindeki halinden çok etkilenir. Özgürce hasırların üzerinde koşarken hiç kimsenin çocuklara kızmaması ders alınması gereken bir davranıştır. İslâm dininin kelime kökünde bile “sevgi, barış”⁵⁹ varken elbette ki uygulamalar da bu bağlamda hoşgörü içinde olmalıdır. “Müjdeleyin, nefret ettirmeyin; kolaylaştırın zorlaştırmayın”⁶⁰ hadisiyle Hz. Muhammed de bizlere zaten bunu öğütlemetedir.

B- ANNESİ

Akif’in yetişmesinde yaşayışıyla etkili olan Hacı Emine Şerife Hanım sağlam seciyeli, anlayışlı, tecrübeli ve derin görüşlü bir kadındı. İtikadı bütün bir Müslümandı. Beş vakit namazını ihmal etmez, ibadetlerinden derin haz duyar, itikatlarını içtenlikle yaşar, iyilik etmekten, iyilik etmek için koşmaktan bahtiyarlık duyar, ince hisli, yüksek ruhlu bir kadındı.⁶¹

‘Akif’in itikadı annesinin bu yaşayışındandır’ dersek mübalağa etmeyiz. Zira kendisiyle yapılan bir mülakatta ilk dini terbiyesini ev halkından kaynaklandığını, annesinin çok abid ve zahid bir hanım olduğunu öğreniyoruz.

C- DERS ALDIĞI HOCALAR

Akif dört yaşında başladığı Emir Buhari mektebindeki hocasını şahsen bilse de adını anımsayamamaktadır. Burada iki sene okuduktan sonra yine Fatihte İbtidai Mektebine (ilkokul) gider. İlkokula başlamasıyla babasından Arapça öğrenmeye de başlar. Ortaokul tahsilini Fatih Merkez Rüştiyesi’nde alır. Rüştiyede Fatih Camiinde ikinci namazından sonra *Esad Dededen* Hafız Divanı, *Gülistan*, *Mesnevi* gibi eserleri okuyarak Farsçasını ilerletir. Rüştiyede en önemli tesiri, sık sık bahsettiği *Hoca Mehmed Kadri Efendi*’den görür. Akif bu hocası hakkında şunları söyler: “Hoca Kadri Efendi, Abdülhamit devrinin hürriyetperver şahsiyetlerindedir. O devirde evvela Mısır’a kaçtı. Orada Kanun-i Esasi gazetesini çıkardı. Sonra Paris’e gitti. Paris’te Harbi Umûmi ortalarına kadar yaşadı. İlmen ve ahlâken çok yüksek bir zat. Aslen

⁵⁹ Bayraktar Bayraklı, 2004-2005 ders yılı, Yüksek lisans ders notları

⁶⁰ **Kütüb-i Sitte**, Hazırlayan: İbrahim CANAN, İstanbul: Akçağ Yayınevi, C. 4, 1047. hadis, s. 18 [Müslim, Cihâd, 1732]

⁶¹ Düздаğ, *Mehmet Akif Hakkında Araştırmalar I*, s. 50-51.

Hersekli'dir. İngiliz Kerim Efendi'den, Hoca Tahsin Efendi'den okumuş. Arapçası, Acemcesi çok kuvvetli. Fransızca da öğrenmişti. Paris'te ilerletmiştir. Bu zat lisan itibariyle üzerimde çok müessir oldu. O kadar yüksek bir adamın alelade bir nasihatı bile tesir yapar.”⁶² Akif'in şahsiyetinin şekillenmesinde Kadri Efendi'nin büyük tesiri vardır.⁶³

Merkez rüştiyesine devam ederken babasından Arapça öğrenmeye de devam eden Akif, Fransızcasını da kendi kendine ilerletir. Okulda Arapça, Türkçe, Fransızca ve Farsça da her zaman birinci olduğunu söyler.

Liseye (İdadi Mektebi) geçtiği zamanlardaki yaşadıklarını birinci bölümde anlatmıştık. Burada yeniden ayrıntılarına girmeden devam edeceğiz. Baytarlık Mektebine girdiğinde yine çok değerli hocalardan ders alan Akif, *Rıfat Hüsameddin Paşa* adlı hocasını özellikle zikreder. Hafızlık hocası (Arap) *Mehmed Rasim Efendi*, kendisinden Müberred'in El Kamil adlı eseri (Arapça bir eser) okuduğu Hersekli *Ali Fehmi Efendi*, Muallakât Hocası *Halis Efendi* de şahsiyetinin gelişmesinde etkili olan hocalar arasında zikredilmelidir.⁶⁴

D- ARKADAŞLARI VE OKUDUĞU KİTAPLAR

Akif'in hayatında ilim her zaman önceliğini bulmuştu. Bu yüzden öğrencilik yıllarında ve öğrenciliğini tamamladıktan sonra bazı arkadaşlarıyla ilmi toplantılar düzenlemişler, çeşitli dersler okurlardı. İşte şahsiyetinin şekillenmesinde ders ve müzakere arkadaşlarından *Mehmet Şevket Bey* ve *Babanzâde Ahmed Naim Bey*'i saymak yerinde olacaktır.

Sevdiği arkadaşlarından bazılarının isimlerini burada zikretmek istiyoruz: *Ali Fehmi Bey*, *Bosnalı Ali Şevki Efendi* (Köse İmam'ı O'na ithaf eder), *Emrullah Efendi*, *Hicrî Hoca*, *Bursalı Miralay Baytar İbrahim Bey* (Merhum İbrahim Bey ile Akif memuriyetinin ilk yıllarında birlikte bulunarak Fransızca çalışmışlardır.), *Şerif Muhyiddin Bey* (Safahat'ın 7. kitabı Gölgeleleri ithaf ettiği ve Sanatkâr şiirindeki sanatkâr

⁶² Düzdağ, *Mehmet Akif Hakkında Araştırmalar I*, s. 27.

⁶³ Okay, s. 6

⁶⁴ Ayrıntılı bilgi için bakınız: Düzdağ, *Mehmet Akif Hakkında Araştırmalar I*, s. 24–35; Kabaklı, s. 18–20; M. Orhan Okay, *Mehmet Akif: Bir Karakter Heykelinin Anatomisi*, Ankara: Akçağ Yayınları, 1989, s.5–8; *DİA*, C. 28, s. 435

dediği zâttır) *Baytar Hasan Efendi* (Halkalı'da beraber okudukları ve çok sevdiği bu arkadaşıyla şu konuda ahitleşirler; eğer Akif ölürse Akif'in çocuklarına Şerif Muhyiddin bakacak, eğer Şerif Muhyiddin ölürse O'nun da çocuklarına Akif bakacaktır. Nitekim arkadaşı Akif'ten önce vefat eder ve Akif onun çocuklarına kendi evlatları gibi bakar), *Muallim Vahyi*, *Fatin Hoca* (İttihat ve Terakki Cemiyetinden arkadaşı, Akif'in sözünde durma konusunda bir hadise⁶⁵ yaşadığı, aynı zamanda Süleymaniye Kürsüsünde şiirini ithaf ettiği zâttır), *Ahmet Nazmi*, *Baytar Şefik Bey*, *Neyzen Tevfik* (Baytar Şefik ile Neyzen Tevfik kardeştir ve Akif bunların tahsiliyle bizzat ilgilenir), *Şair Enver*, *Muallim Mahir* (baba dostu Abdulhalim Efendi'nin oğludur), *Ferid Bey* (bu arkadaşı için oturduğu evini değiştirmiştir).⁶⁶ Ayrıca veterinerlik okulunda okuduğu sıralarda klasik eserleri okuyacak kadar Fransızcasını ilerletmesi ve batı edebiyatından da okumalar yapmasını teşvik eden *Ispartalı Hakkı Bey*'i de anmamız yerinde olacaktır. Akif arkadaşlığa son derece önem verir, dostlarından her zaman bir şeyler öğrenmek ister. Burada bu isimleri saymamız da Akif'in şahsiyetinde dostluğa çok ehemmiyet verilmesinden kaynaklanmaktadır.

Akif, zengin bir doğu ve batı edebiyatı birikimine sahiptir. Okuduğu eserlerin çoğunu yazıldığı dilden okumuştur. Okudukları arasında; Muallakat, Divan-ı Hafız, Gülistan, Mesnevi, Fuzuli Divanı, İbn'ül Farıs, Feyzi-i Hindi, Muhammed İkbâl sayılabilir. Ayrıca batı edebiyatından da W. Sheakspare, Milton, Victor Hugo, Ernest Renan, Anatole France, Alfred de Musset, Lamartine, J.J. Rousseau, Alphonse Daudet, Emile Zola, Alexandre Dumas Fils, Sienkiewicz gibi şair ve yazarların eserleri vardır.⁶⁷

⁶⁵ Bir gün Fatin Hoca ile Akif, Fatin Hoca'nın evinde öğle yemeğinde buluşmak üzere sözleşirler. O gün çok yağmur yağar. Fatin Hoca Akif'in geleceği saate yakın olan vapuru bekler. Ama hava yağmurlu olduğundan vapurlar çalışmaz. Bunun üzerine Fatin Hoca hizmetçisine haber bırakır ve komşusuna geçer. Tam buluşulacağı zamanda Akif Fatin Hoca'nın evine gelir. Fatin Hoca'yı bulamayınca hizmetçinin bütün ısrarlarına rağmen durmaz ve yeniden döner. Sonradan anlaşılır ki Akif, Beylerbeyi'nden Vaniköyü'ne kayık tutarak geçmiş ve bunu da söz vermesi nedeniyle yapmıştır. Fatin Hocanın sözünü yerine getirmemesi yüzünden Akif onunla altı ay konuşmamıştır. Bakınız: Düzdağ, *İstiklâl Şairi Mehmet Akif Ersoy*, İstanbul: İSKİ Yayınları, 2002, s. 248-249

⁶⁶ Ayrıntılı bilgi için bakınız: Eşref Edip, *Mehmet Akif – Hayatı, Eserleri ve Yetmiş Muharririn Yazıları*, 2. baskı, İstanbul: Sebilürreşad Neşriyat, C. 1, 1962

⁶⁷ *DİA*, C. 28, s. 435.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MEHMET AKİF'İN SAFAHATINDAKİ AHLÂK ANLAYIŞI

I- AHLÂK

“Ahlâk, severek ve isteyerek iyi davranışları yapma ve kötü davranışlardan sakınma alışkanlığıdır.”⁶⁸ Başka bir tarife göre de “ahlâk, nefsin (ruhun) durumu ve şekil alması, maneviyatın hareketlerde hâkim olması, iyi fiillerin, düşüncelerin zorlamadan sudûr etmesidir.”⁶⁹ Ayrıca “Ahlâk, kişilikte yerleşmiş bir şekil ve hey’et (görünüm ve oluşum) den, yani insan benliğinde uzunca bir dönemde meydana gelen bir oluşum ve şekillenmeden ibarettir. Bu oluşum ve şekillenme, insanın gerek içyapısını, gerekse dışa akseden hareketlerini düzenler. Böylece insanın düşünce ve davranışları tabii olarak ortaya çıkar. İşte, içten ve dıştan herhangi bir zorlama olmaksızın tabii olarak ortaya çıkan bu düşünce ve davranışlara ahlâk denir.”⁷⁰

Tanımlardaki “iyi davranışlar” kelimesi yıllardır tartışıla gelmiştir. Ancak iyi davranışın kaynağının ne olduğu sorusuna hâlâ ortak bir cevap verilememiştir.

Bir kısım düşünürler iyi davranışın kaynağı olarak aklı öne sürmüşlerdir. Fakat bu cevap yeterli ve tatmin edici bir yanıt olmamıştır. Zira bu teoriye göre akıllı dahi insanların daha ahlâklı hareket etmesi gerekirdi. Ancak hepimiz tarafından malumdur ki; nice insanlar aklını kötü ve bir o kadar da zararlı davranışlar için kullanmaktadır.

Diğer bir kısım düşünürler ise iyi davranışa kaynaklık eden gücün vicdan olduğunu söylemişlerdir. Yalnız şunu unutmamak gerekir ki; toplumun yanlış yönlendirme ve telkinleri vicdanı bile etkilemekte, onun sesini duymayı engellemektedir. Ayrıca vicdan herkeste tüm davranışlarda iyi ve kötüyü ayırt edebilecek kadar güçlü bir yapıya sahip değildir. İnsanlık namına insanları katledenlerin vicdanî melekelerinin gelişmediğini söylemek zorunda kalıyoruz. Zira yapılan bu tür davranışların aklî, mantıkî ve vicdanî bir kaynağı bulunmamaktadır.

⁶⁸ Mustafa Çağrırcı, **Ahlâkımız**, İstanbul: Marifet Yayınları, 1981, s. 11

⁶⁹ İmam-ı Gazâlî, **İslam Ahlâkı**, Akif Nuri Karcıoğlu (terc), İstanbul: Sinan Yayınevi, 1969

⁷⁰ Ömer Özyılmaz, **Çocukluk ve Gençlik Çağında İslami Eğitim ve Psikolojik Temelleri**, 1. baskı, İstanbul: Pınar Yayınları, Ekim 2003, s. 108

Sosyologlar da iyi davranışın kaynağı olarak toplumun benimsediği ve onayladığı davranışları ele almışlardır. Şu halde toplumun yapısına ayak uyduranlara “iyi ahlâklı”; gelenek ve göreneklere uymayanlara ise “kötü ahlâklı” demek gerekir. Buradan nice düşünürler, ıslahatçılar, peygamberler topluma ayak uyduramamış kötü ahlâklı kimseler olması gerekirdi. Hâlbuki peygamberler, çağlara hitab eden fikir adamları, aydınlar genellikle toplumla ters düşmüşler, toplumu değiştirmeye ve düzeltmeye çalışmışlardır. İyi davranışın kaynağı olarak toplumun benimsediği davranışları alırsak onları töhmet altında bırakmış oluruz.

İslâm dini, ahlâkın zamana ve kişilere göre değişmezliğini ve mutlaklığını sağlamak için, ahlâkı dinin bir parçası olarak kabul etmiştir. Nitekim Hz. Muhammed kendini güzel ahlâkı tamamlamak üzere gönderildiğini belirtmiştir.⁷¹ Kur'an-ı Kerim de Hz. Muhammed'i ahlâk örneği olarak bildirmiştir. “Ve sen elbette yüce bir ahlâk üzeresin”⁷² ayeti, Peygamberin ahlâkının, insanlara örnek, model teşkil edecek bir yapıda olduğunu bildirmektedir. Hz. Muhammed Kur'an çizgisinden hiç ödün vermediği için de “yüce ahlâk üzeresin” taltifiyle bizlere tanıtılmıştır. Yine Kur'an-ı Kerim'de “And olsun ki, Resulullah, sizin için,... güzel bir örnektir”⁷³ buyrulur Hz. Muhammed'in insanlığa örnek olacak bir ahlâkî yapıya sahip olduğunu tekrar vurgulamaktadır. Ahlâk “dediğimiz gerçeğin dinin derinlemesine yaşanması ve Kur'an'ın arızasız temsil edilmesi manasına geldiğini Said b. Hişam'ın, Hz. Aişe validemizden, Efendimiz'in ahlâkına dair sorduğu suale, Hz. Aişe'nin: “Kur'an okumuyor musunuz?”, “Okuyoruz” deyince de: “Onun ahlâkı Kur'an'dı” şeklindeki sözleri teyid etmektedir.”⁷⁴ Yani Kur'an-ı Kerim ve sünnete uygun davranışlar iyi ahlâklı davranışlar, aykırı olanlar ise kötü-çirkin ahlâklı davranışlar olarak nitelendirilmiştir.⁷⁵

⁷¹ “Ben güzel ahlâkı tamamlamak üzere gönderildim.” (Beyhaki, Sünen-i Kübrâ, 10/191) “Hadislerde Allah'ın Sevgili Kulu” (Mart 2007) *Zaman Gazetesi Ailem Dergisi*. 224 (23 Mart 2007)

⁷² [Kur'an-ı Kerim Açıklamalı Meali, Hayrettin Karaman, Ali Özek ve diğerleri, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2002,] *Kalem Süresi* (68) 4.

⁷³ *Ahzâb Süresi* (33) 21.

⁷⁴ Canan, *Kütüb-i Sitte*, C. 4, s. 302; Ayrıca bu hadis için bakınız; İmam Nevevi, *Riyâzü's Sâlihîn Peygamberimizden Hayat Ölçüleri*, Terc: M. Yaşar Kandemir, İsmail Lütfi Çakan, Raşit Küçük, Erkam Yayınları, İstanbul, 2004, s. 519 “Nebiy-i Muhterem sallallahu aleyhi ve sellem'in ahlâkı Kur'an idi.”

⁷⁵ Çağrıcı, *Ahlâkımız*, s. 12-15

Biz bu tartışmaları bir kenara bırakarak -son olarak işlediğimiz- iyi davranışın kaynağında mutlak varlık olan Allahu Teala'nın emir ve yasaklarının yani Kur'an-ı Kerim'in öğütlerinin olduğunu kabul ediyoruz.

İslâm dini her şeyden önce bir ahlâk dinidir. Müslüman kimse olgun ve fazilet timsali bir insan demektir. İman ve ahlâk konuları birbirinden ayıramazlar. Zira iman ve ahlâk kökleriyle birbirinin içine girmiş durumdadır. Ahlâkın ibadetle de yakından ilgisi vardır. İbadet konusu dini vazifeleri temsil eder. İbadete alışmış kimse ahlâkî vazifeleri de bir memur hassasiyetinde yapar. Ayrıca İslâm'a göre ahlâk sadece merhamet, şefkat ve alçakgönüllülüğü temsil etmez. Bunların yanında insanın kendi nefesine, ailesine, komşusuna, memleketine, milletine, başka insanlara karşı; dostlarıyla, düşmanlarıyla, zenginlerle, fakirlerle, büyüklerle, küçüklerle bütün insanlarla ve hatta hayvanlarla olan bütün münasebetlerinde davranışlarının tanziminde yardımcı olmaktadır. Yani müslümanın hayatının her anına ahlâk hâkim bir konumdadır.⁷⁶ İnsanlığın ahlâkî fazilete vasıl olabilmesi için dine ihtiyacı vardır. Bütün semavî dinlerin esas amacı ahlâk ve faziletlerin yükseltilmesidir. Bu nedenle din ile ahlâk birbirinden ayıramayacak kadar sıkı bir münasebet içerisindedir.⁷⁷

Tezimize konu edindiğimiz Mehmet Akif Ersoy'un Safahat'ını bu bağlamda ele alacağız. Akif'in ahlâk anlayışı İslâm dininden ayrı düşünülmemelidir. "Akif'in ahlâk anlayışı her şeyden önce İslâm dininin kendisidir... O, iyi ve kötü konusundaki düşüncelerini İslâm'ın iyi ve kötü anlayışına ve telkin edişine göre ayarlamaktadır."⁷⁸

Tezimizde öncelikle ahlâkî ilkeleri, insanlarda bulunan fazilet ve reziletleri, belli gruplar altında toplayıp bu grupları da alt başlıklarla inceleyeceğiz. Ahlâkî yapıyı; bireysel ahlâk, aile ahlâkî ve toplumsal ahlâk olmak üzere üç gruba ayıracağız. Bireysel Ahlâkî Yapı; Çalışmak-Azim-Gayret-Tevekkül, Ümitsiz Olmamak-Ümitvâr Olmak, Kötü-Zararlı Alışkanlıklar, İlim-Aydınların Durumu ve Tutumu, Sabır, Cahillik-Cehalet, Emanet-Emaneti Ehline Vermek, Doğru Sözlü Olmak, Cesaret, Edep, İnatçılık, İnsanlığın Üstünlüğü-Gayesi başlıkları altında incelenecektir. Aile Ahlâkî Ailenin

⁷⁶ Nevzat Akaltın, **Ahlâk ve Terbiye Rehberi**, İstanbul: Çelikkilt Matbaası, 1961, s. 15-16

⁷⁷ Hüsameddin Erdem, **Son Devir Osmanlı Düşüncesinde Ahlâk (Tanzimat'tan Günümüze Kadar)**, 1. Baskı, Konya: Sebat Ofset Matbaacılık, 1996, s. 80

⁷⁸ A. Vahit İmamoğlu, **Mehmet Akif ve İnanan İnsan**, İstanbul: Ravza Yayınları, Mart 1996, s. 145

Önemi ve Çocuğun Ailedeki Eğitimi başlıları altında incelenecektir. Son olarak Toplumsal Ahlâki Yapı; Adalet, Birlik Beraberlik, Din-Din Adamları-İslam Dünyası, Vazife Bilinci-Sorumluluk, Fikir Hürriyeti-Vicdan Hürriyeti, Arkadaşlık, Devlet Başkanının Tutumu, Yoksula Yardım, Büyüklere Hürmet, Misafire İkrâm, Şairlerin Durumu, Selâm, Komşu Hakkı, Yapıcı Olmak, başlılarıyla anlatılacaktır.

II- MEHMET AKİF'İN SAFAHAT'TAKİ AHLÂK ANLAYIŞI

Ahlâk ilmi insanların sahip oldukları bir kısım alışkanlık haline gelmiş yeteneklerden ve yükümlü buldukları bir takım vazifelerden bahseden bir ilimdir. Ahlâk ilminin faydaları çoktur; gayesi de çok yüksektir. Zira bu ilim insanlara fazilet dersi verir; hayrı ve şerri gösterir; bir takım ruhanî hastalıkların sebeplerini tayin ederek insan ruhunu bu hastalıklardan korumaya çalışır. Bu sayede insan kalbi faziletlere yönelen bir hal alır.⁷⁹

Ahlâk, insanın yaptığı davranışları düşünmesine meydan bırakmadan, zorlamadan, baskı altında hissettirmeden yaptırmalıdır. Davranışların ahlâkîliği zorlamadan ve iradi bir şekilde olmasına bağlıdır. Aksi halde bir davranışın ahlâkî olması söz konusu değildir. Fazilet olarak kabul edilen bir davranış yapılırsa bile davranışın meydana gelmesine neden olan amilin rezilet olarak kabul edilen bir başka şeyin olması durumunda ahlâkçıların o davranışı fazilet saymaması bu yüzdendir. Bu cümleden alırsak müslüman tam anlamıyla ahlâkî insan demektir.

Ahlâk kelimesi sadece ‘güzel huylar’ manasına gelmez. Bu kelime iyi ve kötü huyların tamamının oluşturduğu bir kavramdır.⁸⁰ Güzel ahlâk için Hz. Ali; “Günahlar dışında her şeyde insanlarla uyumlu olmaktır” der. Hasan Basri de güzel ahlâkın ne olduğu sorulduğunda; “Güler yüz, tatlı söz, herkese iyilik yapmak ve kimseye kötülük yapmamaktır” diye cevap vermiştir. İmam Gazzâlî, güzel ve kötü ahlâkın kalbe yapacağı etki için şunları söyler: “Kalp, parlak bir ayna gibidir. Fena ahlâk ise aynanın parlaklığını gideren leke ve is gibidir. Kötü ahlâk kalbi karartır. Kalp bu zulmet sebebiyle Allah’ın gösterdiği yolu göremez. Güzel ahlâk ise kalbe ulaşan nur gibidir. Bu

⁷⁹ Ömer Nasûhi Bilmen, **Yüksek İslâm Ahlâkı**, İstanbul: Bürhaneddin Erenler Matbaası, 1949, s. 3-4

⁸⁰ Bilmen, s. 4; Mustafa Çağrırcı, **Ana Hatlarıyla İslâm Ahlâkı**, İstanbul: Ensar Neşriyat, 1985, s. 17

nur kalbi günah lekelerinden temizler.” Güzel ahlâk, Allah’ın hakkını ve kulların haklarını yerine getirmenin adıdır.⁸¹

Ahlâkın önemini insaniyetin ayakta durmasına bir dayanak olması itibariyle düşünülmelidir. İnsanlığın düzeninin sağlanması ve varlığının devamı ahlâk ile sağlanabilir. Bunun yanında mutlu, huzurlu ve olgun bir toplum da ahlâk sayesinde oluşabilir. Akif’in Safahat’ını da bu cümleden algıyorsak yanılmış olmayız. Zira güzel ahlâkın varlığı insaniyetin bambaşka bir hal almasına, güzel ahlâktan mahrumiyet de insanların felaketine neden olacaktır. İşte Akif’in ıstırap duymasına neden olan da ahlâkî çöküntü yaşanmasından korkmasıdır. Fazilet olarak kabul edilen davranışların kaybolması milletlerin mahvına sebep olur. Milli şairimizin de fazilet olarak kabul edilen doğruluğun yok olması, adaletin sağlanmaması, din adamlarının vazifesini yerine getirmemesi, ailenin sarsılması gibi konulardan endişe etmesi hep milletimizin felaketlere uğramasından korkmasındandır.

İslâm dini, insanın hem kendisiyle hem de çevresiyle uyumlu olmasını ister. Bu uyum neticesinde insan bir takım değerleri elde eder. Biz bunlara ahlâkî faziletler diyoruz. Faziletleri kendine rehber edinen insanlar ‘güzel ahlâklı’ kimselerdir.⁸² İnsanın çevresine ve yaratılışına uyumsuz olan davranışlarını da rezilet olarak adlandırmak yerinde olacaktır. Bu davranışa sahip kimseler de ‘kötü ahlâklı’ kimseler olarak bilinirler.

Güzel ahlâk, Hz. Muhammed’in bir sıfatıdır. Kötü ahlâk kalplerin hastalığı, ruhların bir illetidir. Gazzâli güzel ahlâkın dört ana temeli olarak hikmet, adalet, cesaret ve iffeti sayar.⁸³ İslâm dininde insanın kazanması istenen davranışlar fazilet, kaçınılması gereken davranışlar ise rezilet olarak adlandırılır.⁸⁴ Zilzal Sûresinde geçen “Kim zerre miktarı hayır yapmışsa onu görür. Kim zerre miktarı şer işlemişse onu görür”⁸⁵ ayetini kendine rehber edinen kişi fazilet kazanma yarışına girer. Otomatik

⁸¹ Siraceddin Önlüer, **Edep Yâ Hû! Allah Dostlarının Örnek Ahlâkı 1**, 2. Baskı, İstanbul: Semerkant Yayınları, Kasım 2006, s. 17–22

⁸² Önlüer, s. 25

⁸³ İmam Gazzâli, **Zübde-tü'l-İhyâ**, Muhammed Cemaleddin el- Kâsımî (Zübdeyi Yapan), Ali Özek (terc), İstanbul: Salah Bilici Kitabevi Yayınları, 1973, s. 314–319

⁸⁴ M. Yaşar Kandemir, **Örneklerle İslâm Ahlâkı**, İstanbul: Nesil yayınları, 5. Baskı, 1986, s. 345

⁸⁵ Zilzal Sûresi (99) 7-8

olarak reziletlerden sakınır. Haksızlıklara uğrasa da mükâfatlandırılmasa da ümitsizliğe kapılmaz. Adaleti mutlak bir varlığa sırtını dayamış olur. Akif'in de Safahat'ında açıklamaya gayret ettiğimiz mevzu, fazilet olarak bilinen davranışları milletimizde - eskiden olduğu gibi - kendiliğinden bir hale getirilmesini sağlamayı kendine amaç edinmesidir.

Akif'e göre iman ve ahlâk iç içedir. Allah'a inanan kişide ahlâkın tüm prensipleri fiil haline gelmiş ve ortaya çıkmaya hazır bir halde bulunmaktadır. Fiil ve davranışlara dönüşmeyen bir imanın Akif'in gözünde bir değeri yoktur. İnanan insan Akif'e göre Allah'a inanacak, O'na teslim olacak, bu bağlılık ve teslimiyetin bir neticesi olarak da günlük yaşayışındaki davranışlarını tanzim edecektir. Akif, Allah'ın yapılmasını istediği ve istemediği davranışları genç nesilden isterken; İslâm'ın bir bütün olarak algılanmasını talep etmektedir. İyi ve kötü tanziminde Akif'in ilk dayanağı iman, ikinci dayanağı ise ibadettir. İslâm'ın emrettiği şekilde hayatını bir plan ve program dâhilinde düzenleyen kimse yani ibadetlerini yerine getiren kimse her an Allah'ın huzurunda olduğunun farkında olacaktır. Bu da ona otokontrol sağlayacağı gibi her an çalışma, azim ve gayret içerisinde olmasını, ümitsizliğe kapılmamasını da netice verecektir. Düşüncelerini İslâm itikadına göre tanzim eden Akif, üçüncü olarak da davranışların ahlâkî yönünü 'iyiliğe yöneltmek ve kötülükten sakındırmak' olarak açıklar. Nitekim Akif, iyiliğe sahip çıkma, onu yaşatma bunun yanında kötülükten uzak durma ve kötü olan her şeyden nesli koruma adına milletinin bilinçlenmesi için çalışmıştır.⁸⁶ Yukarıdaki cümlelerden hareketle bir kez daha yinelemek gerekirse Akif'in ahlâkî düşüncelerini İslâm dininden ayrı düşünmek mümkün değildir.

Ahlâkçıklar, ahlâkî ilkeleri çeşitli sınıflara ayırmışlardır. Ahlâkî ilkeleri belirlerken hem faziletleri hem de reziletleri açıklayan Ahmet Hamdi Akseki gibi, biz de tezimizde Mehmet Akif Ersoy'un Safahat'ındaki fazilet ve rezilet olarak nitelendirilen ve bir ahlâkî değeri olan mısraları açıklamaya çalıştık. Safahat'ta geçen reziletlerin buraya alınması bu davranışların kötülüğünü göstermek ve alınacak tedbirler konusunda Akif'in tespitlerini açıklamak nedeniyledir. Akif'in Safahat'ındaki ferdi, toplumsal ve ailevi ahlâk ile ilgili görüşlerini üç ana başlık altında topladık.

⁸⁶ İmamoglu, *Mehmet Akif ve İnanan İnsan*, s. 145-155

A- FERDÎ AHLÂK

Yaratılmışların en şerefli olan insanoğlu, hem kendine, hem de başkalarına saygı değer olması için olgunlaşması gerekmektedir. Olgunlaşabilmesi için de kusurlarını görmezden gelmeyecek gidermeye çalışması, kötü davranış ve huylardan nefsinin arındırılması gerekmektedir. Bu nedenle bazı emir ve yasaklara uyması gerekmektedir.⁸⁷ Tezimizde ferdin iç dünyasındaki münasebetlerden doğan ahlâkî davranışları “Ferdî Ahlâk” başlığı altına topladık.

1- İnsanın Mahiyeti ve Kıymeti

İnsanların amelleri, bir gaye ve o işe sevk eden bir etkenden ayrı düşünülemez. Bir hikmete binaen dünyaya gönderilen insanın birçok kabiliyetlerle donatılması, kâinatı kaplayacak kadar geniş bir kalbe ve düşünceye sahip olması, zihninde binlerce düşüncenin tecelli etmesi bu varlığın her hareketinin bir amaca, bir gayeye yönelik olduğunu gösterir.

Ömer Nasûhi’ye göre bu gayeler maddi ve manevi olarak iki kısma ayrılabilir. Ömer Nasûhi, insanın gayelerine götüren maddi sebep olarak ‘*lezzet alma*’, ‘*menfaat*’, ‘*tatmin*’ ve ‘*hassasiyet fikri*’; manevi sebep olarak da ‘*vazifeye hürmet*’, ‘*hayır*’, ‘*kemale ulaşma*’ ve ‘*Allah rızasını kazanma*’ emellerini saymıştır. Bir davranışta bu sebeplerin bazen birisi bulunduğu gibi bazen de birden fazlası bulunabilir. Ömer Nasûhi, hakiki bir Müslümanın ahlâkî gayesinin maddi bir lezzet, menfaat ya da başka bir şey olamayacağını; onun gayesinin dinen üzerine düşen vazifelerin gerçekleştirilmesi, manevi kemale erme isteği ve Allah rızasını kazanmakla sonsuz mutluluğa ulaşmak olması gerektiğini vurgular. Buna delil olarak da “Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım.”⁸⁸ ayetini göstermektedir. İnsanı sonsuz saadete götürecektir olan marifetullahıdır. Marifetullaha irfan, mücadele, mücadele, kötü özelliklerden kendini arındırma, faziletli davranışlarla ahlâkını güzelleştirmekle

⁸⁷ Bilmen, s. 134

⁸⁸ Zâriyat Sûresi, (51) 56

ulaşılır. Bu şekilde bir kanaat taşıyan Müslüman, ahlâkî vazifelerini de aşk ve şevk ile yapar.⁸⁹

Yaşar Kandemir'e göre insanın değeri şöyle açıklanır: *Öncelikle kişi insan olması itibarıyla tabii bir değere sahiptir.* Zira Yüce Allah, "Biz, hakikaten insanoğlunu şan ve şeref sahibi kıldık... yine onları, yarattıklarımızın birçoğundan cidden üstün kıldık"⁹⁰ buyurmaktadır. İnsanın sahip olduğu değerlerin ilki doğumuyla başlar. Hatta İslâm'ın cenine bile haklar vermesi daha doğmadan önce ona yani insana verdiği kıymetle ilgilidir. Bu değeri kazanması insan olması itibarıyla ve hiçbir ücret talep edilmeden tamamen Yaratıcı'sının lütf-u ihsanıdır. Bu öyle bir lütuftur ki hiçbir ayırım gözetmeden (kadın, erkek; siyah, beyaz; zayıf, kuvvetli; fakir, zengin; ırk ve din farkı olmadan) herkesi içine almıştır. Bu bağlamda İslâm dini insanın kanının dökülmesini, bedenine zarar verilmesini, ırzının çiğnenmesini, malının gasbedilmesini, meskeninin talan edilmesini, nesebinin bozulmasını, vicdanının tahakküm altına alınmasını şiddetle yasaklamıştır. Ferdi canı pahasına da olsa şeref ve haysiyetini korumaya çağırır. Nitekim Hz. Muhammed şöyle buyurmuştur: "Kim malını müdafaa sırasında öldürülürse şehittir. Kim kanını müdafaa sırasında öldürülürse şehittir. Kim dinini müdafaa sırasında öldürülürse şehittir. Kim ailesini müdafaa sırasında öldürülürse şehittir."⁹¹ İslamiyetin ferde verdiği önem ne komünizmdeki gibi ferdi cemiyete feda edecek niteliktedir; ne de kapitalizmdeki gibi cemiyeti ferdin ardına itecek mahiyettedir. Kapitalizme göre ferdin büyük bir değeri, hürriyeti ve mesuliyeti vardır. Cemiyetin var olma nedeni ferdin ihtiyaçları içindir. Kapitalist sistem bir cemiyetin değerini, orada yaşayan insanlara verilen haklara göre ölçer. Fert, cemiyete bir takım faydalar sağlama derdinde değil; aksine sadece kendi şahsi menfaatlerini sağlama zihniyetindedir. Kısacası kapitalist sistemde her şey fert içindir. Komünizme göre ise fert, cemiyet için vardır. Ferdin kendi şahsi fikirleri, hususi bir hayatı olamaz. Tüm hayatını, düşüncelerini ve hedeflerini cemiyetin arzusuna göre ayarlamalıdır. Fert, cemiyete hizmet ettiği oranda bir değere sahip olur. Kısacası komünizmde her şey cemiyet içindir. Görüldüğü gibi komünizm ve kapitalizm insanın değeri hususunda mutedil bir

⁸⁹ Bilmen, s. 33-34

⁹⁰ **İsrâ Sûresi** (17) 70

⁹¹ Canan, **Kütüb-i Sitte**, C. 4, 1152. hadis, s. 178

anlayışa sahip değilken; İslâmiyet insana var olmasıyla birlikte büyük bir değer vermiştir.

Yine *insan, inancı sayesinde de bir değere sahip olur*. Bu sayede inanmayanlar göre insanın ikinci bir üstünlüğü daha oraya çıkar ki Kur'an-ı Kerim'de bu konuyla ilgili olarak: “Hâlbuki asıl üstünlük, ancak Allah'ın, Peygamberinin ve müminlerindir”⁹² buyrulur. Bu saydıklarımızdan başka Kandemir'e göre *fert, ameli ve yaşayışı ile de ayrı bir değere sahip olmaktadır*.⁹³ Cenab-ı Hakk bu konuyu da şu şekilde açıklamaktadır: “Herkesin yaptıkları işlere göre dereceleri vardır. Rabbin onların yaptıklarından habersiz değildir.”⁹⁴

Mehmet Akif Ersoy da “İnsan”⁹⁵ adlı şiirinde insanın kıymetini ve gayesini şu şekilde anlatır:

“Haberdâr olmamışsın kendi zâtından da hâlâ sen,
‘Muhakkak bir vücûdum!’ dersin ey insan, fakat bilsen...
Senin mâhiyyetin hattâ meleklerden de ulvîdir:
Avâlim sende pinhandır, cihanlar sende matvîdir:
Zeminlerden, semâlardan taşarken feyz-i Rabbânî,
Olur kalbin tecellî-zâr-ı nûrâ-nûr-i Yezdânî.
Musaggar cirmin amma gâye-i sun’-i İlâhîsin!
Edîb-i kudretin beytü’l-kasîd-i şi’ri olmuşsun;
Hakîm-i fitratin bir anlaşılmaz bir sırrı olmuşsun.
Senin ahkâmının münkadıdır, mahkûmudur dünya.
Bulutlardan sevâik sayd eder irfân-ı çâlâkin;
Yerin altında ma’denler bulur nakkad-ı idrâkin.
Denizler bisterindir, dalgalar gehvâre-i nâzın;
Nedir dağlar, semâ-peymâ senin şebhâl-i pervâzın!
Havâ, bir refref-i seyyâl-i hükmündür ki bir demde,

⁹² **Münâfikûn Sûresi** (63), 8

⁹³ Kandemir, **Örneklerle İslam Ahlakı**, s. 96–99

⁹⁴ **Enam Sûresi** (6) 132

⁹⁵ Hazret-i Ali'nin bir beyti: “Ve tez’umu enneke cirmun sağrın / Ve fike’ntave’l-âlemu’l-ekber.” Mânâsı: “Ey insan! Sen kendinin küçük bir cisin olduğunu sanırsın. Ama bütün âlem senin içine sığdırılıp gizlenmiştir.” (**Safahat**, 1 nolu dipnot, s. 64)

Olur dem-sâz-ı âvâzın bütün aktâr-ı âlemde.
Dayanmaz pîş-i ikdâmında mâni'ler müzâhimler;
Kaçar, sen rezm-gâh-ı azme girdikçe muhâcimler.
Karanlıklarda gezen, şeb-çerâğın fikr-i hikmettir,
Ki her işrâkı bir sönmez ziyâ-yı sermediyyettir;
Susuz çöllerde kalsan, bedrekan ilhâm-ı sa'yindir,
Ki her hatvende eyler sâye-küster vâhalar zâhir.
Ne zindanlar olur hâil, ne ne menfâlar, ne makteller...
Yürürsün sedd-i râhın olsa hattâ âhenîn eller.
Yıkar bârû-yi istibdâdı bir âsûde tedbîrin;
Semâlardan inen te'yîdisin gûyâ ki takdîrin!
Taharrîden usanmazsın, teâlîden teâlîye
Atıldıkça, atılsam şimdi, dersin, başka âtîye!
Senin en şanlı eyyâmında, en mes'ûd hâlinde,
Bir istikbâl-i dûra-dûr vardır hep hayâlinde.
O istikbâledir şevkin, odur ma'sûk-i vicdânın,
O kudsî neşvenin şeydâ-yı bî-ârâmıdır cânın.
O şevkin dâim ilcâsıyla seyrin ıztırâridir;
Terakkî meyli artık fitratında rûh-i sârîdir!
Bütün esrâr-ı hilkatten haberdâr olmak istersin,
Bu gaybistân-ı hîçâ-hîçten kurtulmak istersin!
Meâdın, mebdein, hâlin ki üç müdhiş muammâdır...
Durur edvâr-ı müstakbel gibi karşında hep hâzır.
Koşarsın bunların sevdâ-yı idrâkiyle durmazsın,
Hakîkatten velev bir şemme duymazsın,
Serâir perde-pûş-i zulmet olsun varsın isterse...
Düşürmez düştüğün Yeldâ-yı hirman rûhunu ye'se:
Emel, meş'al-keşin, bir reh-nümâ hem-râhın olmuşken,
Tehâşî eylemzsın sîne-i deycûra girmekten.
Gelip bir gün tecellî etse mâhiyyât-ı masnûât,
Taharrîden geçer, bir dem karâr eyler misin? Heyhât!
Tutar mâhiyyet-i Sâni', o en heybetli mâhiyyet

Olur âteş-zen-i ârâmın, artık durma cevlân et!
Tevakkuf yok seninçün, daimî bir seyre tâbi'sin...
Ne zîrâ hâle râzîsin; ne müstakbelle kani'sin!
Duruken böyle bî-pâyan terakkî-zâr karşısında;
Nasıl dersin ya 'Pek mahdûd bir cirmim' tutarsın da?
Meleklerden büyük, hem çok büyük tebcîle mazharsin:
Tekâlîfin emânet-gâhısın, bir başka cevhersin!
Hayâtın eksik olmazken ağır bin bârı arkandan;
Ölümler, korkular savlet ederken hepsi bir yandan;
Şedâid iktihâm etmekte müdhiş bir mekânetle,
Yolundan kalmayıp dâim gidersin... Hem ne sür'atle!
Senin bir nüsha-i Kübrâ-yı hilkat olduğun elbet,
Tecellî etti artık; dur, düşün öyleyse bir hükmet:
Nasıl olmak gerektir şimdi ef'âlin ki, hem pâyen
Behâim olmasın, kadrin melâikten muazzezken?"⁹⁶

Mahiyetinden haberdar olmayan insanı Akif, meleklerden de üstün bir yapıya sahip olduğunu söyleyerek taltif etmektedir. Tüm âlemleri kendi içerisinde saklayan insanın, Allah'ın tecelli ettiği en gözde varlık olduğunu da hatırlatmaktadır. Küçük cismine rağmen Allah'ın en güzel sanat eserlerinden biri olmakla şereflenen insan için yaratılan dünya nimetlerine de işaret eden Akif, insanoğlunun çalışmasının neticesini de mutlak alacağını, yeter ki azimle mücadele etmesi gerektiğini unutmamasını belirtir. Çalışmakla en kötü durumlardan bile kurtulabilecek kadar donanıma sahip olan insanın, yaratılışındaki tüm sırları da bilmek isteyecek kadar araştırmacı ruhunu ve hakikati arama arzusunun yüceliğine de değinir. Bütün yaratılmışların mahiyeti ortaya çıksa da insanın araştırmayı bırakmayacağını Yaratıcının mahiyetini de en ince ayrıntılarına kadar öğrenmek isteyeceğini belirten Akif, kıymetini bilmeden kendini "küçük varlık" olarak niteleyen insana biraz da çıkışır. Allah'ın kendine yüklediği büyük görevlerin farkında olması gerektiğini ve meleklerden daha üstün olabilme kabiliyetinin ve şerefının unutulmaması gerektiğini hatırlatan şairimiz, bu kadar nimetlere mazhar olan insanın kendine gelerek yapması gerekenleri en iyi şekilde yerine getirmesi gerektiğini

⁹⁶ Safahat, s. 64-66

vurgular. Bu şiirde Akif, insanların mahiyetinin bir profilini çizerek, yapısının ne kadar mükemmel olduğunu, görevlerinin ne denli önemli olduğunu bildirmektedir. Bu sayede insanın kendine güven duygusunu perçinlemekte, değerinin farkında olmasını sağlayarak kendinden istenenleri yapmaya oldukça yeterli olduğunu göstermek istemektedir.

İnsan inancı sayesinde ve inandığı gibi yaşadığı müddetçe fazilet olarak bilinen davranışları yapma konusunda da daha bir hassas davranacaktır. Bu da ona bir kat daha üstünlük verecektir.

İnsana kıymet verdiren şey, insandaki akıl, ilim, güzel iş, güzel ahlak ve güzel sıfatlardır. İnsanın kıymetini arttıran ve onu güzelleştiren şey de fiil ve amelleridir. Eğer insanda akıl, ilim, hayâ, edep olmazsa insandan daha kötü bir varlık yoktur.⁹⁷ Gazzâli'ye göre insan, Allah'ın kudretinden tertemiz olarak çıkmış, imana hazır bir şekilde yaratılmıştır. Fıtrat olarak her insan ferdi farklılıklarla yaratılmış olmasına rağmen, eşyanın gerçeklerini tanıma istidadındadır. Çünkü insan, asil bir varlık olup bu sayede başka cevherleri ve maddeleri tanıyabilecek mahiyettedir. Gazzâli'ye göre "Eğitim insana dışardan bir şey katmaz; bilakis eğitim, yeraltında olan suyun açığa çıkarılması gibi fıtratta insanda var olanın üzerinden örtüyü kaldırarak bilgiye açığa çıkarır" diyen düşünürler haklıdır. Ancak insanlar bu fıtratı daima muhafaza edemezler. İnsanlardan kimileri fıtratının bu temiz özelliğini ve kabiliyetini unutmuyarak asil durumunu sürdürürler; kimileri de unutarak küfre saparlar. İnsan, fazilet olarak kabul edilen ahlâkî ilkeleri edinmek ve reziletlerden uzaklaşmak suretiyle iştihak duyduğu kemâl mertebeye ulaşabilir. Ancak bunun yanında hayvanlarla ortak yanı olan şehvet ve gazap rezaletlerini benimseyerek hayvanlardan da aşağı mertebelere düşebilir.

Gazzâli'ye göre insan, hayvanla melek arasında orta bir mertebede yaratılmıştır. Hatta O'na göre insan, beslenmesi ve üremesi bakımından bitkiyi, hareket etmesi bakımından hayvanı andırır. İnsanın asıl hususiyeti ve yaratılış sebebi akli ve idrak gücüdür. Bu akıl ve idrak kabiliyetlerini bilgi ve amel için kullanan insan,

⁹⁷ Abdülkadir ibn-i Abdülvaris el Kaşgari Artuci, **Dünya ve Ahiret İşlerinde Edep**, Celaleddin Karataş (terc), İstanbul: Sezgin Neşriyat, 1983, s. 85-86

meleklerle yaraşır bir ruhî ve ahlâkî yüceliğe ulaşır. Buna karşılık tüm gayretini bedenî lezzetlere yönelten ve hayvanlar gibi yiyip içmenin ötesinde bir endişesi olmayan insan da hayvanlar seviyesine düşer; kendisinde sadece hayvanî kabiliyetler ve reziletler gelişir. Hatta insanda bu kötü vasıflarla zekânın birleşmesi onu şeytanlaştırabilir. Görüldüğü gibi Gazzâlî'nin düşüncesinde, fitratı itibariyle ne sırf iyi, ne de kötü olan, fakat iyiliği ve kötülüğü kuvve halinde kendisinde bulunduran insanın iyilik veya kötülük yoluna girmesi, kendi çaba ve tercihinin bağlanmıştır. İnsanın ahlâkî hayatı da bu çaba ve tercihten doğar.⁹⁸

Akif 'İnsan' adlı şiirinde insanın gayesini ve kıymetini açıklamakla insanlara mahiyetini ve vazifelerini hatırlatmaktadır. Mahiyetini ve vazifesini bilen insan ise güvenli ve huzurlu bir toplumun oluşması demektir. Akif'in bu şiirine, gelecek neslin en iyi şekilde yetiştirilerek mutlu ve gelişmiş bir toplum oluşturabilmek açısından bakılacak olursa ne denli önemli tespitler sunduğu görülecektir. Bu şiir aynı zamanda insanın kendine olan güvenini de perçinleyerek ümitsizliğe kapılmasını engellemek istemektedir. Milletimizin her fırsatta ümitvâr olmasını isteyen Akif, insanın yaratılış mahiyetini açıklamakla da bu konuda bahane bulunmasını engellemektedir. Şairimizin bu tespitleri yabana atılmadan eğitimde öğrencilerin kendine güvenini oluşturmada ve ümitvâr olmalarını sağlamada kullanılmalıdır.

2- Edep

Edep; güzel terbiye ve iyi huylarla bezenmek, utanılacak hata ve ayıplardan insanı koruyan bir melekedir. Ayrıca edep, insanı en olgun mertebesine ulaştıran, Cenab-ı Hakk katında izzet ve kabule mazhar kılan, halk içinde sevilip sayılmaya liyakat kazandıran alışkanlıklardır. Mevlâna 'Gözünü aç da bütün Kelamullaha, Kur'an ayetlerine bak, edepten ibaret göreceksin' der.⁹⁹

Başka bir tanıma göre edep; herkesi hali ile hoş görüp, Hâlık'ının hatırı için mahlûka merhamet edip sevmektir. Yine Mevlâna 'Edepsiz kimse, yalnız kendini rezil ve perişan etmez; belki cümle âlemi fesada verir, sefalet ateşine yakar' demektedir.

⁹⁸ Mustafa Çağrı, **Gazzâlî'ye Göre İslâm Ahlâkı Nazari ve Ameli Olarak**, İstanbul: Ensar Neşriyat, 1982, s. 72-73

⁹⁹ İbrahim Eken, **Kulluk**, İstanbul: İrşad Yayınları, Tarihi yok, s. 3

Dolayısıyla terbiyesiz yetişenlerden hem ana, baba, hem de cemiyet mesuldür. Çünkü edepsiz kimseler en tehlikeli mikroplardan da zararlıdır. Bir verem veya kanser mikrobunu, bir kişi, bazen birkaç kişiyi bedenen hasta ve rahatsız eder. Hâlbuki fena insanların durumu böyle değildir. Nöbetinden ayrılan bir askerinin bu hareketi, bazen bir bölüğü, bir alayı, bazen koca bir orduyu tehlikeye atıp belki vatani bile felakete sürükleyebileceği gibi; edepsiz birinin de koca bir millete, akıl ve hayale gelmedik nice musibet ve fitnelere sürüklenmesi daha uzak görülemez. Üstelik bir mikrop, birkaç dakika veya birkaç saat yaşar. Terbiye ve edep hissinden mahrum insanlar, bir ömür boyu –eğer düzeltilmezlerse- içinde buldukları topluluğun başına bela olacaktır.¹⁰⁰

Toplum birbirine büyüklü küçüklü çeşitli çarklarla kenetli bir fabrika gibidir. Fabrikanın dişlilerinden biri zarar görse, fabrikadaki verim nasıl düşerse, hatta aletler çalışamaz hale gelirse; işte aynen öyle de toplumdaki bir ferdin, küçük bir grubun bile ahlâkî yönden zayıf davranışlar sergilemesi toplumun tamamını derinden etkiler. Bu durum toplumun bozulmasına neden olabilecek şeylerin ortaya çıkmasını netice verir. Fazilet kabul edilen davranışların görmezden gelinip kınanmasını dahi doğurabilir. Milli şairimiz Mehmet Akif, edepli olmanın toplum açısından önemini her fırsatta vurgulamıştır. Süleymaniye Kürsüsünde adlı şiirinde edepli olmanın insanımızın maddi manevi buhranlar geçirdiği dönemde ayıplanır hale geldiğini şu şekilde anlatır:

“Hakkı son sadme-i kahriyle bitirsin isyan;
Edebin şimdiki ma'nâsına densin 'hezeyan';
Kalmasını, hâsılı, altüst olarak hissiyyât,
Ne yüreklerde şehâmet, ne şehâmette hayât;”¹⁰¹

Edepsizliğin hayatın kaybedilmesiyle bir tutulduğu şiirde Akif, duyguların bu sebeple yok olduğunu, yiğitliğin yok olup gittiğini anlatır. Edep kavramı bazen çağdışı olarak nitelendirilmiştir. Bu sadece milletin özünü kaybederek zarar görmesini isteyenlerin bir oyunudur. Yoksa iyi huylara sahip olmanın çağdışı olmakla

¹⁰⁰ Tahir Büyükkörükçü, **İslâm'da Edep**, 6. Baskı, İstanbul: Çağaloğlu Yayınevi, 1976, s. 8; 15–16

¹⁰¹ **Safahat**, s. 141

suçlanmasının mantıki bir izahı olamaz. Hz. Muhammed “Hayâ imandandır”¹⁰² buyurarak edebî ve hayânın ne kadar önemli bir meziyet olduğunu vurgulamaktadır.

Hz. Muhammed’in örnek hayatından anladığımız üzere ahlâkının, dolayısıyla edebinin kaynağı Kur’an’dır. Hz. Peygamber’in de ahlâkı Kur’an ise¹⁰³ sünneti seniyyeyi terk eden edebî terk etmiş olur. Hz. Peygamber’in hayatı bize yaşayan bir Kur’an örneğidir. Mehmet Dikmen de edebî tanımlarken ‘güzel terbiye, iyi huylar sahibi olmak’ tanımına ilaveten diğer ahlakla ilgili kitaplardan farklı olarak ‘haddini bilip sınırı aşmamak’ tanımlamasını da eklemiştir. Edebî insan için bir şeref, bir ziynet ve fazilet olarak nitelemiştir. Güzel ahlâkın da feyiz kaynağı olarak gördüğü edebî, insanları nefsin arzu ve heveslerine uymaktan koruyan yanını da açıklamıştır.¹⁰⁴

3- İlim, İlmin Önemi ve Aydınlar

Her şey öğrenmekle bilinir. Bütün kavramlar bilgelikle anlam kazanır. Geçmiş ve geleceğe bakıldığında varlığını korumak; gündemi, aktüaliteyi takip etmek, her an yeni ve zinde kalabilmek için ilmin, okumanın önemini görmemek mümkün değildir. Bu bağlamda “oku” emrinin günümüze kadar gelen canlılığını görmekteyiz. “Oku” emriyle ifade edilen bilgilenme durumu, “Yaratan Rabb’inin adıyla” ifadesinde de bilgeliği formüle edip ebedileştirmiştir. Bilgilenmeyi bir şeyler okuyup-yazmak, cahilliği de bunlardan mahrum olmak gibi algılayan kısır anlayış, bilgeliği göz ardı etmiştir. Modern çağın, okuma-yazmayı bilip bilmemek ekseninde tanımladığı cahillik, geri kalmışlığın ve ahlâkî yozlaşmanın da en büyük sebebi olarak gösterilmiştir. Dolayısıyla karşılaşılan her problemi, bu iksirli formülün gerçekleştirilmesiyle çözüme kavuşturma hayali ve avuntusu bir nakarat gibi sürekli tekrarlanmaktadır. Oysa modern dünyanın en büyük çelişkilerden biri de yaşanan siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik yozlaşmanın neredeyse bütünüyle bilgili, donanımlı, sahasında uzman kişilerden teşekkül etmiş kalifiye suçlular olmasıdır. O halde sadece ve tek başına bilgi, insanı erdemlere yöneltmeye yetmediği gözler önündedir. Bilgelikten mahrum bir bilgin mücadelesi çok daha güç olan bir kalifiye suç makinesine dönüşebilmektedir. Bilgiye

¹⁰² Kandemir ve diğerleri, **Riyâzü’s-Salihîn**, C. 4, 682. hadis, s. 79

¹⁰³ “Âişe (ra) şöyle dedi: Nebiy-i Muhterem (sav)’in ahlâkı Kur’an idi.” Kandemir ve diğerleri, **Riyâzü’s-Salihîn**, C. 7, 1851. hadis, s. 518–519

¹⁰⁴ Mehmet Dikmen, **İnsanca Yaşamın Yolu İslam Ahlâkı**, Cihan Yayınları, 2. Baskı, İstanbul: 1988, s. 34

bir amaç yüklemek, başıboşluktan kurtarıp erdemlere yöneltmek, ancak bilgelikle mümkündür. Bilgelik de, bütün erdemlerin kaynağı olan yüce Yaratan'ın adıyla başlayıp O'na doğru yürümekle elde edilebilir. Bu erdemlere sahip olan âlimler sınıfına önemli görevler yüklenmektedir.¹⁰⁵

Dinimiz bilgilenmeyi her zaman övmüştür. “Nitekim kendi içinizden size ayetlerimizi okuyan, sizi kötülüklerden arındıran, size Kitab'ı ve hikmeti talim edip bilmediklerinizi size öğreten bir Resul gönderdik”¹⁰⁶ ayeti peygamberin insanları doğru yola yönlendirmek için bir rehber olduğunu anlatmakta ve bunu da insanları bilgilendirmek suretiyle yapacakları gösterilmektedir. “Eğer bilmiyorsanız bilenlerden sorunuz”¹⁰⁷ ayeti ilim adamlarına dinimizin verdiği önemi vurgularken; bir konuda bilen insanların her zaman söz sahibi olduğunu ve insanların bilmediği konularda mutlaka bilen birilerine danışması gerektiğini anlatmaktadır. Hz. Muhammed de “Kim ilim talep ederse, bu işi, geçmişteki günahlarına kefarete olur”¹⁰⁸ demekle ilmin değerinin günahların bağışlanmasına bile bir vesile olabilecek kadar yüksek olduğunu göstermektedir. Yine “Kim bir ilim öğrenmek için bir yola sülûk ederse Allah onu cennete giden yollardan birine dâhil etmiş demektir. Melekler, ilim talibinden memnun olarak kanatlarını (üzerlerine) koyarlar. Semâvat ve yerde olanlar ve hatta denizdeki balıklar âlim için istiğfar ederler. Âlimin âbid üzerindeki üstünlüğü dolunaylı gecede kamerin diğer yıldızlara üstünlüğü gibidir. Âlimler peygamberlerin vârisleridir. Peygamberler, ne dinar ne dirhem miras bırakırlar, ama ilim miras bırakırlar. Kim de ilim elde ederse, bol bir nasip elde etmiştir”¹⁰⁹ hadisiyle İslâm dininin ilme ve âlimlere ne kadar kıymet verdiği görülmektedir.

Mehmet Akif Ersoy milletimizin her zaman en üst seviyelerde olmasını istemekte ve -tüm ecdadımızın da haber verdiği gibi- bunun için de ilim öğrenmenin ne denli önemli olduğunu belirtmektedir. Bu bağlamda Süleymaniye Kürsüsü'nde adlı şiirinde ilmin kıymetiyle ilgili şu açıklamaları yapar:

¹⁰⁵ Ali Akyüz, **Yaşayan Kur'an Hz. Peygamber**, 2. Baskı, İstanbul: A Kitaplar, Eylül 2003, s. 45–47

¹⁰⁶ **Bakara Sûresi** (2) 151

¹⁰⁷ **Enbiya Sûresi** (21) 7

¹⁰⁸ Canan, **Kütüb-i Sitte**, C. 11, 4111. hadis, s. 241

¹⁰⁹ Canan, **Kütüb-i Sitte**, C. 11, 4108. hadis, s. 233

“Niye ilmin adı yok koskoca millette bugün?
Çünkü efkâr-ı umûmiyye aleyhinde bütün;
Çünkü yerleşmek için gezdiği yerlerde funûn,
Önce gâyetle büyük hürmet arar, sonra sükûn.
Asr-ı hâzırda geçen fenlere sâhip denecek,
Bir adam var mı yetişmiş içinizden, bir tek?
Mütefennin tanılan üç kişinin kıymeti de,
Münhasır anlamadan, dinlemeden taklîde.
Kim mesâîsini bir gâyeye vardırırdı, hani?
Gösterin pâye-i tahkîke teâlî edeni?
Nazariyâta boğulmakla geçen ömre yazık;
Amelî kıymetidir kıymeti ilmin artık.
Bu hakîkatleri lâkin kim okur, kim dinler?
Sivriilen zübbelerin hepsi beş on söz beller,
Düşünür “Dîni nasıl yıkmalı bunlarla?” diye.
Böyle bir maksad için çok bile i’ dâdiyye!”¹¹⁰

Günümüzde ilimden hiç söz edilmemesini bütün fikirlerin hep ilmin aleyhinde olmasına bağlayan Akif, milletimizin son zamanlarda söz sahibi olabilecek bilim adamlarını yetiştirememiş olmasından duyduğu üzüntüyü dile getirmektedir. İlim adamı olarak ortaya çıkanların da sadece taklit eden birkaç kişi olduğunu söylemektedir. ‘Taklit etme, çalışmalarını sonuçlandırmama ve sadece teoride kalan bir ömür, ilmi faaliyetlerde söz sahibi olmak için yetmez’ diyen Akif, günümüzdeki ilmin hayata uygulandığı oranda değerli olacağını belirtir. Yalnız bu gerçeklerin hiç kimse tarafından fark edilmediğini, ezberlediği beş on sözle dine nasıl zarar verebileceğini planlayan insanların çoğaldığını ve bu kimselerin ilim adına ortaya çıktığını anlatmaktadır. Dine zarar vermek için sadece lise okumanın bile fazla geleceğini de kinayeli bir şekilde anlatan şairimiz, ilim öğrenmenin maksadının değişmesi ve gerçek müspet ilimlerden uzaklaşmanın bu millete yakışmadığını söylemektedir.

¹¹⁰ Safahat, s. 166–167

Dinini ayrıntılarıyla öğrenmeyen kimsenin imanı sağlam kalmaz. Böyle cahil bir kimse her söze ve her kişiye aldanarak imanını kaptırır.¹¹¹ Âlim geçinen cahillere aldanmamak gerektiğini Akif şu mısralarında anlatır:

“Düşme ey âvâre millet, bunların hızlânına;
Vâkıfız biz hepsinin pek muhtasar irfânına:
Şark’a bakmaz, Garb’ı bilmez, görgüden yok vâyesi;
Bir kızarmaz yüz, yaşarmaz göz bütün sermâyesi!”¹¹²

Bakara Sûresinin 11 ve 12. ayetlerinin açıklamasının yapıldığı bu şiirde Akif, dinini inkâr ederek ve onu kıymetsiz göstererek fikirlerini süslemeye çalıştığı ilim erbabına –ki Akif bu kimselerin ilimle de alakalı olmadığı kanaatindedir- milletimizin aldanılmamasını ister. Akif ayrıca ne Doğu’yu ne de Batı’yı bilmediği halde ahkâm taslayan, irfandan ve nezaketten tamamen uzak bu insanların utanmadığını da anlatır.

Akif ilim adamalarını dinden ayrı düşünemez. Bu da -doğal olarak- hem O’nu yetiştiren kişilerden aldığı terbiyenin, hem de kendi fikri yapısının bir neticesidir. Yukarıdaki beyitlerde Akif’in ilim adamlarına halkın aldanmamasını söylerken; milletin kültürel yapısına, dini inancına aykırı fikirleri olan ve âlim oldukları sanılan kimseleri kastettiği hepimizin malumudur. ‘Fatih Kürsüsünde’ adlı şiirinde Akif, öğretmenin ve dolayısıyla ilim ehlinin şahsiyetinin nasıl olması gerektiğini açıklamaktadır:

“ ‘Muallimim’ diyen olmak gerektir îmanlı;
Edepli, sonra liyâkatli, sonra vicdanlı.”¹¹³

Öğretmen olarak çocukların emanet edileceği bir kişinin öncelikle imanlı olması gerektiğini düşünen Akif, buna neden olarak da imanın insanı kurtuluşa götürdüğünü ve hüsrana uğratmayacağı kanaatindedir.¹¹⁴ Öğretmenin şahsiyeti için

¹¹¹ Hüseyin Hilmi Işık, **Hüccet’ül İslam ve İmam-ı Gazzâlî’nin Eyyühel Veled Tercümesi**, 23. baskı, İstanbul: Işık yayınları, 1981, s. 78

¹¹² **Safahat**, s. 194

¹¹³ **Safahat**, s. 244

¹¹⁴ Mehmet Akif, Asr Sûresini çok veciz bir şekilde anlattığı Âsım şiirindeki mısralarda kurtuluşun sırları olarak verdiği iman, iyilik, hak ve sebat kavramlarını elde eden kimsenin kurtuluşa ereceği ve asla hüsrana uğramayacağını belirtmektedir.

“Hani, Ashâb-ı Kirâm, ayrılalım, derlerken,
Mutlaka ‘Sûre-i ve’l-Asr’ı okumuş, bu neden?
Çünkü meknûn o büyük sûrede esrâr-ı felâh;

edepli, işinin uzmanı ve vicdani melekelerinin en üst seviyede olmasını gerektiğini de vurgular.

‘Âsım’ şiirinde Konya’nın bir kazasında öğretmenlerini kovup mektebin kapanmasına neden olan halkın azarlanmasını anlatan bölümden sonra halktan gelen güzel cevap -öğretmenden halkın beklediklerini açıklaması sebebiyle- dikkate değerdir. Akif, halkın öğretmenden istediği şeyleri şu mısralarıyla dile getirir:

“ ‘Sen, oğul, ezbere çaldın bize akşam, karayı...
Görmeliydin o muallim denilen maskarayı.
Geberir, câmie girmez, ne oruç var, ne namaz;
Gusül abdestini Allah bilir amma tanımaz.
Yelde izler bırakır gezdi mi bir çiş kokusu;
Ebenin teknesi, ömründe pisin gördüğü su!
Kaynayıp çifte kazan, aksa da çamçak çamçak,
Bunu bilmem ki yarın hangi imam paklayacak?
Huyu dersin, bir adamcıl ki sokulmaz adama...
Bâri bir parça alışsaydı ya son son, arama!
Yola gelmez şehrin soysuzu, yoktur kolayı.
Yanılp hoşbeş eden oldu mu, tınmaz da ayı,
Bir bakar insana yan yan ki, yuz¹¹⁵ olmuş manda,
Canı yandıkça, döner öyle bakar nalbanda.
Bir selâm ver be herif! Ağzın aşınmaz ya... Hayır,
Ne bilir vermeyi hayvan, ne de sen versen alır.
Yağlı yer, çeşmeye gitmez; su döker el yıkamaz;
Hele tırnakları bir kazma ki insan bakamaz.
Kafa orman gibi, lâkin, bıyık hep budanır;
Ne ayıptır desen anlar, ne tükürsen utanır.
Tertemiz yerlere kipkirli fotinlerle dalar;
Kaldırımdan daha berbâd olur artık odalar;

Başta îmân-ı hakîkî geliyor, sonra salâh,
Sonra hak, sonra sebat. İşte kuzum insanlık.
Dördü birşelti mi yoktur sana hüsrân artık.” **Safahat**, s. 379
¹¹⁵ **Yuz**: Uyuz [Düzdağ’ın 1 nolu dipnotu, **Safahat**, s. 355]

Örtü, minder bulanır hepsi, bakarsın, çamura.

Su mühendisleri gelmişti... Herifler gâvur a,
Neme lâzım bizi incitmediler zerre kadar;
İnan oğlum, daha insafli imiş çorbacılar!
Tatlı yüz, bal gibi söz... Başka ne ister köylü?
Adam aldatmayı a'lâ biliyor kahbe dölü!
Ne içen vardı, ne seccâdeye çizmeyle basan;
Ne deyim dinleri bâtılsa, herifler insan.
Hiç ayık gezdiği olmaz ya bizim farmasonun...¹¹⁶
İçki yüzler suyu, ahlâkını bir bilsen onun!
Şimdi ister beni sen haklı gör, ister haksız,
Öyle devlet gibi, ni'met gibi lâflar bana vız!
İlmi yuttursa hayır yok bu musîbetlerden...
Bırakın oğlumu, câhilliğe râzıyım ben.”¹¹⁷

Mektebin kapanmasına neden olan halkı bir gece önce azarlayan vaize, köylülerden biri kendilerini boşu boşuna ve hiç dinlemeden eleştirdiğini, giden muallimin hiç de vaizin anlattığı âlimler gibi olmadığını söyler. Temizlikten, ibadetten bîhaber; köylüyle asla konuşmayan, kendisiyle konuşmaya çalışanları da hiçe sayan; insanların haklarına saygı göstermeyen bir yapısının olduğundan dert yakınır. Hâlbuki “gavur” olarak bildikleri yabancılarla o öğretmeni kıyasladıklarında aralarında dağlar kadar fark olduğunu anlatır. Köye gelen su mühendislerinin tatlı dilli, güler yüzlü, halkın gelenekleriyle ters düşmeyen davranışlarda bulunan, köylülerin inançlarına saygı gösteren –Akif’in deyimiyile- ‘insan gibi insan’ olduğunu söyleyen köylü, ahlâkının da oldukça bozuk olan bu muallimin çocuğuna bir şey verebileceğini düşünmediğini; bu şekilde ahlâksız birinden ilim öğreneceğine evladının cahil kalmasını yeğlediğini söyler. Akif şiirinin bu kısmında ilimle ahlâkî yapının yani irfanın birlikte hareket etmesi gerektiğine işaret etmektedir.

¹¹⁶ **Farmason:** Mason, dinsiz.

¹¹⁷ **Safahat,** s. 354–355

Hikmet; ilim ile amelin birleşmesinden meydana gelen yüksek bir sıfattır. Aynı zamanda hikmet; bir şeyin hakikatine dair bilgi edinmeye de denir.¹¹⁸ Yüksek bir özellik olan hikmet, nazari düşüncenin düzenlenmiş bir halde, idrak kuvvetinin de itidal dairesinde bulunuşudur. Muhyiddin-i Arabî'nin belirttiğine göre hikmet; insan ruhunun kemâl mertebesidir. İnsan hikmetle güzel şeylerin güzelliğini görür, çirkin şeylerin de çirkinliğini fark eder; nefsinin kötülüğe meyilden uzaklaştırarak onu güzelleştirmek konusunda muvaffak olur. Hikmet; diğer bir ifade ile güzel amellere yakın olan bir hakikat ilmidir. Hikmet sahibi olanlar her yönüyle marifet sahibi olmak da isterler, marifetullahı ulaşmak için eşyanın hakikatini imkân nispetinde idrak ederler, öğrendikleriyle de gereken şekilde amellerini yaparlar.¹¹⁹

Bir ülke için ilim adamlarının varlığı büyük bir nimettir. Çünkü topyekûn bütün bir halk doğruyu ve güzeli ancak âlimlerden öğrenebilir. Bu sebeple, ilim adamlarının varlığı ve onların vazifelerini tam yapmaları, toplumun düzen içinde olmasını sağlar. Âlimlerin bozulması ve vazifelerini tam yapamamaları da cemiyetin bozulması neticesini doğurur. Mehmet Akif Ersoy, devrin ilim devri olduğunu Safahat'ının pek çok şiirinde anlatmıştır. Ülkenin kalkınması için ilmin önemini iyi bilen Akif, 'Fatih Kürsüsünde' adlı şiirinde bu konuda şunları söyler:

“Bugün anâsır-ı İslâm'ı bir denî cereyan
Sürüklüyor ki: bakın nerden eyliyor nebean.
Felâketin başı, hiç şüphe yok, cehâletimiz;
Be derde çâre bulunmaz –ne olsa- mektepsiz.
Ne Kürd elifbeyi sökmüş, ne Türk okur, ne Arap;
Ne Çerkes'in, ne Lâz'ın var bakın, elinde kitab!
Hülâsa, milletin efrâdı bilgiden mahrûm.
Unutmayın şunu lâkin: 'Zaman: Zamân-ı ulûm!'”¹²⁰

İslâm toplumlarının bugünlerdeki durumunun felaketlere sürüklenmekte olduğunu söyleyerek başladığı yukarıdaki bölümde Akif, felaketin kaynağının da cahillik olduğunu vurgulamaktadır. Çarenin de sadece eğitimden geçtiğini hatırlatan

¹¹⁸ Dikmen, s. 126

¹¹⁹ Bilmen, s. 27

¹²⁰ Safahat, s. 243

Akif, toplumdaki hemen hemen bütün fertlerin ilimden yoksun olduğunu da üzümlere söylemektedir. Yaşanılan çağın ilim çağı olduğunu unutmadan kendimize çeki düzen verilmesi gerektiğini açıklayarak şiirin bu bölümünü tamamlayan Akif'in söyledikleri, yirmi birinci yüzyılda da hâlâ değerini korumaktadır. Bu nedenle felâketlere maruz kalmamak için elimize verilen eğitim reçetesini iyi uygulamalıyız ki, topyekûn milletimizin varlığının ortadan kalmasına neden olmayalım.

İlmin ortadan kalkması onun insanların beyinlerinden çekilip alınmasıyla değil, ölen âlimlerin yerlerine yenilerinin yetiştirilmemesiyle olur. Hz. Muhammed bu konuda şöyle söyler: “Allah ilmi verdikten sonra, insanların kalbinden zorla sökülmez. Fakat ilmi, ulemâyı kabzetmek suretiyle alır. Ulemâ kabzedilir, öyle ki, tek bir âlim kalmaz. Halk da cahilleri kendisine reis yapar. Bunlara meseleler sorulur, onlar da ilme dayanmaksızın kendi reyleriyle fetva verirler, böylece hem kendilerini hem de başkalarını dalâlete atarlar.”¹²¹ Bu nedenle başlarına felaketlerin gelmesini istemeyen milletler, kendilerini doğru yola iletecek olan ilim adamlarını yetiştirmelidir. Dinimize göre toplumların meselelerini çözecek ilim adamlarını yetiştirmek farz-ı kifayedir.¹²²

Fatih Kürsüsünde adlı şiirinde, yine her şeyin temelini okumak olduğunu Akif şöyle dile getirir:

“Hezîmetin sonu ölmek değildir elbette.

Düşenler oldu zamânıyla aynı âkıbete:

Fakat bugün yaşıyorlar, hem eskisinden iyi:

Naslısa gâib edip kâmilen muhârebeyi,

Esâret altına girmişti bir büyük millet.

Zevi'l-ukul arasından seçilme bir hey'et,

Düşündü: Milleti i'lâya çâre hangisidir?

Döküldü ortaya ârâ-yı encümen bir bir:

Siyâseten kimi kurtarmak istemiş kalanı;

¹²¹ Canan, **Kütüb-i Sitte**, C. 11, 4138. hadis, s. 271

¹²² “İlim öğrenmek her müslüman farzdır” [İbn Mâce, Mukaddime, 20] bu konu için bakınız: <http://www.diyaret.gov.tr/turkish/weboku.asp?id=679&vid=25&sayfa=20> 08-06-2007 15:30; Hadis-i Şerif: “İlim öğrenmek herkese farzdır” Ebu Abdullah Muhammed b. Cafer b. İdris Kettani, **Mütevâtir Hadisler (Nazmü'l-mütenasir mine'l-hadisil-mütevâtir)**, Hanifi Akın (çev). Osman Arpaçukuru (yayına hazırlayan), İstanbul: Karınca Yayınları, 2003, s. 60

Demiş ki dîgeri: “Asker halâs eder vatânı;”
O der: “Donanmaya vardır bugün eşedd-i lüzûm;”
Bu der: “Hayır, daha elzemdir iktisâb-ı ulûm;”
Kiminde san’ate rağbet, kiminde nakde heves;
Hülâsa, her kafadan başka başka çıkmış ses.
Bir ihtiyar yalnız dinleyip bidâyette;
“Mahalle mektebi lâzınm!” demiş, nihâyette.
Zavallının sözü pek anlaşılmamış ilkin:
“Bunak!” diyen bile olmuş düşünmeden; lâkin,
Herif, bu söz ne demektir, güzelce şerh etmiş;
Deminki lâfları pek vâkıfâne cerh etmiş.

Sonunda: “Kuvvetimiz, şüphesiz, ilerlemeli;
Fakat düşünmeli her şeyden önce temeli.
Teammüm etmesi lâzım ma’ârifin mutlak:
Okur yazarsa ahâli, ne var yapılmayacak?
Donanma, ordu birer ihtiyâc-ı mübrimdir,
O ihtiyâcı, fakat, öğretene “muallim”dir!”
Deyip karârını vermiş ki, aynen icrâya,
Konunca ortaya çıkmış, bugünkü Almanya.

“Sedan”da orduyu teslîm eden Fransızlar,
-Ki her zaman o vukuâtı yâd edip sızlar-
Ne der, bilir misiniz? Hem de öyledir inanın:
“Muallem ordusudur harbeden Prusyalı’nın;
Muallim ordusu, lâkin, asıl muzaffer olan!”
Bu sözden almalıdır, hiç değilse, ibret alan.”¹²³

Osmanlının son zamanlarında çağı yakalayamayan devlet, diğere milletlere yetişmek için çeşitli çareler düşünmüştür. Askeri ve siyasi alanda yapılacak pek çok yenilikler gündeme gelmiştir. Akif yukarıdaki bölümde öncelikle düşünülen bu çareleri belirttikten sonra, her fikrin üzerinde olacak “ilim fikri”ne önem verilmesi gerektiğine

¹²³ Safahat, s. 242–243

vurgu yapar ve bunun her çarenin üzerinde olduğunu anlatır. Her şeyin temelinin öğrenmekle elde edilebileceğini söyleyen şairimiz, çağın yakalanması için gereken tedbirlerin de ancak eğitim ve öğretimle kazanılabileceğini belirtir. Eğitimli kimselerin kazandığı muvaffakiyetlerin tarihi örneklerini de sunarak zamanımızda bile genel geçerliliğini koruyan ve her şeyin temelinin ilim olduğu fikrini bir kere daha hatırlatır. Siyasi kimliği, orduyu ya da ekonomiyi değiştirmek için diğer ülkeleri taklit etmek yerine; bu değişiklikleri kendi benliğimize uygun şekilde uyarlamak için başa gelecek kimselerin eğitimli kalifiye elemanlar olması daha faydalı olacağı şüphesizdir. Bu nedenle geçici ve yeterli olmayan çözümler yerine, Akif'in işaret ettiği gibi kalıcı ve köklü çözümler üretmek milli menfaatimizdir.

İlim erbabı her zaman halk tarafından takdir edilir. Hürmet ve iltifat gösterilir. Bu da ilme olan arzuyu kuvvetlendirir ve ilim adamlarının çoğalmasını sağlar. Bu itibarla ecdadın yaptığı gibi, ilim erbabının varlığını bir nimet bilmeli, onlara gereken hürmet gösterilmelidir. İlim adamlarını yetiştirecek maddi ve manevi şartları hazırlamak halkın üzerine bir vazifedir.¹²⁴

Akif, Konya'daki bir nahiyenin öğretmenini okuldan atarak okulun kapanmasına neden olan halka bir hocanın ağzından ilmin önemini şöyle anlatır:

“Yolda duydum ki: Filân nâhiyenin a'yânı,
Üç gün evvel kovuvermiş hoca bilmem filânı;
Herkes evlâdını almış, kapatılmış mektep.
Çok fena şey! Hele bir anlayalım, neydi sebep.
Hiç işim yok, bu da oldukça mühim doğrusu ya,
Gidecek yolcu da var, akşama indik oraya.
Yatsıdan sonra ahâlî 'bize va'z et' dediler;
Çektiler altıma bir cıllığı çıkmış minder.
Tahta sordum, silinip çevre kadar yenlerle,
Geldi, tâ göğsüme yaslandı sakat bir rahle.
Evvêlâ hamdeleden, salveleden başlayarak,
Girmeden maksada dîbâceyi serdim çabucak.

¹²⁴ Ali Özek, **Hadislerle Ahlâkî Davranışlar**, İstanbul: Hisar Yayınevi, 1979, s. 90

İlme kıymet veren âyâtı, ehâdîsi bütün,
Okudum hâsılı bülbül gibi öttüm ben o gün.
Sonra, te' yîd-i İlâhî olacak besbelli,
Öyle bir maskara ettim ki o hâin cehli,
Hani kendim de beğendim.

— Adam, anlat, ne dedin?

— Biri aklımda değil.

— Öyle mi?

— Baktım, sadedin,

Tam zâmanıydı, ahâlîye çevirdim yüzümü;
Açtım artık bu sefer ağzımı, yumdum gözümü:
Hiç muallim kovulur muymuş, ayol, söyleyiniz?
O sizin devletiniz, ni'metiniz, her şeyiniz.
Hoca hakkıyla beraber gelecek hak var mı?
Sizi mîzâna çekerken bunu sormazlar mı?
Müslüman, elde asâ, belde divit, başta sarık;
Sonra, sırtında, yedek, şaplı beş on deste çarık;
Altı aylık yolu, dağ taş demeyip, çiğneyerek,
Çin-i Mâçin'deki bir ilmi gidip öğrenecek.
Hiç düşünmek de mi yoktur, be adamlar, bu ne iş?
En büyük tâlî'i Mevlâ size ihsân etmiş,
Hem de ta olduğunuz mevkie göndermişken;
Teptiniz kendi gelen ni'meti sersemlikten!
Çok zaman geçmeyecektir ki bu nankörlüğünüz,
Ne felâketlere meydan verecektir görünüz!
Köylerin yüzde bugün sekseni, hattâ, hocasız;
Siz de onlar gibi câhil kalarak anlayınız!
Bir hatâ oldu, deyip şimdi peşîmansınız a...
Ne çıkar? Gitti giden, kıydınız evlâdınıza...”¹²⁵

¹²⁵ Safahat, s. 352–353

Yukarıdaki bölümde Hocasâde, Konya halkına ilmin önemini nasıl anlattığını belirtir. Hocasâde ertesi gün uzun bir yola çıkacak olmasına rağmen, köylünün muallimi kovmasının ne kadar kötü olduğunu anlatmak için nahiyeye gider. Öğretmenin o köye gönderilen bir nimet olduğunu belirten Hocasâde, öğretmenin hakkının da ödenemeyeceğini söyler. İlimin Çin’de bile olsa öğrenilmesini emreden bir dinin mensuplarına yaptıklarının yanlışlığın farkında bile olmamalarına oldukça şaşırır. Allah tarafından ayaklarına kadar gönderilen böyle bir nimetin kıymetini bilmeyerek nankörlük yapan köylünün başına felaketlerin gelmesinden de endişe ettiğini, yaptıkları bu hatadan dolayı bütün köylünün cahil kalacağı ve tüm sorumluluğun da kendilerinde olduğunu söyleyerek hepsini azarlar. Hatta artık yaptıklarından pişman da olsalar elden bir şeyin gelmeyeceğini, bu nedenle de kendi çocuklarına kıydıklarını hatırlatır. İlimin ne kadar önemli olduğunu güzel bir şekilde açıklayan Hocasâde, bu sözleriyle ilim erbabına verilmesi gereken önemi de vurgulamış olmaktadır.

İlim adamlarının da halka karşı vazifeleri vardır. Âlimlerin sorumluluğu da bu bağlamda oldukça fazladır. Müslüman ilim adamı, millete tepeden bakmaz, aksine milletine hizmet etmeyi vazife bilir. Âlim konuşmalarında, vaazlarında tesirli olabilmek için sözüyle özünün aynı olduğu bir hayat anlayışı sergilemelidir. Sözleri kendisine dahi tesir etmeyen, öğrendiği bilgiden kendisi dahi nasip alıp doğru yola gitmeyen kimse başkalarını irşad edemez. İlim adamı da bir hekim gibidir. Tıp doktorları nasıl beden hastalıklarıyla meşgul oluyorsa, ilim adamları da ruhî, manevî, fikrî... hastalıkların tedavisine çalışmaktadır. Tıp doktoru işinin ehli ise, türlü tedavi yöntemlerinden hastalığa uygun olanı seçer ve hastasını şifaya kavuşturur. Aksi takdirde vereceği ilaçlar hastaya zarar verir. Toplumlar için ilim adamlarının durumu da aynen böyledir. Yeteri kadar olgunlaşmamış bilginlerin sözleri ve görüşleri, fikrî ayrılıklara, karışıklıklara sebep olur. Nitekim bu durum, halk dilinde şöyle vecizeleştirilmiştir: “Yarım hoca dinden eder; yarım doktor candan eder.”¹²⁶

Mehmet Akif’in zamanın aydınlarının Avrupa’ya giderek aldıkları ilimden sonra, vatana döndüklerinde kendi halkını beğenmemeleri nedeniyle halkın da onların söylediklerini önemsememesini anlatan pek çok şiiri vardır. Şairimiz ‘Süleymaniye

¹²⁶ Özek, *Hadislerle Ahlâkî Davranışlar*, s. 90–92

Kürsüsünde' adlı şiirde halkını önemsemeyen aydınların fikirlerinin halk tarafından kabullenilmeyeceğini şöyle anlatır:

“Mütefekkirleriniz tuttuğu yanlış izde,
Öyle saplandı ki aldırmağı bir başkasına.
Hiç o gitsin de dönüp bakmayarak arkasına,
Nâsın efkârı –ki efkâr-ı umûmiyye odur-
Gitmesin kendi yolundan... Bu nasıl kabil olur?
Açılıp gitgide artık iki hizbin arası,
Pek tabî'î olarak geldi nizâm sırası.
Yıldırımlar gibi indikçe “beyin”den şiddet,
Bir yanardağ gibi fişkırđı “yerek”ten nefret.
Öyle müthiş ki husumet: Mütefekkir tabaka,
Her ne söylerse fenâ gelmede artık halka;
Hem onun zıddını yapmak ebedî mu'tâdı.
Bir felâket bu gidiş... Lâkin işin berbâdı:
Mütefekkir geçinenlerdeki taşkınlıktan,
Geldi efkâr-ı umûmiyyeye mühlik bir zan:
“Bu fesâdın başı hep fen okumaktır” dediler;
Onu mahvetmeye kalkıştılar artık bu sefer.”¹²⁷

Akif yukarıdaki bölümde halkının isteklerini yani kamuoyunu hiçe sayarak sadece kendi fikirlerinin önemli olduğunu düşünen aydınlar sebebiyle halk ile aydınların arasının iyice açıldığını belirtir. Hatta düşmanlığın o kadar fazla ilerlediğini, bu nedenle de aydınların söylediklerinin hepsinin halka kötü geldiğini ve halkın sürekli olarak onların dediklerinin tersini yaptıklarını söylemektedir. Bu tür bir gidişi ‘felakete sürüklenmek’ olarak niteleyen şairimiz, halkın arasında yanlış bir inancın da oluşmasına neden olduğunu söyler. Aydınların bu tür tavırları neticesinde ‘Bozgunculuğun nedeni hep fen okumaktır’ yanlış düşüncesi oluşmuş, millette ilme karşı bir düşmanlık meydana gelmiştir. Artık herkes ilmin aleyhinedir. Bunun nedeni kendi özünden uzaklaştırarak olan bir ilmi, halkın istememesidir. Akif, halk ile aydınların arasındaki

¹²⁷ Safahat, s. 166

bu anlaşmazlığı anlatırken, halkının değerlerine ve görüşlerine saygı göstermeyen ilmiye sınıfının akıbetinin ne olacağını da göstermektedir. Aslında Türk milleti, millet olarak ilme çok önem verir, ilim için çok şeyini feda etmekten çekinmez. Yalnız her şeyin üzerinde tuttuğu milli ve dini benliğine de sahip çıkmaktan da asla vazgeçmez. Milli ve dini benlik Türk milletinin sahip olduğu asıl değerlerindedir. Bu nedenle aslına yönelik düşünülen her hareket, yine millet tarafından cezalandırılacak ve rağbet görmesi engellenecektir. Belki şiirde anlatıldığı şekliyle ‘tüm ilimleri toptan reddetme’ tepkisi yerine, yapılan yanlışlığın düzeltilmesi daha doğru bir hareket olacaktır. Ancak zamanın da getirdiği bir korku ve yılgınlık milleti bu şekilde bir mücadeleden alıkoymuştur.

Yine ‘Süleymaniye Kürsüsünde’ Akif, Avrupa’daki aldığı eğitimle âlimlerin kendi milletini beğenmemesinin doğurduğu müspet ilimlere olan düşmanlığı şöyle anlatmaktadır:

“Sonra zenginlerimiz: “Haydi gidin, fen getirin.”
Diye, her isteyen şahsına bilmem kaç bin
Ruble tahsîs ile sevkeylediler Avrupa’ya;
Pek fedâkâr idi hemşehrilerim doğrusu ya.
Bu giden kafilenden birçoğu cidden tahsîl
Ederek döndü. Fakat geldi ki üç beş de sefîl,
Hepsinin nâmını telvîse bihakkın yetti...
Gönderenler ne peşîmân oluyorlar şimdi!
Hiç unutmam ki, cömerdin biri, hem zengin adam,
Beni yüzdürdü nihâyette şu sözlerle: ‘İmam,
Günde on kerre gelip istediniz hep verdim.
Yine vermezsem eğer millet için, nâ-merdim.
Yalınız, ehline gitsin bu emekler... Olur a,
İş bizim Avrupa yârânına benzer sonra!
Hâli ıslâh edecekler, diyerek kaç senedir,
Bekleyip durduğumuz zübbelerin tavrı nedir?
Geldi bir tânesi akşam, hezeyanlar kustu!

Dövyüordum, bereket versin, edebsiz sustu.
Bir selâmet yolu varmış... O da neymiş: Mutlak,
Dîni kökten kazımak, sonra, evet Ruslaşmak!*

O zaman iş bitecekmış... O zaman kızlarımız,
Şu tutundukları gâyet kaba, pek ma'nâsız
Örtüden sıyrılacak... Sonra da erkeklerden,
Analık ilmini tahsîl edecekmiş... Zâten,
Müslümanlar o sebepten bu sefâlette imiş:
Ki kadın "sosyete" bilmezmiş, esârette imiş!
Din için, millet için iş görecek alçağa bak:
Dîni pâmâl edecek, milleti Ruslaştırarak!
Bunu Moskof da yapar, şimdi rıza gösterelim;
Başka bir ma'rifetin varsa haber ver görelim!
Al okut, Avrupa tahsîli desinler, gönder,
Servetinden bölerek nâ-mütenâhî para ver;
Sonra bir bak ki: Meğer karga imiş beslediğin!
Hem nasıl karga? Değil senin öyle bellediğin!
Sâde bir fuşumuz eksikti, evet, Ruslardan...
Onu ikmâl ediverdik mi, bizimdir meydan!
Kızımın iffeti batmakta rezîlin gözüne...
Acırım tükürüğe billâhi tükürsem yüzüne!
Demiş olsaydı eğer: "Kızlara mektep lâzım...
Şu kadar vermelisin." Kahrolayım kaçmazdım.
Elverir sardığımız bunları halkın başına...
Ben mezârımda, huzûr istiyorum, anladın a!
Biraz insâfa gelin, öyle ya artık ne demek?
Zengin olduk diye, lâ'net satın almak mı gerek?"¹²⁸

İlim öğrenmek maksadıyla zenginler tarafından Avrupa'ya gönderilen üç beş kişinin Avrupa hayranı olarak dönmeleri üzerine gerçekten ilim tahsil ederek milletine

* İlk baskılarda : "Dîni, milliyeti kökten kazıyıp Ruslaşmak." [Düzdağ'ın 1 nolu dipnotu, **Safahat**, s. 150]

¹²⁸ **Safahat**, s. 149–150

faydalı olabilecek şekilde geri gelenlerin de adını kirletmeye yettiğini söyleyen kürsüdeki vaiz, insanların kendisine bu durumu şikâyet için geldiklerini dile getirmektedir. Her gün ilim için verilen malın kıymetinin kat kat artacağını ve malın ilim yolunda sarf edilmesi gerektiğine dair vaaz verdiği için şimdi zenginler hocanın yakasını bırakmamakta, Avrupa'dan gelenlerin züppeliklerinden şikâyetçi olmaktadır. Tüm bunlara neden olan durum, yıllardır özlemle beklenen ve türlü fedakârlıklarla Avrupa'ya gönderilen bu insanların, halkı hiçe saymalarıdır. Hocaya kızan zenginler millet için bir şey verdiklerinden değil, verdiklerinin doğru yerlerde kullanılmamasından rahatsız olduklarını, hatta millet için yine verilmesi gerekse buna hazır olduklarını, yalnız emeklerin zayi edilmemesini istediklerini söylerler. İlim için Avrupa'ya gönderilen öğrencilere yardım eden zenginlerden birisinin verdiği örneği kürsüden halkla paylaşan vaiz, ilim öğrendiğini düşündükleri gençlerin aslını inkâr etmekten başka bir şey öğrenmediklerini üzüntüyle dile getirir. Avrupa'dan gelen öğrencilerden birisi bir akşam konuşurken, kurtuluşun tek yolunun dini kökten kazımakla, Ruslaşmakla, kızların örtüden sıyrılmasıyla mümkün olduğunu söylemesi ve Müslümanların hep dinleri sebebiyle geri kaldıklarını iddia etmesi üzerine onların yurt dışına gitmesine yardımcı olanlardan bir hayırsever çileden çıkar. Zira -müsaade edilseydin geçinen bu gencin yapmak istediklerini bugün Moskof'ların da yapmak istediğini bilmektedirler. Okuttuğu gençlerin bu hale gelmesini 'Besle kargayı oysun gözünü' atasözündekinden daha da acı bir duruma benzeten fedakâr vatandaş, Ruslaşmayı da, kızların iffetinin simgesi haline gelmiş örtünün atılmasını da kabul edemeyeceğini söyler. 'Kızlar için okul lazım' denilse her şeyini vermeye razı olduğunu ancak öldükten sonra okuttuğu bu kimseler yüzünden lanetle anılmak istemediğini dile getiren çileli vatandaş, mezarında rahat etmek ister. Halkla aydınların çatıştığının başka bir anlatımını gördüğümüz yukarıdaki bölümde belirtildiği üzere halkın aydınlardan kaçmasının çok da haksız olmadığı görülmektedir. Daha önce de belirttiğimiz gibi Türkler, millet olarak ilim adına yapılacak her türlü fedakârlığa hazırdır. Ancak değerlerine, ilkelerine ve özüne yapılacak her türlü saldırının da karşısındadır. Bu nedenle aydın kesim halkının düşüncelerine ve benliğine saldırmadığı sürece bu millet tarafından her zaman baş tacı edilecektir.

Aydınların taklitçi tutumu konusunda Akif, Süleymaniye Kürsüsünde şiirinin başka bir bölümünde dini reddetmeye kadar gittiklerini şöyle anlatır:

“Mütefekkir geçinenler ne diyor sizde bakın:
‘Medeniyette teâlîsi umûmen Şark’ın,
Yalnız bir yolu ta’kib ederek kabildir;
Başka yollarda selâmet gözeten gâfildir.
Bakarak hangi zeminden yürümüş Avrupalı,
Aynı izden sağa, yâhud sola hiç sapmamalı.
Garb’ın efkârını mâl etmeli Şark’ın beyni;
Duygular çıkmalı hep aynı kalıptan; ya’ni:
İçtimâî, edebî, hâsılı her mes’elede,
Garb’ı taklîd edemezsek, ne desek beyhûde.
Bir de din kaydını kaldırmalı, zîrâ o belâ,
Bütün esbâb-ı terakkîmize engel hâlâ!’

Gelelim şimdi, ne merkezde avâmın hissi...
Şüphe yoktur ki tamâmiyle bu fikrin aksi:
Görenek neyse, onun hükmüne münkad olarak,
Garb’ın efkârını, âsârını düşman tanımak;
Yenilik nâmına vahy inse kabûl eylememek.
Şöyle dursun o teceddüd ki dışardan gelecek,
Kendi milliyetinin kendi muhâtinde doğan,
Yerli, hem haklı teceddüdlere hattâ udvan!
Müşterek hissi budur işte avâmın sizde.”¹²⁹

Yukarıdaki bölümde aydınların doğunun ilerlemesi için tek çıkar yol olarak Avrupa’nın tüm yaptıklarını aynen kabul etmeyi ve din bağından kurtulmayı, halkın ise tamamen bu fikrin aksini düşündüğü belirtilmektedir. Hatta öyle ki; göreneklere daha sıkı sıkıya bağlanarak yenilik hakkında vahiy bile gelse kabul etmeyecek hale geldikleri de anlatılmaktadır. Üstelik halkın çoğunun bu şekilde düşündüğü de dile

¹²⁹ Safahat, s. 165–166

getirilmektedir. Akif burada yine halkın değerlerine saygısızlık yapanlara karşı milletin gösterdiği tepkiyi en can alıcı şekilde dile getirmiştir.

‘Süleymaniye Kürsüsü’nün bir başka bölümünde Akif, halkla aydınların arasında uçurumlar olmasının millete zarar verdiğini, eğer bu zıtlık giderilmezse ve halk aydınlar tarafından organize edilmezse bir vücut gibi olan ülkenin felç olacağını aşağıdaki şekilde dile getirmiştir:

“Sizde erbab-ı tefekkürle avâmın arası
Pek açık. İşte budur bence vücûdun yarası.
Milletin beyni sayarsak mütefekkir kısmı,
Bilmemiz lâzım olur halkı da elbet cismi.
Bir cemâat ki dimâğında dönen hissiyât,
Cismin a’sâbına gelmez, durur âheng-i hayât;
Felcin a’râzını göstermeye başlar a’zâ.
Böyle bir bünye için vermeli her hükme rızâ.”¹³⁰

Vücut yarası olarak nitelendirilen halk ile aydınların arasının açıklığı, milletin beyni durumundaki aydınların vazifesini iyi bilmesi gerektiği ve bu vazifenin terkinde başa gelebilecek felaketler veciz bir şekilde dile getirilmektedir. Halkın beden, aydınların da beyin olarak tasvir edildiği bir toplumda, beyinde dönen hislerin bedene iletilmemesi durumunda bedenin felç olacağı, yaşam ahenginin kalmayacağı bunun da üstünde insanların her hükme razı olacak bir robota dönüşebileceği anlatılmaktadır. Akif, aydınlarla millet arasında olması gereken ahengi oldukça güzel bir anlatımla bizlere göstermiş ve zamanımızda da uygulanabilecek bir reçete sunmuştur. İlmiye sınıfıyla teb’a arasındaki uyumsuzluk neticesinde halkın oyuncak bir kukla haline gelebileceği belirtilmek suretiyle âlimlerin halkının yapısının tersine hareket etmemesi gerektiğini açıklamıştır.

Halkın yapısıyla ters düşen aydınlar sebebiyle milletin geri kaldığı yine ‘Süleymaniye Kürsüsünde’ adlı şiirde şöyle anlatılmıştır:

¹³⁰ Safahat, s 165

“Şunu öğretti ki İngiltere tahsîli bana:
Milletin, memleketin böyle sefil olmasına
Bir sebep varsa, havâssın geriden bakmasıdır...
Yoksa, Şark’ın bu zekî unsuru her feyzi alır.
Müslümanlık gibi, mâhiyeti cidden yüksek,
Sonra, vicdanları bir nefhada tehyîc edecek,
Dîn-i fitrîdeki bir milleti irşâda ne var?
Daha yüksek mi aceb Şark’ı ezen fitratlar,
Kabiliyyetçe? Hayır, ben buna aslâ kanmam.
Adam ister yalnız etmeye bir kavmi adam!
Doğru yol işte budur, gel, diye sen bir yürü de,
O zaman bak ne koşanlar göreceksin sürüde!
Evvvelâ beynine bir fikr-i nezîh aşlayarak;
Hangi bir Müslümanın göğsüne tuttumsa kulak;
Şunu duydum ki: Onun, hiç sesi çıkmaz, kalbi,
En temiz hissile vurmakta çocuk kalbi gibi.
Sîneler gayzını fâş etmeye dursun varsın;
Vakti gelsin, o zaman var mı yürek, anlarsın!”¹³¹

İngiltere’de tahsil yaparak ülkesine geri dönen ve milletinin değerleriyle ters düşmeyen bir gencin duygularının dile getirildiği yukarıdaki bölümde aydınların halkı hiçe saymasından dolayı hâlâ geri kaldığımız açıklanmaktadır. Bu zeki milletin, Müslümanlık gibi bir dinle geri kalmasının nedeni aydınların halka ve toplumsal yapıya geriden bakması olduğu söylenmektedir. Doğuyu ezenlerin daha zeki olmadığını, milleti yeniden canlandıracak gerçek aydınlara ihtiyaç duyulduğu, eğer küçücük bir ışık görürlerse, bu milletin hep birlikte aydınların ardından koşarak geleceği de dile getirilmektedir. Türk milleti ilme çok kıymet veren, hele Müslüman olduktan sonra ecrinin güzelliğini öğrenmesiyle ilim aşkının daha da arttığı bir millettir. Mehmet Akif yukarıdaki mısralarda milletin aydınlanmaya açık olduğunu, sadece onların dilinden anlayacak, değerlerine sahip çıkacak insanlar beklediğini açıklamaktadır.

¹³¹ Safahat, s. 156

Akif, hiçbir zaman Avrupa tahsiline karşı durmamıştır. Onun karşı olduğu benliğini kaybetme ve her fedakârlığa katlanan milletinin aydın geçinenler tarafından hor görülmesidir. Bu nedenle Hintli bir gencin Avrupa'ya giderek orada gördüğü tahsille ülkesine döndüğünü ve halkına karşı en ufak bir yadsımada bulunmadığını 'Süleymaniye Kürsüsünde' adlı şiirinin bir başka bölümünde şöyle dile getirir:

“Hind’i baştan başa gezmekti murâdım, lâkin,
Nerde olsam, beni ta’kîbi yüzünden polisin,
Tâkatim bitti de vazgeçmede muztar kaldım;
Kaldım amma yine her mahfile az çok daldım!
Besliyormuş, bereket versin, o iklim-i kadîm,
“Rahmetullâh”¹³²a muâdil daha yüzlerce hakîm,
Rûh-i edyânî görür, hikmet-i Kur'an’ı bilir
Ulemâ var ki: Huzûrunda bugün Garp eğilir.
Hele hayran kalır insan yetişen gençlere de:
Bunların birçoğu tahsîl eder İngiltere’de;
Sonra dindaşlarının rûhu olur, kalbi olur,
Çünkü azminden, ölüm çıksa, o dönmez, sokulur.
Öyle maymun gibi taklîde özenmek bilmez;
Garb’ın almışsa herif, ilmîni almış yalnız,
Bakıyorsun: Eli san’atli, fakat, tırnaksız!
Fuhşu yok, içkisi yok, himmeti bizlerden çok.*
Böyle evlâd okutan milletin istikbâli,
Haklıdır almaya âgûşuna istiklâli.
Yarın olmazsa, öbür gün olacaktır mutlak...
Uzak olmuş ne çıkar? Var ya bir âtî ona bak!”¹³³

'Süleymaniye Kürsüsünde' vaiz, Hindistan'a gittiğinde halkı yakından tanıma imkânı bulduğunu söyler. Rahmetullah gibi birçok değerli bilgin yetiştirdiği için ibretle

¹³² Rahmetullah: İzhârî'l-Hak adlı eseriyle misyonerlere cevap veren Hindistanlı bilgin. [Mehmet Akif Ersoy, **Safahat Orijinal Metin-Sadeleştirilmiş Metin-1**, Ömer Faruk Huyugüzel, Rıza Bağcı ve Fazıl Gökçek (hazırlayanlar), İstanbul: Feza Gazetecilik A.Ş., 1994, 2 nolu dipnot, s. 335]

* İlk baskılarda: “Beyni var, şapkası yok; san’ati var, tırnağı yok;” [Düzdağ’ın 1 nolu dipnotu, **Safahat**, s. 155]

¹³³ **Safahat**, s. 154–155

andığı bu ülkenin âlimlerinden övgüyle bahseder. Zira bu âlimler dinlerine bağlı kimselerdir. Üstelik İngiltere’de eğitim görmüş pek çok genci de takdir eden vaiz, bunun sebebini şöyle açıklar. Millet duygusu sağlam, Batı’nın sadece ilmini almış, ilmini alırken de maymun gibi taklit etmemiş, elinde sanatı olan ancak tırnağı olmayan, fuhuş, içki gibi ahlâksızlıklara bulaşmayan, gözü tok, İslâm’ın hükümlerine saygılı olması gibi pek çok neden bu genç vaizin gözünde büyük değere sahiptir. Kendi değerlerine bu kadar bağlı bir gençliği olan Hint milletini takdir eden vaiz, sömürge altında olmalarına rağmen kısa zamanda bağımsızlıklarına da kavuşacaklarına inanmaktadır. Akif’in düşüncelerini gördüğümüz vaizin sözlerinde Avrupa’ya ilim tahsil etmek için giden öğrencilerin Hintli gençler gibi davranması gerektiğini anlıyoruz. Benliğini kaybetmeden diğer ülkelerin ilminden, teknolojisinden ve sanatından faydalanmak, ilerlemek açısından oldukça önemlidir. Daha önce ‘Akif Avrupa eğitimine karşı değildir’ derken işte bunu, yani öze ters düşülmeden yapılacak her türlü öğretim faaliyetlerinin destekleyicisi olduğunu kastetmiştik. İlimin sürekli olarak övüldüğü bir dine sahip olan bu millet, elbette ki yeniliklere de değerlerine saldırılmadığı sürece açıktır.

Gazzâli ilmi ve ibadeti iki pırlantaya benzetir. Buna delil olarak da gördüğümüz ve duyduğumuz her şeyin onları elde etmek için yapıldığını ve yapılmakta olduğunu gösterir. İlim ve ibadetin iki pırlanta olmasına rağmen, bunlardan ilmin daha kıymetli, daha şerefli ve daha faziletli olduğunu belirtir. İlimin ibadetten önde geldiğine ve daha şerefli olduğunu Hz. Muhammed’in şu hadisinin işaret buyurduğunu söylemektedir: “Âlimin, âbide üstünlüğü, benim sizden en basitimize olan üstünlüğüm gibidir.”¹³⁴ Gazzâli bütün bunları söylerken, kul için ilimle beraber ibadetin de lüzumunu hiçe saymaz. İbadetin olmadığı bir ilmin toz duman olarak uçup gideceğini vurgular. İlimi bir ağaç, ibadeti ise bu ağacın meyvesi yerinde görür. Ağacın asıl olması itibarıyla, öncelikli şerefin de ona ait olduğunu söyler. Fakat bu ağaçtan faydalanmanın da ancak meyvesiyle olacağını, bu nedenle de kişinin hem ilim tahsil etmesi hem de ibadetini yapması gerektiği zaruretini vurgular. Gazzâli, Hasan Basri’nin şu sözünü nakleder: ‘İlmi, ibadete zarar vermeyecek; ibadeti de ilme zarar vermeyecek şekilde talep edin.’ Burada ilim talep etmek için ibadetin, ibadet etmek için de ilmin terk

¹³⁴Canan, **Kütüb-i Sitte**, C. 11, 4102. hadis, s. 229

edilemeyeceğini vurgulamaktadır. Gazzâlî'ye göre ilmin ibadetten üstün oluşu şu şekilde de açıklanabilir: İbadeti kusursuz yapabilmek için öncelikle tapılan Zat her şeyiyle tanınmaya, öğrenilmeye çalışılmalıdır. Bildirilen emir ve yasakların neler olduğu tespit edilmeli, bunlar en iyi şekilde bilinmelidir. Dolayısıyla yaratıcıya lâıyk bir kulluk vazifesi ancak ilimle elde edilecektir. İkinci olarak gerçek ve faydalı ilmin Allah'a gösterilecek olan takva sayesinde kazanılacağı ilkesidir.¹³⁵

Akif, ilim öğrenirken mukaddesata saygının da öğretilmesi gerektiğini 'Fatih Kürsüsünde' şiirinin aşağıdaki kısmında dile getirmektedir:

“Evet, ulûmunu asrın şebâba öğretelim;
Mukaddesâta, fakat çokça ihtiram edelim.”¹³⁶

Köse İmam'ın hükümetin bir valiyi atamasından sonra, vali beyin tanışma toplantısında yaptığı konuşmanın Hocazâde'ye anlattığı bazı bölümleri de aşağıda ele alınacaktır. Âsım kitabında Akif, medreselerin yani dini ilimleri öğreten okulların artık bir işe yaramadığını iddia edenlere Köse İmam'ın ağzından cevap verir. Vali, halkı toplayıp birbiriyle pek de bağlantı kurulamayan darmadağınık şeylerden bahsetmeye başlar. Konuşmasında her şeyden dem vurur. Son olarak da herkese medreselerin düzeltilmesinde birleşmeyi öğütler. Halkın arasında oturan bir hoca şunları söyler:

“
‘Vâlî Bey,
Şu hitâbeyle tavanlardan uçan efkârı,
Tutamazlarsa küçük görmeyiniz huzzârı.
Siz ki yirminci asırdasınız, baksanıza,
Bizim on dördüne dün basmış olan asrımıza!
Altı yüz yıl mı, evet, tam o kadar lâzım ki,
Kabil olsun o büyük nutkunuzun idrâki.
Sâde ‘ıslâh-ı medâris’ mi ne, bir şey dediniz...
Onu anlar gibi olduksa da îzâh ediniz:
Acabâ hangi zarûret sizi sevketti buna?

¹³⁵ İmam-ı Gazzâlî, *Minhâc-ül Âbidîn* (Âbidler Yolu), Yaman Arıkan (terc), 2. Baskı, İstanbul: Dedekorkut Yayınları, 1968, s. 15-22

¹³⁶ *Safahat*, s. 244

Ya fesâd olmalı meydanda ki ıslâh oluna.
Bunu bir kerre kabûl eylemeyiz, reddederiz.
Sonra, bîçâre medâris o kadar sahipsiz,
O kadar baştan atılmış da o hâliyle yine,
Düşüyor, kalkıyor amma gidiyor hizmetine.
Halkın irşâdı mıdır maksad-ı te'sîsi? Tamam:
Şehre müftî veriyor, minbere, mihrâba imam.
Hutabânız oradandır, oradan vâiziniz;
Oradandır hocanız, kayyiminiz, hâfızınız.
Adli tevzî' edecek hâkime fikh öğretene o;
Hele köy köy dolaşıp köylüyü insân eden o.
Şimdi bir mes'ele var arz edecek, çünkü değer :
Bunların hepsine az çok yetişen medreseler,
Bir zaman müftekir olmuş mu aceb hârice? Yok.
İyi amma, a beyim, şöyle bakınsak, bir çok,
Bir alay mekteb-i âlî denilen yerler var;
Sorunuz bunlara millet ne verir? Milyonlar.
Şu ne? Mülkiyye. Bu? Tıbbiyye. Bu? Bahriyye. O ne?
O mu? Baytar. Bu? Zirâ'at. Şu? Mühendishâne.
Çok güzel, hiç biri hakkında sözümlük yok; yalnız,
Ne yetişirdi ki şunlar acaba? Anlatınız.
İşimiz düştü mü tersâneye, yahûd denize,
Mutlaka âdetimizdir, koşarız İngiliz'e.
Bir yıkık köprü için Belçika'dan kalfa gelir;
Hekimin hâzıkı bilmem nereden celbedilir.
Meselâ bûdce hesâbâtını yoktur çıkaran...
Hadi mâliyyeye gelsin bakalım Mösyö Loran.
Hani tezgâhlarınız nerede? Sanâyi' nerde?
Ya Brüksel'de ya Berlin'de ya Mançester'de!
Biz ne müftî, ne de imam istemişiz Avrupa'dan;
Ne de ukbâda şefâ'at dileriz Rimpapa'dan.
Siz gidin bunları ıslâha bakın peyderpey;

Hocadan, medreseden vazgeçiniz Vâlî Bey!”¹³⁷

Vali beyin konuşmasına kızan halkın içinde oturan hocanın cevabı oldukça manidardır. Zira hoca medreselerin bu kadar ihmal ve taarruza rağmen hâlâ mahallelere imam, şehirler müftü, hatip, vaiz, fakih yetiştirmekte olduğunu ve bugüne kadar medresenin haricinde dışarıdan bir defa bile transfer bir âlim alınmadığını söyler. Ancak bunun yanında mekteb-i âlilerin daha bir hayrının görülmediğini, her fırsatta dışarıdan birilerinin getirildiğini hatırlatır. Sonunda da asıl düzeltilmesi gerekenin medrese değil, mekteplerdeki bu karışıklık olduğunu söyler. Hocanın söyledikleri tam anlamıyla valinin söylediklerini cevaplayacak niteliktedir. Yalnız, elbette ki sadece medreselerdeki eğitimle her şeye, ihtiyaç duyulan tüm alanlara yetilebileceğini iddia etmek doğru değildir. Sadece bir kuruma yüklenmek yerine, eksik ne varsa görülerek tamamlamaya çalışmak milli bir vazifedir. Suçu ve eksikliği sürekli başkalarında görmek kimseye bir fayda kazandırmaz. Bu nedenle ülkenin hangi kurumunun ıslahatının yapılması gerekiyorsa gocunmadan, yüksünmeden bu ıslahat yapılmalı, kusur ve eksikliğin başka kurumlardan kaynaklandığını söylemekten vazgeçilmelidir.

İlmin babadan oğla geçen bir miras olmadığı konusunu da Akif şu şekilde dile getir:

“Hele ilmiye bayâğdan da aşâğ bir tuşu!
Bâb-ı Fetvâ denilen dâire ümmî koğuşu.
Anne karnında icâzetlidir, ecdâda çeker;
Yürüsün, bir de sarık, al sana kadfasker!
Vükelâ neydi ya? Curnalcı, müzevir, âdî;
Ne Hudâ korkusu bilmiş, ne utanmış ebedî,
Güç okur, hiç yazamaz bir sürü hırsız çetesi...
Hani, can sağlığıdır doğrusu bundan ötesi!”¹³⁸

Yukarıdaki satırlarda Akif, Osmanlının son zamanlarında ilmiye sınıfındaki bozulmuşluğu anlatmaktadır.

¹³⁷ Safahat, s. 350-351

¹³⁸ Safahat, s. 146

Sadece okumanın âlim olmaya yetmediğini, züppelikten kurtulmakla ancak âlim olunabileceğini de Köse İmam'ın dilinden Âsım kitabında şöyle anlatır:

“ — Hem benzemedin merhûma;
Hem neden benzemedin, dersin, efendim, sorma,
O ne hiddet, o ne şiddet! Çalışıp benzesene!
İlme vakfettiği dirsek babanın: Elli sene.
— Biz de az çok pala sürttük...
— Sana câhil demedik,
Yalnız zübbe dedik... Bak yine baktın dik dik.”¹³⁹

Hocazâde'yle olan konuşmalarında Köse İmam merhum hocasını özlemle anar ve sürekli kendine karşı çıkan Hocazâde'ye en sonunda züppe yakıştırmasını yapar. Köse İmam, Hocazâde'den “cahil miyiz? Biz de dirsek çürüttük” cevabının gelmesiyle, ilimle ukalalıktan kurtulunmadığını söyler. İşte eğitimcilerin de öğrencilere vermesi gereken öğüt budur. Zira bir kimse çok okumuş olabilir, ama nezaketten, alçakgönüllülükten bîhaber olursa, ilminin halkın gözünde bir kıymeti olmaz. Hem sonra Türk milleti ilim kadar insan ilişkilerinin iyiliğine, saygı ve sevgiye de oldukça önem veren bir tabiata sahiptir. İlimde enaniyetinin olması oldukça üzücü bir durumdur.

İbn Hazm ilimde cimrilik yapanın mal ile cimrilik yapandan daha cimri olduğunu; zira malda cimrilik yapanın elindekini kaybetmekten korkmasının daha doğal olduğunu, oysa ilimde cimrilik yapan kimsenin vermekle yok olmayan ve harcamakla kendisinden ayrılmayan bir şeyde cimrilik yapmasını mantıkla izah etmenin mümkün olmadığını söyler. Erdemleri yerine getirmede ilmin faydası çok büyüktür. Zira ilim, erdemlerin güzelliklerini öğretir. İnsanın cehenneme atılmasına sebep olacak erdemsizliklerden sakındırır. İyiliği göstererek teşvik eder.¹⁴⁰ İşte bu kadar değerli olan ilim, bir şeyi inkâr ederken bile itibar arttıracaktır. Zira Akif'in şu sözlerinde görüldüğü üzere, bir insan inkâr ettiği şeyin bile nedenini *bilmek* zorundadır:

¹³⁹ Safahat, s. 321

¹⁴⁰ İbn Hazm, *el-Ahlâk ve's-Siyer Fi Müdavati'n-Nüfus*, (AHLÂK), Cemalettin Erdem ve Hasan Hüseyin Bircan (Terc), 1. Baskı, İstanbul: Bilge Adam Yayınları, Kasım 2005, s. 52–55

“Ey millet uyan! Cehline kurban gidiyorsun!
İslâm’ı da “batsın!” diye tutmuş, yediyorsun!
Allah’tan utan! Bâri bırak dîni elinden...
Gir leş gibi topraklara kendin, gireceksen!
Lâkin, ne demek bizleri Allâh ile iskât?
Allah’tan utanmak da olur ilim ile... Heyhât!* ”¹⁴¹

Milletin silkinip kendine gelmesi gerektiğini, cahillik yüzünden her şeyini kaybetmek üzere olduğunu söyleyen Akif, bilinmediği ve cahilce hareket edildiği için İslâm gibi bir dine de zarar verilmesine dayanamamaktadır. Yapılanın ne kadar utanç verici olduğunu ‘Allah’tan utan!’ sözleriyle dile getiren Akif, yalnız bunun da bir işe yaramadığını, cahil kişilerin bununla da yola getirilemeyeceğini, zira Allah’tan utanmanın bile ilimle mümkün olduğunu söylemektedir.

“Allah Kitab’ı Kur'an, Müslümanlara göklerin ve yerin işleyişini, bu geniş kâinatın kanunlarını, gizli yönlerini düşünüp araştırmalarını tavsiye etmiştir. Bu tavsiye ilmî hareketin başlamasında ilk etkidir.”¹⁴² Sadi-i Şirazî bu konuda diyor ki: “Ey insan! Eğer sen, Allah’ı tanımak istersen, ilim oku. Çünkü ilimsiz Allah’ı tanımak katiyen mümkün değildir.” Her şeyin kendine göre bir yolu yöntemi vardır. Bu yol ve yöntem olmadan amaca ulaşamaz. Allah’ı tanımanın ve pek çok konuda fikir sahibi olmanın temeli ilimdir. Bilgisiz kimsenin söyledikleri boş ve batıl bir şeyden başkası olamaz. Faziletlerin temeli de ancak ilimdir. Mevlâna’nın dediği gibi bir eşeğe diken batsa, nasıl çıkaracağını bilmediği için boşu boşuna tepinip duracak ve sonuçta bu tepinme dikenin çıkmasını da sağlamayacaktır; boş yere acı çekmiş olacaktır.¹⁴³ “Kulları içinden ancak âlimler, Allah’tan (gereğince) korkar”¹⁴⁴ ve “Resulüm!) De ki: Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu? Doğrusu ancak akıl sahipleri bunları hakkıyla

* “Allah’ın kullarından ancak âlim olanları Allah’tan korkar.” (Fâtır Sûresi (35), 28. ayet) [Safahat, * işaretli dipnot, s. 190]

¹⁴¹ Safahat, s. 190

¹⁴² Muhammed Kutub, Örnek İslam Toplumu, Yusuf Yılmaz (terc), 3. baskı, İstanbul: Risale Yayınları, Ağustos 1990, s. 56–57

¹⁴³ Abdülkadir ibn-i Abdülvaris el Kaşgari Artuci, s. 54–55

¹⁴⁴ Fâtır Sûresi (35) 28

düşünür”¹⁴⁵ ayetleri de marifetullaha sahip olanın yani Allah’ı bilmenin ancak ilimle olacağını bize göstermektedir.

Gazzâli ilmin şerefının tüm şereflerin üzerinde olduğunu söyler. Çünkü insanın asıl gayesi ilme ulaşmaktır. Eğer ilmin fazileti olmasaydı Cenab-ı Allah, kendi varlığına, ilim sahiplerini şahit tutmazdı. Yüce Allah (cc) şöyle buyuruyor: “Allah, adaleti ayakta tutarak (delilleriyle) şu hususu açıklamıştır ki, kendisinden başka ilah yoktur. Melekler ve *ilim sahipleri* de (bunu ikrar etmişlerdir. Evet) mutlak güç ve hikmet sahibi Allah'tan başka ilah yoktur.”¹⁴⁶

Yine Gazzâli peygamberlikten daha üstün bir derecenin olmadığı halde hadise dayanarak Hz. Muhammed’in âlimleri peygamberlerin vârisleri olarak ilan ettiğini söylemiştir.¹⁴⁷ Gazzâli’ye göre bu rütbeye vâris olma şerefinden daha üstün bir şeref de yoktur. İlimin maksad ve gayesi ameldir. Çünkü amel ilmin meyvesi, ömrün faydası ve ahiret azığıdır. Kim bunu başarırsa mutlu olur. Kim de kaybederse hüsrana uğrar. O halde; ilim amelden daha üstündür.¹⁴⁸ Çünkü onun şerefi, malumunun şerefi iledir. İlimsiz amel batıldır. Esasen ona amel de denilemez.¹⁴⁹ “Ebu Abdullah el Buhâri şöyle diyor: İlimin amelden önce gelmesi Allah’ın Kur'an-ı Kerim’de: ‘Bil ki; Allah’tan başka İlah yoktur’¹⁵⁰ buyurarak söze önce ilimle başlamasındandır.”¹⁵¹ Her şeyden kıymetli olan ilim hakikat kapısının anahtarı, ilerlemenin tek sebebi ve insanlığın medar-ı iftiharıdır. Bu nedenle ulus olarak hep birlikte ilme gereken önem verilmeli, bu kutlu yolda durmadan ilerlenmelidir.

4- Çalışmak, Azim, Gayret ve Tevekkül

Azim, sağlam bir iradeyle bir şeye kesin karar vererek, o işi yapmaya kalbini bağlayarak tüm benliğiyle işin olması için ona yönelmektir. Karşıt terimi ‘tereddüt’tür. Meşru gayeler uğrunda azimli olmak, güzel bir meziyettir. İnsan bir işi yapacağı zaman

¹⁴⁵ Zümer Sûresi (39) 9

¹⁴⁶ Âl-i İmran Sûresi (3) 18

¹⁴⁷ “...Âlimler peygamberlerin vârisleridir. Peygamberler, ne dinar ne dirhem miras bırakırlar, ama ilim miras bırakırlar. Kim de ilim elde ederse, bol bir nasip elde etmiştir.” Canan, **Kütüb-i Sitte**, C. 11, 4108. hadis, s. 233

¹⁴⁸ Ayrıca bakınız: Canan, **Kütüb-i Sitte**, C. 11, s. 229

¹⁴⁹ İmam-ı Gazzâli, **Siracü’t-Tâlibîn** (Hak Yolcusunun Rehberi), Şerh Eden: İhsan Muhammed Dahlân, terc: Ömer Dönmez, İstanbul: Hisar Yayınevi, , Tarihi yok, s. 56–58

¹⁵⁰ Muhammed Sûresi (47) 19

¹⁵¹ Aziz Mahmud Hüdâyi, **İlmî, Amelî ve Ahlâkî Faziletler Kitabı (Câmi-u'l Fezâil Kâmi-u'r Rezâil)**, Hasan Akarsu (terc), İstanbul: Sivrihisar İslâmî İlimler Vakfı Neşriyatı, 1997, s.18

iyice düşünüp taşınmalı, yapılması uygun olduğuna kanaat getirip karar verince de artık tereddüde kapılmamalıdır. Bütün gücüyle o işi sonuçlandırmaya çalışmalıdır. Nitekim Allah'ın emri de böyledir.¹⁵² Tereddüt, insanı sıkıntılara, vesveselere ve vehimlere düşürür. Kişiyi iş yapamaz hale getirir. Bu tür davranışlar insanın kendine güvenini sarsar. Beceriksiz kılar. Azimli ve kararlı olmak ise insana her türlü başarının kapısını açar. Lider şahsiyetlerin en bariz karakteri, azimli ve kararlı olmalarıdır.¹⁵³ İnsanoğlu elindeki tüm imkânları en iyi şekilde kullanmalı, zamanını en verimli şekilde değerlendirmelidir. Kendisine ve milletine olan saygısını çalışarak ve verimli ürünler ortaya koyarak gösterebilir. Azim, gayret ve çalışmanın önemini kavrayan fert miskinlikten uzaklaşabilir. “Her bir vaktin vacip ve lâzımları vardır. Nitekim her bir vaktin bir evveli ve bir feleki vardır. Öyle ise bugünkü işini yarına tehir etme. Hayırlara ve rızkın temizini kazanmaya koş. Say'e sürat et. Bugün zahmet çektiğin zaman bil ki yarın bundan daha çok zahmetli olursun. Allah sübhanehü sizi abes yere halk etmedi ve sizi başıboş bırakmadı. Oyuncak olsun diye size akılları, işitmeyi, görmeyi, azaları ve takati bahşetmedi. Bunlar ancak Allah'ın nimetleridir ki onları size tam olarak verdi ve sizi onlara karşı şükretmeye çağırdı. Onlarla yararlanmayı ister, onları tatil etmemeyi ve onları ihmal etmemeyi ister. Yoksa bu nimetlere karşı nankörlük etmek, onları inkâr etmektir. Muhakkak ki sizden her bir ferd beldesi için canlı bir servettir. Sizden her biriniz için Rabb'nin müyesser kıldığı has bir geliş vardır.”^{*, 154}

İnsan içinde bulunduğu vaktin kıymetini bilerek gayret göstermekten, elinden geldiğince çalışmaktan bir an dur olmamalıdır. Hz. Muhammed Müslümanlara çalışmayı, kendini geliştirmeyi, ilerlemeyi öğütler. İlim Çin'de dahi olsa arayıp bulun diyen, ilim öğrenmenin kadın erkek her Müslümana farz olduğunu vurgulayan ve ilim öğrenmenin ibadetten daha da faziletli olduğunu bildiren Hz. Muhammed, çalışmak

¹⁵² **Âl-i İmrân Sûresi** (3) 159 “...iş hakkında onlara danış. Kararını verdiğin zaman da artık Allah'a dayanıp güven. Çünkü Allah, kendisine dayanıp güvenenleri sever.”

¹⁵³ Dikmen, s. 107–108

* “Her bir zamanın lüzumlu, mecburi ve gerekli olan halleri vardır. Nitekim her bir vaktin bir evveli ve onu içine alan dairesel bir yörüngesi vardır. Öyle ise bugünkü işini yarına erteleme. Hayır ve temiz bir kazanç elde etmek için koş. Çalışmaya hız ver. Bugün bir iş yaparken zahmet çektiysen, onu yarına erteleydin bil ki daha fazla zahmet ve yorgunluk çekecektin. Eksik olan her şeyden münezzeh olan yüce Allah, sizi boş ve lüzumsuz yere yaratmadı. Sizin yaratılmanızda muhakkak bir gaye var. Allah'ın sizlere verdiği akıl ve diğer azaların da mutlaka bir hikmeti vardır. Sizlere eksiksiz verdiği bu nimetlere şükretmeye sizleri çağırır. Onlardan yeteri kadar yararlanmayı ve onları ihmal etmemeyi sizden ister. Bu nimetlere nankörlük etmek, onları inkâr etmektir.

Muhakkak ki, her bir fert yaşadığı yer için sonsuz canlı bir hazinedir. Rabbiniz sizden her birinizi sizin şahsınıza has bir şekilde yaratmıştır.”

¹⁵⁴ Hasan Ege, **İslâm ve Ahlâk**, Ankara: Mars Matbaası, 1972, s. 419

konusunda insanları her zaman teşvik etmiştir. Müslümanlığa asıl olan yaşam tarzında ve evrensel ahlâk ilkelerinde bir kimseye bağımlı, onu sömürür şekilde yaşamak, çalışmamak, erdemli bir davranış değildir. Milli şairimiz Mehmet Akif 4. Safahat olan “Fatih Kürsüsü’nde” kitabının “Vaiz Kürsüde” adlı şiirinde şöyle der:

“Alın sırayla cemâ’âti, sonra akvâmı;
Nizam-ı kevne nigehbân o sermedî kanun,
Bütün cihânı tutarken takakkümünde zebun,
Gar’ib olur beşeriyet çıkarsa müstesnâ.
Hayır! Adâlet-i fitratta yoktur istisnâ.
Hayâta hakkı olan kimdir anlıyor, görüyor;
Çalışmayanları bir bir eliyle öldürüyor!
Bekâyı gaye sayanlar koşup ilerlemede;
Yolunda zahmeti rahmet edip müzâhamede.
Terakkiyatını milletlerin gören, heyhat,
Zamân içinde zamân etse, haklıdır, isbât.”¹⁵⁵

Görüldüğü üzere Mehmet Akif, hayat kavgası içerisindeki insanın da mücadele ettiğini ve bütün hayatın zaten bundan ibaret olduğunu anlatmaktadır. Hatta daireyi daha da genişleterek varlığın düzenini sağlayan kanunun “çalışmak” olduğunu, dolayısıyla insanın da bunun dışında kalamayacağını, dışarıda kalmanın İlâhi adalete uymayacağına değindikten sonra, milletimizin içinde bulunduğu zor durumu tekrar hatırlatmakta ve hayat hakkının elinden alınma sebebi olarak çalışmamayı göstermektedir. Varlığını sürdürmeyi amaç edinen milletlerin, zamanı bile geride bırakacak şekilde çalışarak apayrı bir âlemde yaşıyor olmaları bu milletlerin hakkı olduğunu belirtmektedir.

Çalışmanın varlığın vazgeçilmez bir düzeni olmasını Safahat’ın “Durmamalım” şiirinde anlatan Akif, şöyle der:

“Âsümânî, hâkdânî cümle mevcûdât için
Kurtuluş yok sa’y-i dâimden, terakkîden bugün.

¹⁵⁵ Safahat, s. 225

Yer çalışsın, gök çalışsın, sen sıkılmazsan otur!
Bunların hakkında bilmem bir bahânen var mı? Dur!
Mâsivâ bir şey midir, boş durmuyor Hâlik bile:
Bak tecellî eyliyor bin şe'n-i gûnâgûn ile.
Ey, bütün dünya ve mâfihâ ayaktayken, yatan!
Leş misin, davranmıyorsun? Bari Allah'tan utan."¹⁵⁶

Akif yaratılmış olan her zerrenin sürekli çalışma içinde olduğunu söylemektedir. Bu durumda çalışmadan boş duran insanlara utanılacak bir hareket yaptıklarını hatırlatmakta; hatta öyle ki yaratılmışların çalışması bir yana Yaratan'ın bile boş durmadığını bildirmektedir. Kutsal kitabımızda zaten bizlere de bu bilgi verilmektedir.¹⁵⁷ Bu durumda milletimizin hâlâ neyi beklediğini soran Akif, bu duruma bir anlam verememektedir.

Gayret etme kavramı, genel olarak amel vasıtasıyla değil, -amacı bir kuvvete karşılık göstermek veya bir kuvveti yenmek olduğundan- özellikle etkili olduğu işle tanımlanmaktadır. Gayret kavramı, ilk bakışta maddi anlamda anlaşılıyor gibi görünse de ahlâkî anlamının da olduğu unutulmamalıdır.

İcatlar ve fikirler çoğu zaman çift yönlü engellerle karşılaşır. İşte bu engellere gayret sayesinde mukabelede bulunulabilir. Maddi yetersizlikler ve hamle yapabilme eksikliği insanları çoğu zaman kötülüğe teşvik eder. Güçlükler karşısında kötülük yapmaktan, kötü yollara sapmaktan yine gayret sayesinde kurtulunabilir. Bu hallerde mücadele kuvveti gayretle elde edilebilir.

Kur'an-ı Kerim insanları yükselen ahlâkî tekâmül yolunda “sarp yokuşu tırmanmak ve aşmak”¹⁵⁸ şeklindeki bu faaliyeti icraya yani gayrete davet etmektedir. Kur'an-ı Kerim insanları sadece bu yola teşvik etmekle kalmaz, aynı zamanda gayret kavramını bizzat samimi iman tarifinin içine yerleştirir.

Mücadele ve fedakârlık ruhunu coşturucu fitri bir eğitim bazen ruhlardan nihai bir gaye, bizatihi bir değer hâsıl edinceye kadar gider. ‘Bertaraf edici gayret’

¹⁵⁶ Safahat, s. 26

¹⁵⁷ “O her an yaratma halindedir.” Rahman Sûresi (55) 29.

¹⁵⁸ Beled Sûresi (90) 11–17

diyebileceğimiz gayret kavramının farklı bir boyutu da -yukarıda belirtildiği gibi- insanları şerre teşvik eden kötü eğilimlere karşı mukabelede bulunmasını sağlayan, bu eğilimlerin tesirlerini uzaklaştırmaya yetenekli bir mukavemet gücüdür.¹⁵⁹

İşte insanoğlunun sürekli olarak bir mücadele içinde olması hem pozitif yönde hem de negatif yönde açıklanmalıdır. Her an yeni bir meşgaleyle uğraşmak hayatın mayasında vardır. Bu uğraşı, ister “kötülüklerle mücadelede” olsun, ister “yenilenme ve gelişmede” olsun, mutlaka insanın özünde olan bir uğraşıdır.

Kâinat hareket esası üzerine kurulmuştur. Bugün bu durum ilmen de ispat edilmiştir. Hareket yani çalışmak Yaratan’ın da ezeli ve ebedi kanunudur. Her şey insan için yaratılmış ve onun emrine verilmiştir. Bu nedenle insan, gözüyle gördüğü, varlığını hissettiği her şeyin esasını anlamak ve kâinat bilmecesini çözmek zorundadır. İnsanın, etrafındaki hareketliliğe ayak uydurması, varlığın sırrını keşfedebilmesi için daha çok çalışması, bilgi sahasını her gün biraz daha genişletmesi gerekir. Allahü Teala bize çalışmayı emreder. Akılsız varlıklar Allah’ın bu emrini içgüdüleriyle yerine getirir. İnsanlar da bu emri, bilgi ve tecrübelerinden faydalanarak, azim ve gayretle yerine getirmelidirler. Böylece insan hem ruhen hem de bedenen güçlenir. Aksi halde kurdun ağacı çürüttüğü gibi tembellik de insanın bedenini ve ruhunu çürütür; hasta, aciz, hor ve zelil bir hale düşürür.¹⁶⁰ Çalışmayan kimse mutlaka başkasının eline bakacak; muhtaç olacak, şahsiyetini, izzet ve şerefini ayaklar altına atarak kendini rezil edecektir.

Günümüzde dünya dengelerini elinde tutan, söz sahibi olan ülkelerin çalışmayı kendine ilke edinmiş milletler olduğunu görüyoruz. Atatürk milletimizi muasır medeniyetler¹⁶¹ seviyesine çıkarmak için çalışmamız gerektiğini bizlere öğütlemektedir. Medeniyetlerle yarışmak elbette milletimizi onların seviyesine çıkarmakla mümkündür. İlerlemenin, medeniyetin sırrı olarak Akif de çalışmayı görmektedir.

¹⁵⁹ M. A. Draz, **Kur'an Ahlâkı**, Emrullah Yüksel ve Ünver Günay (çev), İstanbul: İz Yayıncılık, 1993, s. 310–311

¹⁶⁰ Kandemir, **Örneklerle İslam Ahlâkı**, s. 310–311

¹⁶¹ <http://www.mkutup.gov.tr/ata10.html> 19-Mart- 2007 (19.58) “ Milletimizi en geniş refah, vasıta ve kaynaklarına sahip kılacağız. Milli kültürümüzü muasır medeniyet seviyesinin üstüne çıkaracağız. Bunun için, bizce zaman ölçüsü geçmiş asırların gevşetici zihniyetine göre değil, asrımızın sürat ve hareket mefhumuna göre düşünülmelidir. Geçen zamana nispetle, daha çok çalışacağız. Daha az zamanda, daha büyük işler başaracağız. Bunda da muvaffak olacağımıza şüphem yoktur. Çünkü, Türk milletinin karakteri yüksektir. Türk milleti çalışkandır. Türk milleti zekidir. Çünkü Türk milleti milli birlik ve beraberlikle güçlükleri yenmesini bilmiştir. Ve çünkü, Türk milletinin yürümekte olduğu terakki ve medeniyet yolunda, elinde ve kafasında tuttuğu meşale, müspet ilimdir.”

“Bakın mücâhid olan Garb’a şimdi bir kere:
Havâyâ hükmediyor kani’ olmuyor da yere.
Dönün de âtil olan Şark’ı seyredin: Ne geri!
Yakında kalmayacak yeryüzünde belki yeri!
Nedir şu bir sürü fenler, nedir bu san’atler?
Nedir bu ilme tecellî eden hakîkatler?
Sefîneler ki yarar kıt’a kıt’a deryâyı;
Şimendüfer ki tarar buk’a dünyâyı;
Şu’ûn ki berke binip seslenir durur ovada;
Balon ki rûh-i kesîfiyle yükselir havada...
Hülâsa, hepsi bu âsâr-ı dehşet-âkînin,
Bütün tekâsüfüdür toplanan mesâînin.”¹⁶²

Akif, çalışan Batı ile çalışmayan Doğu’nun kıyaslamasını yapar. Her türlü teknolojik imkânı ellerinde tuttuklarını, bu yönde durmadan ilerlediklerini belirtir. Görülen teknolojik gelişmelerle sanatsal faaliyetlerin hepsinin de çalışmanın bir meyvesi olduğunu vurgular. Batı ile Doğu’nun teknik ve sanatsal yönlerdeki çalışmalarını karşılaştırıp kıyaslayan Akif’i yanlış değerlendirmemek gerekir. Yani Akif, basit bir Batı hayranlığıyla suçlanmamalıdır. Her fırsatta Batının fen ve teknik ilminin alınması gerektiğini, ancak bunlar alınırken kültürümüze, benliğimize zarar verilmemesini hatırlatmaktadır.

Hasan Ege İslam ve Ahlâk kitabında insanın milleti için çalışması gerektiğine dair açıklamaları şu şekildedir:

“Sizin her birinizin üzerinde kendisi için ailesi için ve vatani için yükler ve mesuliyetler vardır. Her kimsenin onları yerine getirmesi ve onları eda etmede müsâsereet etmesi lazımdır. Her bir kimse Allah önünde, ömrünü nerede geçirdiğinden mesuldür.

Ey Müslümanlar, hayatımızdan, dünyamızdan ve gidişimizden izale edilmesi gereken görünüşlerden biri tembellik, geç kalma ve ihmal etme görünüşüdür. O halde millet için, işleri zamanlarından geciktirmekten daha zararlı bir şey yoktur. Kendinize ibretler alınız ki, bazen bir hastanın ilacında bir dakika geciktirmek

¹⁶² Safahat, s. 226

onun ölümüne götürür. Ekinin nihayetinde bir an geciktirmek bazen onun telefine sebep olur. İnsanlar kendi aralarında birbirinin güçlerine güç katarlar; birbirlerine iyilik veya kuvvet veya zaaf yönünden tesir ederler. O halde bir yanda ihmal ve bir yanda ihmal ve tembellik, başkasına birçok yanlardan tesir eder. Tıpkı bir makinenin müessir bir aleti gibi arıza vermesi veya işini ihmal eder olması, diğerlerine tesir eder.

O halde sizden her bir kimse günün nihayetinde kendisi için ne yaptığını, ev için ne yaptığını, memleketi için ne yaptığını, yakın geçmişte ne yaptığını ve uzak geçmişte ne yaptığını bugün, yarın ve yarından sonra ne yapmaya niyet ettiğini kendi kendine sorsun.

Gelecek günlerde kendisini ve milletini, içinde görmek istediği hayallerinin neler olduğunu kendi kendisine sorsun. Zira işlerin afeti, tembellik ve ihmal iledir. Amellerin muvaffakiyeti de çalışmada ve ihlâstadır. Hayat kafilesi seni bir adımla yürütmektedir. Onu geçemeyen kimseyi o geçer. Kim ki ileri yürümez kafileden geri kalır. Vakit bir servettir. O, ya senin lehine ya aleyhinedir. Sonra o, bundan sonra kılıç gibidir. Sen onu kesmezsen o seni keser. O halde Allah'ın bereketine geliniz. Bereket ise ancak ekilen tohumdandır.^{*,163}

“Hiç ölmeyecekmiş gibi dünya için hemen ölecekmiş gibi ahiret için” çalışmayı kendimize rehber edinmeli hem kendi şahsımız hem de milletimiz için gayretimizi ve azmimizi sürekli canlı tutmalıyız.

Her fert milleti için çalışmalıdır. Bu, kişinin vatani için yapması gereken asli vazifelerdendir. Vatani sadece savaşarak korumak fikri elbette yanlıştır. Muharebe meydanlarında kazanılan nice topraklar tembellik ve gayretsizlikle masa başlarında kaybedilebilir. Tabii olarak toprak ve ülke bütünlüğümüzü korumak için canımızı ortaya

* “Sizin her birinizin üzerinde kendisi, ailesi ve vatani için yükümlülük ve mesuliyetler vardır. Her bir kimsenin bu mesuliyetleri yerine getirmesi için acele etmesi, süratle teşebbüse geçmesi lazımdır. Her bir kimse Allah'ın huzurunda ömrünü nerede geçirdiğinden mes'uldür.

Ey Müslümanlar, hayatımızdan, dünyamızdan çıkarılması gereken hususlardan biri tembellik, geç kalma ve ihmal etmedir. O halde millet için işleri zamanlarında yapmamaktan, geciktirmekten daha zararlı bir şey yoktur. Bazen bir hastanın ilacında bir dakikalık gecikme o hastanın ölümüne neden olabilir. Aynı şekilde ekinin de geciktirilmesi mahsulün telef olmasına neden olabilir. İnsanlar bir başkasının işine koştukları zaman nasıl birbirlerinin güçlerine güç katarlar; birbirlerine iyilik, kuvvet veya zaaf yönünden tesir ederlerse; tıpkı bir makinenin çok tesirli etkili bir aleti gibi arıza vermesi veya işini ihmal ediyor olması diğerlerine de tesir eder.

O halde sizden her bir kimse günün sonunda kendisi, evi, ailesi, memleketi için ne yaptı; uzak ve yakın geçmişte neler yaptığı, bugün ve yarından sonra neleri planladığını kendi kendine sorsun.

Gelecek günlerde kendini ve milletini nerede görmek istediğini kendi kendine sorsun. Zira işlem afeti; tembellik ve afet iledir. İşlerin başarısı da çalışmada ve samimiyettir. Hayat kafilesi de seninle beraber adım adım yürütmektedir. Onu geçmeyen kimseyi o geçer. Kim ileri yürümezse kafileden geri kalır. Vakit bir servettir. O senin ya lehine ya aleyhinedir. Sonra o, bundan sonra kılıç gibidir. Sen onu kesmezsen o seni keser. O halde Allah'ın bereketine geliniz. Bereket ise ancak ekilen tohumlardadır.”

¹⁶³ Ege, s. 419

koymaya hazır olmalıyız. Lakin burada önemli olan bir nokta daha gözden kaçırılmamalıdır ki; o da milletimizin bekası ve selâmeti için çok çalışmaktır.

Osmanlının son zamanlarında halkın içine düştüğü sefahat ve tembellik milletimizi çağların gerisinde bırakmış, aynı asırda yaşayan milletlerin dışında kalmasına neden olmuştur. Müspet ilimlerde yeteri kadar söz sahibi olamayan devlet, hem millet içinde hem de diğer ülkeler arasında itibardan düşmüştür.

Mehmet Akif Safahat'ının pek çok yerinde ülkemizin o günlerdeki hazin durumuna sebep olarak yeteri kadar çalışmamayı ve Allah'a güvenmek anlamına gelen tevekkülü yanlış yorumlamayı, dolayısıyla tembelliği göstermektedir. Geri kalmışlığın giderilmesi için de yetişen yeni nesle sunduğu reçete "azimle, gayretle çalışmak; tevekkülü yanlış yorumlamamak; tembelliği, ye'si bir kenara atmaktır."

Safahat'ın 4. kitabı "Fatih Kürsüsü'nde" Akif şöyle der:

"Bırak çalışmayı, emr et oturduğun yerden,
Yorulma, öyle ya, Mevlâ ecîr-i hâsın iken!
Yazıp sabahleyin evden çıkarken işlerini,
Birer birer oku tekâmîl edince defterini;
Bütün o işleri Rabbim görür: Vazîfesidir...
Yükün hafifledi... Sen şimdi doğru kahveye gir!
Çoluk çocuk sürünürmüş sonunda aç kalarak...
Hudâ vekîl-i umûrun değil mi? Keyfine bak!
Onun hazîne-i in'âmı kendi veznendir!
Havâle et ne kadar masrafın olursa... Verir!
Silâhı kullanan Allah, hudûdu bekleyen O;
Levâzımın bitivermiş, değil mi? Ekleyen O!
Çekip kumandası altında ordu ordu melek;
Senin hesâbına küffârı hâk-sâr edecek!
Başın sıkıldı mı, kâfî senin o nazlı sesin:
"Yetiş!" de, kendisi gelsin, ya Hızır'ı göndersin!
Evinde hastalanan varsa, borcudur: Bakacak;

Şifâ hazînesi derhal oluk oluk akacak.
Demek ki: Her şeyin Allah... Yanaşman, ırgadın O;
Çoluk çocuk O'na âid: Lalan, bacın, dadın O;
Vekîl-i harcın O; kâhyan, müdür-i veznen O;
Alış seninse de, mes'ûl olan verişten O;
Denizde cenk olacaktı... Gemin O, kaptanın O;
Ya ordu lâzım imiş... Askerin, kumandanın O;
Köyün yasağçısı; şehrin de baş muhassılı O;
Tabîb-i âile, eczâcî... Hepsi hâsılı O.

Ya sen nesin? Mütevekkil! Yutulmaz artık bu!
Biraz da saygı gerektir... Ne saygısızlık bu?
Hudâ'yı kendine kul yaptı, kendi oldu Hudâ;
Utanmadan da tevekkül diyor bu cür'ete... Ha?
Yehûd Üzeyr'e, Nasârâ Mesîh'e ibnu'llâh
Demekle unsur-i tevhîd olur giderse tebâh;
Senin bu kopkoyu şirkin sığar mı îmâna?
Tevekkül öyle tahakküm demek mi Yezdân'a?
Kimin hesâbına inmiş, düşünmüyor, Kur'an...
Cenâb-ı Hak çıkacak, sorsalar, muhâtab olan!
Bütün evâmire i'lân-ı harb eden şu seffih,
Mükellefiyeti Allah'a eyliyor tevcîh!"¹⁶⁴

Kinayeli bir çıkışmayla başlayan Akif, boş boş oturup her şeyi Allah'tan beklemeyi çok yanlış görür. Çalışıp çabalamadan "Allah verir" şeklinde düşünmenin yanlışlığını anlatır. Kahvede tembel tembel oturup vakit geçirip Allah'a sığınarak tevekkül ettiğini söyleyenleri, tembellikle tevekkülü aynı kefeye koyanları azarlar. Yükümlü olduğu şeyleri bile Yaratıcı'dan beklemenin mantıksızlığını ortaya koyar. Sebepler planında insanların elinden gelen gayreti göstermesi gerektiğini hatırlatır. Ülkemizin içinde bulunduğu ikilemleri çok ince bir telmihle belirten Akif, geri kalmışlığa neden olduğu düşünülen nice aksiliklere de ilginç benzetme ve mizah

¹⁶⁴ Safahat, s. 229-230

aracılığıyla değinir. Sonra mütevekkil olduğunu iddia eden kimselere kulluğun bu yaşam tarzına uymadığını, Müslümanlığın bu şekilde olmadığını söyler. Ardından da Yahudilerin ve Hıristiyanların tevhid inancını bozmasıyla Müslümanların tevekküldeki yanlış, sapkın düşünce ve uygulamaları arasında bir farkın olmadığını gözler önüne serer.

Tevekkül; Allah'a güvenmek, sebeplere sarıldıktan ve işin gerçekleşebilmesi için gerekli enerjiyi sarf ettikten sonra neticeyi ve başarıyı yine Allah'tan beklemek demektir. Tevekkül 'Allah Kerim'dir' diyerek çalışmayı bırakmak, miskinlik ve tembelliğe yuvarlanmak değildir. Bilakis tevekkül, sebeplere yapıştıktan sonra asıl yaratıcının Allah olduğunu düşünerek, başarıya ulaştırması için O'na yalvarmaktır.

Allah'a tevekkül eden insan özellikle çalışır, çabalar, elinden gelen her şeyi yapar, sonucu da Allah'tan bekler. Mesela tarlasını sürer, tohumunu eker, vakti gelince sular, kendisinin yapması gereken her şeyi yerine getirdikten sonra tarlanın bol ürün vermesini de Allah'tan ister. Sürmek, ekmek, sulamak ürünün oluşması için zaruri sebeplerdir. Asıl ürünü verecek olan ise Cenab-ı Hak'tır.

Tevekkül duygusu, insan için büyük bir güç ve enerji kaynağıdır. İnsanı daha azimle ve kararlılıkla çalışmaya sevk eder. Mü'minlere tevekkülü emreden İslamiyet, aynı zamanda çalışmaya da sevk etmiş, insanın ancak çalışmasının karşılığını alacağını bildirmiştir. İslamiyet iki günü eşit olan kimsenin aldandığını belirtmekle Müslümanları sürekli olarak yenilenmeye ve gelişmeye çağırılmaktadır. Bu sebeple tevekkülün bir Müslüman vasfı olduğu unutulmadan, tembelliğe sürüklenmeden, gerek maddi, gerekse manevi olarak bir önceki günden daha ileri durumda olmak için çaba gösterilmelidir. Kur'an-ı Kerim ahireti unutmadan dünyadan nasibimizi almamızı emretmiştir.¹⁶⁵ Hz. Muhammed dünya ve ahireti beraber yürütmeyi, hiçbirini ihmal etmemeyi tavsiye buyurmuştur. Bütün bunlar, tevekkülün çalışmayı terk etmek manasında olamayacağını gösteren delillerdir.¹⁶⁶

¹⁶⁵ **Kasas Sûresi** (28) 77 "Allah'ın sana verdiğinden (O'nun yolunda harcayarak) ahiret yurdunu iste; ama dünyadan da nasibini unutma. Allah sana ihsan ettiği gibi, sen de (insanlara) iyilik et..."

¹⁶⁶ Dikmen, s. 106-107.

Sürekli kaderden şikâyet edip milletin yaşadığı zor günleri kadere bağlayarak, onu suçlayanlara Akif yine, Fatih Kürsüsü’nde şu cevapları verir:

“ ‘Kadermiş!’ Öyle mi? Hâşâ, bu söz değil doğru;
Belâmı istedin, Allah da verdi... Doğrusu bu.
Taleb nasılsa, tabî’î, netice öyle çıkar,
Meşiiyetin sana zulmetmek ihtimâli mi var?
‘Çalış!’ dedikçe şerîat, çalışmadın, durdun,
Onun hesâbına bir çok hurâfe uydurdun!
Sonunda bir de ‘tevekkül’ sokuşturup araya,
Zavallı dîni çevirdin onunla maskaraya!”¹⁶⁷

Mehmet Akif, “dinin sana çalışmayı emrettikçe sen boş durdun, çalışmadın. Bunlar yetmezmiş gibi dinine dair hurafeler uydurdun. Sen istedin şu rezil durumunu. Yoksa İlahi irade asla sana zulmetmez. Şu rezalete çalışmadığın için düştün, üstelik dinini de maskaraya çevirdin” diyerek kaderi suçlayanlara çok veciz bir cevap verir.

Duayı yanlış yorumlayarak, işlerin havale edilebileceği bir uşak aramak, sırt üstü yatarak ninnilerden teselli ummak Müslümanlığa yakışmadığı gibi; insanca ve akıllıca bir davranış da değildir. Bu türden bir tutum insanlara mutluluk, refah ve adalet getirmez. Aksine mutsuzluk, tembellik ve sefalet getirir. Unutulmamalıdır ki; her insan kendi emeğiyle kıymet kazanacaktır.¹⁶⁸

Akif kaderin yanında ahiret hayatını da öne çıkarıp da tembellik yapanlara İsrâ Suresi 72. ayetin¹⁶⁹ tercümesini yaptığı şiirinde serzenişte buluyor ve cevap veriyor. Hemen ardından da bizlerin kendi çalışmamıza bakmamızı ve Allah’ın sadece ahiret hayatını yaratmadığını belirtiyor. Tevekkülü ve ‘nasıl olsa ölüp gideceğiz’ mantığıyla hareket edip ahiret hayatını kullananları azarlıyor. Mehmet Akif, veciz ifadelerle çalışmanın önemi hakkında şunları söylüyor:

“Nihâyet ne ise idrâk ettiğin şey ömr-i fânîden;
Onun bir aynıdır mutlak nasîbin ömr-i sânîden.

¹⁶⁷ Safahat, s. 229

¹⁶⁸ Akyüz, s. 182

¹⁶⁹ “Bu dünyada gözü kapalı olan kimse ahirette de gözü kapalıdır, üstelik iyice yolunu şaşırmıştır.”

Hataâdır âhiretten beklemek dünyâda her hayrî:
Öbür dünyâ bu dünyâdan değil, hem hiç değil, ayrı.
Sen ey serseri ki 'üç günlük hayâtın hükmü yok' der de,
Sanırsın umduğun âmâdedir ferdâ-yı mahşerde;
Ne ekmiştin ki mahsûl istiyorsun bir de ferdâdan?
Senin meşrû' olan hakkın: Bugün hüsrân, yarın hüsrân!
Eğer maksûdu ancak âhiret olsaydı Yezdân'ın;
Ne hikmet vardı ibdâında hiç yoktan bu dünyânın?
'Ezel'den ayrılan rûhun nişîmen-gâh-ı bâkîsi
'Ebed'ken, yolda eşbâhın niçin olsun mülâkîsi?
'Elest'in arkasından gelmesin cennet, cehennem de,
Neden ervâha tekrar imtihân olsun bu âlemde?
Demek: Dünyâ değil pek öyle istihfâfa şâyeste:
Demek: Bir feyz-i bâkî var, bu fânî ömre vâbeste!
Diyorlar: 'Kâinatın aslı yoktur, çünkü fânîdir.'

Evet, fânîdir amma bir nazardan câvidânîdir.
Süreksizmiş hayat... Olsun! Müebbed zevki, hüsrânı;
Onun bir sermediyyettir bu haysiyetle her ânı.
'Cihânın aslı yoktur, çünkü fânîdir' diyen sersem,
Ne der 'Öyleyse hilkat pek abes bir şey çıkar' dersem?
Nedir dünyâyâ gelmekten garaz, gitmek midir ancak?
Velev bir anlamak hırsıyla olsun yok mu uğraşmak?
Ganîmettir hayâtın, iğtinâm et, durma erkeneden,
Yarın milyonla feryâd olmasın enfâs-ı ma'dûden!
Bu âlem imtihan meydânıdır ervâh için mâdâm,
Demek: İnsan değilsin eylemezsen durmayıp ikdâm.
Neden geçsin sefâletlerle, haybetlerle, ezmânın?
Neden azmin süreksiz, yok mudur Allah'a îmânın?
Çalış dünyâda insân ol, elindeyken henüz dünya;
Öbür dünyâda insanlık değilmiş yağma, gördün ya!
Dilinden âhiret hiç düşmüyor ey Müslüman, lâkin,

Onun hakkında âtıl bir heves mahsûlü idrâkin!
Bu mecnûnâne vehminden şifâyâb olmadan, şâyed
Gidersen böyle sıfru'l-yed, kalırsın sonra sıfru'l-yed!
Hayâlât arkasından koştüğün yetmez mi hey şaşkın?
Senin hâlâ hakîkatten nedir iğmâz için hakkın?
Bu âlem şöyle bir rü'yâ imiş, yâhud muvakkatmış...
Evet ukbâda anlarsın ne müdhiş bir hakîkatmış!¹⁷⁰

Dünya hayatının geçici olduğunu düşünüp çalışmayı bir kenara bırakanlara Akif, bu dünyanın da boşuna yaratılmadığını anlatır. Bu dünya imtihan yeriye eğer sonuna kadar mücadele etmek gerektiği de hatırlatır. Geçici olduğu söylenip durulan dünyadan ayrılmadan bu dünyanın nasıl bir hakikat olduğunu anlamak gerektiğini ve eldeki bütün sermayenin harcanmadan kendimize gelmemizi öğütler.

Gücünün yettiği nispette sorumlu olduğu her şeyi yaptıktan sonra Allah'tan hayırlısını dilemek ve sonucu yine O'ndan beklemek anlamına gelen tevekkül, imanın erdemlerindedir. Allah'a sığınma, maddi ve manevi varlığın korunması refleksinin son çırpınışı, çaresizliğin çareye, umutsuzluğun umuda dönüştüğünü gösteren bir tablodur. Kimsesizlik duygusunun bertaraf edilip yaşama sevincinin yok edildiği gönülleri, rahatlatan bir kurtuluş kapısıdır. Sonsuz güç sahibi olan Allah'a sığınmanın verdiği güvenle, çaresizliğin ve kimsesizliğin oluşturduğu olumsuz atmosferden kurtulma yoludur. Her şeyi hikmetle yaratıp idare eden yüce Allah'a sonsuz güvenle tevekkül etmek ve O'na sığınmak, insana huzur verir, güvende olduğunu hissettirir. Başarı ve başarısızlıklardan yorulan insana sakin ve emniyetli bir limana sığınma ve burada biraz nefes alma, dinlenme imkânını sunar. Tevekkül ve sığınma, yalnızlığı gidermenin, kimsesiz ve sahipsizlik duygusunu yenmenin tek şartıdır.¹⁷¹

“Görür de hâlini insan, fakat, bu derbederin;
Nasıl günâhına girmez tevekkülün, kaderin?
Sarılmadan en ufak bir işinde esbâba,
Muvaffakiyete imkân bulur musun acaba?”

¹⁷⁰ Safahat, s. 270–272

¹⁷¹ Akyüz, s. 106–107

Hamâkatin aşılıyor hadd-i i'tidâli, yeter!
Ekilmeden biçilen tarla nerde var? Göster!
'Kader' senin dediğin yolda Şer'a bühtandır;
Tevekkülün, hele, hüsrân içinde hüsrandır.
Kader ferâiz-i îmâna dâhil... Âmennâ...
Fakat yok onda senin sapmış olduğun ma'nâ.
Kader: Şerâiti mevcûd olup da meydanda,
Zuhûra gelmesidir mümkünâtın a'yânda.
Niçin, nasıl geliyormuş... O büsbütün meçhûl;
Biz ihtiyârımızın sûretindeniz mes'ûl.
Kader nedir, sana düşmez o sırrı istiknâh;
Senin vazîfen itâ'at ne emrederse İlâh.
O, sokmak istediğin, şekle girmesiyle kader;
Bütün evâmiri Şer'in bir anda olur heder!
Bu bahsi men' ediyor¹⁷² mü'minîne, boş yere mi?"¹⁷³

Burada insanın sorumluluk alanı çizen Akif yine yersiz yere suçlanan tevekkül ve kader kavramlarını dile getirmektedir. "Sen sorumluluğunu bil, çalış, çabala, kaderi suçlamayı bırak" diyor. Şiirin devamında Akif ashabin tevekkül ve kader anlayışını güzel bir anlatımla, hikâyeleştirmek suretiyle aktarmıştır.¹⁷⁴

"Nasıl durur aceb alnında Şer'i ma'sûmun,
Bu simsiyâh izi hâlâ o levs-i meş'ûmun?
Tevekkül öyle yaman bir şiâr-ı îmandı,
Ki kahramân-ı fezâil denilse şâyandı.
Yazık ki: Rûhuna zerk ettiler de meskeneti;

¹⁷² Burada Hz. Muhammed'in (sav) kader konusunda konuşulmaması, münakaşa edilmemesine dair tavsiyeleri olan hadislere bir işaret vardır. Bakınız: Canan, **Kütüb-i Sitte**, C. 16, s. 472

¹⁷³ **Safahat**, s. 231

¹⁷⁴ Biz kısaca olayı aktarmak istiyoruz: " Hz. Ömer Şam'a giderken Ebu Ubeyde b. Cerrah ve yanındakiler Hz. Ömer'e Suriye'de veba çıktığını haber verirler. Yapılan istişareler sonunda ortak bir karara varılamayınca Hz. Ömer kararını açıklar: "Ben geri dönüyorum siz de peşimden gelin" Ebu Ubeyde bu karara karşı çıkarak: "Allah'ın kaderinden mi kaçırıyorsun?" sorusunu sorar. Hz. Ömer bu sözün Ebu Ubeyde'den olmasına çok üzülür. Zira peygamberin "Bir yerde veba çıktığını duyarsanız oraya girmeyiniz, bulunduğunuz yerde veba çıkmışsa oradan ayrılmayınız." (Canan, **Kütüb-i Sitte**, C. 12, s. 104) sözünü unuttuğunu düşünür ve şöyle der: "Evet Allah'ın kaderinden yine Allah'ın kaderine kaçırıyorum!". Sonra kararındaki isabetten dolayı Hz. Ömer Allah'a hamdeder." (ayrıntılı bilgi için bakınız: Canan, **Kütüb-i Sitte**, C. 12, s. 106–107) Ayrıca bakınız: **Safahat**, s. 231–232

Cüzâma döndü, harâb etti gitti memleketi!”¹⁷⁵

Tevekkülle miskinlik birbirine karıştırıldıktan sonra fazilet olan bu hayat felsefesi, cüzâam mikrobuna kadar tehlikeli olmaya başladığını söyleyen Akif, memleketimize musallat olan tembellik mikrobunu bir kez daha lanetliyor.

Kur'an-ı Kerim'in tevekkül konusunda söylediklerine bakacak olursak; “Kim Allah'a güvenirse O, ona yeter.”¹⁷⁶ “Müminler yalnız Allah'a dayanıp güvensinler”¹⁷⁷ denilmektedir. Sadece bu ayet-i kerimelerde bile tevekkülün tembellikle, kadercilikle bir benzerliğinin olmadığını görebiliriz. İnsanların ellerinden geleni yaptıktan ve bütün gücüyle çalıştıktan, azami gayreti gösterdikten sonra, sırtını dayayacakları, güven içinde sonucu bekleyecekleri bir Zât'ın varlığına inanmak; tevekkülün bir başka tanımı olsa gerektir.

Azim, gayret, çalışmak ve tevekkül konularını birlikte aldık ki, Mehmet Akif Ersoy'un değindiği, insanımızın içinden çıkılmaz bir hal alan zor durumunu daha iyi aktaralım. Zira aşağıda değineceğimiz mısralarda Akif, tevekkülle azmin birlikte olması gerektiğini; bu durumun olmazsa olmaz bir birliktelik olduğunu vurgulamaktadır.¹⁷⁸ Mehmet Akif, İslamın ilk devirlerinden itibaren yapılan fetihlerin, oluşan gelişmenin bir profilini çiziyor. Ve söylediklerine kendisi de hayretler içinde kalıyor. Zira böyle 180

¹⁷⁵ Safahat, s. 233

¹⁷⁶ Talak Sûresi (65) 3

¹⁷⁷ Tevbe Sûresi (9) 51

¹⁷⁸ Mehmet Akif, Sa'dî'den güzel bir örnekle azim ve tevekkülün olmazsa olmaz birlikteliğini bizlere aktarır:

“Senin şu hâlini Sa'dî ne hoş hikâye eder...
İşittiğin olacaktı ya... Neyse, dinleyiver:
Kalenderin biri köyden sabahleyin fırlar,
Arar nasîbini; avdetinde kırda akşamlar,
Fakat güneş batarak, orathık karardıkça,
Görür ki: Yerde yatılmaz, hemen çıkar ağaca.
Herif ağaçta iken bir iniltidir, işitidir...
Bakar ki: Bir kötürüm tilkinin yanık sesidir.
Zavallı, pösteği olmuş, bacak yok işleyecek;
Boğazsa işlemek ister... Ne yapsın... İnlenecek!
Biraz geçince, kavî dişlerinde bir ceylan,
İner yakındaki vâdîye karşıdan Arslan.
Yukarda çıkmaz olur, şimdi, yolcunun nefesi;
Tabiatıyla durur hastanın da inlemesi!
Yiyip şikârını Arslan dalınca ormanına;
Sürüklenir, yanaşır tilki sofranın yanına;
Doyar efendisinin artığıyla, sonra yatar.
Herif düşünmeye başlar eder de hâle nazar:
'Cenâb-ı Hak ne kadar merhametli, görmeli ki:
Açım! Demekle amel-mânde bir topal tilki,

Ayağna gönderiyor rızkın en mükemmelini...
O halde çekmeli insan çalışmadan elini.
Değer mi koşmaya akşam, sabah, yalan dünya?
Dolaşmayan dolaşandan akıllı... Gördün ya:
Horul horul uyuyor kahbe tilki, senden toké
Tevekkül etmeli öyleyse şimdiden tezi yok.
Yazık bu âna kadar çektiğim sıkıntılara!...'

Sabah olunca, herif dağ başında bir mağara
Tasarlayıp, ebedî i'tikâfa niyet eder.
Birinci gün bakır: Yok ne bir gelir, ne gider!
İkinci gün basar açlık, erir erir süzülür;
Üçüncü gün uyuşuk bir sinek olur büzülür.
Ölüm mü, uyku mu her neyse âkıbet uzanır;
Fakat işittiği bir sesle silkinir, uyanır;
'Dolaş da yarıcı Arslan kesil be hey miskin!
Niçin yatıp, kötürüm tilki olmak istersin?
Elin, kolun tutuyorken çalış, kazanmaya bak,
Ki artığınla geçinsin senin de bir yatalak.'”
Safahat, s. 235–236

derecelik köklü bir inkılâp, değişim ve fetih yeryüzünde görölmüş şey değildir. Üstelik çok az bir sayıya sahip olan Müslümanlar, daha Batı bu büyük olayın farkına varamadan dünyaya çoktan yeni dini tanıtmaya başlamışlardı. Çin Seddinden İspanya'ya kadar pek çok yere dinlerini götürmüşlerdi. İşte Akif bu harika olayların kısa bir tasvirini yapıp bu işin sırrını açıklıyor. Bizlerin tarihe dönüp baktığımızda neleri başarabildiğimizi, şimdilerde olan durumumuzu iyi değerlendirmemiz gerektiğini ve ümit, azim ve gayret içinde çok çalışmak gerektiğini vurguluyor, hemen ardından da Allah'a olan tevekkülümüzü iyi korumamız gerektiğini bir kez daha hatırlatıyor.

“Nedir bu hârikanın sırrı? Hep tevekküldür:
Ki i'timâd-ı zaferden gelen tahammüldür.
Tevekkül olmaya görsün yürekte azme refîk,
Durur mu şevkine pervâne olmadan Tevfik?
Canâb-ı Hak ne diyor bak Resûl-i Ekrem'ine:
“Bütün serâiri kalbin ihâta etse, yine,
Danış sahâbene dünyâya âid işler için;
Rahîm ol onlara... Sen, çünkü rûh-i rahmetsin.
Hatâ ederseler aldırma, affet, ihsan et;
Sonunda hepsi için iltimâs-ı gufrân et.
Verip karârı da azm eyledin mi... Durmayarak,
Cenâb-ı Hakk'a tevekkül edip yol almaya bak.”*¹⁷⁹

Şiirin bu bölümü, öncelikle milletimizin azim ve Allah'a güvenmesiyle kıtalar aşırı topraklara sahip olduğunu anlatıyor. Daha sonra Kur'an-ı Kerim'de Peygambere bile azmetmesi, gayret göstermesi emrolunurken bizlerin daha çok çalışmamız gerektiğini gözler önüne seriyor. İmanı bozulmamış olanların her zaman azmedeceğini, ümitsizliğe düşmeden tevekkül edeceğini; üstelik bu durumun önemini kendisi anlayıp hazmettikten sonra halka da anlatması gerektiğini söylüyor.

Tevekkülü yanlış anlama konusunda Akif, Hz. Ömer örneğini de aktarmaktadır:

* [Onları affet; onlar için mağfired dile; iş hakkında onlara danış; bir kere de karar verdin mi, Allah'a (tevekkül et) dayan... **Âl-i İmrân Süresi** (3), 159. ayetin bir kısmı] **Safahat**, * işaretli dipnot, s. 234

¹⁷⁹ **Safahat**, s.233–234

“Ömer, tevekkülü elbet bilirdi bizden iyi...
Ne yaptı ‘Biz mütevekkilleriz’ diyen kümeyi?
Dağıttı, kamçıya kuvvet, ‘Gidin, ekin!’ diyerek.
Demek: Tevekkül eden, önce mutlaka ekecek;
Demek: Tevekküle pek sığmıyormuş, anladın a.
Sinek düşer gibi düşmek şunun bunun kabına
Bakın ne hâle getirmiş ki cehlimiz dîni
Hurâfeler bürümüş en temiz menâbi’ini.
Değil hakaiki Şer’in, bugün, bedihiyyât
Bilâ-münâkaşa ikrâr olunmuyor... Heyhât!”¹⁸⁰

Hız. Ömer’in ağzından bizim milletimizin de dini yanlış yorumlamada düştüğü yanlışlıklar gözler önüne serilmektedir. Bu yanlışlıklar yüzünden ortaya çıkan hurafeler de cehaletin göstergesi olmaktadır. Ayrıca insanlar öyle büyük hatalar yapar hale gelmiştir ki; ispatının gereksiz olduğu apaçık gerçekleri bile görmezlikten gelir duruma düşmüşlerdir. Tevekkül de bundan nasibini alan konulardandır.

Son asır Osmanlı ahlâkçılarına göre, insan ahlâkını mükemmelleştiren ve Allah’a karşı ferdi vazifelerden biri de tevekküldür. Kalbin Allah’a bağlanacak noktasını, yani tevekkülün başlayacağı temeli son asır Osmanlı ahlâkçıları şöyle belirler: İnsan bütün gücüyle çalışacak, işin gerçekleşmesi için gereken şartları yerine getirecek ve neticeyi Allah’a havale edip verdiği de razı olacaktır. Çünkü onlara göre Cenab-ı Hakkın ‘Kim Allah’a tevekkül ederse (güvenirse), O, ona yeter’¹⁸¹ ayetince insanın almak istediği netice, o kimsenin gönlünce olacaktır. Burada şöyle bir netice çıkmaktadır: Biz, bir iş konusunda her türlü sebebe sarılıp, bütün imkânlarımızı ve gücümüzü sarf ettikten sonra işimizi Allah’a havale ederiz. Yoksa tevekkül asla tembellik ve miskinlik, meskenet ve ruhbanlık değildir. Tam aksine tevekkülde teşebbüs, ciddiyet ve gayret vardır. Zira ‘Allah kerimdir’ diyerek yan gelip yatanların, gaflete devam edenlerin İslâm dini en büyük düşmanıdır. Düşüncesizleri tembellik ve miskinliğe götüren tevekkül kavramı, yanlış yorumlama neticesinde Osmanlıya XVI. asrın sonlarına doğru yerleşmeye başlamış ve XVII. asrın sonlarında ise, gerçek bir

¹⁸⁰ Safahat, s.236

¹⁸¹ Talak Sûresi (65) 3

milli tehlike olabilecek hale gelmiştir. Osmanlı tarihinde XVI. asırdan önceki Osmanlıların da mütevekkil olduğu görülür. Bu tevekkülde tam bir teslimiyet vardır. Ancak bunun yanında büyük bir akılcılık ve dinamizmin de olduğu görülür. Zamanla bu akılcılık ve dinamizmin giderek zayıflamış ve sonunda cihanşümul Türk, şahsi teşebbüs kabiliyetini kaybetmiştir. İslam dini körü körüne tevekkülü yani tembelliğe neden olabilecek bir sığınmayı –tabiri yerindeyse ‘asalak’ olarak yaşamayı- reddetmiştir. İslam tevekkülünde meydana gelen bir felaket karşısında sebat ve metanet vardır. Bu da başa gelenlere karşı isyan etmeme ve rıza şeklinde ifade edilir.¹⁸²

Milletimizi içine düştüğü kötü durumdan ağlayarak, inleyerek kurtaramayacağımızı, canla başla çalışarak selâmete çıkacağımızı şairimiz Safahat’ın 7. kitabı olan ‘Gölgeler’in ‘Umar mıydın?’ isimli şiirinde anlatır.

“Sen ey bîçâre dindaş, sanki, bizden hayr ümîd ettin;
Nihâyet, ye’se düştün, ağladın, ağlattın, inlettin.
Samîmî yaşlarından coştı rûhum, hercümerc oldu;
Fakat, mâtem halâs etmez cehennemler saran yurdu.
Cemâ’ât intibâh ister, uyanmaz gizli yaşlarla!
Alınlar terlesin, derhal iner mev’ûd olan rahmet,
Nasıl hâsir kalır “tevfîki hakkettim” diyen millet?
Îlâhî! Bir müeyyed, bir kerîm el yok mu, tutsun da,
Çıkarsın Şark’ı zulmetten, götürsün fecr-i maksûda?”¹⁸³

Ayrıca, 1. Safahat’ta ilerleyenlerin durumunu ve ölmeden mezara girmek için yapılması gerekenleri şu şekilde anlatır:

“Bir münevvim ses değil yer yer hurûşan velvele:
Fevc fevc akmakta insanlar bütün müstakbele.
Nehr-i feyzâfez-i insâniyetin âhengine
Uymadan, kabil değildir düşmemek bir engine.
Menzil-i maksûda varmazsın uyanmazsan eğer...
Var mı bak, yollarda hiç bîdâr olanlardan eser?”

¹⁸² Erdem, *Son Devir Osmanlı Düşüncesinde Ahlâk*, s. 186.

¹⁸³ Safahat, s. 416

İşte âtîdir o ser-menzil denen ârâmgâh;
Kârbân akvâm; çöl mâzî bir mugaylanzâr-ı dehşetnâktir;
Git ki âfî korkusuzdur, hem ne kutsî hâktir!
Çok şedâid iktihâm etmek gerektir, doğrudur...
Vehleten âvâre bir seyyâhı yollar korkutur;
Korku, lâkin, azmi te'yîd eylemek îcâb eder:
Kurtulursun şedd-i rahl etmiş de gitmişsen eğer.
Çünkü düşmüşsün hayâtın –ezkazâ- feyfâsına,
Gitmen îcâb eyliyor tâ menzil-i aksâsına.
Düşmemek mâdem elinden gelmemiş evvel senin,
Ölmeden olsun mu ey miskin, bu çöller medfenin
İntihar etmek değilse yolda durmak, gitmemek,
Âsumandan refref indirsin demektir bir melek!
'Leyse li'l-insâni illâ mâ seâ' derken Hudâ; *
Anlamam hiç meskenetten sen ne beklersin daha;
Davran artık kârbânın arkasından durma, koş!
Mahv olursun bir dakîkan geçse hattâ böyle boş.
Menzil almışlar da yorgun, belki senden bîmecâl!
Belki yok, elbette öyle! Sen ne etmiştin hayâl?"¹⁸⁴

Akif bu mısralarda “İnsan için ancak çalıştığının karşılığı vardır”¹⁸⁵ ayetine işaretle bulunup bu durumlara düşmemizin kaderle değil çalışmamakla ilişkilendirilmesi gerektiğini vurgular. Bu ayetin ışığında hâlâ miskinlikten ne beklendiğini merak eder. Dakikaların bile önemini belirterek varlığımızı sonsuza kadar sürdürebilmek, hak etmediğimiz elim durumdan kurtulabilmek için çok çalışmak gerektiğini gözler önüne serer.

“Bekâyı hak tanıyan sa'yi vazife bilir;
Çalış çalış ki bekâ sa'y olursa hakkedilir.”¹⁸⁶

* **Necm Sûresi** (53) 39. ayet. Meâli: “İnsan için kendi çalışmasından başka bir şey yoktur.”

¹⁸⁴ **Safahat**, s. 25

¹⁸⁵ **Necm Sûresi** (53) 39

¹⁸⁶ **Safahat**, s. 217, 221, 223, 225

Diyerek milletimizin bekası için tek çıkar yol olarak çalışmayı görür.

Milletimizin perişan halinden kurtulmasına çareler arayan Mehmet Akif, 4. Safahat'ta;

“Zavallı milletin idrâki, târumâr olalı:
Muhît-i ilme giren yok, diyâr-ı fen kapalı;
Sanâyi'in adı batmış, ticâret öylesine,
Zirâ'at olsa da... Âdem nebî usûlü yine!
Hülâsa, hepsi çalışmak, yorulmak isteyecek.
Fakat çalışmak için önce şart olan: İstek.
O yoksa, hangi vesîleyle biz ilerleyelim?
Sıkıntısız mütefennin, üzüntüsüz âlim,”¹⁸⁷

der. Çareleri sıralarken azim, istek ve çalışmanın önemini vurgular. Akif, milletin ilim, fen, sanayi, ticaret ve ziraat alanlarının hiç birinde iyi olmadığını anlattıktan sonra, tüm bu sahalardaki başarının kaynağı olarak; çalışmayı, yorulmayı, istekli ve gayretli olmayı gösterir. ‘Emeksiz, ekmek olmaz’ atasözümüze de bir işaretle sıkıntısız fen adamının, üzüntüsüz âlimin yetişemeyeceğini belirtir.

Son derece gerçekçi yaşayan, ulaşılamayacak hayaller kurmayan ve milletin zor durumundan kurtulması için çareler arayan Mehmet Akif, yaşanan hallerden sonra neler yapılabileceğini de Safahat'ında bizlere göstermektedir.

“Bırakın mâtemi, yâhu! Bırakın feryâdı;
Ağlamak fâide verseydi, babam kalkardı!
Göz yaşından ne çıkarmış? Niye ter dökmediniz?
Bâri müstakbeli kurtarmaya bir azm ediniz.
Ye'se hiç düşmeyecek zerrece îmânı olan;
Sâde siz derdi bulun, sonra kolaydır derman.”¹⁸⁸

¹⁸⁷ Safahat, s. 238

¹⁸⁸ Safahat, s. 165

Ayrıca milletimizin düştüğü duruma tembelliğin neticesi olarak bakan Akif, hâlihazırdaki duruma matem tutmanın bile yersizliğini ve çalışmaya ne kadar önem verilmesi gerektiğini de aşağıdaki mısralarda anlatır:

“Zevke dalmak şöyle dursun, vaktiniz yok mâteme!
Davranın zîrâ gülünç olduk bütün âleme.”¹⁸⁹

“Hasbihâl” adlı şiirinde;

“ ‘Geçen geçmiştir artık; ân-ı müstakbelse mübhemdir;
Hayâtından nasîbin: Bir şu geçmek isteyen demdir.’
Evet, mâzîye ric’at eylemek bir kere imkânsız;
Ümîdin sonra istikbâl için sağlam mı? Pek cansız!
Bugünlük iş bugün lâzım yapılmak, yoksa ferdâya
Bırakmışsan... O ferdâlar olur peyveste ukbâya!
Benim on beş yıl evvelden kalan işler durur hâlâ;
Yarın bir başlayıp yapsam demiştim, bak, demin hattâ!
Müsevvifler için dünyâda mahvolmak tabî’îdir.*
Bu bir kanûn-i fitrattır ki yok te’vîli: Kat’îdir.
Sakin ey nûr-i dîdem, geçmesin beyhûde eyyâmın;
Çalış hâlin müsâidken... Bilinmez çünkü encâmın.

Diyorlar: “Ömrü insânın yetişmez kesb-i irfâna...”
Bu söz lâkin değildir her nazardan pek hakîmâne.
Muhakkaktır ya insanlar için bir gâye-i âmâl;
Edenler ömrünün sâ’âtini hakkıyla isti’ mâl,
Zaferyâb olmasın isterse varsın asl-ı maksûda,
Düşer bin maksad idrâk eyleyip bir zıll-i memdûda.
Evet, her türlü ma’nâsıyla irfan durdurur azmi...
Fakat insanlığın ma’nâsı olsun öğrenilmez mi?
Cibillîdir taharrî-i hakîkat hırsı âdemde,

¹⁸⁹ Safahat, s. 270

* “Heleke’l müsevifün...” (Bu günün işini yarına bırakanlar helâk olur.) (hadis-i şerif) [Safahat, * işaretli dipnot, s. 128]

Onun mahsûlûdür meşhûd olan âsâr âlemde.
Atâlet fitratın ahkâmına mâdem ki isyandır;
Çalışsın, durmasın her kim ki da'vâsında insandır.
Zuhûr etmekle her ma'lûmâ karşı bir alay meçhûl,
Neden olsun o ma'lûmâtı idrâk eyleyen medhûl?
Evet, ma'lûm olanlar olmayan şeylerle bir nisbet
Edilmiş olsa, gâyet az çıkar evvelkiler elbet;
Fakat câhille âlim büsbütün nisbet kabûl etmez:
O bir kördür, bu lâkin doğru yoldan hiç udûl etmez.
Diyor Kur'an: "Bilenler, bilmeyenler bir değil... Heyhât
Nasıl yeksân olur zulmetle nûr, ahyâ ile emvât!"
Bu hikmetler bedfihdir senin indinde elbette:
Fakat, çok sevdiğimdir ki, tekrâr eyledim işte."¹⁹⁰

Diyen Akif, hâlihazırdaki durumu iyi değerlendirip yapılabilecek her şeyi son noktasına kadar yapmayı, zamanın kıymetini bilmeyi hatırlatıyor. Kur'an-ı Kerim'e telmihte bulunarak asla cahil bir kimseyle âlim bir kimsenin kıyaslanamayacağını söylüyor.

Akif, milletimizin içindeki ümitsizliği kırmak ve geleceğe ümitle bakmak için bu şiirinde de çalışmayı ilk şart olarak görmektedir. Hadis-i şerife telmihte bulunarak söylediklerini destekleyen milli şairimiz, boşa geçirecek zamanın olmadığını burada da vurgulamaktadır. 'Bugün yapabileceğin her şeyi yap ki yarın rahat edesin. Elbette ki ömrün irfan tahsilini tamamlamaya yetmeyecektir; ancak sen ömrün vefa gösterdikçe kendin ve milletin için çalışmalısın. Asıl maksadına ulaşmasan da senin ulaştıkların diğer nesillere bir basamak olur' diyerek tembelliği bir kenara bırakıp canla başla çalışarak fitrattan kaynaklanan, gerçeği arama tutkusunun yolundan ilerlememiz gerektiğini söylüyor. Yine çok veciz bir ifadeyle 'tembelliğin yaratılış kanununa ters' olduğunu, 'insanlık iddiasında bulunan' herkesin çalışmak mecburiyetinde bulunduğunu hatırlatmaktadır. Şiirin alıntı yaptığımız son bölümünde de Akif, yine çok ince bir hareketle okuyucuya Kur'an-ı Kerim'den bir ayet sunar ve hemen arkasından, bu

¹⁹⁰ Safahat, s. 128-129

söylediklerini okuyucunun da bildiğinden emin olduğunu, yani okuyucuya nasihat verme gibi bir derdinin olmadığını, sadece sevdiği bu bilgileri paylaşmak istediğini de ekler. Bu bizim kanaatimizce -ahlâkî yönüyle- karşısındakine bir şeyler öğretme, ona bir şeyler dayatma şeklinde olmayan çok mükemmel bir öğretim metodudur.

Yine gerçeklikten ayrılmayan Akif, “İnsan” isimli şiirinde tüm sebeplerin aleyhte olabileceğini de hesap ederek bu haldeyken bile çalışmayı elden bırakmamak gerektiğini şöyle hatırlatır:

“Susuz çöllerde kalsan, bedrekan ilhâm-ı sa’yindir,
Ki her hatvende eyler sâye-küster vâhalar zâhi.
Ne zindanlar olur hîl, ne menfâlar, ne makteller...
Yürürsün sedd-i râhın olsa hattâ âhenîn eller.
Yıkar bârû-yi istibdâdı bir âsûde tedbîrin;
Semâlardan inen te’yîdisin gûyâ ki takdîrin!
Taharrîden usanmazsın, teâlîden teâlîye
Atıldıkça, atılsam şimdi, dersin, başka âtiye!
Senin en şanlı eyyâmında, en mes’ûd hâlinde,
Bir istikbâl-i dûra-dûr vardır hep hayâlinde.
O istikbâledir şevkin, odur ma’şûk-i vicdânın,
O kudsî neşvenin şeydâ-yı bî-ârâmdır cânın.
Terakkî meyli artık fitratında rûh-i sârîdir!”¹⁹¹

İnsanın hayatında zaman zaman bazı şeylerin kötü de gidebileceğini en uç örneklerle (çöllerde, zindanlarda, idam sehpalılarında, sürgünlerde, diktatör hükümdarların elinde...) anlatan Akif, o halde bile insanın azminden bir şey kaybetmeden mevcut olan kötü halden kurtulması için her an yine çalışması gerektiğinin önemini gözler önüne sermektedir. İnsanın kurtuluş günlerine ulaşmanın verdiği şevkle aşamayacağı engel olmadığını da hatırlatmaktadır.

Ahmet Hamdi Akseki Ahlâk Dersleri kitabında azim ve gayretle ilgili şunları söyler;

¹⁹¹ Safahat, s. 65

“Uluvvü himmet¹⁹² (yüksek gayret), düşüncesi, duyguları, arzuları yüksek olmak; ef'al ve harekâtında yüksek gayeleri hedef ittihaz etmektir. ‘Mefkûre ve ideal sahibi’ olmak dedikleri budur. Uluvvü himmet sahibi olan bir insan hangi mesleğe sülûk etse mutlaka kendi menfaat-ı şahsiyesini te'min etmek gayesini değil, mensup olduğu milletin saadetini hedef ittihaz eder. Daha doğrusu bu gibi insanlar menfaat-ı şahsîlerini, menfaat-ı umumîde ararlar.

Uluvvü himmet sahibi olan insanlar her işte yüksek gayeler taharrî ederler. Bu gibi insanlar, müstehâk oldukları şeyleri hiçbir surette terk etmedikleri gibi müstehâk olmadıkları şeyleri de bilirler ve onlara uzanmaya çalışmazlar. Çünkü bunun her ikisi de mezmumdur. Binaenaleyh insan himmetini hiçbir vakit kasr etmemelidir. Himmeti kasîr olanlar, hiçbir şeyde muvaffak olamazlar. Uluvvü himmet sahibi olmayan insanlar dünyada çok zavallıdır. Uluvvü himmet sahibi olanlar, bütün insanlığın imamı; rehberi, muktedâbihidir. Herkes onun arkasından gider; himmetin ulviyeti nisbetinde kendisi her yerde tebcîl ve takdîr olunur. Binaenaleyh ruhumuzu bu yolda terbiye etmek lazımdır.”¹⁹³

Akseki azim ve gayretimizi en üst seviyede tutarsak herkesin bizi rehber edineceğini, herkesin bize uyacağını anlatmakta; aksi halde ise zavallı bir pozisyona düşeceğimizi belirtmektedir.

İnsanoğlu bir kere azmetti mi dağları bile aşacak kuvvete ulaşır. Olmaz denilen şeyler olur, hiçbir engel kalmaz. Bu nedenle Ferhat olup dağları delmek, en onulmaz şartlardan bile selâmete çıkmak gerek. Akif, “Durmayaalım!” şiirinde geyret sahibi kimselerin eserlerine bakarak ibret alınmasını, dağları bile engel tanımadan azimle hedefe doğru yürümek gerektiğini anlatır:

“İbret al erbâb-ı ikdâmın bakıp âsârına:

Dağ dayanmaz erlerin dağlar söken ısrârına.”¹⁹⁴

Gayretten sonra gösterilen azimde gevşeklik gösterilmezse Allah da yardımını esirgemeyecektir. Zaten Kur'an-ı Kerim'de de “...Kararını verdiği zaman da artık Allah'a güven.”¹⁹⁵ “...Allah'a dayan; sana vekil olarak Allah yeter.”¹⁹⁶ “Allah'a güven.

¹⁹² **Uluvvü himmet:** Yüksek gayret

¹⁹³ A. Hamdi Akseki, **Ahlâk Dersleri**, 2. Baskı, İstanbul: Üç Dal Neşriyat, 1968, s. 176–177

¹⁹⁴ **Safahat**, s. 24–25

¹⁹⁵ **Âl-i İmran Sûresi** (3) 159

¹⁹⁶ **Nisâ Sûresi** (4) 81

vekil olarak Allah yeter.”¹⁹⁷ “...Allah’a güvenip dayan, vekil ve destek olarak Allah yeter.”¹⁹⁸ ayetleriyle azmettikten sonra Allah’a dayanılmasının getirisi olarak muvaffakiyeti göstermektedir. Zira bilindiği gibi Allah’ın üzerinde bir vekil yoktur. Sa’dî’den örnek veren Akif bir hikâyeyi şöyle anlatır:

“Vaktiyle beş on kabile sahrâya düzüldük;
Gündüz yürüdük hep, gece bir menzile geldik.
Çok geçmedi, baktım bir adam hâsir ü hâib
Koşmakta... Meğer eylemiş evlâdını gâib.
Bîçâre gidip haymelerin hepsine sormuş;
Bir taş bile görmüşse, hemen oğluna yormuş.
Âvâre peder, nerde bulursun onu! Derken...
Gördüm ki ciğer-pâresinin tutmuş elinden,
Lebrîz-i meserret geliyor bizlere doğru,
Taşmış da gözünden akıyor şimdi sürûru!
Yaklaştı şütürbâna nihâyet, dedi yekten:
‘Evlâdımı buldum... Nasıl amma? Onu bilsen...
Karşımda ne görsem, o! Dedim geçmedim aslâ.
Aldatsa da tahmînimi binlerce heyûlâ,
Azmimde fütûr eylemedim, ye’si bıraktım...
Mâdâm ki dünyâdadır elbet bulacaktım...
Kumlarda yüzüp, zulmetin a’ mâkına daldım;
Hep rûh kesildim... Ne boğuldum, ne bunaldım.
Tevfîk-i İlâhî edip en sonra inâyet,
Gördüm gözümün nûrunu karşımda nihâyet.’”¹⁹⁹

Sa’dî’den aldığı örneği Akif, güzel bir üslûpla okuyucuya sunar. Çocuğunu kaybeden bir babanın onu aramasındaki ümit ve ümitsizlik arasındaki gidip gelmelerini, bu uğurda gösterdiği çabayı ve sonunda gelen İlâhi yardımı anlatan Akif, hemen ardından da bu hikâyecikten alınması gereken dersi şöyle dile getirir:

¹⁹⁷ Ahzâb Sûresi (33) 3

¹⁹⁸ Ahzâb Sûresi (33) 48

¹⁹⁹ Safahat, s. 58

“Bir gâye-i maksûda şitâb eyleyen âdem,
Tutmuşsa bidâyette eğer azmini muhkem,
Er geç bulacak sa’y ile dil-hânını elbet.
Zîrâ bu şu’un-zâr-ı tecellîde, hakîkat,
Tevfîk, taharrîye, taharrî ona âşık;
Azmin de emel lâzımıdır, gayr-ı müfârık.
Olsun da emel azm ü taharrîye mukarin;
Tevfîk zuhûr eylesin sonra... Ne mümkün!
Ba’zen iki üç haybet olur rehzen-i ümmîd...
İnsan o zaman etmelidir azmini teşdîd.
Ye’sin sonu yoktur, ona bir kere düşersen
Hüsrâna düşersin, çıkmazsın ebediyen!”²⁰⁰

Azim ve çalışmanın sonucunda yüce Allah’ın muhakkak yardımını göstereceği belirtilen şiirin bu bölümü, bazı yokluklara ve çaresizliklere düşülse de ümidimizi hiçbir zaman yitirmeden yola devam edilmesi gerektiğini hatırlatmaktadır. Üstelik mü’min kimsenin -Kur’an-ı Kerim’den öğrendiği ahlâkî ilkelere göre-; “Allah size yardım ederse, artık size üstün gelecek hiç kimse yoktur. Eğer sizi bırakırsa, ondan sonra size kim yardım eder? Mü’minler ancak Allah’a güvenip dayanmalıdırlar”²⁰¹ diyen Yaratıcı’sından ümidini kesmeden, her zaman yardımının ona ulaşacağını bilerek, huzur ve itminan içinde geleceğe güvenle bakması gerektiğini hatırlatmaktadır. Yoksa birey Hz. Yakub’un oğullarına dediği gibi “...Allah’ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin; doğrusu kâfirlerden başkası Allah’ın rahmetinden ümidini kesmez”²⁰² ayetini hatırlıktan çıkarır ve hayata küserse; mü’minin vasıflarını unutmuş olur.

Aynı şekilde “Durmayalım!” adlı şiirde yine Sa’dî’den örnek veren Akif;²⁰³ aslında anlattığı olayın çok da önemli olmadığını, ancak insafı olup da olayın

²⁰⁰ Safahat, s. 59

²⁰¹ Âl-i İmran Sûresi (3) 160

²⁰² Yûsuf Sûresi (12) 87

²⁰³ “Sa’dî diyor ki: ‘Bir gece biz kârbân ile
Âheste-seyr iken yolumuz düştü bir çöle.
Sür’atle tayyiçin o beyâbân-ı vahşeti,
Hep yolcular fedâ ederek istirâhati,
Gitmekteydi. Bir aralık bende meşye tâb,
Hiç kalmamış ki düşmüşüm artık zebûn-i hâb.

Durmuş, diyordu, bir de uyandım ki, sârban:
‘Kalk ey zavallı yolcu, uzaklaştı kârbân!
Uykum benim de yok değil amma bu deşt-zâr,
Ârâmgâh olur mu ki bin türlü korku var?
Ser-menzil-i merâma varır durmayıp giden;
Yoktur necât ümîdi bu çöller geçilmeden.

hakikatine bakmak gerektiğini, günümüzde anlatılan bu prensipten (yılmadan, yorulmadan, azim ve gayretle yola devam etmek gerektiğine dair hayat için geçerli altın kuraldan) daha önemli hiçbir şeyin olmadığını şöyle belirtiyor:

“Varmak istersen –diyor Sa’dî- eğer bir maksada?
Tuttuğun yollar tükenmekten muarrâ olsa da;
Şedd-i rahl et, durmayıp git, yolda kalmaktan sakın!
Merd-i sâhib-azm için neymiş uzak, neymiş yakın?
Hangi müşkildir ki himmet olsun, âsân olmasın?”²⁰⁴

Azimle yola çıkılınca uzaklar yakın, güçlükler kolay, korkular izale olur. Milletimizin perişan durumunu da ancak bu şekildeki bir motivasyonla düzeltilebileceği konusunda Mehmet Akif bizleri aydınlatmaktadır.

Sabır, tevekkül ve çalışmanın ardından beklenen Allah’ın yardımı konusunu da belli bir ahlâkî ilkeye bağlayan, yani Yaratıcı’yı bu inayetten sorumlu tutmayan –ki sonsuz kudret sahibi bu durumdan sorumlu da tutulamaz; Allah’ın kullarına gösterdiği yardım merhametindedir-²⁰⁵ Akif, “Âsım”da Hocaşâde’nin Köse İmam’a dinimizin ve milletimizin içinde bulunduğu durumdan çalışmakla çıkılabileceğini anlattır. Daha sonra, Köse İmam’ın “Allah’ın yardımını unutmaması” gerektiğini hatırlatması üzerine Hocaşâde’nin verdiği cevap şöyledir:

“— Ama kul neyle mükellefti ki, tevîk ile mi?
Hiç değil, sa’y ile; tevîk, o: Hudâ’nın keremi.
Sarıl esbâba da çık, işte tarîk, işte refîk;
Ne vazîfen senin olmazmış, olurmuş tevîk?
Oturup dil dökcek yerde gidip döksene ter!
Bin çalış gâyen için, bir kazan ömründe yeter.”²⁰⁶

Âvâre bir piyâdeyi bekler mi kafilê?
Nâcâr şedd-i rahl edecek tâ be-merhale.
(Safahat, s. 24)

²⁰⁴ Safahat, s. 24

²⁰⁵ “...eğer Allah'ın size bol nimeti ve merhameti olmasaydı, muhakkak zarara uğrayanlardan olurdunuz.” **Bakara Sûresi** (2) 64

²⁰⁶ Safahat, s. 370–371

Heyhât, yolda böyle düşen uyku derdine,
Hep yolcular gider de kalır kendi kendine.”

Bütün bu anlattıklarımızın yanında Mehmet Akif, ‘çalışma’nın apayrı bir boyutunu daha Safahat’ında işlemiştir. Büyüklerimizin “ağzını hayra aç” dedikleri, modern psikolojide ise “kendini gerçekleştiren kehanet” denilen ve beynimizin aldığı telkine göre hareket etmesi de Safahat’ta işlenen ayrı bir mevzuudur. Bir şeyi çokça söylemek artık o şeyin olacağına dair inancın oluşmasına neden olur. Başka bir söylemle; beklentilere göre davranıp şartlanmışlığa göre gerçekleşen pek çok olaya tanık olmuşuzdur. Çalışmanın, azim ve gayretin bu şartlanmışlıkla yok olması günümüzde de halen var olan bir meseledir.

“Beklentilerimizi kontrol altına alarak aslında yaşantımızı kontrol altına almış oluruz. İnsanlardan, olaylardan, genel olarak hayattan beklediklerimizin analizini yaparak sahip olduğumuz bilinç sayesinde hayata olumlu tutum ve yaklaşım içinde olmak mümkün olacaktır.

Bugün yönetim ve eğitim alanında “kendini gerçekleştiren kehanet” olarak bilinen kavram, Kolombiya Üniversitesi Sosyoloji Bölümü’nden Robert K. Merton tarafından geliştirilmiştir. Bu kavrama göre, doğru ya da yanlış herhangi bir inanç veya beklenti, bu tanımlamayı doğrulayacak yeni bir davranış ortaya çıkarmakta ve bu olayın sonucunu veya kişinin / grubun davranışını etkilemektedir. Diğer bir deyişle, uygun olmasa da herhangi bir beklenti oluştuğunda, kişiler beklentileri ile uyumlu hareket etmeye çalışırlar. Sonuçta, beklentileri gerçek olur. Örneğin, bir kişiyi suçlu diye nitelemek ve ona bu şekilde davranmak, suçlu olduğu beklentisine karşılık kişinin içindeki suçlu davranışları ortaya çıkarmasına neden olabilmektedir.

Kendini doğrulayan kehanet düşüncesi, İngilizcesi “Pygmalion Effect” olan diğer ismini eski bir mitolojik öyküden almaktadır. Kıbrıs prensi, heykeltıraş Pygmalion, tüm kadınların kusurlu olduğunu düşünüp ideal bir kadının heykelini yapmaya çalışır. Galatea adını verdiği bu eser, o kadar güzel olmuştur ki, Pygmalion kendi eserine umutsuzca âşık olur. Tanrıça Venüs’e dua ederek Galatea’nın bir canlıya dönüşmesini diler. Venüs bu dileği yerine getirir ve bu çift bundan sonra mutlu bir şekilde yaşarlar.

Bu etkinin çağımıza daha yakın bir uyarlaması, George Bernard Shaw’un “Pygmalion” adlı oyununda açıkça gözler önüne serilmektedir. Bu oyunda, bir fonetik profesörü Henry Higgins, Eliza Doolittle adında çiçekçi bir kızı alıp ona doğru konuşmayı ve görgü kurallarını öğrettikten sonra bir düşes haline çevirmeyi başarmıştır. Fakat buradaki anahtar nokta Eliza Doolittle tarafından profesörün arkadaşı olan Pickering’e yapılan itirafta saklıdır: “Bir hanımefendi ile çiçekçi kız arasındaki fark nasıl davrandıkları değil, onlara karşı nasıl

davranıldığıdır.” Eliza, kendisine her zaman çiçekçi kız gibi davranan Higgins’e karşı her zaman bir çiçekçi kız olacağını, fakat kendisine her zaman bir hanımefendi gibi davranmış ve davranacak olan Pickering’ e karşı her zaman bir düşes gibi davranacağını belirtmiştir.

Bilinçli veya bilinçsiz olarak kişiler karşılarındakiler ile ilişkilerini beklentileri doğrultusunda yürütür ve davranışlarına beklentileri açığa çıkaracak ipuçları yüklerler. Karşı taraftaki kişiler de, bu ipuçlarından faydalanarak davranışlarını beklentiler ile uyumlu hale getirerek gerçekliği algılama biçimlerine uygun hareket etmeye gayret gösterirler.

İnsanlar, algıları ile farklı davrandıkları takdirde psikolojik gerilim yaşarlar. Kişi eğer kendisini yetersiz hissediyorsa, algılarında uyumsuzluğa neden olmamak için yetersiz davranacak ve sonuçta, beklentisinin gerçekleştiğini görecektir.”²⁰⁷

İşte milletimizin de içinde olduğu durumu Akif, “inandığımız şeyin gerçekleşmesi”ne bağlar. Milli şairimiz “Yeis Yok!” isimli şiirinde şunları söyler:

“ ‘Devlet batacak!’ çılgılığı beyninde öter de,
Millette bekâ hissi ezilmez mi ki? Nerde!
‘Devlet batacak!’ İşte bu öldürdü şebâbı;
Git yokla da bak, var mı kımıldanmaya tâbî?
Âfâkına yüklense de binlerce mehâlik,
Batmazdı bî devlet, ‘Batacağıdır!’ demeyeydik.
Batmazdı, hayır batmadı, hem batmayacaktır;
Tek sen uluyan ye’si gebert, azmi uyandır.
Kâfî ona can vermeye bir nefha-i îman;
Davransın ümîdin, bu ne haybet, bu ne hirman?
Mâzîdeki hicranları susturmaya başla;
Evlâdına sağlam bir emel mâyesi aşla.
Allah’a dayan, sa’ye sarıl, hikmete râm ol...
Yol varsa budur, bilmiyorum başka çıkar yol.”²⁰⁸

Osmanlı’nın kendisine güvenmemesinin ve gerçekten de yok olacaklarına kendilerinin de inanmaları nedeniyle bu kötü durumlara düştüğünü veciz bir şekilde

²⁰⁷ <http://www.ntv.com.tr/news/262650.asp> 21-Mart-2007 (19.58)

²⁰⁸ Safahat, s. 422

anlatan Akif, yine bu zor durumdan imanımızla, ümitsizliği yenip azmimizi canlandırmakla kurtulabileceğimizi vurgulamaktadır. Allah'ın yardımına dayanmadan, çalışmaya sarılmadan ve hikmete itaat etmeden başka, çıkar yolun olmadığını da belirterek gelecek nesle sağlam bir ideal aşılması gerektiğini de hatırlatmaktadır.

Buraya ayrıca "Azimden sonra Tevekkül" adlı şiirin tamamını almayı da uygun gördük. Zira yukarıda anlatmaya çalıştıklarımızın kısa bir özeti mahiyetinde olan şiir bizim bu bölümle ilgili açıklamalarımıza çok yardımcı olacaktır.

— 'Allah'a dayanmak mı? Asırlarca dayandık!
Düştükse bu hüsrâna, onun nârına yandık!
Yetmez mi çocukluktaki efsâneye hürmet?
Hâlâ mı reşîd olmadı, hâlâ mı ümmet?
Dersen ki: Ufuklarda bir aydınlık uyansın;
Mâzîye ateş vermeli, baştan başa yansın!
Şaşkınlık olur köhne telâkkîleri ihyâ;
Şeydâ-yı terâkkî, koşuyor baksana dünyâ.
Elverdi masal dinlediğim bunca zamandır;
Ben kanmıyorum, git de sen aptalları kandır!'

— Allah'a değil, taptığın evhâma dayandın;
Yandınsa eğer, hakk-ı sarîhindi ki yandın.
Meflûc ederek azmini bir felc-i irâdî,
Yattın, kötürümler gibi, yattın mütemâdî!
Mâdem ki didinmez, edemez, uğraşamazsın;
İksîr-i bekâ içsen, emin ol, yaşamazsın;
Mevcûd ise bir hakk-ı hayat ortada, şâyed,
Mutlak değil elbette, vazîfeyle mukayyed.
Takyîd-i İlâhî ki: Bilâ-Kayd ona münkad,
Kalbinde cihanlar darabân eyleyen eb'âd.
Lâ-kayd olamazdın, biraz insâfın olaydı,
Durdukça bütün sîne-i hilkatten o kaydı.

‘Allah’a dayandım!’ diye sen çıkma yataktan...
Ma’nâ-yı tevekkül bu mudur? Hey gidi nâdan!
Ecdâdını, zannetme, asırlarca uyurdu;
Nerden bulacaktın o zaman eldeki yurdu?
Üç kıt’ada, yer yer, kanayan izleri şâhid:
Dinlenmedi bir gün o büyük nesl-i mücâhid.
Âlemde ‘tevekkül’ demek olsaydı ‘atâlet’,
Mîrâs-ı diyânetle yaşar mıydı bu millet?
Çoktan kürenin meş’al-i tevhîdi sönerdi;
Kur'an duramaz, nezd-i İlâhî’ye dönerdi.

‘Dünya koşuyor’ söz mü? Berâber koşacaktın; *
Heyhât, bütün azmi sen arkanda bıraktın!
Mâdem ki uyandın o medîd uykularından,
Bir parçacık olsun, hadi, hiç yoksa, kımıldan.
Esendekiler ‘leş’ diye çiğner seni sonra;
Ba’sin de kalır ta gelecek nefha-i Sûr’a!
Çiğner ya, tabî’î, ne düşünsün de bıraksın? **
Bir parça kımıldan, diyorum, mahvolacaksın!
Dünyâ koşuyorken yolun üstünde yatılmaz;
Davranmayacak kimse bu meydâna atılmaz.
Müstakbeli bul, sen de koşanlarla bir ol da;
Mâzîyi, fakat, yıkmaya kalkışma bu yolda.
Ahlâfa döner, korkarım, eslâfa hücûmu:
Mâzîsi yıkık milletin âtîsi olur mu?

* Sebilürreşad neşrinde bu mısradan önce şu beyit vardır:

“ ‘Dünya koşuyor bak!’ diyerek ağzını açmak,
Da’vâ-yı liyâkatse eğer... Vay gidi ahmak!” [Düzdağ’ın 1 nolu dipnotu, **Safahat**, s. 424]

** Sebilürreşad neşrinde bu mısradan itibâren altı mısra yoktur. Onların yerine şu sekiz mısra vardır:

Din nâmına tazyîki çocukmuş diye çekmiş...
Millet bu sefer rüşdünü isbât edecekmiş...
Âfâkına muzlim geceler çökmüş, oturmuş...
Mazî yakılaymış biraz aydınlık olurmuş!...
Müstakbele çıkmaksa garaz büsbütün üryan,
Hep yıkmalı mâzîleri... Lâkin bu ne isyan!
İşyan mı ya? Çılgınları yoklar hezeyandır;
Söylenmesi îmâna değil, akla ziyandır! [Düzdağ’ın 1 nolu dipnotu, **Safahat**, s. 425]

Ey yolcu, uyan! Yoksa çıkarsın ki bu sabâha:
Bir kupkuru çöl var, ne ışık var, ne de vâha!”²⁰⁹

Mehmet Akif öncelikle, tevekkülü, Allah’a dayanıp güvenmeyi yanlış yorumlayanların ağzından anlatarak ümitsiz bir hava oluşturur. Hemen ardından da nerede yanlış yapıldığını gözler önüne serer. Didinip uğraşmadan insana hangi nimet verilirse verilsin yine kıymetini bilemeyeceğini anlatır. ‘Allah’a dayandım’ diyerek tembellik yapanları, azmi hiçe sayarak umursamaz tavırları nedeniyle başlarına gelen felaketleri kendilerinin hazırladıklarını da anlatmaktadır. Tevekkülün manasının yanlış anlamının düpedüz cahillik olduğunu, bu milletin atalarının asla bu inançta olmadığını; zira kıt’alara hükmedecek derecede bu kadar fazla hektarlık topraklara sahibi olmanın tembellikle elde edilemeyeceğini vurgular. ‘Dünya milletleri alıp başını giderken arkalarından seyredeceğine yetişmeye çalış, bir kımıldan, seni leş diye yok etmesinler’ diyerek çalışmayanlara serzenişte bulur. Daha öncede belirttiğimiz gibi Akif, mazisini reddeden, kültürünü bir kenara bırakıp atan bir batı hayranı değildir. Şiirinin sonunda genç nesle geleceği yakalamaya çalışırken geçmişi yıkmamasını hatırlatmakta; eğer geçmişi silmeye çalışmak gibi bir cahillik yapılırsa zaten geleceğin de olmayacağını anlatmaktadır. Elimizdekilerin de yok olup gitmeden bir an önce silkip kendimize gelmemizi ve harekete geçmemizi söyleyerek bu güzel şiiri bitirir. Bu zamana kadar azim, gayret, çalışmak ve tevekkülle ilgili anlatmaya çalıştıklarımızı yine şairimizin bu güzel şiiriyle özetledik. Yani O’nu yine O’nun diliyle açıklamaya çalıştık.

Ayrıca Mehmet Akif’in Safahat’ını incelerken; çocuklar için onlara çalışmanın önemini kavratmak, bunun yanında mesleğin niteliğinden daha çok gayretin ve çabanın önemli olduğunu anlatmak maksadıyla bazı açıklamalar yaptığını da görüyoruz:

“Kuzum, ayıp mı çalışmak, günah mı yük taşımak?
Ayıp: Dilencilik, işlerken el, yürürken ayak.”²¹⁰

Bu beyit çocuklara çalışılan mesleği küçümsememeyi anlatan güzel bir örnektir. Çocukların bir kısmı babalarının mesleğini küçümserler, onların yaptığı işten utanırlar. Üsküdar Yıldırım Beyazıt İlköğretim Okulu, Rehberlik Servisinin yaptığı bir

²⁰⁹ Safahat, s.423-424-425

²¹⁰ Safahat, s. 20

araştırmanın sonucunda gördük ki çocukların büyük çoğunluğu babasının mesleğinden utanmaktadır. Model okuldan alarak bu veriyi genelleyecek olursak karşımıza oldukça acı bir gerçek çıkmaktadır. Ülkemizde babasının mesleğinden utanç duyan pek çok çocuğun olduğunu var saymak bile bizleri, ailelerinden memnun olmayan, dolayısıyla onlarla yeterli iletişimi sağlayamayan, mutsuz bireylerin yetiştiği sonucuna götürür. Safahat'tan bu yönüyle bir ahlâkî eğitim vasıtası olarak faydalanacak olursak; çalışmanın ayıp, kınanılacak, utanılacak bir hadise olmadığını; asıl utanılacak mevzuun eli ayağı tutarken dilencilik etmek olduğunu da genç dimağlara yerleştirebiliriz. Akif, yıllar önceden bu konuya değinmekle ileri görüşlülüğünü bir kez daha kanıtlamıştır.

Son bir nokta daha var ki; hem günümüzün hem de özellikle Osmanlı'nın son zamanlarının önemli bir meselesidir. Bu durum da: “Kişinin ailesinin soylu, asil bir kökenden gelmesi; o kimseyi âlim yapmaz” tespitidir. Aksine ilmin anahtarı da çalışmaktır. Yine “Âsım”da Akif, Köse İmam'a babasıyla ilgili şunları söyler:

“Hoca rahmetli yetişmişti, düşün hem, nereden?
Kimin oğluydu baban? Kimdi unuttun mu deden?
İpek'in köylüsü, ümmî, yarı vahşî bir adam...

...

— İşte baban,

Bir şey öğrenmedi elbette o ümmî babadan,
Ne kazanmışsa, bütün, kendi kazanmış, kendi.”²¹¹

Akif'in yine çok veciz bir ifadeyle ailedeki soyluluğun ilme bir delil teşkil etmediğini anlattığına şahit olmaktayız. Akif çalışmadan, emek sarf etmeden ilmin elde edilemeyeceğini kendi ailesinden örnek vererek anlatmaktadır. Kişinin ailesinin asil bir kökene sahip olması ya da âlim bir soya müntesip oluşu kişiye bir şey kazandırmaz; yani onu âlim yapmaz. Ancak Osmanlı'nın son zamanlarından hatırlayacağımız üzere, daha doğar doğmaz, bazı kimselerin çocuklarına ‘âlim’ unvanı verilmekteydi. Bu da elbette ki, milletin topyekûn zarar görmesine neden oldu. Zira çalışmadan, çabalamadan elde edilen bir makam, bir unvan insanları hem şımartır, hem de iş başına gelen kimseler ehil kimseler olmadığından ülkelerin mahvına sebep olur.

²¹¹ Safahat, s. 321–322

İşte şiirimize bu bağlamda bakılacak olursa Akif'in sözlerinin yabana atılmayacak kadar değerli olduğu anlaşılacaktır. Günümüzde de ahlâkî bir kural olarak belirleyebileceğimiz bu yaklaşım bize rehber olacak mahiyettedir.

Hayatımız için istediğimiz şeylerin oluşabilmesi bedendeki ve ruhtaki kuvvetler olmak üzere iki çeşit kuvvetten söz etmek mümkündür. Doğru azim de bu iki kuvvetin kaynağı mahiyetindedir bu kaynak; iradeyi isteğimize göre doğru kanalize etmek, gayemize ulaşmak için ümit dolu bir kalple sonucu beklemek, ruhumuzu da sabır ve tahammül gücüyle eğitmek prensipleriyle beslenmektedir.

Allah'a güvenmek, ye'se düşmemek, şeytanın vesveselerine aldanmamak mü'minlerin edinmesi gereken ahlâkî ilkelerdendir. "Allah'a iman ve manevî olarak kuvvetlenme" azmin çalışmaya yönlendirilmesinde, ideale ulaşmak, gayeye erişmek üzere hırsla çalışmada en büyük etkidir. İman, insanın kalbini istemeye açar;²¹² tehlide, sıkıntılara, musibetlere karşı koymada insana yardımcı olur. İnsanlardan uzaklaşmasını, doğru yoldan ayrılmasını engeller.

Tarihi hakikatler bizlere gösteriyor ki; insanın sahip olduğu doğru azim onu ayakta tutmakta ve onun her alanda başarılı olmasına neden olmaktadır. Ecdadımız da doğru yerde kullanılan azim, sabır, metanet ve çalışmalarıyla bu kadar başarılarla imza atmıştır. Bizler de onların gibi iyi bir milliyet ruhuyla ve İslam şuuruyla yetişerek dinimize ve mukaddesatımıza sahip çıkmalı –ki başarılarımız özümüzden ayrılmamamıza ve çok çalışmamıza bağlıdır-, milletimizi en üst yerlere, muasır medeniyetlerin de üzerine çıkarmalıyız.²¹³

5- Ümitvâr Olmak

Kararlı ve gayretli insanların aşamayacağı engel yoktur. Her olaydaki öğrenme fırsatını değerlendirmek, hemen somut neticeler beklememek ve azimli olmak başarılı olmanın ilk şartlarından. İnsanoğlu hayatının her devresinde çeşitli sıkıntılarla karşılaşır. Bu sıkıntılarla baş edebilmek için gayretli, azimli ve ümitvâr olmak çok önemlidir. Asıl olan, yere hiç düşmemek değil, her düştüğünde yeniden ayağa

²¹² **Furkan Sûresi** (25) 77 "De ki: İbadetiniz (duanız) olmasa Rabbim size ne diye değer versin?..."

²¹³ Ege, s. 524–526

kalkabilmektir. Sorunları görmezden gelmek yerine üzerine gitmek, belirli bir amaç uğruna yerimizi, duruşumuzu belirlemek bize problemin çözümünde kolaylık sağlayacaktır.

“Doğru mudur ye’s ile olmak tebâh?
Yok mu gelip gayrete bir intibah?
Beklediğin subh-i kıyâmet midir?
Gün batıyor, sen arıyorsun sabâh!”²¹⁴

Mehmet Akif “Uyan” şiirinde ye’s’e yani ümitsizliğe düşmenin insanı ne hallere düşürdüğünü söyleyerek hiçbir gayrette bulunmadan beklemek gibi bir miskinliğe kapılmayı da kınar. Bu miskinlerin canlanmak için kıyamet gününde üflenecek sur borusunu mu beklediklerini kinayeli olarak okuyucuya soran Akif, iş işten geçmeden toparlanmak gerektiğini bizlere anlatır. Yukarıda da belirttiğimiz üzere duruşumuzu belirlememizi ister.

Manevi dinamikler insana ümidini arttıracak özellikler kazandırır. İnançlı insanların sorunlara bakış açısı inanmayanlara göre daha pozitifdir. İnsan, sürekli olan ve güvensizlik duygusunun doğurabileceği muhtemel her olay karşısında sığımlabileceği, gücü sonsuz bir dayanağa ihtiyaç duyar. Bu dayanak İslâm dinine göre Allah’tır. Allah her şeye kâdir mutlak bir varlıktır. İşte böyle mutlak bir varlığı güvence olarak kabul edip ona teslim olan kişi, çevresinde olup biten, psikolojik ve ruhi yapısını sarsabilecek her türlü hadiseye karşı mukavemet gösterebilir. Böylelikle kişiliği rencide olmaz. Strese girmez. Erzurumlu İbrahim Hakkı’nın ifadesiyle;

‘Hak şerleri hayreyler
Zannetme ki gayreyler
Arif ânı seyreyler
Mevla görelim neyler
Neylerse güzel eyler’

²¹⁴ Safahat, s. 266

diyebilen ve ona içtenlikle inanan bir kişide stres olmaz.²¹⁵ Allah'ın rahmetinden ve yardımından ümidini kesmek İslâm ahlâkına uygun bir davranış değildir.²¹⁶ Dayanılacak bir güvencesi olmayan insanlar stresten, tutarsızlıktan ve endişeden uzak duramazlar. Bu da onların yanlış ve hatalı davranışlarda bulunma ihtimalini daha çok artırır. Hâlbuki güvendiği, dayandığı yeri iyi tespit edebilen ve sebepler planında elinden geleni yapan insan, hem zamanını iyi değerlendirir hem de 'karanlığa küfretmez de kalkar bir mum yakar'. Başaramamaktan veya başarısız olmaktan korkmaz. Bu da ona mücadele azmi kazandırır.

“Müslümanlık nerde! Bizden geçmiş insanlık bile...
Âlem aldatmaksa maksad, aldanan yok, nâfile!
Kaç hakîkî Müslüman gördümse: Hep makberdedir;
Müslümanlık, bilmem amma, gâlibâ göklerde!dir!
İstemem, dursun o pâyansız mefâhir bir yana...
Gösterin ecdâda az çok benzeyen bir kan bana!
İsterim sizlerde görmek ırkınızdan yâdigâr,
Çok değil, ancak, necîb evlâda lâıyk tek şîâr.
Varsa şâyed, söyleyin, bir parçacık insâfınız:
Böyle kansız mıydı –hâşâ- kahraman eslâfınız?
Böyle düşmüş müydü herkes ayrılık sevdâsına?
Benzeyip şîrâzesiz²¹⁷ bir mushafın eczâsına,
Hiç görülüş müydü olsun kayd-ı vahdet târumâr?
Böyle olmuş muydu millet can evinden rahnedâr?
Böyle açlıktan boğazlar mıydı kardeş kardeşi?
Böyle âdet miydi, bî-pervâ, yemek insan leşi?”²¹⁸

Akif, yine milletin içinde bulunduğu fena halleri en güzel şekilde anlattığı şiirinde, ye's ve ümitsizliğin bizi insanlıktan ve Müslümanlıktan çıkardığını söylemektedir. Ecdadımızın gibi ümitvâr olamadığımızı, milletimizin şu andaki halinin

²¹⁵ Necati ÖNER, **Stres ve Dini İnanç**, 5. Basım, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994, s. 37–38

²¹⁶ “De ki: "Ey kendilerine kötülük edip aşırı giden kullarım! Allah'ın rahmetinden umudunuzu kesmeyin." **Zümer Sûresi** (39) 53

²¹⁷ **Şîrâze**: Kitap yapraklarını düzgün tutmaya yarayan ince örülmüş şerit.

²¹⁸ **Safahat**, s. 269

sanki şîrâzesi çekilmiş kitap yaprakları gibi dağılacak hale geleceğini, milletimizin can evinden yara aldığını bunun da en önemli kanıtının kardeşin kardeşi öldürmesi olduğunu vurgulamaktadır. Nitekim Akif’in bu açıklamaları, bugün dahi milletimizin içerisine çekilmek istenen karanlık yerleri işaret etmesi yönüyle, hâlâ canlılığını korumaktadır. Bu durumlara karşı tedbirli olup duruşumuzu tayin etmek ve umutla geleceğimizi elimize almak bizim milletimizin şanındandır.

Doğan Cüceloğlu ‘İçimizdeki Biz’ adlı kitabında başarısızlığın bir olay olduğunu ve başarısızlıkları başarıya giden yolda bir adım olarak değerlendirmek gerektiğini anlattıktan²¹⁹ sonra şöyle der: “Bıkmadığımız ve denemekten vazgeçmediğiniz sürece asla yenilmiş değilsiniz. Başarısızlıklarımızdan işlerin nasıl yapılamayacağını öğreniriz. Edison ampülü keşfetmek için yaptığı ilk altı bin deneme de başarılı olamamıştı. Cesaretinin kırılıp kırılmadığı sorulduğunda şöyle yanıtladı: ‘Hayır. Şimdi bunu yapamayacağımız altı bin yolu da iyi biliyorum.’ Edison gibi bizim de bazen başarıyı öğrenmeden başarısızlığı öğrenmemiz gerekir. Yaşamdaki en büyük yenilgi kolları sıvayarak girişim yapmayı bırakmaktır.”²²⁰

“Efendiler, bu eserler de şimdi bastırılır,
Biner biner saçılır yurda, çünkü lâzımdır.
Buyurdular ki: Fakat bastırıp dağıttık mı,
Ziyân olup gidecek, hem büyücek bir kısmı.
Efendiler, bilirim ben de çok bu işde ziyân;
Şu var ki: Savrulan efkârı toplayıp okuyan,
Velev pek az kişi olsun zuhûr eder mutlak.
Bizim de gâyemiz ancak o nesli kurtarmak.”²²¹

Doğan Cüceloğlu’nun ifade ettiklerini, Mehmet Akif, nazmın en güzel haliyle bestelemiştir. İnsanın elindeki imkânları, işe yaramayacağından korkarak kullanmamasının anlamsızlığı, gösterilen gayretin muhakkak neticesinin alınacağı, bu sebeple de ümit kesmenin Müslümana yakışmayan bir ahlâk olduğu vurgulanmaktadır. Gösterilen emeğin neticesinde bir kişi bile nasibini alsa; hedefe ulaşılmış sayan Akif,

²¹⁹ Doğan CÜCELOĞLU, *İçimizdeki Biz*, 10. Basım, İstanbul: Sistem Yayıncılık, Ocak 1997, s. 120

²²⁰ Cüceloğlu, s.121

²²¹ *Safahat*, s. 373

bize tarihi bir ders vermekte; ‘iŖe yaramıyor’ Ŗeklindeki ümit kırıklığıyla iŖ yapamaz hale gelineceğine, sekteye uğranılan yerden devam etmeyi, elden gelenin en iyisini yapma gayretinde olarak bıkmadan, yorulmadan yola devam etmeyi anlatmaktadır. Bu durum, özellikle de eğitim öğretim kurumlarında daha fazla dikkate alınmalıdır. Çocuklara uygulanan eğitim öğretim faaliyetlerinin meyvelerini alamamak, eğitimcileri isyana ve ümitsizliğe sevk etmemeli, aksine başka eğitim öğretim yolları, yöntemleri araŖtırmaya teşvik etmelidir. Karşılaşılan zorluklardan bıkmadan, farklı yollar ve yöntemler denemekten usanmadan eğitim-öğretim faaliyetlerine devam edilmelidir. Bu bağlamda Akif’in söyledikleri günümüz neslinin yetiştirilmesi için eğitim programlarına alınması gerekmektedir.

Her milletin tarihinde de başarısızlıklar ve zorluklar yaşanmıştır. Cezayir ve Hindistan bağımsızlık mücadelesinde oldukça zor zamanlar geçirmiştir. Türk milleti de İstiklâl Savaşı’nda kadın-erkek, yaşlı-genç herkesin içinde bulunduğu çok çetin günler görmüştür. Maddi ve manevi pek çok kayıplar veren bu millet, bulunduğu durumdan yine azmi ve gayretiyle çıkmıştır. O dönemlerde insanların gayretlerini arttıracak mesajlara çok fazla ihtiyaç duyulmuştur. Akif’in bazı hutbeleri cephelerde askerlere dağıtılmış ve bu hutbeler onların muvaffakiyete olan inancını kuvvetlendirmiştir. Mehmet Akif bu zor günleri bizzat halkının içinde yaşamıştır. Her fırsatta gayreti hatırlatan, ümitsizliğe düşmememizi öğütleyen Akif, Safahat’ının birinci kitabında, “Azim” şiirinde şöyle der:

“Bir gaye-i maksûda Ŗitâb eyleyen âdem,
Tutmuşsa bidâyette eğer azmini muhkem,
Er geç bulacak sa’y ile dil-hâhını elbet.
Zira bu Ŗu’un-zâr-ı tecellîde, hakîkat,
Tevfik, taharrîye, taharrî ona âŖık;
Azmin de emel lâzımıdır, gayr-ı müfârık.
Olsun da emel azm ü taharrîye mukârin;
Tevfik zuhûr eylesin sonra... Ne mümkün!
Ba’zen iki üç haybet olur rehzen-i, ümmîd...
İnsan o zaman etmelidir azmini teşdîd.

Ye'sin sonu yoktur, ona bir kere düşersen
Hüsrâna düşersin; çıkamazsın ebediyen!"²²²

Mehmet Akif, çok etkilendiğini kendisinin de belirttiği²²³ İranlı şair Sadî-i Şirazi'nin örnek bir hikâyesini manzum olarak aktardığı 'Azim' şiirinin yukarıdaki bölümünde bizlere 'irfan dolu bir yol gösterdiği'²²⁴ kanaatindedir. Varmak istediği hedefe doğru koşan bir kimsenin, başlangıçtan itibaren azmini sağlam tutması ve çalışmasıyla er-geç gönlünün istediğini bulacağını vurgular. Buna neden olarak da tecelliye ait yollarda Allah'ın yardımının araştırmaya, araştırmanın da bu yardıma bağlı olduğunu göstermektedir. Amacın, azmin olmazsa olmaz bir şartı olduğunu da belirten Akif, amaç, azim ve araştırmanın birlikte olması durumunda Allah'ın yardımının olmaması için bir sebebin kalmadığını dile getirir. Kimi zaman insanların karşılıklarına çıkan zorlukların ümitsizliğe yol açabileceğini kabul eden Akif, bu gerçeği görmezden gelmeden, oluşabilecek durum karşısında takınılacak tavrı da belirtir. Bu gibi durumlarda Akif'e göre insan; azmini arttırmalıdır. İnsanın bir defa ümitsizliğe düşmesi durumunda hüsrana uğrayacağını; uğradığı bu hüsrandan ümitsizliği nedeniyle kurtulamayacağını hatırlatır. Akif yukarıdaki mısralarda -Sadî'den örnek vererek- azmin ve çalışmanın elinden hiçbir şeyin kurtulamayacağını, üstelik bu durumda İlâhî yardımın da mutlak surette geleceğini bildirmektedir. Ümitvâr olmanın öneminin tekrar tekrar vurgulandığı Safahat'ta Akif, milletimizin yenilgiye düşmemesi için reçeteler sunmakta ve insanın yaratılış olarak buna müsait olduğunu hatırlatmaktadır. Eğitimcilere düşen görev bu tespitleri göz ardı etmeden, milletin ruhî ve fikrî yapısını bu denli iyi tahlil edebilen bir edebiyatçıdan ve fikir adamından âzâmî ölçüde faydalanmaktır.

Ümitsizliğe düşmek, insanlara yapmaya kabiliyeti olduğu şeyleri dahi yaptırmaz. Çalışmak ve istemekle önümüzdeki engelleri yine biz kaldırabilir, yine kendi irademizle başarabiliriz. Yusuf suresi 87. ayette Yüce Allah (cc) "Sakın Allah'ın inayetinden ümidinizi kesmeyiniz." buyurmaktadır. Allah'ın yardımından ümidimizi kesmeden şartları en iyi şekilde kullanıp kararlılığımızı sergilersek başarılı olabiliriz.

²²² Safahat, s.59

²²³ Mehmet Akif Ersoy, **Safahat Orijinal Metin- Sadeleştirilmiş Metin- Notlar 1**, 1 nolu dipnot, s. 135

²²⁴ Safahat, s. 58

Kendi irade kabiliyetini kullanmayan kimselerin aciz durumunu Mehmet Akif Safahat'ın üçüncü kitabı olan "Hakk'ın Sesleri"nde şöyle anlatır:

“Âtîyi karanlık görerek azmi bırakmak...
Alçak bir ölüm varsa, eminim, budur ancak.
Dünyâda inanmam, hani, görsem de gözümle:
Îmânı olan kimse gebermez bu ölümle.
Ey dipdiri meyyit! “İki el bir baş içindir.”
Davransana... Eller de senin, baş da senindir!
His yok, hareket yok, acı yok... leş mi kesildin?
Hayret veriyorsun bana... Sen böyle değildin.
Kurtulmaya azmin, niye bilmem ki, süreksiz?
Kendin mi senin, yoksa ümîdin mi yüreksiz?
Âtîyi karanlık görüvermekle apıştın?
Esbâbı elinden atarak ye'se yapıştın!
Karşında ziyâ yoksa, sağından, ya solundan,
Tek bir ışık olsun buluver... Kalma yolundan.
Âlemde ziyâ kalmasa, halk etmelisin, halk!
Ey elleri böğründe yatan, şaşkın adam, kalk!
Herkes gibi dünyâda henüz hakk-ı hayâtın,
Varken, hani herkes gibi azminde sebâtın?
Ye's öyle bataktır ki: Düşersen boğulursun.
Ümmîde sarıl sımsıkı, seyret ne olusun!
Azmiyle, ümîdiyle yaşar hep yaşayanlar;
Me'yûs olanın rûhunu, vicdânını bağlar,
Lâ'netleme bir ukde-i hâtır ki: Çözülmez...
En korkulu câni gibi ye'sin yüzü gülmez!
Mâdâm ki alçaklığı bir, ye's ile şirkin;
Mâdâm ki ondan daha mel'un, daha çirkin
Bir seyyie yoktur sana; ey unsur-i îman,
Nevmîd olarak rahmet-i mev'ud-i Hudâ'dan,
Hüsrâna rızâ verme... Çalış... Azmi bırakma;

Kendin yanacaksan bile, evlâdını yakma!”²²⁵

Geleceğin karanlığından korkarak azmi bırakmayı, alçak bir ölümle bir tutan Akif, imanla ümitsizliği de aynı kefeye alamamaktadır. Ümitsiz bir halde bekleyenleri canlı cenazeye benzettiği gibi, onların canlanması için de sürekli olarak umut aşılama çalışmaktadır. Bunu yaparken de geçmişini hatırlatmakta ve bu zamanda yaşayanların kendisine hayret verdiğini dile getirmektedir. Sebeplerin zorluğunu ve geleceğin karanlığını görmek yüzünden bu hale geldiğini yineleyen şairimiz, kurtuluş için çareleri sonuna kadar aramak gerektiğini vurgulamaktadır. ‘Karşında ışık yoksa sağında solunda da mı yok? Dünyada ışık kalmadıysa sen icat et’ diyerek bahane bulunmasının da önüne geçmektedir. Ümitsizliği ‘bataklık’ olarak adlandıran Akif, ümide sarılmanın neticesinde neler yapabildiğini gördükçe, insanın kendinin bile şaşacağını söylemektedir. Şiirde zihni düğümlenmenin kişinin ruhunu ve vicdanını da hiç çözülmemesine bağladığı dile getirilmekte; ümitsizlikle küfür bir kefeye konulmaktadır. Küfürle ümitsizliğin aynı kategoride olduğu söylendikten sonra topluma var olan imanı hatırlatılmakta ve silkelenebilir doğrulması öğütlenmektedir. Çalışma ve azmin elden bırakılmaması; hiç değilse gelecek nesiller için bunlara katlanılması gerektiği vurgulanmaktadır. Akif yukarıdaki şiirde insanların ümitsizliğe düşmesinde hiçbir bahänenin kabul edilemeyeceğini çok veciz bir şekilde açıklayarak günümüzdeki yakınmaların da önüne bir set çekmiştir. Zira zaman zaman insanların, elinden bir şey gelmediği için perişan hallere düştüklerini dile getirilmelerine şahit olmuşuzdur. İşte Akif, zamana meydan okurcasına bu yakınmaları susturmaktadır. Hiçbir surette bahane kabul etmeyen şairimiz, olmayan bir şey varsa aranması gerektiğini; yine yoksa icat edilmesini söylemektedir. İmanlı bir toplumun ümitsiz olmaması lazım geldiği de hatırlatılmakla, milletimizin sahip olduğu değerlere sahip çıkması gerektiği başka bir boyutuyla ele alınmıştır. Zira Türk toplumuyla İslâm dini birbirinden ayrılmayacak şekilde bütünleştiği aşikârdır. Son olarak katlanılması gereken pek çok zorluğun hiç değilse gelecek nesiller için yapılması gerektiği de vurgulanarak, fedakârlığın ve gençlerin yetiştirilmesinin önemi bir kez daha hatırlatılmıştır.

²²⁵ Safahat, s. 185–186

Akif “Hasbihâl” adlı şiirinde bütün durumların aleyhte cereyan ettiği zamanlarda bile Allah’tan ümidimizi kesmememiz gerektiğini bize şöyle anlatır:

“Hep velvele-i hayât dinse,
Düşmez bu zavallı rûh, ye’sse.
Olmazsa zemin, zaman müsâid;
Feryâdına âsüman müsâid!
Gönder bana sen de neyse derdin...
Yâdında mı bir zaman ne derdin?
Müstakbeli almayıp hayâle!
Gel biz dalalım bu hasbihâle!
Edvâr-ı hayât perde perde...
Allah bilir ne var ilerde.”²²⁶

Müslümanın en güzel vasıflarından birisini daha Akif bizlere şu şekilde anlatmaktadır: Müslüman, hayatın bütün hengâmesinin bile sessizleşip hiçbir şeyin kımıldayamadığı zamanlarda dahi, yani en küçük bir ümidin bile olmadığı düşünül­düğü anlarda bile Rabb’inden ümidini kesmez. Zira Kur’an-ı Kerim’de Rabb’inin ona vaadi²²⁷ vardır –ki Allah vaadinden dönmez-²²⁸ ve hayatın neler getireceğini en iyi bilen Allah olduğu prensibiyle hareket eder ve iç huzuruyla yaşar.

İnsanın karşılaştığı zorluklar karşısında ümitsizliğe kapılması ve kişinin yaptığı bir hata ya da işlediği bir günah nedeniyle kendi imanından ümit kesmesi ümitsizliğin iki türü olarak sayılabilir. Şüphesiz bu iki durum da asla mü’mine yakışmaz. Müslüman Allah’ın velayeti altında yürütülen ve O’nun vaat ettiği bir mücadelenin asla kaybedilemeyeceğini ve Allah’ın kesin bir biçimde mü’minlerin destekçisi olduğunu²²⁹ bilerek hareket etmelidir. Allah’ın kendisini bağışlamayacağına ve artık cehennemlik olduğuna kendisini inandırması Müslümana sadece vesvese verir.

Şeytanın mü’mini Allah yolundan alıkoymak, onu başarısız ve tembel kılmak için verdiği vesveselerden biri ümitsizliktir. Şeytan bu yolla mü’minin moralini

²²⁶ **Safahat**, s. 48

²²⁷ **Yusuf Sûresi** (12) 87 “Allah’ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin”

²²⁸ **Rûm Sûresi** (30) 6 “Allah verdiği sözden caymaz”

²²⁹ **Enfâl Sûresi** (8) 62 “Seni ve inananları yardımcıyla destekleyen... O’dur.”

bozmaya ve onu daha da büyük hatalar yapmasına neden olmaya ve miskinleşip her şeyden elini ayağını çektirerek onu hüsrana sürüklemeye çalışır. Hedefi, mü'mini imanından ve samimiyetinden kuşkuya düşürmek, ona kendisinin işe yaramaz, sonunun olmayan bir kimse olduğuna inandırmaktır. Eğer insan bu telkine kapılırsa giderek kendine olan saygısını ve dolayısıyla imanını kaybetmeye başlar, âvâmi lisanda “battı balık yan gider” deyiimi ile ifade edilen mantık içerisinde, giderek daha da büyük günahlara, tembelliklere ve hayattan ümidini kesmeye sürüklenir.

“Bir ışık gösteren olsaydı eğer, tek bir ışık,
Biz o zulmetleri bin parça edip çıkmıştık.
İki üç yüz senedir serpemiyor bizde şebâb;
Çünkü bîçârenin âtîsine îmânı harâb.
Hissi yok, fikri bozuk, azmini dersen: Meflûc...
Hani rûhunda o haksızlığa isyan o hurûc?
Karşıdan zinde görürsün, sokulursun ki: Yarım...
Yandık ecdâdımızın nârına, hâlâ yanarım!
Ye’si tekfîr eden îmânıma olsun ki yemin,
Bize telkîn-i ümîd etmediler, yoksa bu dîn,
Yine dünyâlara yaymıştı yeşil gölgesini;
Yine hakkın sesi boğmuştu dalâlin sesini.
Müslümanlık bu değil, biz yolumuzdan saptık,
Tapacak bir putumuz yoktu, özendik, yaptık!
Göreyim gel de büyük bildiğin Allah’ı kayır...
Hani, Tevfîk-i İlâhî’ye kânan var mı? Hayır.
Ya senin âlem-i İslâm’ın inanmış ye’si;
Dîn-i resmîsi odur, vazgeçemez kim ne dese!
Önce dört kıt’ayı alt üst eden îmân-ı metîn;
Sonra, dört yüz bu kadar milyon adam, hepsi cebîn!
Şarka in, mağribe yüksel, göremezsın galeyân...
Nasıl olmuş da bu şevk, bu şehâmet dîni,
Benden imsâk ediyor ceddime bezl ettiğini?
Yaşamak hakk-ı sarîhim mi? Evet. Bir mantık,

Bunu inkâr edemez, çünkü bedîhî artık.

Bir bedâhet de bu öyleyse: ‘Çalışmak borcum.’

Yok irâdem ki, fakat, dipdiri bir meflûcum!²³⁰

Mehmet Akif Türk gençliğine miskin miskin oturarak bir şey elde edilemeyeceğini, Müslümanlıktaki tevekkül inancının, ‘tembellik yapmak’ olmadığını belirtmiştir. Ayrıca atalarının dört kıtaya hükmetmiş olmasının ardında ümitlerinin ve azimlerinin bulunduğunu da açıklayan şairimiz, çalışmanın millete karşı bir borç olduğunu ancak bu borcu yerine getirecek olan şeyin sağlam bir irade olduğunu hatırlatmıştır. Hemen ardından da bu iradeyi kaybettiğimizi ve iradenin olmamasını da bir felçliye benzeterek açıklamıştır.

Müjdecî olmak Hz. Muhammed’in en ayrıcalıklı vasfıdır. O, yolunu ve umudunu kaybetmişlere umut aşıl原因 ve yön gösteren bir rehberdir. Söylediği ilk prensip, “Allah’ın rahmetinden umut kesmeyin. O bütün kusur ve günahları bağışlar.”²³¹ “Allah’ın rahmetinden ancak gerçeği ve hakikati saklayan kâfirler umut keser”²³² ifadeleriyle açıklanan ve umutsuzluğa karşı tavır belirlemeyi, düşüncesinin temeline oturtan umut dolu aydınlık çağrısıdır. O’nun misyonu; kötülük ve zulmün sürekli olmadığını, mutlaka bir gün güneşin doğacağını, bedbinlikler, karamsarlıklar ve olumsuzlukların dağılacığını müjdeleyen bir duygu ve düşünce atmosferini oluşturma çabasıdır. Umutları olmayanların yarınları yoktur. Yarınları olmayan, hayalleri tükenen insanların azim ve heyecanları da kaybolmuş demektir. Böyle bir atmosfer içinde sıkışan insanoğlunun çalışması ve gayretli olması da beklenemez. Sonuç itibarıyla bu tür insanlar yanlışlarla dolu bir hayal dünyasına dalar. Yanlış mercilere sığınır ve bu yanlış sığınakla oyalanmaya, avunmaya çalışır. Bir vecizede ifadesini bulduğu üzere “Kimisi geçmişin hamasetine sığınır, kimisi geleceğin umutlarına soyunur, hep hayal dünyasında gezinir, hiç yaşamadan ölürlür.” Mutlu olmak için umuda ve müjdecilere ihtiyacımız vardır. İnsanları, gerçek müjde ve umutları göremedikleri için rüyalardan, falcılardan müjde ve umut almaya ve heyecan tazelemeye iten de işte bu fitri duygu, yani müjdecî arama hissiyatıdır. Hz. Muhammed’in yaşamındaki umut dolu ve müjdecî

²³⁰ **Safahat**, s. 369

²³¹ **Zümer Sûresi** (39) 53 “De ki: "Ey kendilerine kötülük edip aşırı giden kullarım! Allah’ın rahmetinden umudunuzu kesmeyin.”

²³² **Yusuf Sûresi** (12) 87 “Allah’ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin”

tavırlarla hayatın sürekliliğini korumak, herkes için en yüce doruktaki örnek olmalıdır. Onun hayatındaki umut ve umutsuzluğa dair olaylara bakılacak olursa en zor anlarında bile tavrı hep umuttan yana olduğu görülecektir. Hz. Muhammed’de umutsuzluktan iz görmek mümkün değildir.²³³ Hz. Muhammed’in ümit dolu ve müjdeci olduğunu belirttikten sonra Akif’in yine yılları aşan ve günümüze de ışık tutacak mahiyette olan fikirlerine göz atalım:

“Azmin, emelin heykel-i zî-rûhu iken, dün,
Bilmem ki, bugün, ye’se nasıl oldu da, düştün?
Çoktan beridir bekledi... Bekler... diye, millet,
A’sâra mı sürsün bu sefâlet, bu mezellet?
İslâm ilinin sâde esâret mi nasîbi?
Sen, yoksa, unuttun mu o mâzî-yi mehîbi?
Etrâfa bakıp sarsılaca yerde ümîdin,
Vicdânını, îmânını bir dinlemeliydin.
Garb’ın ebedî gayzı ederken seni me’yûs,
‘İslâm’a göz açtırmayacak, dersin, o kâbûs;’
Mâdâm ki Hakk’ın bize va’dettiği hakır,
Şark’ın ezeli fecri yakındır, doğacaktır.
Hiç bunca şehîdin yatarak gövdesi yerde,
Deryâ gibi kan sîne-i hilkatte tüter de,
Yakmaz mı bu tûfan, bu duman, gitgide, Arş’ı?
Hissiz mi kalır lücce-i rahmet buna karşı?
İsyân bize râci’si de, b,r böyle temâşâ,
Sığmaz sanırım, adl-i İlâhîsine, hâşâ!²³⁴

Safahat’ın 7. Kitabı “Gölgeler”deki “Süleyman Nazif”e isimli şiirinden aktardığımız bu bölümde Akif, İslam ülkelerinin yıllardır esaret altında yaşamasının şanlı geçmişe sığmadığını anlatarak başlar. Allah’ın Müslümanlara vaat edeceği başarıyı Kur’an-ı Kerim ayetlerine işaret ederek belirten şairimiz, deryalar gibi akan giden şehid kanlarının ve bu kadar çok zulüm çekilmesinin merhamete layık olduğunu

²³³ Akyüz, s. 191–192

²³⁴ Safahat, s. 427–428

ve Allah'ın bu necip millete merhamet edeceğini, zaten İlâhi adalete de bunun yakışacağını söyler.

“— Şimdi, oğlum, kızacaksın ya, fakat, boş ne desen;
Bu rezâlet beni me'yûs ediyor âtîden.
Hâle baktıkça adam kahroluyor elde değil;
Bizi kim kurtaracak, var mı ki bir başka nesil?
— Âsım'ın nesli, Hocam,
— Nerde!”²³⁵

Yukarıdaki bölümde Akif, Hocasâde'nin ağzıyla Köse İmam'a gençlikten ümidini kesmemesini söylese de Köse İmam halin perişanîyetinden dolayı iyice ümitsizliğe kapıldığını açılıyor. Zaman zaman Akif'in de ümitsizliğe kapıldığı şiirlerle karşılaşsak da bunu şairimizin hissiyatına veriyoruz. Zira Akif, en zor zamanlarda bile felaket tellallığı yapmamış, aksine vatani için kendi duygularını bir kenara atarak insanları teselli etmiş ve mevcut durumdan kurtulma yolları düşünmüştür. Geçmişin şanlı örnekleriyle halkını irşat etmiştir.

Ümitvâr olmak ve Allah Teâlâ'ya itimat etmek, O'na dayanmak, Kur'an-ı Kerim'in rehberliğine kalpten inananların üstün ahlâkındandır. Kur'an-ı Kerim insanlara talihli ya da talihsiz olmanın; kazanmanın ya da kaybetmenin hayatın bir gerçeği olduğunu anlatır. Mü'min başına bir meşakkat veya güçlük geldiğinde, azminin zayıflamasına izin vermez. Aksine Rabbine olan güvenine, ümidine ve O'na olan itimadına sığınarak mücadele eder.

Ümit yüce bir manadır. Yaşamak için önemli bir unsurdur. O, faziletlerin en büyüklerindedir. Öyle ki İslâm dini insanı ümitvâr olmaya davet eder. Hayat ümitle devam eder. Tüm gelişme ve yenilikler ümitle gerçekleşir.

Bütün semavi dinler, ruhlardaki ümitsizliğe, şevk ve cesaret kırgınlığına karşıdır. Zira bütün dinler insanların himmetlerini, azimetlerini araştırmaktan ve kovalamaktan geri durmalarını istemezler. Milletler çalışmalarının meyvesini, savaşlarının ve cihadlarının semerelerini hep ümitle elde ederler.

²³⁵ Safahat, s. 384

Mü'minler Allah'ın hüznü ve kederleri gidermesinden, güçlükleri yenmesinden, ümit kesmemelidirler. Çünkü ümit kesme Allah'ın kudretini ve azametini ve rahmetinin bolluğunu inkâr eden kâfirlerin davranışdır. Bundan dolayıdır ki, inançsız kimseler bütün gayretlerini harcayıp ihtiyaçlarını karşılayamadıkları zaman, dünya onlara dar gelir ve çaresiz kaldıklarını düşünürler. Çoğu defa bu ümitsizlik onları intihar etmeye bile iter. Mü'minler ise, dünya ona karanlık geldiğinde, karanlığın arkasından aydınlığı, geceden sonra bir gündüzün olduğunu, âlemin üzerinde zararları bertaraf eden, şerri def eden, hayrı celbeden; sebeplerin kesintiye uğradığında ve vesilelerin tükendiğinde kurtarmak ve hidayete erdirmek için kudretiyle kendini gösteren bir İlâh'ın olduğunu kalbinde hissederek. Bu da onlara yaşam sevinci aşılar.²³⁶

İnsanlar karamsarlık içine düşerlerse hayatları da perişan olur. Mü'minlerin – dolayısıyla biz Türk milletinin- içine düştüğü kötü durumu karamsarlığa ve ümitsizliğe bağlayan Akif, “Âsım”da şöyle der:

“Memleket mahvoluyor, baksana, bedbinlikle.
Ben ki ecdâda söven maskaralardan değilim,
Anarım hepsini rahmetle... Fakat münfa'ilim.
— Niye?
— Zerk etmediler kalbime bir damla ümîd.
Hoca, dünyâda yaşanmaz, yaşamaktan nevmîd.
Daha mektepte çocuktuk, bizi yıldırıldı hayat;
Oysa hiç korku nedir bilmeyecektik, heyhât!
Neslim ürkekmiş, evet, yoktu ki ürkütmeyeni;
'Yürü oğlum!' diye teşcî' edecek yerde beni,
Dikteler karşıma bir kapkara müstakbel ki,
Öyle korkunç olamaz hortlasa devler belki!
Bana dünyâyâ çıkarken 'batacaksın!' dediler...
Çıkmadan batmayı öğren, ne kadar saçma hüner!
Ye'si ezber bilirim, azmi yüzünden tanımam;

²³⁶ Ege, s. 443–445

Okutan böyle okutmuştu, beğendin mi İmam?”²³⁷

Memleketin halinin ümitsizlikle bu hale geldiğini söyleyerek söze başlayan Hocazâde, atalarına kırgın olduğunu belirtir. Bunun nedeni olarak da küçük yaşından itibaren kendisini yüreklendiren kimsenin olmadığını, aksine herkesin O'na ümitsizlik aşıladığını, bu sebeple de azimden bîhaber olduğunu anlatır. Gelecek nesillerin sağlıklı bir ruh haline sahip olabilmesi, yaşamlarına güvenle ve huzur içinde devam edebilmesi için Akif'in bu tespiti, eğitimde ve günlük hayatta rehber edinilmelidir. Yani çocuklara ve gençlere ümit ve kendine güven duyguları zamanında kazandırılabilirse; hem ruh sağlığı yerinde bireyler yetiştirilebilir, hem de Türk milletinin hak ettiği yere gelmesi sağlanabilir. Zira kendine güvenmeme ve ümitsizlik başarısızlığın ana nedenlerindedir.

Allah'ın vaadinden öğrendiğimize göre, Mü'minler her zaman düşmanlarına karşı galip gelebilecek²³⁸ yapıdadırlar. Mü'minin vasfı, asla gevşemeden Allah'ın inayetinin üzerinde olduğunu bilerek hareket etmek olmalıdır. Kâfirlerin ise iman gücünden mahrum olmaları hasebiyle zorluklar karşısında morallerinin bozulması daha muhtemeldir. Bu nedenle Mü'minler, Mü'min vasıflarını unutmamalı; asla ye'se ve karamsarlığa düşmemelidir.

Büyüklerimizin “sabrını ileri dağıtma” diye bir sözü vardır. Bu söz, bizlere daha olmamış olaylardan dolayı endişe edip, karamsarlığa düşmememizi hatırlatacak güzel bir darb-ı meseldir. Akif de Köse İmam'ın ağzından Hocazâde'ye şu fıkrayı anlatır:

“— Hani vâiz geçinen maskara şeyler var ya,
Der ki bir tânesi peştahtayı yumruklayarak:
Dinle dünya nenin üstünde durur, hey avanak!
Yerin altında öküz var, onun altında balık;
Onun altında da bir zorlu deniz var kayalık.
Öteden Kürd atılır:

— Doğru mu dersin be hoca?

²³⁷ **Safahat**, s. 368

²³⁸ **Enfal Sûresi (8) 48**: “Bugün insanlardan size galip gelecek kimse yoktur, şüphesiz ben de sizin yardımcınızım, dedi.”; **Enfal Sûresi (8) 65**: “Eğer sizden sabırlı yirmi kişi bulunursa, iki yüze (kafire) galip gelirler.”; **Saffat Sûresi (37) 116** “Kendilerine yardım ettik de galip gelen onlar oldu.”

— Ne demek doğru mu dersin? Gidi câhil amıca!

Sözlerim basma değil, yazma kitaptan tekmil;

Kim inanmazsa kızıl kâfir olur böylece bil.

— Rahatım yok benim öyleyse bugünden sonra;

Gömülüp kurtulayım bâri hemen bir çukura.

— Ne zorun var be adam?

— Anlatayım dur ki hocam:

Ben bu dünyâyı görürdüm de sanırdım sağlam.

Ne çürükmüş o meğer sen şu benim bahtıma bak:

Tutalım şimdi öküz durdu, balık durmayacak;

Diyelim ki haydi balık durdu biraz buldu da yem,

Ya deniz?.. Hiç dibi yokmuş bu işin... Ört ki ölem!”²³⁹

Akif günümüz insanını da içine alacak şekilde yine bizleri aydınlatmıştır. Şöyle ki; vaizin söylediklerini düşündükçe iyice karamsarlığa kapılan vatandaş öyle hal almış ki fıkrada anlattığı üzere artık yaşamaktan da ümidini kesmiştir. Yukarıda açıkladığımız üzere insanlar yaşadıkları anın kıymetini bilmeden geleceğe dair ümitleri kırılırsa yaşadıkları zamandan ne zevk alabilirler, ne de huzurlu olabilirler. Bu durum hem kendisine, hem çevresine dolayısıyla da milletine zarar verilmesine neden olur.

İnsanların zaman zaman yenilenmeye, tekrardan ümit depolamaya ihtiyacı vardır. Bunu da bayramlar en güzel şekilde sağlamaktadır. Akif “Bayram” adlı şiirinde bu yenilenmeyi şöyle dile getirir:

“Âfâk bütün hande, cihan başka cihandır;

Bayram ne kadar hoş, ne şetâretli zamandır!

Bayramda güler çehre-i ma’sûm-i sabâvet,

Ümmîd çocuk sûret-i sâfında iyandır.”²⁴⁰

“Nice peygamberlerin yanında Rabbe kul olmuş pek çok kimse savaştı. Allah yolunda başlarına gelenlerden ötürü gevşememişler, yılmamışlar ve boyun

²³⁹ Safahat, s. 367–368

²⁴⁰ Safahat, s. 41

eğmemişlerdi. Allah, sabredenleri sever”²⁴¹ ayetini kendine rehber edinecek olan mü’minler gevşekliğe kapılmamalı, mücadele azmini ayakta tutmak için Allah’a dua etmeleri gerekir. Zira insan nefsi tembellik ve gevşekliğe meyillidir. Şeytanın da insana sürekli vesvese fısıldayan pozisyonda olduğu unutulmamalıdır. Ayrıca insanlar arasında bazıları da ümitsizlik ve bozgunculuk yaratmaya çalışırlar.²⁴² Bunlar münafıklık alametleridir.

Mü’min yalnızca kendinden sorumludur ve başkalarının zayıf davranması onu etkilememelidir. Karşı tarafın gücü de onu hiçbir zaman ümitsizliğe sevk etmemeli, hiçbir şekilde yıldırılmamalıdır. Mü’min mücadeleye Allah için başladığını ve O’nun için devam edeceğini aklından çıkarmamalıdır.

Allah’a karşı yapılan dua, itimat ve tevekkülü artırır, kalbe sevinç ve huzur verir. Üzüntülü ve sıkıntılı insan, karşılaştığı zorluğu yaratıcısına arz eder ve yardım etmesini dilerse; kendisini ızdırap ve zorluklardan kurtararak, ruhen sakinleşir ve huzura kavuşur. Güvenilir bir limana sığınmış gibi rahatlar.

İnsan, iyi ve kötü her durumda Rabbine dua etmelidir. Çünkü bu hal insanın her an yaratıcısını hatırladığını gösterir. Emirlerini yerine getirme ve O’na tam bir kulluk yapmasında yardımcı olur. Önemli olan, her an Allah’ı unutmamaktır.²⁴³

Ümitvâr olmak ile ilgili son bir farklı boyuta daha değinmek istiyoruz. Buna da Akif’in “Hasta” adlı şiirinde rastlıyoruz:

“— Otur oğlum, seni dikkatlice bir dinleyelim...

Soyun evvelce fakat...

— Siz soyunuz, yok hâlim!

Soydu bîçâreyi üç beş kişi birden, o zaman

Aldı bir heykel-i üryân-ı sefâlet meydan!

Bu kemik külçesinin dinlenecek bir ciheti

Yoktu. Zannımca tabîbin coşarak merhameti,

²⁴¹ **Âl-i İmrân Sûresi** (3) 146

²⁴² **Rûm Sûresi** (30) 60 “(Resulüm!) Sen şimdi sabret. Bil ki Allah’ın vadi gerçektir. (Buna) iyice inanmamış olanlar, sakın seni gevşekliğe sevk etmesin!”

²⁴³ Erdem, *Son Devir Osmanlı Düşüncesinde Ahlâk*, s. 191

‘Bakmasak hastayı nevmîd ederiz belki’ diye;
Çocuğun göğsüne yaklaştı biraz dinlemeye;
— Öksür oğlum... Nefes al... Alma nefes... Oldu, giyin;
Bakayım nabzına... A’lâ... Sana yavrum, kodein
Yazayım; öksürüyorsun, o, keser, pek iyidir...
Arsenik hapları al, söylerim eczâcı verir.
Hadi git kendine iyi bak...”²⁴⁴

İnsanlar ne kadar ümitsiz durumda olurlarsa olsunlar moral seviyelerinin yüksek tutulması insanî bir vazifedir. Türk kültür ve geleneklerindeki varlığını yine Akif’ten öğreniyoruz. Kişinin hastalığı ölümcül bile olsa ona karşı samimi bir şekilde ümit vermek, daha da kötüleşmesine engel olmak için kederlenmemesine yardım etmek de bir vazifedir.

Buraya kadar değindiğimiz konularda Müslümanların Allah’ın huzurunda mutlaka yardıma layık olan kimseler olduğunu vurgulamak; milletimizin kötü durumlara düşmemesi için elimizden gelen gayreti göstermek, ümitle çalışmak ve en kötü durumda bile ye’s’e kapılmamak için Akif’in bizleri aydınlattığı mısraları aktardık.

6- Sabır

Sabır, acılara katlanmak, dış görünüşüyle insanı ıstıraba sokan hallere, elemlere telaş göstermeksizin mukavemet etmektir. Sabrın sonu selâmettir, muvaffakiyettir. Sabır acıdır, fakat meyvesi ve neticesi tatlıdır. İmam-ı Gazzâli’ye göre sabır; hoş gitmeyen mübarek bir içecektir. Bu acı içecek her menfaati sabredene çeker; her musibeti, zararı da ondan uzaklaştırır. Bu sebeple acı olan bu içecek içilmeli, az bir acıya katlanılarak çok faydalar elde edilmelidir.²⁴⁵ Gazzâli insan şahsiyetinin gelişmesi ve ilim elde etmesi için iki önemli hususu sıralarken birincisini sabır olarak belirtmiştir.²⁴⁶ Hasan Ege, İslâm ve Ahlâk adlı kitabında insanın kendi cinsi dâhil olmak üzere pek çok sabretmesi

²⁴⁴ Safahat, s. 12

²⁴⁵ Gazzâli, *Siracü’t-Tâlibîn*, s. 385

²⁴⁶ Gazzâli, *Siracü’t-Tâlibîn*, s. 149

gereken sorunla karşılaştığını, ancak tüm bu sorunların yanında dünyanın gösteriş ve nimetlerini de gördüğünü hatırlatmıştır.²⁴⁷

Kararlılıkla inandığı yolda yürüme azmi olan sabır, güçlüklerle karşı dayanma gücü; gönüllerdeki var olan adaleti sürdürmeyi destekleyen, zulme başkaldırıcıyı tetikleyen, tembellik ve umutsuzluğu örseleyen deruni sestir. İmkânsızlıklar sabırla imkâna kavuşur. Başarısızlıklardan yılmama ve yenilenme heyecanı sabırla elde edilir. Başarının yegâne yolu, zaferi içinde barındıran bir kavramdır sabır. Her kayboluşunda umudun yeniden doğmasını sağlayan sabır, başarıya giden mutlaka bir yolun bulunacağını ve umutsuzluğu reddeden kararlı bir tavidir. Heyecan ve neşesini asla kaybetmeden işleri sonuca erdirmeye şevki olan sabır, sükûnet ve teenninin sembolüdür. Sabır, telaşla her şeyi velveleye verme gürültücülüğünden uzak olarak, küçük işleri büyük göstermek kibri ve gururu yerine, büyük iş ve başarılarını bile azımsamayan mütevazı ve ince bir davranıştır.²⁴⁸

Sabrın zıddı sabırsızlıktır. Sabırsızlık, irade ve inanç zaafından ileri gelir. Sabırsız kimse hem maksadına ulaşamaz hem de sabretmenin getirisi olan pek çok servetten de mahrum kalır. Bu konuda yine Gazzâli oldukça güzel bir tespit yapmıştır ki dikkate şayandır. Bir musibete uğranıldığında sabretmemek başa gelen musibetten daha kötüdür. Çünkü musibet anında sabretmemek, feryad figan etmek musibetin geçmesine neden olmaz, kaybedilen şeyi geri getirmez. Musibete uğrayan kaybedeceğini zaten kaybetmiştir. Eğer bu kimse sabrederse en azından sabır sevabını almış olur. Nitekim Hz. Ali (ra) bu konuda şöyle demiştir: “Mukadder olan şey başa gelir. Eğer sabredersen ecrini görürsün. Sabretmezsen, figan edersen günah işlemiş olursun.”²⁴⁹ Ancak burada bir mevzuyu yine Gazzâli’nin dilinden açıklamak istiyoruz. “Kalbin acı duyması, gözün yaş dökmesi kişiyi sabrediciler zümresinden çıkarmaz. Çünkü bu, beşeriyet iktizasıdır. Onun için Rasulullah’ın oğlu İbrahim vefat edince, gözleri yaş döktü, bu husus kendisine sorulunca: “— Bu bir merhamettir. Allah, kullarından ancak merhametli

²⁴⁷ Ege, s. 405

²⁴⁸ Akyüz, s. 153–154

²⁴⁹ Gazzâli, *Minhâc-ül Âbidîn*, s. 181

olanlara merhamet eder” buyurdu. Bunun gibi durumlar da sahibini rıza makamından uzaklaştırmaz.”²⁵⁰

İnsanoğlu yaşadığı her an bir takım acı hadiselerle karşılaşır, musibet ve felaketlere maruz kalır. Bütün bunlar, kutsal kitabımız Kur'an'ın da ifadesiyle birer imtihan vesilesi²⁵¹ ve ilahi takdir eseridir. İnsana yakışan, ilahi takdire boyun eğmek, başına gelen üzücü halleri soğukkanlılık ve tahammülle karşılamaktır. Bu da ancak sabırla olur.²⁵² Hz. Muhammed “Mü'minin durumu şayanı takdirdir, niye olmasın ki; onun her işi hayırdır ve bu da mü'minden başkası için müyesser değildir. O, neşe ve sevinç ifade eden bir duruma mazhar olunca şükreder, bu onun için hayır olur; herhangi bir sıkıntıya maruz kaldığında da sabreder, bu da yine onun için hayır olur”²⁵³ buyurmaktadır.

Allah bir şeyi bizden esirgiyorsa; bu O'nun cimriliğinden, merhametsizliğinden değildir. Bir şeyden bizi mahrum ediyorsa o mutlaka bizim menfaatimizdir. Zira Bakara Suresi'nde “O, yerde ne varsa hepsini sizin için yarattı”²⁵⁴ buyurmaktadır. Ayrıca dünyada eziyet çekenler Allah'ın sevgili kullarıdır.²⁵⁵ Derece almak, değer kazanmak için sabretmeli; şükrederek mükâfat kazanılmalıdır.²⁵⁶

Hz. Rümeyşa, Hz. Peygamber'in süt cihetinden teyzesidir. Hz. Rümeyşa'nın Ebu Talha'dan bir erkek çocuğu olur ki adı; Umeyr'dir. Umeyr bizzat Peygamberimizin latifelerine mazhar olmuş bir çocuktur. Bir gün Umeyr hastalanır. Giderek fenalaşan Umeyr, Talha evde yokken vefat eder. Hz. Rümeyşa, eşinin gün boyu ailesi için çalıştığını ve çok yorulduğunu; akşam eve geldiğinde bu durumu nasıl söyleyeceğini kara kara düşünür. Eşi o gün oruçludur. Akşama iftar için büyük oğlu Enes²⁵⁷'i bir şeyler alması için gönderir. Güzel bir iftar sofrası hazırlar. Akşam olur, eşi eve gelir; yemek yenilir; ancak Hz. Rümeyşa hâlâ olayı söyleyememektedir. Hatta eşi çocuğu

²⁵⁰ Gazzâli, *Zübde-tü'l-İhyâ*, s. 514

²⁵¹ **Bakara Sûresi (2) 155** “And olsun ki sizi biraz korku ve açlık; mallardan, canlardan ve ürünlerden biraz azaltma (fakirlik) ile deneriz. (Ey Peygamber!) Sabredenleri müjdele!”

²⁵² Ayrıca sabrın dört cepheden tedkiki için bakınız: Haluk Nurbâki, **Sonsuz Nur**, 4. baskı, İstanbul: Damla Yayınevi, 1997 s. 89–91

²⁵³ Canan, **Kütüb-i Sitte**, C. 9, s. 184

²⁵⁴ **Bakara Sûresi (2) 29**

²⁵⁵ Canan, **Kütüb-i Sitte**, C. 9, s. 186

²⁵⁶ Gazzâli, *Minhâc-ül Âbidin*, s. 182–184

²⁵⁷ Enes bin Malik (Enes; Hz. Rümeyşa'nın ilk eşi Malik'ten olan oğludur ki; Hz. Peygamber'in yanında 10 yıl hizmet eden Enes bin Malik'tir)

sorduğunda “Artık rahatladı, sıkıntısı kalmadı” şeklinde bir cevap vermiştir. Ancak içi içini yemekte ve nasıl söyleyeceğini bir türlü bulamamaktadır. Gece yatarlar ve sabah namazı için Talha kalkıp hazırlanınca Hz. Rümeyşa artık söylemek üzere karar verir. Zira namaz için gittikten sonra artık gün boyu hiç eşini göremeyecektir. Tam Talha çıkarken şöyle der: “Bir kimse bir kimseden emanet aldığı bir şeyi isterse; emanet alanın kızmaya hakkı olur mu?” Bunun üzerine Talha durumu anlar. Tam bir metanet içinde “İnnâ lillâhi ve innâ ileyhi râciûn”²⁵⁸ der. Sonra Talha durumu Hz. Peygamber’e anlatır. Hz. Peygamber de “Bu gecenizi Allah hakkınız da mübarek kılsın” diye dua eder.²⁵⁹ İşte belalar karşısında bunların kimden geldiğini bilirsek ona göre tavır geliştiririz. Bu da bizim rıza makamı dediğimiz makama yükselmemize neden olacaktır. Müslüman, bela ve musibetlerin kaynağını bilir ve Rabbine asi olmaktan çekineceği için davranışlarını düzenler. Bu düzenleme de en alelade günlük işlerde bile ortaya çıkınca toplum tarafından sevilen, itimat ve itibar edilen bir fert oluruz.

Mehmet Akif de belaların kimden geldiğini bilip ona göre sabır gösterilmesini bizlere Safahat’ında anlatmıştır. Milletimizin kötü günlerinde sabrımızı korumamızı; sabrın imandan bir cüz olduğunu²⁶⁰ bizlere hatırlatmıştır. “Tevhid yâhud Feryad” isimli şiirinde Akif, memleketimizin, insanımızın durumunu anlatmakta ve kendi feryadına kendisi cevap vermektedir. Bu bir nevi kendi kendini tedavi gibi düşünülebilir. Nitekim;

“Sendense eğer çektiğimiz bunca devâhî,
Kimden kime feryâd edelim söyle İlâhî!”²⁶¹

diyerek, bunca felaketi yaratanın Allah’ın izni dahilinde olması, Akif’i şikayet etmekten men etmektedir. Zira ‘kimden kime şikâyet edelim’ diye sormaktadır. Bu durumun bir isyan olmasından korktuğunu da yine Akif’in imanından anlayabiliriz. Gazzâli’nin de ifadesiyle bütün bela ve musibetlere sabretmek ayetlerde ve hadislerde övülmüştür. Sabretmek şikâyeti bırakıp Allah’a teslim olmakla, tevekkül etmekle olur. Zünnûn-ı Mısırî’nin “Sabır, muhalefet etmekten uzaklaşmadır. Aynı zamanda sabır, üzüntülerin

²⁵⁸ “O sabredenler, kendilerine bir bela geldiği zaman: Biz Allah’ın kullarıyız ve biz O’na döneceğiz, derler.” **Bakara Sûresi** (2) 156

²⁵⁹ Ayrıntılı bilgi için ayrıca bakınız: Gazzâli, *Zübde-tü'l-İhyâ*, s. 514; Canan, **Kütüb-i Sitte**, C. 9, 3241. hadis, s. 201–202;

²⁶⁰ Canan, **Kütüb-i Sitte**, C. 9, s. 188 “Sabır, imanın yarısıdır.”

²⁶¹ **Safahat**, s. 17

nüzülü ile çoğalan bela lokmalarını yutma esnasındaki sükûnettir” sözleriyle Hz. Muhammed’in “Sabır, imanın yarısıdır” hadisini açıklamakta ve sabrın imandan olduğunu vurgulamıştır.²⁶²

İslam âlimleri sabrı başlıca şu kısımlarda incelemişlerdir.²⁶³

1- *Taatta sabır*: Dinin emirlerini yapmak ve Allah’a itaat etmek, insanın nefisine zor ve ağır gelir; bu yüzden bazı emirleri yapmak istemez. Mesela insan tembellikten dolayı namazı, cimrilikten dolayı zekâtı terk etmek ister. Nefisin bu menfi isteklerine karşı sabırla karşı koymak lazımdır.

2- *Mâsiyette (Günah işlememe konusunda) sabır*: Günahlardan kaçınmak da ancak sabırla olur. Hz. Muhammed bu konuda şöyle buyurmuştur: “Pehlivan, insanları güreşte yenen değildir, bilakis hiddet anında kendisini zapt eden ve iradesine sahip olandır.”²⁶⁴ İşte Hz. Muhammed öfkeyi yenmenin sabrın işareti olduğunu bu hadisleriyle mü’minlere bildirmektedir. Günah işlemek nefsimiz açısından ne kadar kolaysa onu işlememek de o kadar zordur. Eğer nefsimizi sabırla terbiye etmezsek, iradesi zayıf, nefsinin arzu ve isteklerine sürekli boyun eğen zavallılar olmanın önüne geçemeyiz.

3- *Musibet, bela ve felaketlerde sabır*: İnsanın elinde olmadan gelişen ve iradesinin hiçbir dahlinin olmadığı bazı üzücü, ıstırap verici hal ve durumlara karşı da sabırlı olması gerekmektedir. Bu gibi musibet ve belalara sabır, bir nevi kadere teslimiyet, ilahi takdire rıza manasını ihtiva etmektedir. Musibete karşı sabrın en güzel ve faziletli olanı, hadisin de ifadesiyle belanın ilk geldiği anda gösterilmesidir.²⁶⁵ Belanın ilk darbesi anında sabırsızlık gösterip isyan ettikten ve şok atlatıldıktan sonra sabretmenin bir kıymeti yoktur.²⁶⁶

Görüldüğü gibi sabır sayesinde insan Rabbine ibadetlerini yapabilir, günahlardan kaçınabilir ve karşılaştığı belalara tahammül edebilir. Dünyada iken zaten canını sıkkan bela ve musibetlere karşı bir kalkana sahip olur, maruz kalacağı

²⁶² Gazzâli, *Siracü’-t-Tâlibîn*, s. 367–368

²⁶³ Gazzâli, *Minhâc-ül Âbidîn*, s. 180; Dikmen, s. 67–68; Gazzâli, *Siracü’-t-Tâlibîn*, s. 368

²⁶⁴ Canan, *Kütüb-i Sitte*, C. 9, s. 189

²⁶⁵ Canan, *Kütüb-i Sitte*, C. 9, s. 190 “Makbul sabır, musibetle karşılaştığın ilk andakidir.”

²⁶⁶ İmam-ı Gazzâli “Lüzumsuz dünya zevku-safasına dalmak konusunda da sabır gösterilmesini” ayrı bir madde olarak sabrın bölümlerinde almıştır. Gazzâli, *Minhâc-ül Âbidîn*, s. 180

huzursuzluktan kendini korur, isyan ederek günah işlemekten, Rabbine asi gelmekten kurtulur. Üstelik ahirette de bu isyanının hesabını verme endişesini de taşımamış ve birçok menfaatten de mahrum olmamış olur. İbadetleri faziletli olacağı gibi iyiliklerini de fesada uğramasından kurtarır.

Sıkıntılardan kurtulmak ve geleceğe ümitle bakabilmek için başa gelen bela ve musibetlere sabretmek gerektiğini de Mehmet Akif, “Durmayalım” adlı şiirinde şu şekilde dile getirmektedir:

“İşte âtîdir o ser-menzil denen ârâmghâh;
Kârbân akvâm; çöl mâzî bir mugaylanzâr-ı dehşetnâktir;
Git ki âfî korkusuzdur, hem ne kutsî hâktir!
Çok şedâid iktihâm etmek gerektir, doğrudur...”²⁶⁷

“En son varacağın yer, menzilin gelecektir, durma yol al; korkma bu kötü günler geçecektir. Sen sabretmesini bilirsen herkes gibi sen de menzile varacaksın” diyen Akif, günümüze yine bir ışık tutmaktadır. Ne kadar zor ve çaresiz zamanlarda yaşarsak yaşayalım yine de ümidimizi kaybetmeden, sabrederek hayatımızı disipline etmemiz gerektiği, güncelliğini yitirmeyen bir prensiptir.

Ahlâkçılarca iffetin çeşitlerinden sayılan sabır, insanın alışageldiği tabiatına uygun hallere muhalif olan olaylar karşısında hiçbir mecburiyet hissetmeksizin mukavemet etmesidir. İslâm dini, sabrın sınırlarını oldukça geniş tutarak insanın bütün hayatını içine alacak şekilde işlemiştir. Sabır denilince, uğranılan bela ve musibetler karşısında, eli kolu bağlı olarak hezimete uğramış, zillet ve korku içinde, ses çıkarmadan gösterilen sabır anlaşılmalıdır. Sabır, tüm tedbirleri alarak ve çözüm çarelerine başvurarak, zulüm ve zalime, küfür ve kâfire, bela ve musibetlere karşı direnerek gösterilen tahammüldür.

Sabırda önemli olan belalara uğranıldığında metaneti muhafaza etmek, sabırsızlıklara karşı tedbir ve çareler bulmaktır. Aksi takdirde bu durumda fikirlerimiz fesada uğrar; vücudumuzun direnci sarsılır; kalbimiz yıpranır; hatta ölüme bile sebep olabilir. İslâm ahlâkının emrettiği sabır, ahiret âlemine inanarak bütün dünya hayatında

²⁶⁷ Safahat, s. 25

kötülüklerden uzaklaşmak ve iyiliğin, doğruluğun yolunda yürümektir. Sebat ve metanet de bu yolda ısrar ederek hiç usanmamaktır.²⁶⁸ Sabır, ister yolun uzunluğuna, ister zorlukların çokluğuna ve isterse de korkuları ve doyumsuzlukları kullanarak insanı yolundan alıkoymaya çalışanlara karşı kendisinden kesinlikle vazgeçilmemesi gereken bir ahlâktır. Her durumda insanların yüz çevirmelerine, alay etmelerine, engellemelerine, işkence ve eziyetlerine aldırmandan sabretmek gerekir. Çünkü sabır, cihat için vazgeçilmez bir silah, şiddet ve imtihan zamanında en güvenli sığınak, hak üzerine sebat edip zorluklara göğüs germede en büyük yardımcıdır.²⁶⁹

Hz. Ali'ye sabrın değerini sormuşlar. O da sabrın imandaki yerini başın bedendeki yerine benzetmiş. Başsız beden olmayacağı gibi, sabırsız bir imanın da olamayacağını belirtmiş.

Bir toplumun fertleri sabreder ve sabrın gerektirdiği gibi davranırlarsa o toplumda kardeşçe yaşantıya yardım etmiş olurlar. Ayrıca bu toplumun hata yapanları ve suç işleyenleri de bu fiillerinden ötürü pişmanlık duyarak tövbe ederler ve bu sayede kardeşçe yaşantı geniş ölçüde güçlendirilmiş olur.²⁷⁰

Akif'in Safahat'ında -belki de bu güne değin hiçbir ahlâkçının değinmediği- çocuklarımızın hal ve hareketlerine karşı sabır göstermemiz gerektiği konusunu da buluyoruz. Şöyle ki;

“Sekiz yaşında kadardım. Babam gelir: ‘Bu gece,
Sizinle câmie gitsek çocuklar erkence.
Giderseniz gelin amma namazda uslu durun;
Merâmınız yaramazlıksa işte ev, oturun!’
Deyip alırdı beraber benimle kardeşimi.
Namâza durdu mu, hâliyle koyveriri peşimi,
Dalar giderdi. Ben artık kalınca âzâde,

²⁶⁸ Erdem, *Son Devir Osmanlı Düşüncesinde Ahlâk*, s. 172–174

²⁶⁹ Yusuf El-Karadavi, *Sosyal Hayatta İslami Terbiye Müslüman Kardeşler Pratiği*, Galip Yavuz ve Süleyman Koçak (çev), 2. Baskı, İstanbul: İlke Yayınları, Mart 2002, s. 45

²⁷⁰ İbrahim Ağâh Çubukçu, *İslâm'da Ahlâk ve Manevi Vazifeler*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, Tarihi yok, s. 59–61

Ne âşıkane koşardım hasırlar üstünde!”²⁷¹

Din eğitimcilerinin bu mısraları tekrar tekrar okuyup halka anlatmaları gerekmektedir. Zira çocuklarımıza dini “öcü” şekilde tanıtanlar hiç boş durmamaktadır. Bu nedenle yukarıdaki mısralar dikkatle incelenmelidir. Her fırsatta anlatılmaya çalışılan İslâmın güler yüzüne karşın bazı Müslümanlar vardır ki; çocuklarımıza dininden nefret ettirecek şekilde davranmaktadırlar. Camilerdeki bazı kimseler huzuru bozuyorlar bahanesiyle çocukları camiden uzaklaştırmaktalar; hatta onları kovmaktadırlar. Çocukları camiden, dinden, namazdan uzaklaştırmak yerine onlara en sevimli gelecek şekilde –ki hakikati zaten böyledir- bu konular anlatılmalı; teşvik edici hareketlerde bulunulmalıdır. Çocuklarımızın camiye götürülmesini sağlanmalı, camiden kaçırmak şöyle dursun; kabilse şeker verip hediyeler sunup onları camiye alıştırmalıdır. İşte Akif, yıllar öncesinden sade ve güzel bir dille; hatta çocuklarda meydana getirdiği sonuçlarıyla birlikte bu vazifeyi bizlere göstermiştir. Yani Akif yaşı kaç olursa olsun babasıyla birlikte gittiği o camiye ve camide yaptığı yaramazlıkları unutamamıştır. Burada dikkat çekilmesi gereken nokta; çocuklarımızın yaptığı masum yaramazlıklara sabır gösterir ve onları azarlamazsak dimağlarında derin yaralar açacak olayların gelişmesine meydan vermemiş oluruz. Dolayısıyla da neslimizin dini duyguları korunmuş olur. Dini duygularının korunması demek de; ahlâkî bakımdan pek çok badirenin atlatılması demektir.

Mehmet Akif çocukların sadece camideki hareketlerine sabırlı olmayı değil; - tabiri yerindeyse- gençlerin, ergenlik çağındakilerin bazı bunalımlı ve densiz davranışlarının da sabırla karşılamak gerektiğini hatırlatmaktadır. “Küfe” şiirinde babası vefat eden ve çok bunalmış bir çocuğun bütün densiz hareketlerine karşı sabırla mukavelede bulunan adamın çocuğa söylediklerini şu şekilde aktarmaktadır:

“Zararlı sen çıkacaksın bütün bu hiddetle.
Benim de yandı içim anlayınca derdinizi...
Fakat, babam sanan ısmarlayıp da gitti sizi.
O, bunca yıl çalışıp alınının teriyle seni
Nasıl büyüttü? Bugün, sen de kendi kardeşini,

²⁷¹ Safahat, s. 8

Yetim bırakmayarak besleyip büyütmelisin.

— Küfeyle öyle mi?

— Hay hay! Neden bu söz lâkin?

Kuzum, ayıp mı çalışmak, günah mı yük taşımak?

Ayıp: Dilencilik, işlerken el, yürürken ayak.

— Ne doğru söyledi! Öp oğlum amcanın elini...”²⁷²

Modern psikolojide gençlerin ergenlik zamanlarında en normal ve mantıklı şeylere bile ters tepki gösterebileceği belirtilmektedir. Bunun yanında bazı çocukların tabiatları biraz serttir ve sürekli etrafını incitirler. İşte burada büyüklere; dolayısıyla eğitimcilere düşen görevleri adeta bizlere anlatan Akif, alttan alarak ve çocuğu ikna edecek şekilde bir üslup geliştirerek söylenenlerin beyinde ve gönülde yer etmesinin yolunu çizmiştir. Ayrıca bir gençle konuşulurken nasıl bir üslup geliştirileceğine ilave olarak, karşımızdaki gence de söz hakkının verilmesi gerektiğine de değinilmiştir. Yani bu mısralarda genci ikna edebilmek için hem olayların mantıki izahının yapılması ve bir yetişkinle konuşuyormuş gibi bir üslup geliştirilmesi gerektiğini anlatmaktadır. Hem de konuşurken karşımızdaki gence de söz hakkı vererek ona verilen değer gösterilmesine işaret edilmektedir.

Sabır, din amilinin, arzu ve ihtirasların baskısına karşı koymasıdır. İmam-ı Gazzâli'nin tarifine göre sabır, tam bir ahlâkî faaliyettir. Bu sebeple de sabır fazileti, bütün yaratılmışlar içinde sadece insana mahsustur. Nitekim hayvanlar sadece içgüdüleriyle hareket ettikleri, akıl ve din gücüne sahip olmadıkları için ihtiraslarına karşı direnmek suretiyle sabretmek imkânından yoksundurlar. Melekler ise mükemmel ulaşmalarını engelleyecek nefsanî duygularla yaratılmadıkları için sabretmek ihtiyacını duymazlar. İnsan ise, kendini nefsanî arzulara iten temayüllere iten ve bu temayüller üzerinde düşünmesini ve gerektiğinde karşı koymasını sağlayan akıl ve iman gücüne sahiptir. Bu nedenle sabır, insanın akıl ve iman gücünü kullanarak, ahlâk dışı yaşayışa sevk edecek olan bütün kötü temayüllere karşı koymasından doğan bir fazilettir. Bu üstün meziyet sayesinde insanlar her türlü müşkül duruma, bela ve musibetlere metanetle göğüs germeyi bilir. Bu sebeple; sabır; insanın dini, milleti ve memleketini

²⁷² Safahat, s. 21

hedef alan tehlikelere tam bir kararlılıkla ve gücü yettiğince karşı koymasını temin eder. Sabır sayesinde insan kendisinin ve ailesinin geçimi, milletinin refahı için üzerine düşen işleri bıkkınlık ve tembellik göstermeden yerine getirir. Sabır sayesinde kendisinin veya yakınlarının bir musibete uğraması halinde kötümserliğe ve ümitsizliğe kapılmaz, isyan etmez; aksine, tam bir metanetle Allah'a sığınır. Sabır sayesinde insan, nefsin gayr-i meşru' isteklerini, ahlâksızlık ve günah işleme temayüllerine karşı koyar. Sabretmek suretiyle insan, Allah'a karşı sorumlu olduğu kulluk görevlerini üşenmeden yerine getirir. İbadetlerin nefse ağır gelmesi onu yıldırmaz.

Sabır, sonuç itibariyle tam bir olgunluk, üstün ahlâk ve iman tezahürüdür. Başta peygamberler olmak üzere hemen bütün büyük insanlar çeşitli sıkıntılarla karşılaştıklarında bunlara sabır ve metanetle göğüs germişlerdir. Nefsin keyfi isteklerine ve ağır baskılarına, hayatın çeşitli sıkıntılarına ezilmemişlerdir. Aksine, çok ağır güçlükler altında dahi insanlık haysiyetini ve müminlik azim ve sebatını ispat etmişlerdir. Kur'an-ı Kerim, Hz. Muhammed'e de "Azim ve karar sahibi bütün peygamberler gibi sen de sabret"²⁷³ diyerek zorluklar ve sıkıntılar karşısında sabretmesini emretmiştir.

Musibetler karşısında fevrana kapılmamak, ümitsizliğe düşmemek ve isyan etmemek, kısaca sabretmenin yanında, musibet istemek veya giderilmesi imkân dâhilinde olan zorluklar karşısında hareketsiz kalmak, kötülüklerin ve zalimlerin baskıları karşısında uyuşukluk ve teslimiyetçi bir tavır takınmak da doğru değildir.²⁷⁴ Bu nedenle tevekkülün anlamını doğru bilmek gerektiği gibi, sabrı da doğru anlamak gerekir. Nitekim sabır, miskinlik ya da uyuşukluk demek değildir. Aksine; Allah katında derece alabilmek, -Akif'in tespitleriyle- iyi bir nesil yetiştirmek, kendine güvenen bir gençlik oluşturmak, musibetleri yok etmek için kararlılık ve azim göstererek meselelerin hallolması için çabalamak, elinden geleni yaptıktan sonra da kararlılıkla inandığı yolda mücadele etmek demektir.

²⁷³ Ahkâf Sûresi (46) 35

²⁷⁴ Çağrıcı, *Ahlakımız*, s. 66-70

7- Doğruluk- Sıdk

Doğruluk faziletlerin en ekremi, yalan reziletlerin en çirkinidir. Yalan Allah katında azab olarak, insanlar yanında hıyanet-ihanet olarak nitelendirilir. Yalancılık alçak ve hakir bir durumdur ki sonucu da insanı alçak düşürür, beğenilmeyen şeylere maruz bırakır.²⁷⁵ Yüce Allah Kur'an-ı Kerim'de "Ey iman edenler! Allah'tan korkun ve doğru söz söyleyin."²⁷⁶ buyurmuş ve doğruluğun İslam dininin kesin bir emri olduğunu bildirmiştir. Hz. Muhammed de "Bize hile yapan bizi aldatan bizden değildir"²⁷⁷ buyurarak bu konuda Müslümanların takınması gereken tavrı bizlere göstermektedir. Zira yalancılık ve hile Müslümanlığın vasıflarından olamaz. Ayrıca yine başka bir hadiste Hz. Muhammed "Şüphesiz ki sözde ve işte doğruluk hayra ve üstün iyiliğe yöneltir. İyilik de cennete iletir. Kişi doğruyu söyleye söyleye Allah katında sıdk (doğrucu) diye kaydedilir. Yalancılık yoldan çıkmaya (fucûr) sürükler. Fucûr da cehenneme götürür. Kişi yalancılığı meslek edinince Allah katında çok yalancı (kezzâb) diye yazılır"²⁷⁸ buyurmakta ve doğruluğu cennete götürecek bir vasıf olarak açıklamaktadır.

Hüsamet'in Erdem son devir Osmanlı ahlâkçılarının doğrulukla ilgili tariflerini şöyle sıralar: "doğruluk; herkesin bulunduğu yerde din, kanun ve konmuş nizamların gösterdiği yola gitmek ve insanların haklarını korumak... Ayrıca doğruluk vakaya uygun olan kelam, ...Vazife yerine getirilirken hileden kaçınma; ...Söz, düşünce ve fiillerin gerçek olması"²⁷⁹ demektir.

Güzel huyların temeli olarak nitelendirilen "sözünde durma" hayatın istikametini ve düzenini sağlayan; insanlığın ölçüsünü, fertlerin ve milletlerin faziletini gösteren bir vasıftır. İnsanlar verilen sözde durduklarında mutlaka saadete ulaşacaklardır.²⁸⁰

²⁷⁵ Ege, s.517

²⁷⁶ **Ahzap Sûresi** (33) 70

²⁷⁷ Kandemir ve diğerleri, **Riyâzü's-Salihîn**, C. 6, 1583. hadis, s. 591; Canan, **Kütüb-i Sitte**, C. 17, 692. hadis, s. 258

²⁷⁸ Kandemir ve diğerleri, **Riyâzü's-Salihîn**, C. 6, 1545. hadis, s. 497; C. 1, 55. hadis, s. 281; Canan, **Kütüb-i Sitte**, C. 9, 3247. hadis, s. 216-217

²⁷⁹ Erdem, **Son Devir Osmanlı Düşüncesinde Ahlâk**, s. 147

²⁸⁰ Abdurrahman Azzam, **Rasul-i Ekrem'in Örnek Ahlâkı**, Hayrettin Karaman (çev), 7. Baskı, İstanbul: Yağmur Yayınları, 1985, s. 33

İnsanın inandığı, bildiği şeyleri söylemesini sıdk olarak niteleyen Ahmet Hamdi Akseki, bu yüce hasletin, toplumsal ve medeni hayat üzerinde önemli etkilerinin olduğunu söylemektedir. Daha küçük yaşlardan itibaren bu konuda hassas davranılması, yetişen neslin ahlâkî değerler konusundaki tutumunu belirlemede önemli bir etkiye sahip olduğu şüphesizdir. Yapılan fiillerin hissiyata ve fikirlere nasıl tesiri varsa; konuştuğumuz her şeyin de bu hissiyat ve fikirler üzerinde etkileri vardır.

Toplumun en küçük yapı taşı aile olduğu hepimizin malumudur. Eğer bir ailenin fertleri birbirine doğruyu söylemezse, aralarındaki sevgi-saygı bağları azalır, hatta kopar. Aynı şekilde topyekûn bütün bir halkı yalan söyleyen milletler de kendi içinde kardeşliği, sevgi ve saygıyı kaybetmiş demektir. Zaten böyle milletler arasında bölücülük, ayrılık, düşmanlık ve iftiralar kol gezer ve milletlerin yok olup gitmesini netice verir.²⁸¹ Bu şekilde yalanlar üzerine kurulu ilişkiler içinde olan aileler ve toplumlar muntazam bir cemiyet hayatı oluşturamaz. Bütün dinlerin de ortak emri olan doğru söylemek İslam dininin temel esaslarındandır. Çocuklara daima doğru söylemenin fazileti, bu yüzden kazanacağı şeref ve meziyetleri örnekleriyle izah edilmeli; yalancılıkla yaşamaktan ise doğrulukla ölmenin daha hayırlı olduğu anlatılmalıdır. Yalancının mevki ne kadar yüksek olursa olsun halk nazarında onun ne sözüne, ne yaptığı işe itibar olunmayacağını ecdadımız ‘Yalancının evi yanmış da kimse inanmamış’ atasözündeki büyük hikmetleriyle anlatmaktadır. Şurası muhakkaktır ki; yalan her halde meydana çıkar; ilelebet gizli kalmaz. ‘Yalancının mumu yatsıya kadar yanar’ atasözümüz de yalancılığın eninde sonunda ortaya çıktığını anlatmaktadır.

Doğru sözlü olmak, büyük bir meziyettir. Doğru adamın dini açık, sözü makbul ve geçerlidir; doğru olanlar için korku yoktur, doğrular asla mahzun da olmazlar. Doğru söz, insanı dünya ve ahiret saadetine ulaştıracaktır. Bunun zıddı olan yalancılık ise, ruhî bir hastalıktır. İnsanın daima rezil olmasını, helake uğramasını netice verir.²⁸² Bundan

²⁸¹ Ayrıca bakınız: Akaltın, *Ahlâk ve Terbiye Rehberi*, s. 25–26

²⁸² Ayrıca bakınız: Özek, *Hadislerle Ahlâkî Davranışlar*, s. 156–157

dolayı bir Müslüman, hiçbir vakit doğrudan ayrılamaz, yalan söylemez, çünkü onun Peygamberi bunu emretmektedir.²⁸³ İman ile yalancılık bir arada bulunamaz.²⁸⁴

Son devir Osmanlı ahlâkçılarının üzerinde ısrarla durduğu ruhi hastalıklardan biri de yalancılıktır. Yalan bütün şerhlerin anası, kaynağı; bütün ruhi hastalıkların çıktığı yer, insani ve medeni musibetlere sebeptir.

Hüsamettin Erdem yaptığı tespitlerle insanları yalan söylemekten vazgeçirmek için alınacak en önemli tedbir olarak; mümkün olduğu kadar yalan söyleyenleri korkutmamak, onların samimi olmalarına imkân vermek, menfaat ve haklarını tanımak, izzet-i nefislerini boş yere incitmemek maddelerini sıralamaktadır. Ayrıca Erdem, son devir Osmanlı ahlâkçılarının yalana ilaç olarak, onun sebep olduğu kötülüğü hatırlatmayı, yalanın insanın haysiyet ve şerefini ayaklar altına aldığı düşünürmeyi tavsiye ettiğini belirtmiştir. Bunun yanında azim ve tövbenin, sabır ve tevekkülün yalanı tedavide daha etkili bir rol oynayacağını belirtmiştir. Son olarak bu hastalıktan kurtulmanın esas yolu olarak bizlere bazı dış faktörlerle beraber insanın kendisindeki azim ve iradesini terbiye etmesini de tavsiyede bulunmuştur.²⁸⁵

İnsanlar kimi zaman maksatlı kimi zamanda –kendilerince iyi niyetlerle- Hz. Muhammed’in ağzından hadis uydurmuşlardır. Hâlbuki Hz. Muhammed “Kim bile bile bana yalan isnat ederse, cehennemdeki yerini hazırlasın”²⁸⁶ buyurmaktadır. Hadis uydurmak da bir iftiradır. Çünkü dinin asıl kaynağına yapılan bu şekilde bir müdahale tüm dinin bozulmasına neden olacaktır. Bu da büyük bir mesuliyet gerektirmektedir. Akif “Fatih Kürsüsünde” kitabının “Vaiz Kürsüde” adlı şiirinde bu hadiseye şu şekilde değinir.

“Cihânı titretiyorken nidâ-yı ‘Men kezebe...’^{*}

İşitmiyor mu, nedir, bir bakın şu bî-edebe:

Lisân-ı pâk-i Nebî’den yalanlar uyduruyor;

²⁸³ “Safvan İbnu Süleym (ra) anlatıyor: “Ey Allah’ın Rasulu!” dedik, “Mü’min korkak olur mu?” “Evet!” buyurdular. “Pekiymi cimri olur mu?” dedik, yine: “Evet!” buyurdular. Biz yine: “Pekiymi yalancı olur mu?” diye sorduk. Bu sefer: “Hayır!” buyurdular” Canan, **Kütüb-i Sitte**, C. 14, 5202. hadis, s. 363

²⁸⁴ Ayrıntılı bilgi için bakınız: Akseki, **Ahlâk Dersleri**, s. 173–175

²⁸⁵ Erdem, **Son Devir Osmanlı Düşüncesinde Ahlâk**, s. 147–151

²⁸⁶ Kandemir ve diğerleri, **Riyâzü’s-Salihîn**, C. 6, 1383. hadis, s. 165

* “Kim benim ağzımdan bile bile bir hadis uydurursa varacağı yer cehennemdir” meâlindeki hadis-i şerif. [Buhari, İlim 38] (**Safahat**, ** İşaretli dipnotu, s. 236)

Sıkılmadan da ‘sevâb işledim’ deyip duruyor!
Düşünmedin mi giderken Şerîat’ın kanına?
Cinâyetin kalacak zanneder misin yanına?
Sevâp ümîd ediyor ha! Deyin ki nâmerde:
‘Sevabı sen göreceksin huzûr-i mahşerde!
Tepende gezdirecek ra’d-ı intikamını Hak,
Ki yıldırımları beyninde kaynayıp duracak.
Yakandan inmeyecek dest-i kahrı hüsrânın...
Nalıl iner ki, önünden kaçıp da nîrânın,
Civâr-ı nur-i nübüvvete mültecâ bulsan;
Bu türlü kurtuluş imkânı yok ya... Kurtulsan;
Şu izdihâmın elinden –ki belki bir milyar
Nüfûs-i hâsiredir- kaçmak ihtimâli mi var?
Bugün fesâdına kurbân olan zavallıların
Vebâli boynuna yüklenmesin mi, yoksa, yarın?
Kolay mı ümmeti idlâl edip sefil etmek?
Kolay mı dîni hurâfât içinde inletmek?
Niçin Kitâb-ı İlâhî’yi pâyimâl ettin?
Niçin Şerîat’i murdâr elinle kirlettin?
Çıkıp tepinmeye yok muydu başka bir sâha?
Nedir bu salladığın çifte, Kâ’betullâh’a?
Herif! Şu millet-i ma’sûmeden ne isterdin,
Ki doğru yol diye tuttun, dalâli gösterdin!’”²⁸⁷

Şiirin bu bölümünün hemen üzerinde bulunan “İbadete teşvik maksadıyla olursa hadis uydurmak caizdir” sözlerinin hiçbir dayanağının olmadığını, hem veciz hem de deliliyle birlikte sunulan bir açıklama görülmektedir. Uydurma hadislerle bir de sevap işlediğini düşünen zavallıların dinin kanına girdiğini söyleyen Akif, mahşerde de Allah’a vereceği hesabın zorluğunu anlatmaktadır. Dine hurafeler sokmanın, ümmeti yoldan çıkarmanın, kutsal kitabımızı hiçe sayarak dini kirletmenin vebalinin çok ağır olacağı da Akif tarafından bildirilmektedir. Bu şekilde dinin aslına yalan sokanların

²⁸⁷ Safahat, s. 236–237

bütün bir milletin vebalini sırtına yüklediğini de hatırlatan şairimiz, bu durumun insanların sadece kendi hayatlarını ilgilendiren yalanlarından daha fazla sorumluluğunun olduğunu açıklamaktadır.

Hz. Muhammed'in örnek ahlâkından doğrulukla ilgili birkaç örneği -meselenin hassasiyeti açısından- burada vermeyi uygun görüyoruz: Hudeybiye Barış Antlaşmasının imzalanmasından önce iman eden Ebu Cendel bin Süheyl daha antlaşma müzakeresi tamamlandığında Müslümanlara sığınmıştı. Müzakereyi yürüten Süheyl, oğlunun Müslüman olduğunu görünce hiddetle "Ey Muhammed, Ebu Cendel sana gelmeden önce biz barışı akdedip bitirmiştik" diyerek Peygamberimizin yakasına yapıştı. Hz. Muhammed de "Doğru söylüyorsun" demiş ve Ebu Cendel'i teslim etmişti. İnsanlık tarihinde daha yazıya geçirilmeden, yürürlüğe konulmadan verilen söze riayet etme noktasında Hz. Muhammed'den hassas davranan birisi daha yoktur. Bu durum vefanın en yüksek örneğidir.

Çocukluğundan itibaren O'nun hayatı iyilik ve vefadan ibarettir. Abdullah bin Ebu'l-Hamsâ şöyle der; Muhammed ile bir satış muamelesi yapmıştım. Ona beni biraz bekle deyip ayrıldığımda muameleyi unutmuşum. Üç gün sonra hatırlayıp gittiğimde O'nu aynı yerde beni beklerken buldum. Beni gördüğünde sadece "Bana üç gündür eziyet ettin, burada seni bekledim" demişti.²⁸⁸ Doğruluğun bir başka boyutu olan 'verilen sözde durma' konusunda Hz. Muhammed'in tavrını belirten bu şekildeki bir örneği, bütün dünya bir daha göremeyecektir.

Osman Pazarlı doğruluğu çeşitli kategorilere ayırır: *İnançlarda doğru olmak*; kitap ve sünnetin emrettiği yolda iman etmek, dini vazifelerinin yerine getirmektir. *Sözünde doğru olmak*; inandığı, düşündüğü ve bildiği şeyleri olduğu gibi eksiksiz ve ziyadesiz olarak sözle, yazı ile ifade etmektir. *İşlerinde doğru olmak*; meslek ve vazifesini yaparken ve başkalarıyla olan ilişkilerinde yalan söylememek, kimseyi aldatmamak, hile yapmamak demektir. Pazarlı tüm bu tespitlerinin ardından doğruluğun insanın gerek kişisel yaşayışında, gerekse toplum yaşayışında geniş etkisi olan ahlâkî bir fazilet olduğunu belirtir.

²⁸⁸ Azzam, s. 34-40

Özü ve sözü doğru olanlar hem Allah katında hem de insanlar nazarında şerefli insanlardır. Müslümanlık, doğruluktan ayrılanları, yalan söyleyip başkalarını aldatanları münafık sayar. Doğru sözlü olan kimselerin dostlukları da değerlidir. Böyle dostlara sahip olan kimseler gerçekten mutlu olurlar. Doğru sözlü insanlara her yerde ve her zaman güvenilir.²⁸⁹

Mehmet Akif Ersoy da hayatı boyunca doğruluğu, sözünde durmayı kendine bir rehber edinmiş bütün hayat felsefesini bu kıstaslar üzerine kurmuştur. Akif'e göre insanın kıymeti verdiği sözde durup durmamasıyla ölçülebilir. Hatta yakın dostlarıyla bile verdiği sözde durmaması yüzünden aylarca konuşmadığı olmuştur. Bu konuda birkaç hatırayı aktarmak faydalı olacaktır: Bir gün Vaniköyü'nde oturan dostu Fatin Hoca, Akif'i öğle yemeğine çağırır. O sıralarda Akif, Beylerbeyi'nde oturmaktadır. Davetin olduğu gün öğleden önce çok şiddetli bir yağmur başlamış ve Akif, öğleden önceki vapurdan çıkmamıştır. Bunun üzerine Fatin Hoca, kara yolundan vasıta çalışmayacağını, bir sonraki vapurun da bir buçuk saat sonra geleceğini düşünmüş, evine de ilgili tembihleri yaparak yakınlarda oturan bir başka dostuna ziyarete gitmiştir. Akif sırlıslam bir şekilde Fatin Hocanın evine gelmiş ve dostunu evde bulamayınca tüm ısrarlara rağmen bir dakika bile orada kalmamıştır. Ertesi gün Fatin Hoca Akif'e durumu anlatmaya ve özür dilemeye çalışsa da Akif, dostuna yüzünü bile dönmeden: "Hoca hoca! Bir söz, ya ölüm ya da ona yakın başka bir felaketle yerine getirilemezse ancak o zaman mazur görülebilir" diyerek, altı ay dargın kalmıştır.²⁹⁰ Yine bir gün Akif'e, -Çengelköy'deki evinde otururken- Hüseyin Kâzım, Fatin Hoca ve birkaç kişi ziyarete gelir. Onları içeri buyur eden Akif, hepsiyle tek tek ilgilenir ve ardından da müsaade ister. Zira daha önceden verilmiş bir sözü vardır. Nitekim arkadaşları da O'nun bu hassasiyetini bildiklerinden hiç ses çıkarmazlar.²⁹¹

Dinimiz bize gerçeği ve doğruyu söylemeyi yalandan kaçınmayı emreder. Doğruluktan ayrılanların sonunda perişanlığa ve hüsrana uğrayacaklarını bildirir. Hak Teala Asr suresinde şöyle buyurur: 'İnsan hiç şüphesiz hüsrana içindedir, ancak inanıp yararlı iş görenler, birbirlerine gerçeği tavsiye edenler ve sabırlı olmayı tavsiye edenle

²⁸⁹ Osman Pazarlı, *İslâmda Ahlâk*, 1. Basım, İstanbul: Remzi Kitapevi, Ağustos 1972, s. 283

²⁹⁰ Bu olay için bakınız: Edib, s. 203; Düzdağ, *Mehmet Akif Hakkında Araştırmalar I*, s. 80-81; Düzdağ, *İstiklâl Şairi Mehmet Akif Ersoy*, s. 248-249

²⁹¹ Bu olay için bakınız: Düzdağ, *İstiklâl Şairi Mehmet Akif Ersoy*, s. 248

bunun dışındadır.²⁹² Akif’in bu konudaki açıklamalarının olduğu ve Asr suresine veciz bir şekilde meal verdiği bölüme “Adalet” kavramında yer vereceğimizi hatırlatmak istiyoruz. Dinin emirlerini her şeyin üzerinde tutan ve bu prensiplerle hayatını idame ettiren Akif, “İki Arkadaş Fatih Yolunda” adlı şiirinde arkadaşıyla olan muhabbetinde şu sözlerini söyler:

“Şudur cihanda benim en beğendiğim meslek:
Sözüm odun gibi olsun; hakikat olsun tek!”²⁹³

Hepimizin bildiği gibi Akif’in hayatında yalana ve sözünde durmamaya dair en küçük bir örneğe rastlayamayız. Yukarıdaki beyitte de dünyadaki en sevdiği şeyin – O’nun tabiriyle- ‘odun’ gibi bile olsa “dosdoğru olmak” meziyeti olduğunu söylemektedir. Burada “Emrolunduğun gibi dosdoğru ol!”²⁹⁴ ayetini zikrederek doğruluğun Peygamberlere bile tekrar tekrar hatırlatıldığını söylemek isteriz.

Aynı zamanda Safahat’ın 7. Kitabı Âsım’da Akif, Köse İmamın ağzından Hocazâde’ye, kırılacak bile olsa dosdoğru ve ince bir eleştiri yapar:

“Şu babamdan nerem eksik, hadi, göster bakayım?
— Ama hiddetleneceksen ne suyum var, ne sayım?
Yok, eğer mum gibi dosdoğru cevâb istersen:
Babanın kestiği tırnak bile olamazsın sen.
— Ne nezâketli beyan: Hay gidi mum, tıpkı odun!
— Böyle hiddetlenecektin, neye râzî oldun?
— Oldum amma bu kadar olmaz ki tadı...
‘Selâmun Aleyküm be hey kör kadı!’”²⁹⁵

Yukarıdaki bölümde, Hocazâde, Köse İmam’ın sürekli babasıyla kendisinin kıyaslanmasına biraz da içerleyerek kendisinin de az çok ilminin olduğunu söyler ve sonunda Köse İmam’a babasından neresinin eksik olduğunu sorar. Sorar ama Köse İmam da söyleyeceklerinin Hocazâde’yi inciteceğini bildiğinden önceden tedbirini alır.

²⁹² **Asr Sûresi** (103) 1–3

²⁹³ **Safahat**, s. 204

²⁹⁴ **Hud Sûresi** (11) 112 (Hz. Peygamberin (sav) “Hud Suresi beni yaşlandırdı” sözü bu ayete binaendir.)

²⁹⁵ **Safahat**, s. 320–321

Kendi tabiriyle de “mum gibi dosdoğru” bir cevap verir. Babasının eline su bile dökemeyeceğini veciz bir şekilde anlatır. Burada önemli olan Köse İmam’ın Hocazâde kırılacak diye yanlı ve doğru olmayan bir cevap vermemesidir. Hatta başka bir deyişle de hocasının oğluna dalkavukluk yapmamasıdır.

Doğruyu söylemek vazifesi, insanın her bildiğini söylemesi değil; hiçbir vakit yalan söylememesidir. Her ne kadar insan her zaman gerçeği bildirmekle görevli ise de bazı gerçekleri söylememesi lazımdır. Bir insan kendisine söylenmiş olan veya vazifesi gereği öğrendiği bir sırrı saklamasını bilmelidir. Milletine ve yurduna zarar verecek bir bilgiyi düşmana söylemek yahut bir ailenin yıkılmasına sebep olacak bir gerçeği açıklamak doğru değildir. Yerinde susmayı bilmek de vazifedir. Bu noktada iki vazifemiz vardır. Biri yalan söylememek vazifesi, diğeri karşısındakiler söylenecek şeyleri öğrenmek hakkına sahip değillerse bazı gerçekleri açıklamamak vazifesidir. Bazen de gerçeği açıklarken bazı kayıt ve şartlara uymak gereklidir. Bir hastanın öleceğinin söylenmesi hastayı daha fena duruma sokar. Bir kimsenin vücut sakatlığını ve ayıplarını yüzüne vurmak da doğruluk değildir. Savaş zamanlarında düşmanı aldatmak için doğruları söylememek de yalancılıktan sayılmaz.

Doğruluk konusu içinde *sır saklamak ve sözünde durmak* vazifelerine de temas etmek yerinde olacaktır. Ahlâkî ilke olarak, gizli kalması gereken şeyleri söylememek sır saklama (ketum olmak) vazifemizdir. Sırrını bize açan kimsenin her söylediği bir emanettir. Bize emanet edilen sırrı açıklamak da emanete ihanettir. İnsanların özel yaşantılarının ifşa edilmesi sosyal hayata aykırı ve zararlı bir hareket olmasının yanında ahlâkî olarak da son derece yanlıştır. Bundan başka, devlete ait sırların milli vazifemiz olduğunu unutmadan bu sırları, memleketimizin selâmeti ve güvenliği için büyük bir titizlikle korumalıyız. İslâm ahlâkçuları emanete saygı gösterilmeyen yerlerde imanının olmadığını vurgulamışlardır.

Doğruluğun bir kolu da verdiği sözü tutmak, vaadini yerine getirmektir, bir kimsenin istek ve iradesiyle kendisini bir taahhüt ve yükümlülük altına sokmasıdır. Bir insan yapmayacağı, yapamayacağı şey konusunda söz vermemelidir. Sözüne yerine getirmeye, ‘vaadinde durmak’ veya ‘ahde vefa’ denir. Herkese bol bol vaatlerde bulunup sözüne tutmayan kimse de yalancıdır, vaadini yerine getirmeyen bu kişi

ahlâksızdır. Doğru insan ya söz vermez yahut söz vermişse mutlaka bunu yerine getirir. Sözü tutmayan kimse başkasını boşuna ümitlere düşürür, onu aldatır, kendi haysiyet ve şerefini de küçültür. Zira Kur'an-ı Kerim'de de "...Verdiğiniz sözü de yerine getirin. Çünkü verilen söz, sorumluluğu gerektirir."²⁹⁶ "...verilen söz mesuliyeti gerektirir"²⁹⁷ buyrulmak suretiyle söz vermenin önemi belirtilmektedir. İnsanların karşılıklı münasebetleri emniyet, dolayısıyla dürüstlük esasına göre düzenlenir.²⁹⁸ Allah katında da bizim için hayırlı olan, işlerimizi dürüst ve yalansız bir şekilde düzenlememizdir.²⁹⁹ Eğer bu şekilde davranmazsak hezimete uğramak kaçınılmazdır.³⁰⁰ Doğruluk erdemini kendine ilke edinen fert, faziletlerin yanında bir de müjdeye ulaşır.³⁰¹ Bunun yanında münafıklık alâmetlerini söylerken de dediğimiz gibi yalancılık da bu ruhi hastalığın içinde bir kısımdır. Yine Kur'an-ı Kerim bize bu noktada şöyle ışık tutar: "Münafıklara, kendileri için acı bir azap olduğunu müjdele!"³⁰²

Kur'an-ı Kerim'de yapılan anlaşmalara sadık kalınmasına da değinilmiş ve bu konudaki yaptırım mü'minlere hatırlatılmıştır.³⁰³ Bu konudaki şu güzel örneğin buraya alınmasında fayda mülâhaza ediyoruz: Muaviye, Bizanslılarla bir anlaşma yapmıştı. Antlaşmanın süresinin bitmesine az bir zaman kala orduyu hazırlayıp yola koyuldu. Amacı, anlaşmanın bitimine kadar uygun bir yerde beklemek ve anlaşma biter bitmez de Bizanslılara saldırmaktı. Ordu Bizans'a doğru yol alırken ilk Müslümanlardan Amr ibn-i Abese " 'Bir kimse bir kavimle anlaşma yapmışsa, süresi bitene veya anlaşmayı bozduğuna dair bir açıklama yapana kadar anlaşmayı ne bozsun ne de onu yenilesin' sözünü ben Resul-ü Ekrem'den duydum. Siz ne yapıyorsunuz?" deyince Muaviye ordusunu alıp geriye döndü. Söz veren kimse karşısındaki gayr-i Müslim de olsa

²⁹⁶ **İsrâ Sûresi (17) 104**

²⁹⁷ **Ahzab Sûresi (33) 15**

²⁹⁸ Pazarlı, s. 283-288

²⁹⁹ **Hac Sûresi (22) 30** "Her kim, Allah'ın emir ve yasaklarına saygı gösterirse, bu, Rabbinin katında kendisi için daha hayırlıdır. ... O halde, ... yalan sözden sakının"

³⁰⁰ **Nahl Sûresi (16) 116** "Kuşkusuz Allah'a karşı yalan uyduranlar kurtuluşa eremezler."; **Tevbe Sûresi (9) 77** "Nihayet, Allah'a verdikleri sözden döndüklerinden ve yalan söylediklerinden dolayı Allah, kendisiyle karşılaşacakları güne kadar onların kalbine nifak (iki yüzlülük) soktu."

³⁰¹ **İsrâ Sûresi (17) 9** "Şüphesiz ki bu Kur'an en doğru yola iletir; iyi davranışlarda bulunan müminlere, kendileri için büyük bir mükâfat olduğunu müjdeler."; **Zümer Sûresi (39) 61** "Allah, takva sahiplerini kurtuluşa erdirir. Onlara hiçbir fenalık dokunmaz. Onlar mahzun da olmazlar."

³⁰² **Nisa Sûresi (4) 138**

³⁰³ **Nahl Sûresi (16) 91** "Antlaşma yaptığımız zaman, Allah'ın ahdini yerine getirin ve Allah'ı üzerinize şahit tutarak, pekiştirdikten sonra yeminleri bozmayın. Şüphesiz Allah, yapacağınız şeyleri pek iyi bilir."

sözünde mutlaka tutarlı olmalı; ahbine sadık kalmalıdır. Bu, Müslümanlığın şanıdır.³⁰⁴

Gazzâli dilin afetlerini sayarken yalancılığı bu afetlerin içerisine almıştır.³⁰⁵ Aziz Mahmud Hüdayi'ye göre de yalandan daha kötü ve çirkin bir şey yoktur. Yalan ayıpların en büyüğü, günahların en çirkinidir.³⁰⁶ İbn Hazm, yalanı küfrün türlerinden biri olarak değerlendirir. Yalanın zulüm, korkaklık ve bilgisizlikten doğduğunu ve yalan söyleyen kimsenin rezil bir hal aldığı, izzetten uzaklaştığını söyler.³⁰⁷

Davranışlar kadar sözler de önem arz eder. Hatta bazen sözlerin fiiller gibi tesiri de olur. “Tatlı söz yılanı deliğinden çıkarır” atasözünü referans kabul ederek doğru sözün ve verilen sözü yerine getirmenin de barışa katkıda bulunacağı kanaatine ulaşıyoruz. Çıkan kavgaların ve savaşların düşünülmeden söylenen bir sözden meydana geldiği malumdur. Yunus Emre:

“Söz ola kese savaşı
Söz ola bitire başı
Söz ola ağulu aşı
Yağ ile bal ide bir söz”

diyerek bize asırlar öncesinden sözlerimize dikkat etmemizi öğüt vermektedir. Ayrıca “dost acı da olsa doğru söylemiş” sözüyle Müslümanların gerçek dostlar olabilmeleri için mutlaka doğru sözlü olmaları gerektiğini de açıklamakta yarar vardır. Zira hepimiz tarafından bilinir ki hem Kur'an hem de Hz. Muhammed mü'minlere doğru sözü emretmekte³⁰⁸ yalandan sakındırmaktadır.³⁰⁹

İnsanlığın ilerlemesi, olgunlaşması ve gelişmesi doğruluğa bağlıdır. Doğruluk bütün peygamberlere ait ortak vasıftır.³¹⁰ Doğruluk dost kapısıdır, doğru olanın dostu da

³⁰⁴ M. Yaşar Kandemir, **Peygamberimin Sevdiği Müslüman**, 2. baskı, İstanbul: Mor Ötesi Yayınları, Ocak 2005, s. 156–157

³⁰⁵ Gazzâli, **Zübde-t'ül İhyâ**, s. 357

³⁰⁶ Hüdayi, s. 81–88

³⁰⁷ İbn Hazm, s. 113–114

³⁰⁸ Kütüb-i Sitte, C. 14, 5202. hadis, s. 363

³⁰⁹ Adil Akkoyunlu, **Barışın Diğer Adı: İslam**, İstanbul: Çıra Yayınları (Özgün İrade Dergisininin Kültür Armağanı), 2005, s. 35–36

³¹⁰ **Meryem Sûresi (19) 41**: “Kitap'ta İbrahim'i an. Zira o, sıdkı bütün bir peygamberdi.”, **Meryem Sûresi (19) 54**: “Resulüm!) Kitap'ta İsmail'i de an. Gerçekten o, sözüne sadıktı”

çok olur. İnanç ve ibadetlerden beşeri ilişkilere kadar her türlü başlangıcın ve sürekliliğin mihenk taşı doğru ve emin olmaktır, Mevlana'nın da ifadesiyle “olduğun gibi görünmek ya da görüldüğüm gibi olmak”tır; samimi, içten davranmaktır.³¹¹

Hekimoğlu İsmail şu yaşanmış olayı anlatır: Amerikan Harp Okulu'ndan bir gece öğrencilerden birisi kaçar. Yatağına da yastığını koyar ki kimse yokluğunu anlamasın. Gece nöbetçi subay öğrencileri kontrol ederken o öğrencinin olmadığını fark eder. Raporuna öğrencinin yatağına koyduğu yastığı da ekler. Daha sonra öğrenci okuldan atıldığını öğrenir ve yönetime itiraz eder. Çünkü sadece bir gece okuldan kaçmakla geleceğinin elinden alınmasını hiç kimsenin kabullenemeyeceğini belirtir. Yönetimin cevabı oldukça manidardır. ‘Seni okuldan gece kaçtın diye atmadık. Kaçtığın halde yatağındaymış gibi bir izlenim doğurmaya çalışmandan dolayı attık. Amerikan ordusunda kimse yalan söyleyemez’³¹² cevabı gayr-i Müslim de olsa doğruluğa ne kadar önem verdiklerinin ve doğruluğun evrensel bir ahlâkî ilke olduğunun işaretidir.

Doğru olmanın toplum ve fert için önemi tartışma götürmez bir hakikattir. Safahat'ta ve Akif'in yaşantısında doğru olmak –sonuçları pek çok şeye mal olsa bile– önemli bir yere sahiptir. Doğruluk başlığı altında incelemeye çalıştığımız tespitler, modern toplumlarda da hala geçerliliğini koruyan ilkelere aittir. Huzurlu ve güven içinde yaşayabilmek için mutlaka doğruluğa ihtiyacımız vardır.

8- Emanet-Emaneti Ehline Vermek

Emanet; mutmain olmak, gönül huzuruna ermek, korkusuz bulunmak, emin olmak demektir. Aynı zamanda emanet, emin olarak bilinen bir kimsenin yanında başkasına ait bulunan maldır. Bir başka ifade ile de ‘Birisine koruması için teslim edilen şey’ demektir.³¹³

³¹¹ Akyüz, s. 148

³¹² Hekimoğlu İsmail, **Kalbin Ayağıyla Yürümek**, 1. baskı, İstanbul: Timaş Yayınları, Mayıs 2004, s. 61–62

³¹³ Vehbi Karakaş, **Kur'an ve Hadislerin Işığında Emanet**, İstanbul: Zafer Yayınları, 1995, s. 12

Birine emniyet edip bir şeyi geçici olarak³¹⁴ o şeyi bırakma anlamına da gelen emanet; insanın kendine hem cinsine ve yaratıcısına karşı yapmakla sorumlu olduğu görev, ödev ve hakları gereği gibi yerine getirmek ve korumak anlamlarına da gelir. İnsanın kendi hayatı, üstün nitelikleri, çocuklarının hayatı ve nitelikleri, muhtelif suretlerle himayesine bırakılan veya kalan diğer insanların hakları ve inançlarından doğan Allah'a karşı ödevleri de birer emanettir. Emanet, büyük sorumluluğu olan kutsal bir görevdir.³¹⁵

Bu bölümde maddi emanetlerden daha çok manevi emanetlere değinmeye çalışacağız. Çünkü tezimize konu edindiğimiz Safahat'ta vazifeye tayin edilecek kimselerin elinde bulundurduğu vazifeler konusu işlenmektedir. Ayetlerden ve Hz. Muhammed'in sözlerinden anladığımızı göre iş, ehil olana verilmelidir. Zira işler ve vazifeler de birer emanettir. Burada aranan kıstas sadece ehil olmaktır. Yoksa yaş, soy, mevki... vs. gibi durumların bu konuda hiçbir etkisi olamaz. Nitekim Akif da "Dirvâs" adlı şiirinde bu konuya değinmektedir.

"Teklîfi kabûl eder bütün nâs;
Derler, yalnız: 'Bulunsa Dirvâs.
Sinen daha pek çocuktur amma
Olmaz o kadar talâkat asla.'"³¹⁶

Bu şiir Ümeyye bin Hişam'ın zamanında üç yıl kuraklık olmasından dolayı insanların artık açlıktan canlarının derdine düştüğü ve insanların, dertlerini hükümdarlarına anlatmak üzere Hişam'ın huzuruna çıkmak istemelerini, huzurdayken konuştukları mevzuları konu edinir. Halk Hişam'a gitmeye karar verince seçilen heyette

³¹⁴ Emanette geçici olarak bırakmak durumu söz konusudur. Akif'in "Bebek yâhud Hakk-ı Karâr" isimli şiirinde emanet olan şeyin geçici olarak verildiği ve sürekli bir hak iddia edilemeyeceği şiirin bir ifade ile yerini bulur. Burada değinmeyi uygun buluyoruz:

"— Bakındı beybaba?
— Kız, ver de sonradan yine al,
Mal olmaz insana, âdet değil, emânet mal."

Kız kardeşinin bebeğiyle oynamak isteyen küçük kızın isteğini yapmayınca, ablaya baba müdahale eder ve "Merak etme, emanet mal geri verilmek üzere verilir. Yoksa tamamen senin bebeğini alacak değildir" diye açıklamalarda bulunur. Burada çocukların eğitimi için güzel bir tespit görmekteyiz: Şöyle ki, ebeveyn, çocuklarından bir şey isterken istenilen şeyin açıklamasını –küçük de olsa- çocuğa yapmalıdır. Zira bu hem çocuğun kendisini değerli hissetmesini hem de söylenenlerin kalbinde, beyninde ve davranışlarında daha kolay ve daha kalıcı yer etmesini sağlayacaktır.

³¹⁵ Hayrullah Hamidi, **İslâm'da Ahlâk ve Hayat Yolu**, Ankara: 1973, s.61–62

³¹⁶ **Safahat**, s. 97

Dirvâs'ın da bulunmasını ister. Dirvâs'ın yaşı küçük olsa da herkesin bildiği bir meziyeti vardır: O da rahat ve güzel konuşmak. İşte görüldüğü gibi devlet başkanının huzuruna çıkacak ve halkın sorunlarını anlatacak bir heyetin içine yaşı çok küçük olmasına rağmen bir çocuk seçilmiştir. Zira bu çocuğun, ifade kabiliyeti çok gelişmiştir. Bütün herkes de hiç yüksünmeden, alaya almadan bu teklifi kabul etmiştir.

Heyet Şam'a gelir ve huzura çıkar. Çocuk güzel bir dua eder ve başlar konuşmaya. Ancak buna Hişam bir anlam veremez.

“Der: Sus a çocuk, büyük dururken,
Söz sâdır o zaman kelâmı tekrâr
Teshîr ile der: ‘Nedir bu âzâr!
Mikyâsı mıdır zekâvetin sin?
Dirvâs’ı çocuk mu zannedersin?
Bir dinle de sonra gör çocuk mu?
İnsâf nedir o sizde yok mu?
Ben söyleyeyim de bir efendim,
Susturmak elindedir efendim.’”³¹⁷

Çocuğu susturmak isteyen Hişam; “Bu kadar büyük varken küçük bir çocuğa susmak düşer” der. Çocuk da hemen savunmasını yapar. Yaşı aklın ölçüsü saymanın ne kadar anlamsız olduğunu söyler ve ‘sözünü bitirene kadar bekleyecek insafının olup olmadığını’ Hişam’a sorar. Şiirin sonrasında çocuk meclisten ses çıkmadığını görünce başlar dertlerini anlatmaya. Üç senedir halkın zar zor yaşamaya çalıştığını ve artık hayatta kalmanın imkânsız hale geldiğini dile getirir. Hişam’ın zenginliğinin de oldukça fazla olduğunu, bunu kimsenin inkâr edemeyeceğini hatırlatır.

“Nerden buldun bu ihtişâmı?
Halkın mı, senin mi, Hâlik’in mi?
Allah’ın ise eğer bu servet,
Bizler de onun kuluyken, elbet
Bir pay talebinde hakkımız var...

³¹⁷ Safahat, s. 98

İnsâf olamaz bu hakkı inkâr.
Halkınsa şu bî-nihâyet emvâl;
Ver, etme hukûk-i gayrı pâmâl.
Yok; böyle de olmayıp da kendi
Mâlin ise –çünkü fazla- şimdi
Bî-vâyelere tasadduk eyle...
Dördüncüsü varsa haydi söyle!’

Mebhût ederek bu söz Hişâm’ı,
Huzzâra demiş: ‘Görün kelâmı!
Yok bende cevâb-ı redde kudret...
Hayret, bu civan-dehâya hayret!
Îcâb ediyor ki şimdi insâf:
Mes’ûlü hemen olunsun is’âf.’”³¹⁸

Dirvâs bu kadar zenginliğin kaynağını sorar Hişâm’a. Üç tane de seçenek sunar: “Bu kadar mal mülk halkın mı, senin mi, yoksa Hâlık’ın mı?” Sonra teker teker açıklamaya başlar sunduğu seçenekleri. ‘Eğer bu kadar mal, Allah’ınsa halk da O’nun kulu olduğuna göre onların da bu mal üzerinde hakları vardır. Eğer bu mal, halkınsa zaten haksızlık etmemek için bu mal sahiplerine verilmelidir. Yok, eğer bu kadar malın mülkün hepsi sadece Hişâm’a aitse; şu zamanda çok fazla ihtiyaç sahibi olduğu için onlara dağıtılmadır.’ Bu açıklamaları yaptıktan sonra da Hişâm’a eğer başka bir seçenek daha varsa ya da vereceği başka bir cevap varsa onu da dinleyebileceğini söyler. Hişâm Dirvâs’a cevap veremeyince, hatta cevap verebilecek kudreti kendinde bulamayınca ‘genç deha’ olarak nitelendirdiği Dirvâs ve heyetine istediklerinin verilmesini emreder. Akif’in bu güzel şiirinde de gördüğümüz üzere bir iş ehil olan kişiye verilirse iş, muhakkak başarıyla sonuçlanır.

Bir işi ehline vermek, diğer bir deyişle işe ehil olanı tayin etmek, devleti ve toplumu dipdiri ayakta tutan esaslı tedbirlerden biridir. Bunun içindir Kur'an-ı Kerim’de “Allah size, mutlaka emanetleri ehli olanlara vermenizi... emreder.”³¹⁹ buyrulmaktadır.

³¹⁸ Safahat, s. 99–100

³¹⁹ Nisa Sûresi (4) 58

Aksi halde işin ehil olmayan kimselere teslim edilmesi demek, toplumun ve devletin yıkılmaya mahkûm edilmesi demektir.

Nitekim bedevinin biri Resul-ü Ekrem'e kıyametin ne zaman kopacağını sorduğunda emanetin zayi edildiği zaman kıyameti bekle cevabını alır. Emanet ne zaman zayi olur sorusuna Peygamberimiz işin ehil olmayan kimselere verildiği zaman emanet zayi olur diye cevap vermiştir.³²⁰

Fatih Sultan Mehmet sadaret mevkiinden azlettiği Mahmut Paşa'yı tekrar sadrazam yapar. Nedeni, paşanın bu mevkie ehil olmasıdır. Yavuz Sultan Selim, Mehmet Paşaya "Ellerin neden titriyor" diye sorunca Paşa 'kendisinin katledilmesinden korktuğu' için titrediğini söyler. "Bu isteğini yerine getirirdim ama senin yerine gelecek daha ehil bir kimse olmadığından bu isteğini erteliyorum" diye cevap alır. Osmanlıda bunun en güzel örneklerini gördüğümüz üzere, işinin ehli olan memurlar kanun ve nizamların en sadık bekçisi oldukları için, toplum onların sayesinde düzenli ve huzurlu bir şekilde yaşar.³²¹

Eğer işler ehil insanlara verilmezse pek çok sorunun çıkacağını Akif her fırsatta belirtmiştir. Bazı mukaddes değerler vardır ki; bunlarda hata kabul edilemez. Çünkü bunlar asla hafife alınması düşünülemeyecek vahiy ürünüdür. Akif "Fatih Kürsüsünde" böyle bir konuya değinir:

"Bakın ne günlere kaldık: ya beş altı kopuk,
Yamaklarıyla beraber ki hepsi kılıkuyruk,
Utanmadan çıkıyor, ictihâda kalkışıyor!
Bu hâle karşı tahammül hakîkaten pek zor.
Harîmi Şer'-i mübînin ahır değil... Oradan
Çekil de kendine bir sâha bul, behey nâdan!
Kilitli bir kapı var orta yerde anlasana:
Harem-sarây-ı Şerî'at değil dalan dalana.
Nasıl ki her kapının ayrı bir anahtarı var,

³²⁰ Canan, **Kütüb-i Sitte**, C. 1, 86. hadis, s. 226 "Ebu Hureyre (ra) anlatıyor: Rasulullah (as) buyurdu ki; 'Emanet kaybedilince kıyameti bekleyin.' 'Emanet nasıl kaybolur?' diye sordular. 'İşler ehil olmayanlara teslim edilince' diye cevapladı."

³²¹ Kandemir, **Örneklerle İslâm Ahlâkı**, s. 272-275

Onun da var. Bunu idrâk eder birinci nazar.
Nedir mi? Anlatayım: Sizde olmayan irfan.
Biraz hayâ edin öyleyse şaklabanlıktan!”³²²

Bu bölümde içtihat konusunu anlatan Akif son derece sinirlidir. Bunun sebebi de -kendi deyimiyle- beş altı kopuğun çıkıp din hakkında yeni yorumlar yapmasıdır. Dinin kutsal bir yer olduğunu ve her aklına esenin oraya girerek bir şeyleri değiştirmeye çalışmasını sert bir üslupla kınar. Çok veciz bir benzetmeyle içtihadı da ehil olanların yapması gerektiğini gözler önüne serer. “Her kapının bir anahtarı olduğu gibi; içtihat kapısının da anahtarının ilim-irfan” olduğunu söyler.

Mehmet Akif, şiirin ilerleyen mısralarında hâlâ kızgınlığı geçmemiş bir halde içtihat yapanlara (yapmaya çalışanlara) söylenip durmaktadır. Bu kimselerin içtihat yapabilmesi için ömrünü İslâmi ilimlere harcaması gerektiğini bile düşünmüyor olması Akif’i daha da çok sinirlendirmekte ve sonunda bir Yahudi, bir Hristiyan kadar da dinlerini bilmediklerini söylemekten kendini alamamaktadır. Ayrıntılı bir şekilde içtihat yapabilmesi için hangi meziyetlerinin olması gerektiğini de anlatır. Son olarak da basit bile olsa bir iş için uğraş gerektiğini; doğuştan gelen kabiliyetlerle hiçbir işin yapılamayacağını anlatmaktadır. Şöyle der Akif:

“Peki! Liyâkat-i fitrîsi âdemin sâde,
Kifâyet eylemiyorken bu en hasîs işde,
Ya ictihâda nasıl kalkıyor bu sersemler?
O ictihâda ki: Dünyâ kadar ulûm ister!
Sokarsa burnunu herkes düşünmeden her işe;
Kalır selâmet-i milliyemiz öbür gelişe!
Neden vezâifi taksîme hiç yanaşmıyoruz?
Olursa bir kişinin koltuğunda on karpuz,
Öbür gelişte de mümkün değil selâmetimiz!
Yazık, yazık ki, bu yüzden bütün felâketimiz.
İşin reculleri kimlerse çöksün orta yere;
Ne var, ne yok, bilelim, hiç değilse, bir kerre.

³²² Safahat, s. 239

Sabahleyin mütefelsif, ikinci üstü fakîh;
Sular karardı mı pek yosma bir edîb-i nezîh;
Yarın müverrih; öbür gün siyâsetin kurdu;
Bakarsın: Ertesi gün ictihâda pey vurdu!...³²³
Hülâsa, bûkalemun fitratinde zübbelerin
Elinde maskara olduk... Deyin de hükmü verin!”³²⁴

Mehmet Akif en basit işlerin bile emek istediğini; içtihat yapmak gibi çok önemli bir durumda, insanların nasıl olup da hiç emek harcamadan işe kalkışabildiklerini anlayamaz. Üstelik bu önemli meselenin diğer işlere nazaran pek çok alanda uzmanlık istemesi unutulup insanların bu şekilde içtihat yapmaya nasıl kalkıştıklarına hayret eder. Oldukça mükemmel bir kinayeli anlatımla bu gidişle milletimizin kurtuluşunun dünyaya tekrar geleceğimiz güne kalacağını söyler. İş bölümü yapmamız gerektiğini; bu gidişle bir kişinin koltuğunda on karpuzun olması durumunda ikinci kez dünyaya gelsek de yine kurtuluşa eremeyeceğimizden yakınır. Bütün bu felaketselere uğramamızın bir başka nedeni olarak (başka şiirlerinde çalışmamak, azimle ve tevekkülle işe koyulmamak... gibi nedenler sıralamıştı) bu şiirinde de Akif, işlerin ehil kimselere verilmemesi ve iş bölümünün yapılmamasını gösterir. Günümüze de ışık tutan tespitlerinden eğitimciler başta olmak üzere tüm insanlarımız ders almalıdırlar. Akif, ne iş yaptığı belli olmayan insanların çokluğundan ve bu kimselerin elinde maskara olduğumuzdan bahseder. Zira O’na göre pek çok işle uğraşan tam anlamıyla bir işin uzmanı olamaz. Bu da milletin gerilemesine neden olur. Dolayısıyla her iş uzmanına bırakılmalı ve herkes en iyi bildiği işi yapmalıdır. Bu sayede milletimiz muasır medeniyetler seviyesine çıkabilir. Hatta -Akif’in de ifadesiyle- bu milletin damarlarında Müslümanlık kanı varken çok daha ilerilere gidilebilir.

İnsanların idaresi de bir emanet olup ehline verilmesi gereken en önemli işlerden biridir. Çünkü idari işlere ehil olmayan birinin gelmesiyle toplumda zulüm ve haksızlıklar artar; güven ve huzur yok olur. Zaten Kur'an-ı Kerim de emaneti ehline

³²³ **Pey vurmak:** Açık arttırmaya çıkarılan bir şeyayı satın alabilmek için fiyat vermek. Burada mütehtlik iddiasına kalkışmak anlamında kullanılmıştır. [Mehmet Akif Ersoy, **Safahat Orijinal Metin-Sadeleştirilmiş Metin-Notlar 1**, 1 nolu dipnot, s. 519]

³²⁴ **Safahat**, s. 240

vermemeyi hıyanet olarak tanımlamaktadır.³²⁵ Bunun yanında idarecilerin emrinde olanlar yani halk da devlet başkanına birer emanettir. Devlet başkanı da davranışlarında zulüm ve huzursuzluk yaratmamak için teb’asına adil davranmalıdır.³²⁶

Mehmet Akif, toplumda bir değişiklik yapılacaksa (aşağıdaki mısralar Türkçe üzerinde yapılması düşünülen değişikliklerden bahsetmektedir) onu ehil kimselerin yapması gerektiğini “Fatih Kürsüsünde” kitabındaki “İki Arkadaş Fatih Yolunda” adlı şiirde şu şekilde anlatır:

“— Değişti hâlet-i rûhiye, çünkü asra göre...
— Aman şu “hâlet-i rûhiye” bir de “mefkûre”³²⁷
Ayıp değil ya, gıcıklar benim sınırlarımı!
— Niçin sinirleniyorsun? Ta’assubun yeri mi?
Biraz değişmeli artık bu eski zihniyet.
‘Lisâna hiç yenilik sokmayın!’ demek: Cinnet.
— Hayır, ta’assub eden yok... Şu var ki: Îcâbı
Tahakkuk etmeli bir kere; bir de erbâbı
Eliyle olmalı matlûb olan teceddüdler...”³²⁸

Fatih Camiinde öğle namazı kılmak için yola çıkan iki arkadaşın ibretli konuşmalarını konu edinen “İki Arkadaş Fatih Yolunda” isimli şiirde konuşmalar dilimiz üzerindeki yapılması düşünülen değişikliklere gelir. Bu mevzudan önce, Eminönü’ne indiklerinde gördükleri Yeni Camii ve diğer Osmanlı yapılarından aldıkları büyük hazz anlatılır. Sonunda “Sıkılmanın eski insanlarda az görülen bir hastalık” olmasına ve bu konunun “Halet-i Ruhiye” ibaresiyle anlatılmasına –Akif’in deyimiyle– iki arkadaştan birinin ‘gıcık’ olmasıyla iki arkadaş arasındaki konuşma, artık yeni kelimeler üzerine yoğunlaşır. Arkadaşlardan birisi yeni kelimelerin oluşturulmasına neden karşı geldiğini sorunca ve taassubu bir yana bırakmasını söyleyince diğeri şöyle cevap verir. “Dile yenilik yapmayın diyen yok elbette. Hatta bunda taassup gösteren de

³²⁵ **Âl-i İmran Sûresi** (3) 161 “Bir peygambere, emanete hıyanet yaraşmaz. Kim emanete (devlet malına) hıyanet ederse, kıyamet günü, hainlik ettiği şeyin günahı boynuna asılı olarak gelir.”

³²⁶ Özek, *Hadislerle Ahlâkî Davranışlar*, s. 124, 158

³²⁷ “Bu terimler Ziya Gökalp tarafından “psikoloji” ve “ideal” kelimelerine karşılık olarak türetilmiş, o zaman moda kavramlardır.” [Mehmet Akif Ersoy, *Safahat Orijinal Metin- Sadeleştirilmiş Metin- Notlar 1*, 2 nolu dipnot, s. 447]

³²⁸ *Safahat*, s. 208

yok. Yalnız şu da unutulmamalıdır ki, her iş uzmanına bırakılmalıdır.” Akif’in işaret ettiği nokta işte burası olup her işin bileni, uzmanı tarafından yapılması gerektiğidir. Burada ehil olmayan kimselerin bilmediği ya da az bildiği konularda fayda yerine zarar vereceği vurgulanmaktadır.

İster maddi (para, mal, sağlık... vs), ister manevi (şahsi ve ictimai sırlar, vazifeler, Allah’ın bizden istediği emir ve yasaklar... vs) olsun, bizlere tevdi edilen emanetleri muhafaza etmek, İslâm dininin kesin emridir. Bu sebeple bizlere verilen bu emanetleri yerli yerinde kullanmak ve aksine hareket etmemek ahlâkî birer görevdir. Hangi neviden olursa olsun, emanete riayet etmemek, cemiyet hayatını alt üst edecek kadar büyük kötülükleri doğurur. Dolayısıyla vazifelerin ehline verilmesinin yanında, vazifelerde kusur edilmemesi de zaruridir.³²⁹

İnsanın *Rabbi ile olan münasebetindeki emanete riayeti*; emredilen şeyleri yapması, yasaklanan şeyleri yapmaması, verdiği uzuvları hakkıyla kullanmasıyla ölçülür. İnsanın *halkla olan münasebetinde emanete riayeti* ise; emanetleri sahiplerine iade etmekle, ölçüde ve tartıda hilekâr davranmamakla, insanların ayıplarını ifşa etmemekle, idarecilerin halklarına adaletli davranmalarıyla, âlimlerin cahillere adil davranmalarıyla, eşlerin birbirlerine sadakatiyle ölçülür. Ayrıca insanın *nefsiyle olan münasebetinde emanete riayeti*, dünya ve din konularında nefsi için en faydalı ve en güzel olanı seçmek ve ahirette kendine zarar gelebilecek şeylerden kaçınarak anlaşılabilir.³³⁰

Bir mü’min, kendisine verilen emanetlere dikkatle riayet etmeli, kendine gösterilen güveni boşa çıkarmamalıdır. Zira hadisin de ifadesiyle mü’min elinden ve dilinden diğer insanların emin oluşu kimsedir.³³¹ Ayrıca, bir emanetin kime verilmesi gerektiği yani kimin emanet ehli olduğu da iyi teşhis edilmesi gerekir. Akif Safahat’ında emanet konusunu daha çok işlerin, vazifelerin ehil kimselere verilmesi noktasından ele almakta ve bizlere bu bağlamda yıllara meydan okuyan tespitler sunmaktadır. Biz de bu

³²⁹ Ahmet Hamdi Akseki, **Ahlâk İlmi ve İslam Ahlâkı**, Ali Arslan Aydın (sadeleştiren), Nur Yayınları, Ankara, Tarihi yok, s. 217–221; Dikmen, s. 136–137

³³⁰ Karakaş, s. 16–19

³³¹ “Müslüman, dilinden ve elinden Müslümanların zarar görmediği kimsedir.” Kandemir ve diğerleri, **Riyâzü’s-Salihîn**, C. 2, 213. hadis, s. 151; hadisin bazı rivayetlerinde “Müslüman, elinden ve dilinden insanların salim kaldığı kimsedir” şeklinde de gelmiştir, Kandemir ve diğerleri, **Riyâzü’s-Salihîn**, C. 2, s. 152

konuyu daha çok ehil kimselerin vazifelere tayin edilmesi yönüyle inceledik. Safahat'ta çoğu defa hatırlatıldığı üzere, vazifeler hakkıyla yerine getirilir ve ehil kimseler iş başında olursa; muvaffakiyet de er geç hasıl olacaktır.

9- Cesaret

Üstün ahlâkın bir çeşidi olan şecaat yani diğer bir ifadeyle cesareti, dinî ve şahsî hukuku için canını dahi feda edecek derecede gösterilen yiğitlik, mertlik ve korkusuzluk olarak tarif etmek yerinde olur.³³² Cesaret; maddi ve manevi hukukunu ve mukaddesatını korumak uğrunda, kendini hiç korkmadan tehlikeye atmaktan çekinmemek manalarına da gelir.³³³ Gerekli görülünce şiddet ve tehlikelere karşı yürümek hususunda kalbin yılmaması, ölümü küçümseyip korkmaması demektir. Bu fazilete sahip olanlar, pek çok tehlike ve meşakkate tam bir metanetle göğüs gererler. Hayatın ezici elem ve üzüntülerini sabır ve sükûnetle karşılar, karşılarına çıkan olumsuzluklardan yılmazlar; hakkı söylemek hususunda hiç kimseden çekinmezler, daima ileriye atılırlar.³³⁴ Cesaret ve mertlik, gerçekleştireceği bir amacı yani misyonu olan insanların sahip olması gereken özelliklerden biridir. Cesur olmayan insanlar kararlı tavır ve davranışlar sergileyemezler. Korkuları, kuruntuları ve paranoyaları olanların, hedefe varmaları şöyle dursun, çabalamaya bile güçleri kalmaz. Zira zihinlerini ve gönüllerini haklı haksız kendi ürettikleri korkuları sarmıştır. Hayatları kuşkuyla çepeçevre kuşatılmıştır. Böylesi kişilerden tutarlı ve istikrarlı davranışlar beklenemez. Onlar hep halin gerektirdiği davranışların bahanelerini üretir ve asla bir hedefin gerektirdiği erdemleri gösteremezler. Daha kötüsü çoğu kez bu yaptıkları ilkesiz ve tutarsız davranışları bir strateji olarak takdim etme onursuzluğunu sergilemekten de sıkılmazlar. Dahası korkak insanların bir hedefi, bir misyonu yoktur. Bu şekilde korkularıyla yaşayan insanlar erdemli olmaktan uzaklaşır ve olgunlaşamazlar. Bu durum onların kararlılıkla iyi işler yapmasına mani olur ve hedef saptırır.³³⁵

Hz. Muhammed'in cesaretini anlayabilmek için dine daveti sırasındaki Arap toplumunun durumunu iyi bilmek lazımdır. Hz. Muhammed'in tebliğ ettiği din

³³² Mehmed Paksu, **Peygamberimizin Örnek Ahlâkı**, İstanbul: Yeni Asya Yayınları, 1986, s. 103

³³³ Dikmen, s. 133

³³⁴ Akseki, **Ahlâk İlmî ve İslam Ahlâkı Dersleri**, Arslan Aydın (sadeleştiren), s. 208

³³⁵ Akyüz, s. 176-177

Arapların bütün düzenlerini değiştirecek mahiyetteydi. Çünkü İslam dini sadece Arapların dinlerini değil, siyasî, ictimâî, iktisâdi ve ailevî hayatlarına kadar nüfuz edecekti. Atalarının dinlerine, geleneklerine sıkı sıkı bağlı bu millet Kâbe sayesinde diğer Arap kabilelerinin yanında izzet, şeref ve servete kavuşmuştu. İşte bir anda bu kadar nimetten vazgeçerek tek Allah'a itaat edilmesi kolay bir hadise değildir.³³⁶

Hz. Muhammed'in cesareti konusunda şu örnekleri vermek mümkündür:

Hz. Muhammed, bilindiği gibi daha küçük yaşımdan itibaren dünyada yapayalnız kalmıştı. Peygamberliğini ve yeni nazil olan dini anlatırken Arap toplumunda olan kabilecilik anlayışına sığınmadan -tek fert olarak başladığı- tebliğini sürdürmüştür. Geleneklerine, göreneklerine ve atalarının dinlerine sıkı sıkıya bağlı bu milletin karşısına hiç alışık olmadıkları bir din anlayışıyla çıkmak elbette ki cesaret isteyen bir mevzudur.

Yukarıda da bahsettiğimiz gibi Arap milleti dini inanışlarının sayesinde diğer Arapların yanında bir şerefe sahip olmuşlardı. Üstelik bu din anlayışları sayesinde oldukça hatırı sayılır bir servete de kavuşmuşlar, daha da önemlisi Kâbe sayesinde hiç de yadsınamayacak bir itibarla onure olmuşlardı. Bu kadar ayrıcalığa sahip bir millete 'Tüm bunlardan vazgeç.' demek, hepimizin malumudur ki cesaret ister. Zira bu bir nevi onlara şatafatlı hayatlarını bırakmaları yönünde bir teklif olmaktaydı.

Ayrıca kavminin onca alay ve eziyetlerine karşın davasından vazgeçmemek; boykota karşı sabretmek ve mücadelesine devam etmek; işkenceler karşısında dostlarını Habeşistan'a ve Medine'ye göndermek –ki yapayalnız kalacağını bile bile-; akrabalarından söz sahibi tek koruyanını, Ebu Talib'i de kaybetmesine karşın yine de davasından ödün vermemek, elbette ki cesaret ve mertlik isteyen bir ahlâktır.

Bu konuda, son olarak aktaracağımız Hz. Muhammed'in Medine'ye hicreti esnasında, Hz. Ebu Bekir ile olan diyalogları oldukça manidar ve çarpıcı bir mesaj vermektedir. Yolculuk esnasında Sevr Mağarasına girmişler ve müşrikler de mağaranın girişine kadar onları takip etmişlerdi. Eğilseler görebilecekleri kadar küçük bir mağarada olmaları Hz. Ebu Bekir'i oldukça heyecanlandırmıştı. Hz. Ebu Bekir elbette

³³⁶ Azzam, s. 22

ki, kendi hayatından endişeli değildi. Hz. Muhammed'e en ufaklık bir zarar gelmesinden korkuyordu. Hz. Muhammed dostunun bu endişesini görünce "Üzülme dostum! Allah bizimle beraberdir" dedi. Sonra bu söz Kur'an ayeti olarak bizlere bildirilmiştir.³³⁷

Mehmet Akif Ersoy hayatı boyunca hiçbir şeyden korkmadan, çekinmeden, endişe etmeden söyleyeceği her şeyi söylemiştir. Zaten Akif, attığı her adımı, söylediği her sözü dinine uygun olmasına azamî gayret göstermektedir. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de "(Resulüm!) Onların yüzünden tasalanma, kurmakta oldukları tuzaklardan ötürü sıkıntı duyma."³³⁸, "Sakın onlardan korkmayın! Yalnız benden korkun. Böylece size olan nimetimi tamamlayayım da doğru yolu bulasınız."³³⁹, "Sabret! Senin sabrın da ancak Allah'ın yardımı ile. Onlardan dolayı kederlenme; kurmakta oldukları tuzaktan kaygı duyma"³⁴⁰ gibi ayetlerle de yüce Allah Müslümanların endişelenmemesini, sabretmesini, muvaffakiyetin en sonunda üzerlerine olacağını söylemektedir. İşte Akif de bunları bildiği için ve Rabbine olan sonsuz güveni sayesinde ne yılmış ne de en küçük bir çekinme emaresi göstermiştir. O, yetişen nesle de cesaret ve azimle sorunların üzerine yürümeyi her defasında hatırlatmıştır. O'na göre yılgınlık göstermeden kararlılıkla meselelerle baş etmesini bilmek Müslümanlığın esaslarından. Cesaretin kaynağını belirttiği aşağıdaki mısralar, "O mü'minlere ind'Allah ecr-i azîm var ki: bir takım kimseler kendilerine 'Düşmanlarınız sizin için kuvvetlerini topladılar; onlardan korkmalısınız' dedikleri zaman bu haber îmanlarını arttırır da: 'Allah'ın nusreti bize kâfîdir, o ne güzel muhâfızdır!' derler"³⁴¹ (Âl-i İmran (3) Sûresi, 173. Ayet) * ayetinin açıklandığı mısralardır.

"Şehâmet dîni, gayret dîni ancak Müslümanlık'tır;

Hakîkî Müslümanlık en büyük bir kahramanlıktır.

Cebânet, meskenet, dünyâda, sığmaz rûh-i İslâm'a...

³³⁷ Ayrıca bakınız: Azam, s. 22–32; Paksu, s. 104–106; Hz. Muhammed'in hicreti için bakınız: Salih Suruç, **Kâinatın Efendisi Peygamberimizin Hayatı**, C. 1, İstanbul: Feza Gazetecilik A.Ş., 1998, s. 299–309; **Tevbe Sûresi** (9) 40 "Eğer siz ona (Resulullah'a) yardım etmezseniz (bu önemli değil); ona Allah yardım etmiştir: Hani, kafirler onu, iki kişiden biri olarak (Ebu Bekir ile birlikte Mekke'den) çıkarmışlardı; hani onlar mağaradaydı; o, arkadaşına. Üzülme, çünkü Allah bizimle beraberdir, diyordu. Bunun üzerine Allah ona (sükûnet sağlayan) emniyetini indirdi, onu sizin görmediğiniz bir ordu ile destekledi ve kâfir olanların sözünü alçalttı. Allah'ın sözü ise zaten yücedir. Çünkü Allah üstündür, hikmet sahibidir."

³³⁸ **Neml Sûresi** (27) 70

³³⁹ **Bakara Sûresi** (2) 150

³⁴⁰ **Nahl Sûresi** (16) 127

³⁴¹ **Safahat**, s. 275

* **Safahat**, 1 nolu dipnot, s. 275

Kitâbullâh'ı işhâd eyledim –gördün ya- da'vâma.
Görürsün, hissedersin varsa vicdânınla îmânın:
Ne müdhiş bir hamâset çarpıyor göğsünde Kur'ân'ın!
O vicdan nerededir, lâkin? O îman kimde var? Heyhât!
Ne olmuş, ben de bilmem, pek karanlık şimdi hissiyyât!
O îmandan velev pek az nasîb olsaydı millette,
Şu üç yüz elli milyon halkı görmezdin bu zillete!
O îman ittihâd isterdi bizden, vahdet isterdi...
Nasıl 'bünyân-ı mersûs' olmamız lâzımsa gösterdi.
Peki! Bizler ne yaptık? Kol kol olduk, târumâr olduk...
Nihâyet bir denî sadmeyle düştük, hâk-sâr olduk!
O îman kuvvet ihzârıyla emretmişti... Lâkin, biz
'Tevekkelnâ' deyip yattık da kaldık böyle en âciz!
O îman, farz-ı kat'îdir diyor tahsîli irfânın...
Ne câhil kavmiyiz biz Müslümanlar, şimdi, dünyânın!
O îman hüsn-i hulkun en büyük hâmîsi olmuşken...
Nemiz vardır fezâilden, nemiz eksik rezâilden?

Demek: İslâm'ın ancak nâmı kalmış Müslümanlarda;
Bu yüzdenmiş, demek,hüsrân-ı millî son zamanlarda.
Eğer çiğnenmemek isterseler seylâb-ı eyyâma;
Rücû' etsinler artık Müslümanlar Sadr-ı İslâm'a
O devrin yâd-ı nûrânûru bî-pâyan şehâmettir;
Mefâhir onların târîhidir; ümmet o ümmettir.
Ki bir yandan celâdetler saçıp dünyâyı titretmiş;
Öbür yandan da insanlık nedir dünyâyı öğretmiş.
Değilmiş böyle mahkûmiyetin timsâl-i pâmâli!
Şevâhitken tenezzül eylemezmiş arş-ı iclâli.
'Tevekkül' vasfı, ancak onların hakkında mâ'nîdâr:
Ki etmiş hepsi dünyâlar kadar âlâmı istihkar.
Çekinmezmiş şedâid yağsa, asla, iktihâmından;
Zeminlerden ölüm fışkırta dönmezmiş merâmından.

‘Hakîki Müslümanlık en büyük bir kahramanlıktır’
Demiştim... İşte da’vâm onların hakkında sâdıktır.”³⁴²

Akif, yukarıdaki mısralarda cesaret ve gayret dini olarak nitelediği Müslümanlığı, eğer gerçek şekliyle anlaşılırsa hakiki ve en büyük kahramanlık olarak nitelemektedir. Korkaklığın, miskinliğin İslam’ın ruhuna ters düştüğünü, bunu kanıtlamak için de şiirine başlamadan kendine serlevha yaptığı ayeti delil gösterir. Ancak buna hak verebilmek için de vicdanda iman taşınması gerektiğini de söyler. Kur’an’ın Müslümanlara ne büyük yiğitlikler gösterdiğini, ancak imanda bile sorunlar yaşayan Müslümanların bu örnekleri anlayamadığından dert yanar. Tevekkül kavramının ne anlama geldiğini bile unuttuğumuzu, ilimden iyice uzaklaştığımızı anlatır. Dinimizin bütün ahlâk güzelliklerinin koruyucusu olmasına rağmen her şeyimizi, tüm ahlâkî faziletlerimizi kaybedip rezillikler içerisine düştüğümüzü; İslâmın benliğimizden çıkıp sadece adımızın Müslüman olarak kaldığını anlatır. Millet olarak son zamanlardaki kayıplarımızın da sadece adımızın müslüman olarak kalmasına ve İslâm’ın özünden ayrılmamıza bağlar. Akif -her zaman olduğu gibi- sorunu bildirip bir kenara çekilmez, hemen ardından meselenin nasıl çözümlenebileceğine dair çeşitli öneriler sunar. Burada da milletçe olan bu kayıplarımızdan dönebilmek için İslam’ın aslına dönmek gerektiğini, ilk devirlerde yapılan yiğitliklerden ders alınarak, yeniden bütün dünyaya söz geçirecek hale gelebileceğimizi belirtir. Milletimizin sadece kuru kahramanlıklar yapmadığını; sergiledikleri tüm davranışlarla dünyaya insanlık dersi verdiğini; acılarını küçümsemediklerini; bütün problemlerinin, acılarının ve belâlarının üzerine kararlılıkla gittiğini, cesaretin en büyük örneklerini sergilediğini vurgular. Bu sebeple şimdiki neslin de ecdadından ders alarak hakiki Müslümanlığın ancak kahramanlıkla anılabileceğini bütün dünyaya göstermelerine işaret eder.

İnsanoğlunun yaratılışında bir gazap gücü vardır. Bu gücün ifrat şekli saldırganlık, tefrit şekli ise korkaklıktır. İşte şecaat yani cesaret; bunların orta yoludur. Dinin ve aklın koyduğu ilkeler yönünde gerektiği yerlerde ve gerektiği zamanlarda izzet ve şerefi korumak adına, haksızlık ve zulüm karşısında bir tavır belirleme faziletidir. İnsanların kendi şahsi menfaatleri için gazap göstermeleri bir cesaret değildir. Cesaretin

³⁴² Safahat, s. 275–276

bu türlüünü hayvanlarda da görmek mümkündür. Hâlbuki bir kimsenin vatani, milleti, namus ve şerefi, dini ve mukaddesatı için hakkını koruma noktasında susması fazilet değil; sadece korkaklık ve miskinliktir. Bunun tam aksine saydığımız değerler için canından bile vazgeçebilmek cesaret örneğidir ve İslam dininin de Müslümanlara öğütlediği davranış bu istikamettir.³⁴³ Akif'in de yukarıda değindiği, Safahat'ında işlediği konu da tam bu minvaldedir.

11- Cahillik ve Cehâletten Uzak Durmak

Cahillik 'kendini bilmeme' olarak tanımlanabilir. Çünkü cehalet yüzünden insanlık nerede olduğunun, nereye gittiğinin farkına bile varmaz. Millet olarak felâketlerin içine sürüklenir de durumun vahametini iş işten geçtiğinde fark edebilir. Hatta bu bile büyük bir lütuftur cahiller için. Zira sürüklenip gittiğini anlamadan uçurumdan düşüp gitmek de bu kimselerin garip hallerindendir. Kur'an-ı Kerim'de yüce Allah, cahillerden olunmamasını³⁴⁴, cahillere uyulmaması gerektiğini³⁴⁵ bizlere bildirmektedir. Yine Furkan suresi 63. ayette mü'minlerin vasıflarını sayarken sakin, yumuşak ve alçak gönüllü tavırları belirtilmektedir. Cahil kimselerle bile muhatap olduklarında, cahillerden kendilerine bir laf atıldığında hiç onlara uymadan "selâm" der geçerler. Tabii ki Müslüman cahillere uymaz derken onların her yaptığına katlanır, göz yumar anlamını kastetmiyoruz. Buradaki maksat, Müslüman kimsenin cahiller gibi kuru inatla ve kendini bilmedik bir tavırla boşu boşuna tartışmayacağını belirtmektir. Cahil yani kendini bilmez kimselerin bayağı sözlerine, çirkin davranışlarına onların yaptığı şekliyle muamelede bulunmak mü'mine bir şey kazandırmaz.

Sadi-i Şirazi "Ey insan! Eğer sen, Allah'ı tanımak istersen ilim oku. Çünkü ilimsiz Allah'ı tanımak katiyen mümkün değildir"³⁴⁶ der.

Cahillik öyle kötü bir hastalıktır ki Sadi'den de okuduğumuza göre insanın Rabbini bile bilememesine, O'nu tanımamasına neden olur. Meşhur olan bir söz daha

³⁴³ Çağrıci, *Ahlâkımız*, s. 53-54

³⁴⁴ **Enam Sûresi (6) 35** "O halde sakin cahillerden olma!"

³⁴⁵ **Furkan Sûresi (25) 63** "Rahman'ın(has) kulları onlardır ki, yeryüzünde tevazu ile yürürler ve kendini bilmez kimseler onlara laf attığında (incitmeksizin) "Selâm!" derler (geçerler)."; **Kasas Sûresi (28) 55** "Onlar, boş söz işittikleri zaman ondan yüz çevirirler ve: Bizim işlerimiz bize, sizin işleriniz size. Size selâm olsun. Biz kendini bilmezleri (arkadaş edinmek) istemeyiz, derler."

³⁴⁶ Abdülkadir ibn-i Abdülvaris el Kaşgari Artuci, s. 55

vardır “Kendini bilen Rabbini bilir”. İşte insan kendi yerini bilirse; ne kadar aciz olduğunu fark edecek; bu şekilde kendini yaratana bulacak ve O’na teslim olacaktır. Yoksa insan ne haddini ne da Rabbini bilebilir. Cahiller sadece kendine zarar vermeye kalmaz, tüm çevresinin ve dininin bundan etkilenmesine neden olurlar. Akif’in burada çok güzel bir tespiti var:

“Tevekkülün, hele, ma’nâsı hiç de öyle değil.

Yazık ki: Beyni örümcekli bir yığın câhil,

Nihâyet oynayarak dîne en rezil oyunu,

Getirdiler, ne yapıp yaptılar, bu hâle onu!

Yazık ki: Çehre-i memsûha döndü çehre-i din;

Bugün kuşatmada İslâm’ı bir nazar: Nefrin.

Tevekkül inmek için tâ bu şekl-i mübtezele,

Nasıl uyuttunuz efkârı, bilsem, ey hazele?”³⁴⁷

Yukarıdaki şiirde Akif, milletimizden bir kısım kendini bilmezler tarafından halkın aklına yerleştirilen “tevekkül” kavramının tembelliğe ulaşmasını bir türlü hazmedemez. Bu durumu Türk milletine yakıştıramaz. Her fırsatta “tevekkül” kavramını açıklamaya çalışır. Burada da tevekkülü halka miskinlik ve atalet olarak aşıl原因 bir yığın kendini bilmez, cahil kimselere ateş püskürmekte ve dine büyük zararlarının dokunduğunu anlatmaktadır. Dinimizi tanınmayacak hale getiren cahil kimseleri, milletin beynini uyuşturan yüz­süz kimseler olarak niteleyen Akif, fikirlerin uyuduğundan, tevekkülün bir türlü doğru anlaşıl­mamasından dert yanmaktadır.

Her şeyin birinci kuralı o şeyi iyice bilmek, öğrenmektir. En basit meseleden en karmaşık meselelere kadar her şey ilimden geçer. Hani hep denir ya “Bu işin mutlaka bir kolay yolu vardır” diye; işte burada anlaşılacak mevzu insanların her an yeni şeyleri öğrenme ve kendilerini geliştirme peşinde olmalarıdır. Zaten dinimiz de bizlere bunu yüce Allah’ı örnek göstermek suretiyle emretmektedir.³⁴⁸ Yaratıcımız her an faaliyet­teyse biz kulların öğrenecekleri o kadar şey varken durmak, tembellik etmek akıl kârı değildir. “Bütün faziletlerin temeli, ancak ilimdir. İlimsiz hareket etmek,

³⁴⁷ Safahat, s. 233

³⁴⁸ Rahman Sûresi (55) 29 “O, her an yaratma halindedir.”

Mevlâna'nın Mesnevi'de dediği gibi, bir eşeğin dübürüne bir diken batırsan, eşek dikenden nasıl kurtulacağını bilmediği için, boşu boşuna tepinip duracaktır. Fakat onun tepinmesi (bilerek ve düşünerek olmadığı için) dikenden kurtulmasını sağlamayacaktır; boş yere acı ve ızdırap çektiğiyle kalacak, neticede kendisine bir fayda verilmeyecektir.”³⁴⁹ Mevlâna'nın bu örneğinde eşeğin başına gelenlerin bilmemekten – dolayısıyla cahillikten- kaynaklandığını anlıyoruz. Milli şairimiz Mehmet Akif Ersoy da cahil kalmamızdan dolayı başımıza sürekli felaketlerin gelmesini şöyle anlatır:

“Bugün anâsır-ı İslâm'ı bir denî cereyan
Sürüklüyor ki: Bakın nerden eyliyor nebean.
Felâketin başı, hiç şüphe yok, cehâletimiz;
Bu derde çâre bulunmaz -ne olsa- mektepsiz.
Ne Kürd elifbeyi, sökmüş, ne Türk okur, ne Arab;
Ne Çerkes'in, ne Lâz'ın var bakın, elinde kitab!
Hülâsa, milletin efrâdı bilgiden mahrûm.
Unutmayın şunu lâkin: “Zaman: Zamân-ı ulûm!”³⁵⁰

Akif, İslam dünyasının dolayısıyla Türk milletinin bu asırda sürüklendiği bu felaketler zincirinin asıl kaynaklarından biri olarak cahilliği görmektedir. Çare olarak da ilmi işaret etmektedir. Zira devir ilim devridir. Bu sebeple bütün bir millet olarak üzerimize düşen görevi yapmaya çağırılmaktadır.

Akif bir başka yerde de cehalet kadar ikinci bir zararında altını çizmekte ve bu durum karşısında da milletimizin kendine çekidüzen vermesinin gerekliliğini vurgulamaktadır.

“Hesâb edilse: cehâlet kadar çıkar mühlik,
Ma'ârif oldu mu bir yerde sâde müstehlik.
Ulûm-i hâzıradan beklenen menâfi'idir.
Demek, birincisi ilmin: Hayâta nâfi'idir.
O halde bizdekiler sadra hiç değil şâfi.
Fünûn-i müsbededen istifâdemiz menfi,”³⁵¹

³⁴⁹ Abdülkadir ibn-i Abdülvaris el Kaşgari Artuci, s. 55–56

³⁵⁰ Safahat, s. 243

Yukarıdaki mısralarda Akif, sadece tüketime dönük yaşamının, sadece tüketime dönük ilimlerle meşgul olmanın da milletimizi hak ettiği yere getiremeyeceğini, bu nedenle de hayat için faydalı ilimlerle meşgul olunması gerektiğini belirtmektedir. Şimdi günümüzden şu mısralara baktığımızda hâlâ canlılığını koruduğunu görebiliriz. Zira Türk milleti hâlâ hak ettiği noktaya ulaşamamıştır. Bunun için de çok çalışmak, yılmamak, azim ve gayretle, sabır ve cesaretle meselelerin üzerine gitmek gerekmektedir.

Hüsamettin Erdem cehalet kadar büyük bir fakirliğin düşünülmemeyeceğini, cehaletin sürekli olarak insanın malını, canını ve namusunu tehlikeye sokacağını, en büyük sefaleti de cehaletin doğuracağını söyler. “Ahlakçıların büyük bir ekseriyeti ilmin zıddı olan cehaleti nefis hastalıklarının en şiddetlisi; bütün rezîlet ve kötülüklerin anası ve kaynağı saymışlardır. Cahillerin tedbir ve düşüncesi ekseriyetle ruhsuz, köksüz ve işin bünyesine aykırı olduğundan son devir Osmanlı ahlâkçıları cahiller için: “cahiller, yaşayan ölülerdir” demişlerdir. Cehalet, zihnin bâtil ve işlemez hale gelmesidir... Materyalist düşünürlerin bile ilk kaldırmak istedikleri şey cehalettir. Çünkü cehalet insanlığın en büyük düşmanıdır ve onun zararı herkese dokunur.”³⁵²

Eğer bir millet ilimden ve âlimlerden uzaklaşır, onlardan yüz çevirirse, felakete sürüklenir. Bir Müslüman dinini iyi bilmeli; İslam ahlâkına göre yaşayan (yani ilmiyle âmil olan) gerçek âlimlerin ardından gitmeli, onlara değer vermeli, el üstünde tutmalı, yazdıklarını okumalı sürekli olarak kendini geliştirmelidir. Dinin asıl kaynaklarını ve prensiplerini bilen bir Müslümana cahil kimseler hiçbir şekilde zarar veremez, zihnini bulandıramaz.³⁵³

Safahat’ın üçüncü kitabında mealini verdiği “Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?” (Zümer (39) 9. ayetin bir kısmı) ayetinden sonraki şîrde Akif şöyle söyler:

“Olmaz ya... Tabî’î... Biri insan, biri hayvan!
Öyleyse, ‘cehâlet’ denilen yüz karasından,
Kurtulmaya azmetmeli baştanbaşa millet.

³⁵¹ Safahat, s. 300

³⁵² Erdem, *Son Devir Osmanlı Düşüncesinde Ahlâk*, s. 244

³⁵³ Kandemir, *Peygamberimin Sevdığı Müslüman*, s. 219

Kâfî mi değil yoksa, bu son ders-i felâket?
Son ders-i felâket neye mâl oldu? Düşünsen:
Beynin eriyip yaş gibi damları gözünden!
“Son ders-i felâket” ne demektir? Şu demektir:
Gelmezse eğer kendine millet, gidecektir!
Zîrâ, yeni bir sadmeye artık dayanılmaz;
Zîrâ, bu sefer uyku ölümdür: Uyanılmaz!”³⁵⁴

Cehâlet denilen yüz karasından kurtulamazsak, yine onun yüzünden düştüğümüz durumdan da kurtulamayız, son felâketlerin nelere mâl olduğunu düşünsen beynin gözünden yaş olur akardı diyor Akif. Bu milletin ikinci bir kez daha aynı yerden darbe alıp ona katlanmaya tahammülü kalmadığını, bu sefer ki durumdan kurtulmanın imkânsız olduğunu acı bir şekilde gözler önüne seriyor.

Bir başka şiirinde Akif’in şu tespitlerine rastlıyoruz:

“Yıllarca, asırlarca süren uykudan artık,
Silkin de: Muhâtindeki zulmetleri yak, yık!
Bir baksana: Gökler uyanık, yer uyanıktır;
Dünyâ uyanırken uyumak maskaralıktır!
Eyvâh! Bu zilletlere sensin yine illet...
Ey derd-i cehâlet, sana düşmekle bu millet,
Bir hâle getirdin ki: Ne din kaldı, ne nâmûs!
Ey sîne-i İslâm’a çöken kapkara kâbûs,
Ey hasm-ı hakîkî, seni öldürmeli evvel:
Sensin bize düşmanları üstün çıkaran el!
Ey millet, uyan! Cehline kurban gidiyorsun!
İslâm’ı da “batsın!” diye tutmuş, yediyorsun!
Allah’tan utan! Bâri bırak dîni elinden...
Gir leş gibi topraklara kendin, gireceksen!
Lâkin, ne demek bizleri Allah ile iskât?
Allah’tan utanmak da olur ilim ile... Heyhât!”^{*,355}

³⁵⁴ Safahat, s. 189

Cehâlet bataklığına düşmekle bu milletin dinini ve nâmusunu da kaybettiğini, Her yer uyanıkken bir tek bizim milletimizin uyumasının çok acı olduğunu anlatan Akif, cehâlete bu koca milletin feda edilmesinin akıl almaz bir durum olduğundan dert yanar. “Sensin bize düşmanları üstün çıkaran el” diyerek dindarlığı kullananları da azarlayan Akif, “hadi kendini batırıyorsun, dinini neden bataklığa çekiyorsun?” der. Allah’tan utanmanın bile ilimle olduğunu vurgulayan şairimiz, cahillere Allah’ı hatırlatmanın da bir fayda vermeyeceğini hüznle, kederle ve acıyarak anlatır.

‘Cahillik bizi sadece maddi yönden yıpratmadı’ diyen Akif, “Köse İmam” şiirinde ailenin ve ahlâkî yapımızın nasıl bozulduğunu anlatır. Babasının talebesi Köse İmam’ı bir gece ziyarete giden Hocasâde bir davaya tanık olur. O gece evin kapısını ısrarla çalıp İmam’la görüşmek isteyen bir kadın gelmiştir. Üç çocuk annesi olan bu kadın, kocasının kendisini dövdüğünden ve üzerine evlenmek istemesinden şikâyet eder. Kadının kocasını çağırıp hakkındaki iddiaları söyleyen Köse İmam’a, adam şeriatın kendine verdiği haklardan bahsetmeye başlar. Bunun üzerine şeriatın arkasına kendi işine geldiği şekilde sığınan adamı; Köse İmam fark ettirmeden, iğneleyici ve sert bir dille azarlar. Kadının eşi üzerindeki haklarını ve şeriatın evlilikle ilgili söylediklerini adama bir bir sıralar. Onları evlerine gönderir. Davanın görülmesinden sonra Hocasâde’ye dönen Köse İmam anlatır:

“Dinledin, gördün a oğlum, ne bozuk terbiyemiz
Ne yapıp yapmalı, insanlığı öğretmeliyiz.
Şu bizim halkı uyandırmadadır varsa felâh;
Hangi bir millete baksan uyanık... Çünkü: Sabah!
Hele bîçâre Şerîat’le nasıl oynanıyor!
Müslümanlık bu mu yâhû? diye insan yanıyor.
Gölgesinden bile korkup bağırın bir ödle,
Otuz üç yıl bizi korkuttu “Şerîat” diyerek.
Vahdetî muhlisiniz, elde asâ çıktı herif,
Bir alay zâbiti kestirdi. Sebep “Şer’-i Şerîf!”

* “Allah’ın kullarından ancak âlim olanları Allah’tan korkar.” (Fâtır Sûresi (35) 28. ayet) [Safahat, * işaretli dipnot, s. 190]

³⁵⁵ Safahat, s. 190

Karı dövmüş, boşamış... “Emr-i İlâhî” ne denir!

Bunların hepsi emîn ol cehâlettendir.”³⁵⁶

Köse İmam yukarıdaki mısralarda Hocazâde’ye terbiyemizin bile bozulup gittiğini, bu nedenle de bir an önce bu milletin tekrar insanlığı öğrenmesi gerektiğini, yıllardır bir şeriat masalıyla uyutulduğumuzu ve bütün bunlara sebep olanın da sadece cehalet olduğunu anlatır.

Son devir Osmanlı ahlâkçıları cehaleti basit ve bileşik cehalet olmak üzere ikiye ayırmışlardır. Basit cehalet (cehl-i basit) bir hastalıktır ve sahibi bu hastalığını bilir, ancak hastalıktan kurtulmak için herhangi bir girişimde bulunmaz. Çaresi öğrenmek, azim ve gayrettir. Bileşik cehalet (cehl-i mürekkep) ise en şiddetli cehalet olup sahibinin ‘biliyorum’ edası içinde davranmasıdır. Bazılarına göre bu cehaletin asıl kaynağı doğru olmayan inançlardır. Bu tip insanlar kendilerinin haricindekilere cahil gözüyle bakarlar. Çaresi yoktur. Ancak akl-ı selime sahip olmaya çalışarak kurtulmak hedeflenmelidir.

Cehalet bulaşıcı bir hastalık gibidir. İnsan, tüm kötülüklerin kaynağı olan bilgisizlik yüzünden doğru yoldan çıkar. İmanın değerini anlayamaz. Tüm peygamberler de cahillikle mücadele etmiştir.³⁵⁷

Cahil bir insan, cahil bir genç, cahil bir kadın, ne kadar varlıklı da olsa yine fakirdir. Okuyan erkek ve kadın, genç ve ihtiyar daima ileridedir, daima yükseklerdedir. Bütün fenalıkların kaynağı ve vasıtası cehalettir. Bütün iyiliklerin ve güzelliklerin, mutluluk ve huzurun tek çaresi, ilimdir. Her erkek ve kadın için ilim öğrenmek³⁵⁸, cahillik bataklıklarında batmamak farzdır. Cenab-ı Hakk’ın ve Hz. Muhammed’in emridir. Her türlü belalar, şer ve azaplar, dinimizi iyi bilemememizden, cehalet karanlıklarında kalmaktan kaynaklanır. Her türlü mutluluk ve iyilikler de ilimle aydınlanmaktan doğar.³⁵⁹

³⁵⁶ Safahat, s. 114

³⁵⁷ Erdem, *Son Devir Osmanlı Düşüncesinde Ahlâk*, s. 244–246

³⁵⁸ Hadis-i Şerif: “İlim öğrenmek herkese farzdır” Ebu Abdullah Muhammed b. Cafer b. İdris Kettani, **Mütevâtir hadisler (Nazmü'l-mütenasir mine'l-hadisi'l-mütevâtir)**, Hanifi Akın (çev). Osman Arpaçukuru (yayına hazırlayan), İstanbul: Karınca Yayınları, 2003, s. 60

³⁵⁹ Zübeyir Gündüzalp, **Altın Prensipler**, İstanbul: Yeni Asya Gazetesi Neşriyatı, 1990, s. 17

Yine Sadi-i Şirazî başka bir yerde: “İslâmın kendinde hiçbir ayıp yoktur. Hâlbuki İslâm’da birçok ayıp varmış gibi görünüyor, bu ayıplar İslâm’da değil, Müslümanlardadır”³⁶⁰ demektedir. Müslümanların yaşantılarına bakıp İslâm’ı eleştirmemek lazımdır. Müslümanların yaptığı her hatayı dine mal etmemeli, bu kabahatlerden dini sorumlu tutmamak lazımdır. Akif de İslâm dininin çalışmayı emretmesine rağmen Müslümanların çalışmamasından -tıpkı Sadi gibi- dert yanar ve meselenin dinden değil, onu temsil eden insanlardan kaynaklandığını ortaya koyar.³⁶¹

11- Kötü ve Zararlı Alışkanlıklardan Kaçınmak

İnsan, kendi benliğinin farkında olan, benlik şuuruna sahip bir varlıktır. Ahlâkî şuurun ve vicdanın teşekkülü bakımından bu benlik şuuru çok önemlidir. İnsan, kendisini bir varlık halinde gördüğüne, kendi varlığının durumunu düşündüğüne ve kontrol ettiğine göre; kendi varlığını da ayrı bir kişilik saymaktadır. İşte bu, insanın kendi kişiliğine saygı göstermesidir. Benlik şuuru sayesinde insan kendi kişiliğini de tıpkı diğer kişilikler gibi fark eder, diğer insanlara nasıl ahlâklı davranmak zorunda ise kendisine de aynen öyle ahlâklı davranmak zorunda olduğunu anlar.

Yaşamak bütün insanlar için hem bir hak, hem de ödevdir. Kişiye saygı demek, öncelikle insan hayatına saygılı olmak demektir. Her insan, yaşama hakkına sahiptir. Buradan hareketle bu prensibi ilk önce kendi kişiliğimize uygularsak; kendi yaşama hakkımıza saygılı olmamız gerektiğini görebiliriz. Zira bizim varlığımız da benlik şuurumuza göre ayrı bir kişilik hakkına sahiptir. İnsan bedeni ve ruhuyla bir bütündür. Bütün parçalarıyla bir anlam ifade eder. Unutulmamalıdır ki bütün parçalanınca, parçalar da işlemez hale gelir. Bu nedenle insanın yaşama hakkını korumak için bazı ödevleri vardır.³⁶²

Ahlâkın bir beden sağlığı ilmi olmadığı malumumuzdur. Bu sebeple sağlıklı olmak, mutlu yaşamak ve dünyadan bir lezzet almak için bedeni varlığı korumak gibi bir gayesi de yoktur. Böyle bir gaye için yaşamak, genel olarak canlıların biyolojik varlığının bir talebidir ve bunun için canlı varlığa ekstra vazifeler yüklemeye gerek

³⁶⁰ Abdülkadir ibn-i Abdülvaris el Kaşgari Artuci, s. 110–111

³⁶¹ Bakınız, **Safahat**, s. 276

³⁶² Erol Güngör, **Ahlâk Psikolojisi ve Sosyal Ahlâk**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1995, s. 71–82

yoktur. Nitekim insanlar dışındaki canlılarda durum budur. Hatta hayatın gayesini sadece kaba bir mutlulukta gören ve yeme-içme gibi alelâde arzuların temininden başka kaygı taşımayanları Kur'an-ı Kerim hayvanlardan farksız görmüştür.³⁶³

Hakikatte ise insan hayatının sadece bedenî arzularını tatmin etmesinden daha ötesinde ve üstünde bir gayesi ve insanı bu üstün gayeye götüren pek çok vazifeleri vardır. İşte bu vazifelerin mümkün olan en iyi şekilde yerine getirmenin şartlarından biri sağlığı koruma vazifesidir. Bunun içindir ki; İslâm ahlâkı insana, kendi bedeni varlığına karşı da vazifeler yüklemiştir. Yine bunun içindir ki, İslâm ahlâkı, Hıristiyan ahlâkı gibi bedene zarar veren şeyler karşısında kayıtsız kalmaz. Aksine, Kur'an-ı Kerim bedenimize karşı olan vazifelerimiz için "...kendi elinizle kendinizi tehlikeye atmayınız..."³⁶⁴ buyururken Hz. Muhammed de "Senin bedeninin sende hakkı vardır."³⁶⁵ diyerek, İslâm dininin bu konudaki tavrını kesin bir dille ifade etmiştir.

Beden sağlığı, ferdi görevler için olduğu kadar, toplumsal yaşayışımızdaki sosyal görevlerin yerine getirilmesi için de önemli ve gereklidir. Sağlıksız ve güçsüz fertlerin çok olduğu cemiyetlerde toplumsal gelişme, iktisâdi büyüme ve düşman güçlere karşı kuvvetli olma imkânları da tehlikeye düşer. Kur'an-ı Kerim'de bu konuyla ilgili olarak "Onlara (düşmanlarınıza) karşı kuvvet... hazırlayınız."³⁶⁶ buyrulmuştur. Hiç şüphesiz düşman kuvvetlerine karşı hazırlanması gereken en önemli gücün ise insan unsuru olduğu, değişmez ve tartışma götürmez bir askeri kaidedir.

Ruhen olduğu kadar, beden de sıhhatli olan insan, ailesine, milletine, vatanına, özellikle bakılmaya, korunmaya muhtaç kimselere daha çok yardımcı olabilir. Kuvvetli himayecileri olmayan hak, adalet ve faziletler daima çiğnenme tehlikesi ile karşı karşıyadır. Bunun içindir ki, Hz. Muhammed (sav) "Güçlü kuvvetli mü'min zayıf mü'minden daha hayırlıdır."³⁶⁷ buyurmuştur.³⁶⁸

İnsan ahlâkını bozan kötülüklerden biri içki ve kötü alışkanlıklardır. Alkol insanın fikir ve bedenini mahveden bir zehirdir. Bütün kötülüğün kaynağıdır. Vahşetin

³⁶³ **Muhammed Sûresi** (47) 12 "...zevklenirler ve hayvanlar gibi yerler."

³⁶⁴ **Bakara Sûresi** (2) 195

³⁶⁵ Kandemir ve diğerleri, **Riyâzü's-Salihîn**, 152. hadis, s. 518

³⁶⁶ **Enfal Sûresi** (8) 60

³⁶⁷ Kandemir ve diğerleri, **Riyâzü's-Salihîn**, I, 101. hadis, s. 406

³⁶⁸ Çağrı, **Ana Hatlarıyla İslam Ahlâkı**, s. 204-206

membai, insanın katili, iyi ahlâkın yok olmasının sebebidir. İçki ahlâkı bozar, akli ve muhakemeyi zayıflatar, körleştirir; sabırsızlık ve tahammülsüzlüğe yol açar. İnsanı sefahat hastalığına düşürür, akli başındayken yapmayacağı şeyleri, ahlâk dışı fiilleri yaptırır, sözleri söyletir. Her türlü kötünün, hırsızlığın, kavganın, zulmün, ölümün, fuşun, alçaklığın, sefaletin asıl kaynağı ve membai içkidir.³⁶⁹

Mehmet Akif Ersoy, Birinci Safahat'ında "Meyhane" adlı şiirinde bu kötü alışkanlıkların mekânı olan meyhaneleri hem fiziki şartlar hem de ruhi tahliller açısından oldukça güzel tasvir etmiştir.

“Hurûşan bâd-ı süfliyyet derûnundan, kenârından;
Girîzan rûh-i ulviyet harîminden, civârından.
Çıkar bin nâle-i nevmîd hâk-i ra'şe-dârından,
İner bin zulmet-i makber fezâ-yı şeb-nisârından.
Gelir feryâdlar ebkem duran her seng-i zârından:
Yıkılmış hânümanlar sanki çıkmış da mezârından,
Dehân-ı hasret açmış rahnedâr olmuş cidârından!
Çöker bir dûd-i mâtem titreyen kandîl-i târından:
Sönüp gitmiş ocaklar yükselir gûyâ gubârından!
Giren bir kere nâdimdir hayât-ı müsteârından;
Çıkan âvâredir artık cihânın kâr ü bârından.

Dökülmüş âb-rûlar bâde-i pesmande hâlinde...
Emel bir münkesir peymânedir saff-ı niâlinde!
Boğulmuş rûh-i insânî şarâbın mevc-i âlinde.
Nümâyan mel'anet sâkîsininçirkin cemâlinde!
Ne mâzî var, ne âtî, bak şu ayyâşın hayâlinde...
Tutup bir zehr-i âteşnâk dest-i bî mecâlinde,
Zevâl-i ömrü bekler hem şebâbın tâ kemâlinde!
Merâret intübâ' etmiş cebîn-i infiâlide...
Derin bir iltivânın sîne-i zerd-i melâlinde
Odur ancak hüveydâ ser-nüvişt-i bî- meâlinde,

³⁶⁹ Erdem, *Son Devir Osmanlı Düşüncesinde Ahlâk*, s. 159

Müebbed bir de nisyan nazra-i sengîn-i lâlinde.”³⁷⁰

Mehmet Akif, meyhanelerin içinden, kenarından bayağı bir hava estiğini; yüce değerlerin -tabiri yerindeyse- adeta oradan kaçtığını; ümitsizliğin, bezginliğin, miskinliğin duvarlarında inlediğini söylemekte ve en üzücü olanın da yıkılmış yuvaların, sönmüş ocakların sebebi olmasını göstermektedir. Yukarıda belirttiğimiz gibi içkinin insanın aklı başındayken yapmadığı pek çok şeyi yaptıracağını “Çıkan âvâredir artık cihânın kâr ü bârından.” diyerek, veciz bir şekilde açıklamaktadır.

Bu mısraların ardından, meyhaneye girenlerin ruhlarının içkilerinin içinde boğulup gittiğini; geçmiş ve gelecek düşüncesi taşımayan bir sürü miskinın resmen ölümü beklediğini; manasız ve can sıkıntısı çeken bakışlardan başka bir şeyin meyhanede bulunmadığını da anlatmaktadır.

İçki, İslâmiyet’te hiçbir değeri olmayan domuz ve ölü hayvan eti (leş) ile bir tutulmuştur ve kesin olarak yasaklanmıştır.³⁷¹ Osmanlının son döneminde içkinin fazlalaştığı ve eğlencelerin oldukça arttığı görülmektedir. Bu sebepten dolayı, son devir Osmanlı ahlâkçıları da kaçınılması gereken birçok kötülüklerle birlikte, içki üzerinde de önemle durmuşlardır. Ahlâkçılar alkolün bütün hastalıklara yol açtığını, yavaş yavaş bir zehirlenmeye neden olduğunu, akıl ve sınırları bozduğunu ve insanı sinsi bir şekilde intihara sevk ettiğini belirtmişlerdir. İçki vücudun yanında, ruhu da şiddetle sarsar; iradeyi alt üst eder; vazife duygusunu ve yüksek değerleri yok eder; bütün insani meziyetleri insandan söker atar; iç âlemi körleştirir ve utanma duygusunu kaldırır; ruh sağlığını ve psikolojik yapıyı bozar.

İçkinin zararları sadece ferdi değildir. Umumi olarak da zararları vardır. Aile bağlarının kopması, içtimai temellerin sarsılması, sefalet ve cinayetlerin artması, bedenlerin çürümesi, ana rahmindeki çocukların ve yeni doğanların ruhi, bedeni birçok hastalıklara ve elim afetlere yakalanması hep içki nedeniyledir. İnsan nefesine, ailesine,

³⁷⁰ **Safahat**, s. 32

³⁷¹ **Maide Sûresi** (5) 90 “Ey iman edenler! İçki (Şarap), kumar, dikili taşlar (putlar), fal ve şans okları birer şeytan işi pisliktir; bunlardan uzak durun ki kurtuluşa eresiniz.”

cemiyete ve nesline zarar verdiği için her halükârda kaçınılması gereken ahlâk dışı bir durumdur.³⁷²

Dinimizin içkiye karşı koyduğu yasaklar, göstermeye çalıştığımız üzere, hep bir hikmete mebnîdir. Toplumların en önemli yapısı ve temeli ailedir. Bu yüzden yetişen nesil üzerinde ailenin etkili bir rolü olmaktadır. Sosyal bir varlık olan insan çevresinden etkilenir. Dolayısıyla ailenin ve aile ilişkilerinin, tutum ve davranışlarının çocuklar üzerindeki tesiri oldukça fazladır denilebilir. “Yapılan... araştırmalarda, çocuk üzerinde en önemli etkiyi anne babanın davranışlarının yaptığı, müspet davranışların doğrudan çocuğa yansıdığı ve onun dini yaşantısına olumlu yönde katkıda bulunduğu ortaya konulmuştur. Denilebilir ki çocuk dini şahsiyetini aile içinde kazanmaktadır. Bu itibarla, çocuğun manevi yönden gelişebilmesinde ihtiyaç duyduğu en önemli faktör, elverişli bir aile çevresi ve kendisine örnek olacak anne babadır.”³⁷³

Çocuğun şahsiyetinin şekillenmesinde en önemli etki ailenin olduğunu yukarıda belirttik. Bundan dolayı aile fertlerinin kendi şahsi yaşantılarına bile dikkat etmesi gerektiği vurgulanmalıdır. Her konuda aile bireylerini kopya edecek olan çocuk için, bu fertlerin kötü alışkanlıklara sahip olup olmaması oldukça önemlidir.

Sosyal bir hayatı olmayan, vaktini boş geçiren, aile fertleriyle ilgilenmeyen bir baba; çocuk için model olmak yerine, çocuğunda hiç dikkate almadığı silik bir şahsiyet olur. Bunun tersine çocuk, her şeyiyle o silik ve ilgisiz baba örneğini model alıp cemiyete bu haliyle de çıkabilir. Sonuçta iki durum da oldukça kötüdür. “Örnek ve model alınan ana ve babanın güzel davranışları sergilemesi, doğru örnek olması gerekir. Nitekim ‘Eğri olan bastonun gölgesi de eğri olur’ denmiştir. Bu sebeple kalbi ve zihni saf ve kıymetli bir cevher olan çocuk, iki tarafa da meyillidir. İyi örnek ve iyi çevrede iyi, kötü örnek ve kötü çevrede kötü olabilir.”³⁷⁴ İşte içki, ailenin bu fonksiyonunu ortadan kaldıracak kadar illet bir alışkanlıktır. Dolayısıyla milletlerin temelini teşkil eden ailelere –çok defa değindiğimiz üzere- içkinin büyük zararı olacağı tartışma götürmez bir tespittir. Burada Akif’in söylediği güzel sözlerini aktaralım:

³⁷² Erdem, *Son Devir Osmanlı Düşüncesinde Ahlâk*, s. 159–162

³⁷³ Mehmet Emin AY, “Aile Ortamında Yerine Getirilen İbadetlerin Çocuk Üzerindeki Etkileri”, *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, Sayı 1, (1994), s. 163.

³⁷⁴ M. Faruk BAYRAKTAR, “Ailenin Eğitim Görevi”, *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, Sayı 2, (1995), s. 135.

“— Demek taşınmalı artık çoluk çocuk buraya!
Ayol, nedir bu senin yaptığın? Utan azıcık...
Anan da, ben de, yumurcakların da aç kaldık!
Ne iş, ne güç, gece gündüz içip zıbar sâde;
Sakin düşünme çocuklar aceb ne yer evde?
Evet, sen el kapısında sürün işin yoksa;
Getir bu sarhoşa yutsun, getir paran çoksa!
Zavallı ben... Çamaşır, tahta, her gün uğraş da,
Sonunda bir paralar yok, el elde baş başta!
O tahtalar, çamaşırlar da geçti: yok hâlim...
Ayakta sallanışım zorladır Hudâ âlim!
Çalışmadın, beni hep bunca yıl çalıştırdın;
O yavrucakları çıplak, sefil alıştırdın;
Bilir mahalleli kim aldığın zamanda beni,
Çeyiz çimenle donatmıştı beybabam evini.
Ne oldu şimdi o eşya? Satıp kumarda yedin.
Evet, kumarda yedin, hem de Karşılar'da* yedin!
Kızın yetiştii, alan yok, nasıl olur ki? Soran
'Şu sarhoşun kızı İffet değil mi? Vazgeç aman!'
Diyen kadınlara: 'Pek doğru, pek' deyip gidiyor.
Bu söz zavallıyı bilsen ne türlü incitiyor!
Benim güzel meleğim, hiç de tâli'in yokmuş:
Anan benim gibi sersem, babansa bir sarhoş!
Necip de minderi koltukta geldi mektepten...
Demiş ki kalfa: 'Sekiz aydır almadım hele ben
Ne haftalık, ne de aylık... Senin baban olacak
Kumarcı, oğlu için az yesin de tutsun uşak!'
Koğuldum anne! Deyip ağlıyor zavallı çocuk...
Ne yapsın annesi? Dünyâda bir güvendiği yok!
O bâri bir adam olsunda kalmasın câhil,

* **Karşılar:** Galata ve Beyoğlu gibi İstanbul'un karşı yakasındaki eğlence yerleri. [Mehmet Akif Ersoy, **Safahat Orijinal Metin-Sadeleştirilmiş Metin- 2**, 1 nolu dipnotu, s. 85]

Demiştim olmadı... Lâkin kabâhat onda değil:
O her sabah okuyordu güröl güröl cüzünü;
Ayırmıyordu kitaptan ne olsa hiç gözünü.

Üç akşam oldu ki yoksun. Necip: Babam nerde!
Ben isterim onu mutlak, demez mi kadın?
Sular karardı; bu sâ'atte hiç gezer mi kadın?
O, sarhoşun biri; tut kim sokak sokak aradın...
Nasıl bulursun a yavrum? Yarın gelir belki,
Dedim. Fakat çocuğun durmuyordu. Baktım ki
Avutmanın yolu yok; komşunun Hüseyin Ağa'yı
Alıp dolaşmadayım yatsı vakti dünyâyı."³⁷⁵

Şiirin bu mısralarında şairimiz o gece eve gelmeyen kocasını aramak için meyhaneleri dolaşan zavallı bir kadının feryatlarını bizlere aktarır. Evde hem çocuklarının hem de kayınvalidesinin aç beklediğini; gece gündüz içmekten başka hiçbir iş yapmadığını üstelik de el kapılarında çocuklarına iki lokma yedirmek için – hasta olmasına rağmen- bu çileli kadının çalışmak zorunda kaldığını belirtir. Sorumsuz kocanın, sırf içmek için karısının elinden parasını zorla aldığını, evlenirken kadının babasının aldığı tüm eşyaları da başka bir illet olan kumarda yediğini haykırır. Çaresiz kadın, gelinlik yaşa gelmesine rağmen babasının sarhoş birisi olmasından dolayı kızını kimsenin istemediğini; bunun yanında küçük oğlunun da mahalle mektebinden aylardır hiçbir ödeme yapılamamasından dolayı kovulduğunu anlatır. Gecenin bu saatinde küçük oğlu babasını istemesinden dolayı yollara düştüğünü, aslında bu saatlerde bir kadının dışarılarda olmasının uygun olmadığını da söyler. şiirin sonunu buraya almadık ama sarhoş koca, karısının bu kadar dert yanmasına dayanamayıp oracıkta boş olduğunu yani onu boşadığını söyleyiverir. Görüldüğü gibi Akif bu acı manzarayı oldukça sade ve akıcı bir dille; anlaşılır bir üslupla bizlere de anlatmaktadır. Tabii ki bu anlatışının günümüz meselelerine hâlâ ışık tutması açısından büyük önemi vardır. Zira bilindiği ve ısrarla vurguladığımız üzere toplumumuzun temel yapı dinamiği olan aile başta olmak üzere pek çok milli, insani ve dini değerimize içki başta olmak üzere tüm kötü

³⁷⁵ Safahat, s. 34–35

alışkanlıklar zarar vermektedir. Bunlardan korunmak ve kurtulmak; zararlarını bertaraf etmek için çareler düşünmek her Türk vatandaşının görevidir.

“Modern toplumlarda, ilim ve tekniğin ilerlemesine rağmen sağlığı tehdit eden hastalıklar da artmaktadır... İçki ve sigaranın gençler arasında... yayılması ise durumu tehlikeli bir facia haline getirmiştir. İçki sağlığı tahrip eder, beyni ve sinir sistemini bozar, ırkı geriletir. İçkinin yaygın olduğu yerlerde cinayet ve ahlâksızlıkların arttığı istatistiklerle sabit olmuştur... İçki ve sarhoşluk aileleri yıkar ve bütün insani duyguları yok eder. Bunlar arasında çoğu zaman unutulmuş bir tehlike de içkinin bir ırkın bozulmasında, yavaş yavaş çökmesinde yaptığı etkidir. Toplum hayatımızda görülen ahlâkî ve manevi bunalım ve çöküntünün ilk sebebi içki olduğunu söylemek yersiz bir iddia olmasa gerektir.

Sağlığı ve moral hayatı yıkan hastalıkların bir diğeri de kumardır. Kumar dinimizde içki kadar yasak ve günah sayıldığı halde köy ve şehirlerimizde kahveler, oyun salonları birer kumar yeri haline gelmektedir. İşsizlik, ahlâkî disiplinini gevşemesi bu kötü alışkanlığı aileler arasına dahi sokmuştur. ...Kumar, içki ile birlikte sağlığı bozar, sinir sistemini yorar. İnsanları sinirli, bencil ve merhametsiz yapar. Aile düzeni ve bütçesi yıkılır. Varlıklı ve iyi aileler boş vakitlerini hayırlı ve faydalı halk hizmetlerine sarf edecek yerde kumar kulüplerinde veya kahve köşelerinde oyun oynayarak ziyan ederler. Faydalı bir kitap okumak veya sosyal hizmetler yapan kurumlarda vazife görmek onları rahatsız eder olmuştur. Kumar çağımızın en korkunç hastalıklarından biridir. Yurdumuz az gelişmiş bir ülke olarak bütün fertleriyle çalışmak, çok çalışmak zorunda iken bunun tam tersine olarak içki kumar gibi fertleri, aileleri ve toplumu batıracak ahlâkî ve ruhi bakımdan affedilemez bir suçtur.”³⁷⁶

Osman Pazarlı'nın belirttiği kahvelerin durumunu Akif, tıpkı meyhaneleri anlattığı gibi yine oldukça çarpıcı ve bunun yanında da alaycı bir üslupla tasvir eder. Şairimiz “Mahalle Kahvesi” şiirinde kahvelerin aileye verdiği zararları, kahvelerin fiziki yapılarını, kahvelerin içindeki durumları gözler önüne serer. Biz burada Akif'in kahvenin maddi yapısını ve içinde oynana oyunları (kumar söyleşilerini) anlattığı kısımları -tezimizin temasından ayrılamamak adına- almaya gerek görmedik.³⁷⁷ Ahlâkî yapımızın derinden sarsılmasının küçücük mahalle kahvelerinden bile başlayabileceğini hatırlatan Akif, yine ailevi yapının tehdit altında olduğunu, sorumsuz bir kocaya şu şekilde anlatır:

³⁷⁶ Pazarlı, s. 277-278

³⁷⁷ Ayrıntılı bilgi için bakınız: **Safahat**, s. 103-109

“‘Hayat-ı âile’ isminde bir ma’îşet var;
Saadet ancak odur... Dense hangimiz anlar?
Hayat-ı âile dünyada en safalı hayat,
Fakat o âlemi bizler tanır mıyız? Heyhat!
Sabahleyin dolaşıp bir kazanca hizmetle;
Evinde akşam otursan kemâl-i izzetle;
Karın, çocukların, annen, baban, kimin varsa,
Dolaşsalar; seni kat kat bu hâleler sarsa,
Saray-ı cenneti yurdunda görsen olmaz mı?
İçinde his taşıyan kalb için bu zevk az mı?
Karın nedime-i ruhun; çocukların ruhun
Anan, baban birer âguş-i ilticâ-yı masûn.
Sıkıldın öyle mi? Lakin, biraz alışsan eğer
Feza kadar sana vâsi’ gelir bu dar çember.
Ne var şu kahvede bilmem ki sığmıyorsun eve?
Gelin de bir bakalım... Buyurun işte bir kahve:”³⁷⁸

Yukarıdaki mısralarda Mehmet Akif, mutluluğun ancak aile yuvasında olabileceğini, gün boyu ailenin rızkı için çalışmanın ve akşamlarını ailesiyle beraber geçirmenin çok özel bir meziyet olduğunu vurgular. Aile yuvasını mükemmel bir tasvirle bizlere tanıtmaktadır. Bu tasvirde aile bir cennet köşkü, cennet köşelerinden bir köşe³⁷⁹ olabilecek mahiyettedir. Kahveye müptela olan kocaya, evde yaşayan fertlerin tek tek önemini anlatan Akif, kahvenin fiziki şartlarını açıklamak üzere yeni bir giriş yapmıştır. Ancak yukarıda da belirttiğimiz gibi biz bu mısraları almıyoruz.

Kahveler sadece insanın kendi şahsi hayatını mahvetmez. Bu kötü alışkanlığa duçar olan fertler artık çalışmaz, işe yaramaz asalaklar haline gelir. Bu da sadece kişinin kendisini değil; ailesi başta olmak üzere toplumu ve topyekûn bir milleti etkiler. Bunun sebebi de fertlerin toplumda bir beden azalması gibi³⁸⁰ fonksiyonel oluşundandır. Bedende bir organ rahatsızlanınca nasıl tüm vücut etkilenir, aynen öyle de bir ferdin

³⁷⁸ Safahat, s.102–103

³⁷⁹ A. Said Tunçpınar, “Aile” http://www.herkul.org/yazarlar/index.php?view=article&article_id=3107 (29–04–07 16.28)

³⁸⁰ Canan, **Kütüb-i Sitte**, C. 9, 3336. hadis, s. 359–360 (“...Müminlerin misali, bir beden misalidir.”)

düştüğü kötü bir durum da tüm toplum yapısını, hassaten de tüm ahlâkî düzeni etkiler. Akif yine “Mahalle Kahvesi” şiirinde kahvelerin fertleri ittiği miskinliğe şöyle değinir:

“Kış uykusunda mı geçmişti ömrü ecdâdın?
Hayır, o nesl-i necîbin, o şanlı evlâdın,
Damarlarında şehâmet yüzerdi kan yerine;
Yüreklerinde ölüm şevki vardı can yerine.”³⁸¹

Ecdadımızın ömrünün sürekli çalışmakla geçtiğini ve miskinliğe düşmediklerini; şimdiki neslin bunu bile anlamaktan aciz olduğunu anlatan Akif, atalarımızın damarlarında kan yerine kahramanlık ve yiğitliğin aktığını, ölümden dahi yaşamayı hiçe sayacak kadar korkmadıklarını söyler. Bunlara sebep olarak da her an ümitvâr olmalarını gösterir.

Aynı şiirin sonunda Akif, insan gibi mükemmel bir varlığın, ruhi ve fiziki şartları bakımından bu kadar kötü bir ortamda vakit geçirmesine bir anlam veremez. O kadar ki; bu kötü mekânda vakit geçirenleri kırlangıçların dilinden kınar:

“Tavanın pervazı altındaki toprak yuvadan,
Bakıyor bunlara, yan yan, iki çift ince nazar;
“Ya sizin bir yuvanız yok mu?” diyor anlaşılan,
Dişi erkek çalışan yavrulu kırlangıçlar...”³⁸²

Kahvelerle ilgili son olarak -Akif’in tespitiyle- milletimizin içine düştüğü durumların müsebbibi olmasına değineceğiz. Safahat’ın Dördüncü Kitabı “Fatih Kürsüsünde” bulunan “İki Arkadaş Fatih Yolunda” adlı şiirinde Akif, öğle namazı için arkadaşını ikna ederek yola çıkan ve yol boyunca iki arkadaşın çeşitli konulardaki konuşmalarını anlatır. İki arkadaş yolda memleketle ilgili pek çok konudan konuşurlar ve Vefa’ya doğru yaklaştıklarında buranın Vefa Meydanı olduğunu, ancak meydanın artık küçücük bir yoldan ibaret kaldığını söylerler. Buradaki kahvelerin de oldukça fazla olduğundan bahsederler ve milletimizin başına gelen bütün dertlerin ana kaynağı olduğunu da ısrarla vurgularlar:

³⁸¹ Safahat, s. 102

³⁸² Safahat, s. 109

“— Epeyce kahve de var...

— Nerde yok ki? Her yerde!

Onunla millet-i merhûme uğramış derde!”³⁸³

“Mahalle Kahvesi” adlı şiire yeniden dönecek olursak, Akif’in milletimizin azmini kıran ve yavaş yavaş eriten sebep olarak da kahveleri gördüğünü anlayabiliriz:

“ ‘Mahalle Kahvesi!’ Osmanlılar bilir ne demek?

Tasavvur etme sakın ‘Görmedim nedir?’ diyecek.

Dilenci şekline girmiş bu sinsî câniler,

Bu, gündüzün bile yol vermeyen, harâmîler,

Adımda bir, dikilir, azminin, gelir, önüne...

Zavallı yolculunun artık kıyar bütün gününe!

Evet, dilenci sanır seyr eden kıyâfetini;

Fakat bir onluğa âğûş açan sefâletini,

Görüp de rikkate şâyân, biraz sokulsa, hemen,

Vurur şikârını tâ kalbinin samîminden!

Mahalle kahvesi hâlâ niçin kapanmamalı?

Kapansın elverir artık bu perde pek kanlı!

Hayır, bu perde, bu Şark’ın bakılmayan yarası;

Bu, çehresindeki levsîyle yurda yüz karası;

Hayatımızda gediktir ‘gedikli’* nâmıyla,

Açık durur koca bir kavmin ihtimâmıyla!

Sakın firengiye benzetmeyin fecaatini:

Bu karha milletin emmekte rûh-i gayretini.

Mahalle kahvesi Şark’ın harâm-i katilidir;

Tamam o eski batakhâneler mukabilidir.

Zavallı ümmet-i merhûme ölmeden gömülür;

Söner bu hufrede idrâki, sonra kendi ölür...

³⁸³ Safahat, s. 211

* **Gedikli:** Gedik, Osmanlı Devleti’nde ticaret ve sanayide belli kişilere verilen imtiyaz veya tekel hakkı demek olup bu hakkı elinde bulunduranlara “gedikli” denirdi. Bu usul sonradan devletin ticaret ve sanayide gerilemesine neden olmuştur. Burada şairimiz, kahvehanelerin sosyal hayatımızdaki tahribatı ile gedik usulünün arasında bir benzerlik bulmaktadır. (Safahat Orijinal Metin-Sadeleştirilmiş Metin-Notlar 1, 2 nolu dipnot, s. 227)

Muhît-i levsine dolmuş ki öyle manzaralar:
Girince nûr-i nazar simsiyâh olur da çıkar!
Yatar zemîn-i sefîlinde en kesîf eşbâh,
Yüzer havâ-yı sakîlinde en habîs ervâh.
Dehân-ı lâ'nete benzer yarıklarıyla tavan,
Kusar içinde neler varsa hâtırâtından!”³⁸⁴

Osmanlıların mahalle kahvesini bilmelerine dair iddialara çok sinirlendiği açıkça belli olan Akif, ilk satırlarına bunu dile getirerek başlar. Sinsi canı ve dilenci olarak nitelendirdiği kahvehanelerin her adımda insanın karşısına çıkabileceğini ve azmin önünde bir engel olduğunu vurgular. İnsanın kahvede geçireceği gününün tamamının heder olduğunu, kahveye devam edenlerin de acınası durumlara düştüğünü dile getirir. Mahalle kahvelerinin yurda çok fazla zarar verdiğini düşünen şairimiz artık bu mekânların kapatılması gerektiğini, kahvelerin sosyal hayata açtığı yaraların frengi hastalığından da tehlikeli olduğunu ve açılan yaraların aslında Türk milletinin ruhunu emdiğini ısrarla hatırlatır. Mahalle kahvehanelerini eskilerin batakhanelerine benzeten Mehmet Akif, bu illetin doğu milletini öldürdüğünü, hatta bu zavallı milleti daha ölmeden mezara soktuğunu da söyler. Mahalle kahvelerinde önce anlayışın söndüğünü sonra da topyekûn bir milletin can verdiğini de anlatır. Kahvelerin ortamını ‘pis’ olarak tanımlayan Akif, bakışların ışığını bu ortamda kaybettiğinden, kahvenin sefil zemininde ağırlaşmış bedenlerin yattığından, ağır havasında en kötü ruhların gezdiğinden ve içindeki bütün hatıraların tavanlardan aktığından yakınır. Bu manzaraları gözler önüne sermekle şairimiz, kahve ortamının ne kadar necis ve kötü bir yer olduğunu açıklamaktadır. İnsan bedeninin önemini anlattığımız bu başlıkta kötü ve zararlı alışkanlıklardan olan kahvelerin bazı kötü durumlarını anlatan Akif, yine zamanımızda başvurulabilecek tahliller sunmaktadır. Savunmasız bir şekilde sokakta kalan gençliğimize bu ortamların necisliği Akif’in tasvirleriyle anlatılırsa etkili sonuçlar doğuracağı kanaatindeyiz.

Ömer Nasuhi Bilmen ameli ahlâkı anlatırken insanın şahsi vazifelerini, *bedene ve ruha ait vazifeler* olmak üzere ikiye ayırır. Bedene ait vazifelerde sıhhatin

³⁸⁴ Safahat, s. 101–102

korunmasına dair açıklamalar yaptığı bölümde; nazari İslâm'da insanın vücudu kendisine İlahi bir emanet olduğunu söyler. Bu emaneti muhafaza etmenin gerekliliğine dikkatleri çeker. Bununla beraber insanın, dünyevi, uhrevi bütün vazifelerini layıkıyla yerine getirebilmesi için mutlaka sıhhatli olası gerektiğine de değinir. Hz. Muhammed'in "Yarabbi! Ben senden afv ve afiyet dilerim." duasını da hatırlatan Bilmen, sağlığımızın kadrini bilmenin yanında ihtiyaç hissedildiği zamanlarda tedavi olunması gerektiğini de vurgular. Bu sözlerini de hadislerle³⁸⁵ destekler. Hemen ardından İslam dininin bedeni tahrip edecek şeylerden korunmayı emrettiğini, bu sebeple içkinin haram kılındığını da açıklamaktadır. İçkinin azının da çoğunun da haramlığını anlatan Ömer Nasûhi, akıllı bir insanın kendi parasıyla kendi vücudunu zehirlemeyeceğini söyler.³⁸⁶

Gazzâli de bedeni lezzet ve tatminlere ahlâkî bir kıymet tanımamıştır. Aksine, Gazzâli'ye göre insanlık haysiyeti, bedeni arzular karşısında hürriyet savaşı vermekle sağlanır.

Yalnız bu durumun insanın bedeni ihtiyaçlarını bütünüyle ihmal etmesi, tamamen hayattan çekilmesi manasında algılanmaması gerekir. Zira Gazzali'ye göre insanı, uhrevi mutluluğa yönelen yolculuğunda dünya, bir menzil; beden de insanın binitidir. Meseleye bu açıdan bakacak olursak, gerek dünya işlerini, gerekse bedenin ihtiyaçlarını karşılamayan insanın bu yolculuğu tamamlaması mümkün değildir. Hemen eklemek de fayda vardır ki; Gazzali, ahlâkî düzeltmek maksadıyla bile olsa, hayatın devamına zararlı olacak tarzda aşırı ibadet ve riyazeti dahi doğru bulmaz. O'na göre bol sevap, aydınlık bir ruh ve güçlü bir ahlâk, ancak uzun bir ömür sayesinde gerçekleştirilebilir. Bunlara ilave olarak Gazzâli; ferdin bedeni varlığını koruyup geliştirmesi için sıhhat, kuvvet, güzellik ve uzun ömür diyeceğimiz dört imkâna sahip olması gerektiğini söylemektedir. Ayrıca Gazzâli bedeni güzelliği, fizyonomik yapının bir uygunluk mekanizması olarak tanımlar. İşte ancak biri diğerinin tamamlayıcısı olan

³⁸⁵ Canan, **Kütüb-i Sitte**, C. 11, s. 131 "Ey Allah'ın kulları, tedavide devam edin, zira Allah her hastalık için şifa da yaratmıştır..."

³⁸⁶ Bilmen, s. 73-74

bu bedeni imkânlar sayesinde insan, kendi varlığını anlamlandırma yolunda bir ilim ve çalışma gayretini ve çabasını gösterebilir.³⁸⁷

Mehmet Dikmen, İslam Ahlâkı kitabında, şahsi vazifelerde vücudu harap edecek şeyleri sayarken içki içmenin hayatı tehdit eden ve bedeni yıpratıcı zararlı şeyler olduğundan haram olduğunu bildirmektedir.³⁸⁸

“İçkinin (alkollü içkiler) ve sigaranın insan vücudunda ne gibi zararlara ve yıkıntılara yol açtığını bugün hepimiz biliyoruz. Bunların bir de ahlâkî davranış üzerinde bozucu etkileri vardır. İçki, insan ahlâkını doğrudan doğruya bozar: alkol yüzünden şuurumuzu büyük ölçüde kaybettiğimiz için, ahlâkın emir ve yasakları yerine hayvani benliğimizin ahlâk dışı isteklerine uyarız. Bazı hallerde alkol insanı akıl hastalığına kadar götürür. Alkol alanlar hem kendi benliklerini, hem de başkalarını aldatmak için birçok bahaneler bulurlar: Az içilirse zararsızdır, viski damarları açar, derdimi unutmak için içiyorum... vb. Bunların hiçbiri doğru değildir, alkollü içkilerin faydalı olduğunu hiç kimse iddia edemez. Hele az içmenin zarar vermediği hakkındaki yanlış inanıştan (daha) çok kaçınmak gerekir; çünkü alkolik adını verdiğimiz insanların bir kadeh içmesi ile bir fıçı içmesi arasında fark yoktur, her ikisi de aynı fena etkiyi gösterir. Bu hale tıp ve psikolojide “marazi sarhoşluk” adı verilir. Bünyesinde böyle bir anormallik bulunmayan insanlar da çoğu zaman bir kadehle başlar, arkasından şişelerle içki içerler...

Ahlâk dışı hareketler şuurda açılmış birer gedik gibidir; ahlâkî şuuru en ufak bir tahribattan bile korumak lazımdır, çünkü açılan gedikler gitgide genişleyerek bütün duvarın yıkılmasına sebep olurlar. Bunun en iyi örneğini sigara alışkanlığında görüyoruz. Yemeklerden sonra içilen birer sigara kısa zamanda bir, hatta iki üç pakete kadar çıkar; başlangıçta hazım kolaylığı veriyor bahanesiyle yemek sonrası sigara içenler bir zaman sonra aç karnına içtikleri sigaralar yüzünden iştahlarını kaybederler...

Sigara, her şeyden önce, öbür keyif verici maddelere de alışma yolunda bir adım teşkil eder. Bir defa kötü bir alışkanlık edinen insan, bir başka alışkanlık için eskisinden daha hazır bir vaziyettedir. İkinci olarak, sigara ve içki alışkanlığı çok defa belli bir takım şartların ve çevrelerin eseri olarak ortaya çıkar. Hiç kimse sigara ve içkiye kendi başına alışmaz, etrafta onu alıştıran veya yardımcı olan kişiler vardır. Sigara özellikle delikanlılık çağında büyüklerle benzeme hevesindeki kimselerde başlayan bir alışkanlıktır. Büyüklerden gizli olarak sigara içen gençler, çok defa bir grup teşkil ederler; bu grup

³⁸⁷ Çağrıncı, *Gazzâlî'ye Göre İslâm Ahlakı Nazari ve Ameli Olarak*, s. 171–172

³⁸⁸ Dikmen, s.21

sosyal baskılardan uzak kalmak isteyenlere ait bir topluluk olduğu için, orada cemiyetin istemediği daha başka faaliyetlerin de yer alması pek olağandır. Delikanlılar bir arada sadece sigara içmekle kalmazlar, içki âlemlerinden hırsızlığa kadar her şeyi yapabilirler. Bir kötü hareket daima bir başka kötü hareketi davet eder. Şahsiyetin gelişmesindeki en kritik dönemlerde kendilerini kötü arkadaşlar arasında kötü alışkanlıklara esir edenlerin kurtulması hiç de kolay değildir.

Sigara içenlerin mutlaka ahlâk dışı davrandıkları söylenemez. Ama unutmayalım ki, kendi vücudumuza karşı da ahlâkî ödevlerimiz vardır, ahlâklı insan kendi vücut bütünlüğüne saygı göstermesi gerekir.”³⁸⁹

Kötü ve zararlı alışkanlıklarla ilgili buraya kadar ki söylediklerimizi kısaca özetleyecek olursak; Akif’in de sürekli belirttiği gibi milletimizin mahvına sebep olacak hiçbir şey bizlerin yaşantısında yeri olamaz. Eğer bu alışkanlıklardan kurtulmazsak uzmanların da söylediği gibi bizler öncelikle kendi yaşama hakkımıza ve kişisel benliğimize saygı göstermemiş olur; ardından da bütün bir milletin diğer dünya devletlerinin gözündeki itibarından, milli, dini ve insani değerlerimize kadar her şeyimizi kaybetmemize neden olabiliriz. Bu sebeple kendimiz, milletimiz ve geleceğimiz için daha bilinçli olmamız gerekmektedir.

12- İnatçılık Etmemek

Bir konunun aslını bilmeden, hatta araştırmaya bile tenezzül göstermeden kişinin kendi içinde kabullendiği şekliyle ona inanmak inatçılıktır. İnat ettiği konu hakkında o kimseyi bilgilendirmek isteyen herkesi de hiçe saymak inatçılığın vasıflarındandır. Bilmeden, körü körüne bazı şeylere saplanıp kalmak, meselenin aslını araştırmamak Müslümanlığa yakışmaz. Kur’an’da da bize pek çok ayetlerde bu vasfın bir şeytani vasıf olduğu³⁹⁰, kuru inatlarının ihtiraslarının kurbanı olanların cehenneme müstahak olduğu³⁹¹, inatçıların hüsrana uğrayacağı³⁹² anlatılmaktadır.

³⁸⁹ Güngör, s. 74–76

³⁹⁰ **Hac Sûresi (22) 3**; “İnsanlardan, bilgisi olmaksızın Allah hakkında tartışmaya giren ve her inatçı şeytana uyan birtakım kimseler vardır.”; **Nisa Sûresi (4) 117** “Onlar (müşrikler) O’nu bırakıp yalnızca bir takım dişilerden (dişi isimli tanrılardan) istiyorlar, ancak inatçı şeytandan dilekte bulunuyorlar.”

³⁹¹ **İbrahim Sûresi (14) 16** “Ardından da (o inatçı zorbaya) cehennem vardır; kendisine irinli su içirilecektir!”; **Kaf Sûresi (50) 24** “(İki meleğe şu emir verilir:) “Haydi ikiniz her inatçı kafiri, cehenneme atın!”

³⁹² **İbrahim Sûresi (14) 15** “(Peygamberler) fetih istediler (Allah da verdi). Her inatçı zorba da hüsrana uğradı.”

İnat; doğru ya da yanlış olduğuna bakılmaksızın verdiği bir karardan katiyen dönmek, onda ısrar etmek demektir. İnatçılık fazilet olan sebat ve metânet vasfının ifrat halidir. İnatçılığın kaynağı da taassup gibi, cehalet yani bilgisizliktir. İnatçı kimseler, verdikleri bir kararın yanlışlığını görseler bile, ondan dönmezler, hiç kimsenin müteâlâsını dinlemezler, dik başlılık ve cahilane bir cür'et gösterirler. İnatçı bir insanın hisleri de muhakemesi de yanlıştır, doğru ile yanlış ayırt edemez, kurtuluş sandığı yol derken onu felakete sürükler de o bunun farkında bile olmaz.³⁹³

Şairimiz Mehmet Akif, birlikte Fatih'e doğru yola çıkan iki kişinin aralarındaki konuşmaları konu edindiği 'İki Arkadaş Fatih Yolunda' adlı şiirinde arkadaşların konuşması sonunda camide vaaz verecek vaize gelir. Arkadaşlardan biri, vaizlerin milletin duygularını sömüren, milletin başına bela olan kimseler olduğunu söyleyince diğeri şunları söyler:

“— Seninle biz de, birâder, sabahleyin çıktık!
İnâda karşı ne yapsın da susmasın mantık?
'Sarıklıdır' diye hiç görmeden, bilâ-insâf,
Kibâr-ı ümmeti haksız değil mi istihfâf?”³⁹⁴

Arkadaşının inatçılığına veciz bir şekilde çıkışan kişinin diliyle Akif, daha dinlemeden, görmeden yargısız infaz yapılmasına engel olmak ister. Sadece 'sarıklıdır' deyip de dini duyguları sömüren bütün kimselerle bu vaizi de aynı kefeye koymayı adil bulmaz. Bu satırların hemen ardından da arkadaşına bir kere dinlemesini onun da hayran kalacağından emin olduğunu anlatır. Burada bazı kimselerin yanlış davranış ve tutumları nedeniyle bütün bir topluluğu, bir grubu kötülemez anlatılmakta; yine günümüze yansıyan işaretler sunulmaktadır. Demokratlık ve hoşgörü de bu prensiple hareket etmekle ölçülebilir. Her yanlış yapan nedeniyle topyekûn bir toplumu yargılamak adaletsizlik etmek olacaktır.

Kuru inadın esiri olmak insanlara hiç bir şey kazandırmaz. Sadece zarar verir. İnatçılık gelişmeye, yeniliğe ve öğrenmeye engel olur. Eğer insan her türlü yeni bilgiye —elbette ki belli prensipler dâhilinde— açık olan kimse hem kendisi hem de milletini

³⁹³ Dikmen, s. 193–194

³⁹⁴ Safahat, s. 205

geliştirir, diğer ülkelerin yanında söz sahibi yapar. Bizim konu edindiğimiz inatçılık da –Akif’in söylediği gibi- akılı mantığı susturacak şekilde olan ve insafsızca yargısız infaz yaptıran haksızlıktır. Daha önce de belirttiğimiz gibi ahlâkî ilkeler sayılırken zaman zaman fazilet olmayan mevzulara girilmesi, Safahat’ın bu reziletlere bakış açısını göstermek amacıyla. Zira ne Akif’in ne de bizim reziletleri ‘Ahlâk’ ilkeleri arasında aktarmak gibi bir niyetimiz yoktur.

B- AİLEVÎ AHLÂK

Toplumun temeli olan aile konusunda Safahat’tan tespit ettiklerimizi iki başlık altında topladık. Bunlar, ‘Ailenin önemi’ ve ‘Çocuğun Ailedeki Eğitimi’ başlıklarıdır. Aile yapısına büyük önem veren Akif, çeşitli vesilelerle bu kutsal yapının düzeni için yapılması gerekenleri saymış ve zamana meydan okuyan tespitler sunmuştur. Burada bu tespitlere yeri geldikçe işaret edilecek ve uygulama alanları gösterilmeye çalışılacaktır.

1- Ailenin Önemi

Toplumsal hayatın başlangıcı, en küçük örneği ailedir. Bilindiği gibi çocuğun maddi-manevi gelişiminde aile çok önemlidir. Aile, toplumun kültür değerlerini nesilden nesile aktaran önemli bir kurumdur. Ayrıca ailenin çocuğun sosyalleşmesinde de etkin bir rolü vardır. Özellikle okul öncesi dönemlerde çocuklar taklit yoluyla öğrenme eğilimindedirler. Taklit edeceği modeller yakın çevresindeki kişilerdir. “Çocuk, sosyal bir birey olmayı öğrenirken aynı zamanda en küçük ayrıntısına kadar kopya edeceği bir modele gereksinim duyar. Kişiliğin oluşumu için gerekli olan bu özdeşleştirme, aile içindeki yakın üyelerle gerçekleştirilebilir. Genellikle anne, baba, amca ya da dayı gibi aile içinden bir yetişkin olan bu üyenin bozuk bir kişilik yapısına sahip olması halinde, bu kötü davranış örneğinin çocuğa da yansıma olasılığı vardır.”³⁹⁵ Haluk Yavuzer suçlu çocuklar üzerindeki araştırmalarında suçlu çocukların %54’ünde birinci dereceden yakın akrabalarında hükümlü kimselere rastlandığını söylemektedir.³⁹⁶ Terbiye, anne-baba, okul ve çevrenin, çocuğun ruhsal hayatı üzerinde tesirinin olması demektir. Çocuk büyürken karşılaşacağı en büyük numune ebeveynidir.

³⁹⁵ Haluk Yavuzer, **Çocuk Psikolojisi**, 18. Basım, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1999, s. 135–136.

³⁹⁶ Ayrıntılı bilgi için bakınız: Haluk Yavuzer, **Psiko-sosyal Açıdan Çocuk Suçluluğu**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1981.

Büyürken ahlâk ve fazilet gören çocuk, terbiyeli ve ahlâkî ilkeleri benimsemiş bir birey olacaktır. Çocuklarına kötü örnek olan anne baba Hakk katında da mesul olacaktır. Çünkü çocuklar ebeveyne birer emanettir. Bu nedenle ebeveynler, çocuklarını ahlâkî davranışlarda bulunmak üzere eğitmeye ve onlar için iyi bir örnek teşkil etmeye mecburdurlar. Bu bir vazifedir.³⁹⁷

Son derece saf ve temiz olarak dünyaya gelen çocuğun şekillenmesinde ailenin rolünü Hz. Muhammed şu şekilde anlatmaktadır: “Her çocuk fitrat üzerine doğar... Çocuğu anne ve babası Yahudileştirir veya Hıristiyanlaştırır veya Mecusileştirir.”³⁹⁸ İmam-ı Gazali de bu konuda şöyle demektedir: “Çocuk ana babasının yanında bir emanettir. Onun her türlü şekil almaya hazır, temiz ve boş kalbi de adeta bir cevherdir. O her türlü nakışa müsait olduğu gibi, meylettirildiği her şeyi almaya da kabiliyetlidir. Eğer çocuk iyiliklere yöneltilirse, hayır üzere büyür, dünya ve ahirette mesut olur.”³⁹⁹

Milli şairimiz Mehmet Akif Ersoy Safahat’ının birinci kitabındaki Mahalle Kahvesi şiirinde öz, bir o kadar da derin bir şekilde ahlâkî gelişim açısından en başta söz sahibi olan aile konusunu ele almıştır. Şiirde kahvehanelerin milletimizin sosyal hayatına etkileri, insanları miskinliğe, tembelliğe itişi, buralarda vakit kaybetmenin nelere mal olacağı anlatılmış; kahvehanelerdeki kişilere -O’nun deyişiyle- ‘ölmeden mezara girmiş gibi olanlara’ aile hayatları ve bu hayatın güzellikleri, insan için en huzurlu ortamın aile hayatı olduğu hatırlatılmıştır. Ailenin cennet köşkü olabileceği, zevklerin en güzelinin yine ailede yaşanabileceği, eşlerin birbirleri için ruh yoldaşı, can yoldaşı olduğu, aile büyüklerinin teselli verici rolü hatırlatılmıştır.

“ ‘Hayat-ı âile’ isminde bir ma’işet var;
Saadet ancak odur... Dense hangimiz anlar?
Hayat-ı âile dünyada en safalı hayat,
Fakat o âlemi bizler tanır mıyız? Heyhat!
Sabahleyin dolaşıp bir kazanca hizmetle;
Evinde akşam otursan kemâl-i izzetle;

³⁹⁷ Büyükkörükçü, s. 10

³⁹⁸ Canan, **Kütüb-i Sitte**, C. 1, 48. Hadis, s:164–165.

³⁹⁹ Gazzâli, **İhya-u Ulumid-Din**, İstanbul, 1321, II,72. Aktaran: M. Emin AY, **Ailede ve Okulda İdeal Din Eğitimi**, 3. Basım, İstanbul: Bilge Yayıncılık, Ekim 2000, s. 13.

Karın, çocukların, annen, baban, kimin varsa,
Dolaşsalar; seni kat kat bu hâleler sarsa,
Sarayı cenneti yurdunda görsen olmaz mı?
İçinde his taşıyan kalb için bu zevk az mı?
Karın nedime-i ruhun; çocukların ruhun
Anan, baban birer âguş-i ilticâ-yı masûn.
Sıkıldın öyle mi? Lakin, biraz alışsan eğer
Feza kadar sana vâsi' gelir bu dar çember.
Ne var şu kahvede bilmem ki sığmıyorsun eve?
Gelin de bir bakalım... Buyurun işte bir kahve:"⁴⁰⁰

Bu bölümden hemen sonra Akif ailesinden koparak kahvede vakit geçirenlere kahvenin fiziki yapısını ve ruhi tesirini anlatır. Bir burada sadece aile ile ilgili kısmını aldık. Fiziki yapının ve manevi ortamın anlatılmasından sonra bu kötü mekânda vakit geçirenleri Akif, kırlangıçların dilinden kınar:

“Tavanın pervazı altındaki toprak yuvadan,
Bakıyor bunlara, yan yan, iki çift ince nazar;
“Ya sizin bir yuvanız yok mu?” diyor anlaşılan,
Dişi erkek çalışan yavrulu kırlangıçlar...”⁴⁰¹

Geçirdiği sıkıntılı günlerden sonra harab olan memleketin tamirinin zor da olsa azim, gayret ve çalışmayla mümkün olabileceği; ancak aile müessesesinin düşmesi durumunda bize yardım edecek hiçbir şeyin bulunamayacağı; aile yapımızı değiştirmek isteyenlerin sonunda mutlaka pişman olacağı da Safahat'ın 3. kitabı olan “Hakkın Sesleri” nde anlatılmaktadır. Aile yapımızın bizim kendimize has değerlerimizin temeli olduğu vurgulanan şiirde, bu yapının değiştirilmesinin Akif'in kendi ifadesiyle rezil bir devrim olmaktan öte geçemeyeceği belirtilmektedir. Mehmet Akif, milletleri millet yapan değerleri gençlere aktaracak birinci kurum olan ailenin batının tesiriyle bozulmasından endişe etmekte ve şöyle söylemektedir:

⁴⁰⁰ Safahat, s. 102–103

⁴⁰¹ Safahat, s. 109

“Biz ki her mevcudu yıktık gayesiz bir fikirle;
Yıkmadık bir şey bıraktık... Sade bir şey: Aile.
Hangi bir bünyânı mahvettik de ıslah eyledik?
İşte viran memleket! Her yer delik, her yer deşik!
Bunların tamiri kabil... Olsa ciddiyet, sebat;
Lakin Allah etmesin, bir düşse şayet ailât,
En kavi kollarla hatta kalkamaz imkanı yok.
Kim ki, kalkar der, onun hayvan kadar iz’ânı yok!
“Âili bir inkılâb olsun!” diyen me’yûs olur;
Başka hiçbir şey kazanmaz, sade bir... olur! *
Çünkü “çıplak” inkılâbatın rezalettir sonu...
Ey deni kundakçılar, biz sizde çok gördük onu!”⁴⁰²

Aile kurumunun sağlam temeller üzerine kurulması, toplumun daha huzurlu ve mutlu olmasını sağlayacaktır. Kişinin şahsiyetinin oluşmasında en uzun ve etkili dönem aile içerisinde geçmektedir. İslâm dini aile kurmayı teşvik etmiş⁴⁰³, huzurun ailede bulunacağını belirtmiştir.⁴⁰⁴ Aile mutluluğu eşler arasındaki muhabbet ve birbirlerine gösterdikleri değer ile ölçülebilir.⁴⁰⁵ Ailede eşler arasındaki ilişki çocuklara karşı takınılan tavır da etkiler. Eşiyle anlaşamayan mutsuz bir anne, tüm sevgisini çocuğuna verebileceği gibi, tam tersine saldırgan bir tutum da sergileyebilir. Aile içindeki duygusal etkileşimden doğrudan doğruya etkilenen çocuk, sadece duygusal olarak değil, aynı zamanda fizyolojik, zihinsel ve sosyal gelişimi de olumsuz yönde etkilenmektedir.⁴⁰⁶ İşte çocuk ve toplum için bu kadar önemli olan ailenin korunması için her türlü tedbirin alınması gerekmektedir. Mehmet Akif, ailenin yıkılmaması için herkesin elinden geleni yapması gerektiğini şöyle anlatır:

“— Bana bak: Hiçbir imam böyle rezâlet yazamaz.

— Ay, rezâlet de diyor sünnete!

* Şiirin bütün neşirlerinde yeri boş bırakılan bu kelime (**deyyus**) kelimesidir. (**Safahat**, 1 nolu dipnot, s. 194)

⁴⁰² **Safahat**, s. 194

⁴⁰³ **Nur Sûresi** (24) 32 “Aranızdaki bekarları... evlendirin. Eğer bunlar fakir iseler, Allah kendi lütfu ile onları zenginleştirir.”

⁴⁰⁴ **Rûm Sûresi** (30) 21 “Kaynaşmanız için size kendi (cinsi)nizden eşler yaratıp aranızda sevgi ve merhamet peyda etmesi de O'nun (varlığının) delillerindendir. Doğrusu bunda, iyi düşünen bir kavim için ibretler vardır.

⁴⁰⁵ Abdurrahman Dodurgalı, **Ailede Çocuğun Din Eğitimi**, 2. baskı, İstanbul: İFAV Yayınları, 1998, s. 77–78

⁴⁰⁶ Yavuzer, **Çocuk Psikolojisi**, s. 140–145

— Sünnet mi?

— Ya ne?

— Öyle şey yok...

— Ne demek!

— Dinle, be hey dîvâne:

Öyle sünnet denemez, her zaman, evlenmek için;

Vakt olur, sünneti geç, vâcib olur erkek için;

Vakt olur, sünnet olur...

— Söylediğim çıktı, tamam!

— Vakt olur, bir de bakarsın ki, olur böyle: Haram.

Ne tuhaf!

— Sen de tuhaflık, kısa kes da'vâyı.

Çoluğun var, çocuğun var, haremin nâmuslu;

Yaşın altmış beşi bulmuş, otur artık uslu.

Neren eksik, be adam, böyle ne var çıldırarak?

Karı derdiyle yıkılmaz bu kadar yıllık ocak.

— O nasıl söz? Ben ocak yıkmaya evlenmiyorum.

— Hiç o seksen kapı gezmiş, o kaşarlanmış Rum,

Sofracıyken seni koymuş da bu cânım kılığa,

Hanımım derse, dökülmez mi ki fındıkçılığa?

Karı kıvrak, paşa hazretleri, şallak mallak;

Biri hakkıyla edepsiz, biri şartınca salak;

Evelallah döneceksin çabucak maskaraya;

Vuracaksın iki üç dalgada baştan karaya!

Artık evler gidiyor cilveyi kırdıkça madam...

Oynasın kumda çocuklar!

— Ne vazîfen be adam?

Avukattan da beter, ay ne kadar herze-vekil!

— Defol ordan!

— Haydi yaz kâğdı mı!

— Yazmam be, çekil!

— Yazacaksın!

— Yıkıl ordan, sana yok ilmühaber;

Meğer emretmeli rü'yâma girip Peygamber.

— Yazma sittin sene, pampin, yap elinden geleni;

Yedi gün sonra duyarsın: Hanım olmuş Eleni!”⁴⁰⁷

Köse İmam'ın komşularından biri imama gelerek karısından boşandığını bildirmek için bir ilmühaber yazdırmak ister. Ancak imam meselenin iç yüzünü bilmektedir. Eşinden boşanmak isteyen adam oldukça yaşlıdır. Karısı da evine bağlı, çocuklarıyla ilgilenen zavallı biridir. Yaşlı adam, yanlarında çalışan bir genç kadınla evlenmek istemekte bu nedenle de çocuklarını bile gözü görmeden boşanmayı düşünmektedir. İmam, adama karşı çıkar ve hiçbir imamın bu ilmühaberini yazmayacağını söyler. Yaşlı adamın yaptığıının da büyük bir rezalet olduğunu belirtir. Ancak adam kendince bir savunma geliştirmiştir. Zira kendisine sorulsa yaptığıında bir beis yoktur ve sünnet işlemektedir. Köse İmam yaşlı komşusuna yaptığıının sünnetle ilgisi olmadığını, evlenmenin hangi durumlarda hangi hükümlere bağlanacağını açıklar. Sonunda da komşusunun yaptığıının haram olduğunu söyler. Ardından ailesinin güzelliklerini ve çoluk çocuğunu hatırlatır. ‘Başka biriyle evlenmek için ocak yıkılmaz’ der. Evlenmek istediği kadının da ne kadar işveli olduğunu, ihtiyar adamın aklını başından aldığıını, sonunda kendisinin acı çekeceğini bir bir anlatır. Sinirlenen yaşlı komşu, imama işine bakmasını sert bir şekilde söyler ve hemen ilmühaberini ister. Köse İmam da kesinlikle böyle bir şey yazmayacağını söyleyince, komşusu başka bir imama boşanma ilmühaberini yazdıracağını ve Eleni ile evleneceğini söyleyerek hocaya nispet yaparak gider. Şiirin bundan sonraki kısmında yaşlı adamın evlendiğini, evlendiği kadının adamın bütün mal varlığını kendi üzerine geçirmek istediğini duyan Hocasâde ile Köse İmam eski eşin ve zavallı çocukların mağdur olmaması için hâkime müracaat etmeye karar verirler.

Akif burada ailenin ne kadar kutsal olduğunu ve küçük sebeplerden, aşırı şehvi hislerden yıkılmaması gerektiğini, çocukların ortada ziyan olmamasını anlatmaktadır. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, çocukların şahsiyet gelişiminin en mühim kısmı ailede gerçekleşir. Bu nedenle Akif'in de söyledikleri kulağımıza küpe olmalı,

⁴⁰⁷ Safahat, s. 329–330

bizlere emanet edilen çocuklarımızı unutmamalıyız. Kişisel bencillikler ve ihtiraslar yüzünden kutsal sayılan bu kurum boşa harcanılmamalıdır.

2- Çocuğun Ailedeki Eğitimi

Çocukların, fazilet olarak kabul edilen ahlâkî ilkeler üzerine terbiye alması ve ruhlarını besleyecek ailelerin kurulması her Müslüman ferdin kaçınılmaz bir görevidir. Aile ortamının nezihliği, kurulacak dostlukların tespiti çocukların gelişimini yakından etkileyecektir. Çocuk üstün ahlâkî değerleri ve doğru alışkanlıkları öncelikle ailesinden ve yakın çevresinden edinecektir. Bu nedenle konuya titiz bir yaklaşım gösterilmelidir.⁴⁰⁸

Çocuğa karşı yanlış bir tutum onun kendine olan güvenini, insanlarla olan ilişkilerini, fiziki ve ruhi gelişimini etkileyecektir. Kardeşler arasında ayırım yapılmamasıyla ilgili olarak Akif, Safahat’ında şunları söyler:

“Ferîde kaldı bebedsiz, Cemîle’ninki fakat,
Güzel güzel duruyor; olmuyor ne kör, ne sakat.
Günün birinde beraberce oynuyorlarken,
Alıp Ferîde hazin bir niyâz tavrı hemen,
— Bebeğni ver, acıcık oynayım, kuzum abla...
Demez mi? Kız ne diyor?.. Gâlibâ: ‘Înâyet ola!’
— Verir miyim sana ben hiç bebeğmi, yağma mı var?
— Hasislik etme kızım, ver...
— Alırsa sonra kırar.
— Nasıl kırar a canım? Etme oynasın, veriver.
— Olur mu beybaba?
— Elbette olur.
— Kırarsa eğer?
— Yarın sabah sana ben başka bir bebek alırım.

Bizim müdâhaleden sonra, ‘Oyna al bakalım!..’

⁴⁰⁸ Enes Ahmed, *Manevî Gelişimin Önündeki Engeller*, Mehmet Ali Kara (terc), 1. baskı, İstanbul: İlke Yayıncılık, Aralık 2002, s. 53-54

Deyip Ferîde'ye kerhen uzattı kız bebeği.
Ferîde'nin yüzü gülmüştü, baktım, iyden iyi.
Sevindi, oynadı, lâkin bu müsteâr kısa sürûr,
Süreksiz oldu...

— Ver artık!

— Acık daha, ne olur!..

— Bakındı beybaba?

— Kız, ver de sonradan yine al,
Mal olmaz insana, âdet değil, emânet mal.

Tekerrür etti birazdan şu yolda aynı niyâz:

— Bebeğni ver yine olmaz mı? Oynayım.

— Olmaz!..

Ben iltimâsı dirîğ etmedim ikinci sefer.

— Çok oldu beybaba, ya! Sonra her zaman ister!

— Demin de aldı, hemen verdi, içlenir, yapma!

Sen ablasın ne kadar olsa...

— Başka vermem ama,

Çabuk verirsen eğer al da oyna kız, haydi...

Ferîde'nin bu sefer keyfi pek yolundaydı.

Epeyce dandiniler yaptı, hayli hoplattı;

Bebek kolunda, hasırlarda bir zaman yattı.

Fakat ne çâre! Gelip çattı vakt-i istirdâd,

Kızın nazarları beyhûde etti istimdâd.

Cemîle istedi ısrâr edip emânetini,

Çocuk da verdi, fakat görmeliydi hiddetini!

Büyük kızın eziyordu gurûr-i ma'sûmu,

Bebek elinde gezerken, şu tıfl-ı mahrûmu.

Ağır gelir ona elbette karşıdan bakmak.

Sokuldu bak yine, hiç şüphe yok ki: Yalvaracak,

'Bebeğni ver' diye, lâkin ben eylemem ibrâm.

Hayır, değil bu edâ, bir edâ-yı istirhâm:
'Bebeğmi ver!' demesin mi üçüncüsünde kıza?
Meğer hukuk da bilirmiş bakın şu saygısıza!..."⁴⁰⁹

Akif'in güzel bir manzumeyle anlattığı olay, günümüzde de uygulanması gereken bir tedbiri hatırlatmaktadır. Çocuklar arasında kız-erkek, büyük-küçük ya da başarılı-başarısız gibi ayrımlar yapmak çocuğun ailesine karşı olan samimiyetini bozar. Akif'in iki kızına da aldığı bebeklerle ilgili olarak anlattığı olay şöyle gerçekleşir. Küçük kardeş kendi bebeğini kırar ve ablasının bebeğiyle oynamak ister. Abla önce razı olmaz, ama babasının da rica etmesi üzerine kardeşiyle oyuncağını paylaşır. Bebeği alan küçük kardeş doğal olarak çok sevinir. Yalnız abla olsa da diğer çocuk da küçüktür ve bebeğini bir süre sonra geri ister. Küçük kız istemeye istemeye bebeği vermek zorunda kalır. Tabi yine babasının 'ver!' demesiyle verir. Bu arada baba, küçük kıza emanet olan şeyin emanet alana ait olmayacağını bu sebeple de geri vermesi gerektiğini anlatır. Bir süre sonra küçük kız ablasından bebeği yine ister. Abla vermek istemez. Ancak baba ablaya, kardeşiyle paylaşması gerektiğini, nasıl olsa geri vereceğini anlatır, küçük abla da bebeği yine verir. Ablanın asıl vermek istememe nedeni, öncelikle kardeşinin bebeğine zarar vermesinden çekinmesi, sonra da her zaman yani sürekli olarak oyuncağını isteyecek olmasından korkmasıdır. Zaman geçer, küçük kız uzun süre bebekle oynar. Elbette ki bebeğin geri isteneceği vakit gelir. Bebeği isteyen ablaya hiddetle oyuncağı veren küçük kız çok sinirlenmiştir. Bir müddet sonra tekrar ablasının yanına gelir. Baba yine ablasının oyuncağını isteyecek zanneder ama küçük kız herkesi şaşırtan bir şey der: 'Bebeğimi ver!'. Akif olayın bundan sonraki kısmını anlatmaz. Ancak son mısradan küçük kızın tarafında olmadığını, yani ablasına bebeği vermesi için bir teklifte bulunmadığını düşünüyoruz. Çünkü Akif, küçük kız için "saygısız" benzetmesini yapmıştır. Buradan ebeveynlerin, çocukları arasında ayırım yapmadan herkesin haklarına saygılı olunması gerektiği fikrini evlatlarına vermeleri gerektiğidir. Daha önce de belirttiğimiz gibi yapılacak ayrımlar ve kayırmalar çocuklar üzerinde olumsuz etkiler bırakacaktır.

⁴⁰⁹ Safahat, s. 133-134

Çocukları da birer birey olarak görmek, onların da fikirlerini ve duygularını önemsemek hem aile içi ilişkilerin düzenini sağlayacak, hem de topluma sağlıklı bireyler kazandıracaktır. Akif'in bu konuda iki örneği vardır. Bunlardan ilki Küfe şiirinde babasını kaybeden çocukla yaptığı konuşma, diğeri de Köse İmam'ın oğlu Âsım'dan yana olan endişeleri üzerine Hocaîade'nin Âsım'la yaptığı görüşmedir.

Küfe şiirinde babasını kaybeden çocuğa yoldan geçen birinin ağzıyla Akif şunları söyler:

“ — Hasan dinle.

Zararlı sen çıkacaksın bütün bu hiddetle.

Benim de yandı içim anlayınca derdini...

Fakat, baban sana ısmarlayıp da gitti sizi,

O, bunca yıl çalışıp alınının teriyle seni

Nasıl büyüttü? Bugün, sen de kendi kardeşini,

Yetim bırakmayarak besleyip büyütmelisin.

— Küfeyle öyle mi?

— Hay hay! Neden bu söz lâkin?

Kuzum, ayıp mı çalışmak, günah mı yük taşımak?

Ayıp: Dilencilik, işlerken el, yürürken ayak.

— Ne doğru söyledi! Öp oğlum amcanın elini...”⁴¹⁰

Babasını kaybeden Hasan'a Akif, kendini toplamasını zira annesinin ve küçük kardeşinin O'na ihtiyacı olduğunu söyler. Çocuğun duygularını hiçe saymadığını ve kendisini anladığını anlatan Akif, modern psikolojinin de kabul ettiği çocukların duygularını ve düşüncelerini benimsemek gerektiğini hatırlatmaktadır. Çocuğu üzen, geçim sıkıntısının nasıl halledilebileceğine de bir çözüm önerisi sunan Akif, çocuğun hamallık yapmaktan utandığını da anlayınca çalışmanın ne kadar ulvi bir durum olduğunu açıklar. Yani çocuğa bir şeyi 'yap!' ya da 'yapma!' derken sebeplerini de açıklamak gerektiğine işaret eder. Sonunda çocuğun da ikna olması onların tabiatını ne kadar saf olduğunu ve sadece anlaşılacak istediklerini göstermek istediklerinde hırçınlaştıklarını vurgulamaktadır.

⁴¹⁰ Safahat, s. 21

Âsım kitabında da şairimiz, babasının endişeleri üzerine Köse İmam'ın oğlu Âsım'la konuşan Hocaîade'nin sözlerine değinir:

“— Şimdi Âsım, edebiyâtı bırak, bir tarafa;
Daha ciddî işimiz var, geçelim başka lâfa.
Gâlibâ söylediğim yoktu? Evet hiç yoktu:
Mısır'ın en muhteşem üstâdı Muhammed Abdu,
Konuşurken neye dâirse Cemâleddin'le;
Der ki tilmîzine Afganlı:

‘Muhammed, dinle!

İnkılâb istiyorum, başka değil, hem çabucak.
Öne bizler düşüp İslâm'ı da kaldırmazsak,
Nazariyyât ile bir şeyler olur zannetme...
O berâhîni de artık yetişir dinletme!
Çünkü muhtâc-ı tezâhür değil isti'dâdın...'
— ‘Şüphe yok, hakk-ı semûhîleri var Üstâdın...
Gidelim bir yere, hattâ şu bizim Sûdan'a;
Yeni bir medrese te'sîs edelim urbâna.
Daha üç beş de fazîletli mücâhid bulalım.
Nesli tehzîb ile, i'lâ ile meşgûl olalım.
Çıkarıp gönderelim, hâsılı, Şeyhim, yer yer,
Oradan âlem-i İslâm'a Cemâleddin'ler.’
— ‘Bu, fakat, yirmi yıl ister ki kolay görmüyorum...
Yirmi günlük işe bak sen!’

— ‘Kulunuz ma'zûrum.’

Kıssadan hisse çıkarsak mı, ne dersin Âsım!
Anlıyorsun ya, zarar yok, daha iy'anlaşalım:
İnkılâb istiyorum be de, fakat, Abdu gibi...
Yoksa, ellerde kör âlet efeler tertîbi,
Bâbîâlî'leri basmak, adam asmakla değil.
Çek bu işten bütün ihvânını, kendin de çekil.

Gezmeysin ortada, oğlum, sokulun bir sapaya,
Varsa imkânı, yarın avdet edin Avrupa'ya.

— Amca Bey!

— Nâfile Âsım, seni hiç dinlemeyiz...

Çünkü sen bir kişisin, biz bakalım öyle miyiz?
Ben... baban... sonra Melek... Tutturamazsın ne desen...
Hadi tahsîlini ikmâle tez elden, hadi sen!
Çünkü milletlerin ikbâli için, evlâdım.
Ma'rifet, bir de fazîlet... İki kudret lâzım.
Ma'rifet, ilkin, ahâliye sa'âdet verecek
Bütün esbâbı taşır; sonra fazîlet gelerek,
O birikmiş duran esbâbı alır, memleketin
Hayr-ı i'lâsına tahsîs ile sarf etmek için.
Ma'rifet kudreti olmazsa bir ümmette eğer,
Tek fazîletle teâlî edemez, za'fa düşer.
İbtidâîliğe mahsûs olan âvâre sükûn,
Çöker a'sâbına. Artık o da bundan memnûn!
Ma'rifet, farz edelim, var da, fazîlet mefkud...
Bir felâket ki cemâ'atler için, nâ-mahdûd.
Beşerin rûhunu temsîm edecek karha budur;
Ne musîbettir o: Tâunlara rahmet okutur!
Bizler edvâr-ı fazîletleri cidden parlak,
Bir büyük milletin evlâdıyız, oğlum, ancak,
O fazîlet son üç asrın yürüyen ilmiyle,
Birleşip gitmedi; battıkça da ümmet cehle,
Bünyevî kudreti günden güne meflûc olarak,
Bir düşüş düştü ki: Davransa da, sarsak sarsak.
Garb'ın emriyle yatıp kalkmaya artık mahkûm;
Çünkü hâkim yaşatan şevket-i fenden mahrûm.
Biz, evet, hasmımızın kudret-i irfânından,
Bînasîbiz de o yüzden bu şerefsiz hüsrân.

Sonra, a'sâra süren haybeti çekmekle, bugün,
O fazîlet bile hissiz, hareketsiz, ölgün.
Şimdi, Âsım, bana müfrit de, ne istersen de,
Ma'rifetten de cüdâ Şark o fazîletten de.
Lâkin ister misin, oğlum, mütesellî olmak:
İctimâî bütün âmillere, kudretlere bak.
Bunların her birinin kuvveti, mâzîye inen,
Kökü mikdârı olur; çünkü bu âmillerden,
En derin köklüsü en sağlamı, en hâkimidir.
Şimdi, sen bizdeki kudretleri eşsen bir bir,
Göreceksin ki: Bu millette fazîlet en uzun,
En derin köklere yaslanmada; hem sonra onun,
Bir mübârek suyu var, hiç kurumaz: Dîn-i mübîn.
Hâdisât etmesin oğlum, seni aslâ bedbîn...
İki üç balta ayırmaz bizi mâzîmizden.
Ağacın kökleri mâdem ki derindir cidden,
Dalı kopmuş, ne olur? Gövdesi gitmiş ne zarar?
O, bakarsın, yine üstündeki edvârı yarar,
Yükselir, fışkırıp, âfâk-ı perîşânımıza;
Yine bin vâha serer kavrulan îmânımıza.
Vâkıâ ortada yüzlerce mesâvî yüzüyor;
Sen bu kâbûsu bütün şerre değil, hayra da yor.
Çünkü yoktur birinin kalb-i cemâ'atte yeri;
Arasan: Hepsi beş on maskara ferdin hüneri!
Bu cihetten, hani, hiç yılmasın, oğlum, gözünüz;
Sâde Garb'ın, yalnız ilmine dönsün yüzünüz.
O çocuklarla beraber, gece gündüz, didinin;
Giden üç yüz senelik ilmi sık elden edinin.
Fen diyârında sızan nâ-mitenâhî pınarı,
Hem için, hem getirin yurda o nâfi' suları.
Aynı menba'ları ihyâ için artık burada,
Kafanız işlesin, oğlum, kanal olsun arada.

Sen geçenlerde demiştin ki:

‘Yazık hâlâ biz,

Dünkü ilmin bile bîgânesiyiz, câhiliyiz.

İşte fikdâmı bu ihmâl edilen ma’rifetin,

Nesli bir acze düşürmüş ki, bugün, memleketin,

Bir yığın kuvveti var, hem ne tabî’î de, henüz,

Biz o kuvvetlere eller gibi hâkim değiliz!

Yarının ilmi nedir, hâlbuki? Gâyet müdhiş:

‘Maddenin kudret-i zerriyesi’ uğraştığı iş.

O yaman kudrete hâkim olabilsem diyerek,

Sarf edip durmada birçok kafa binlerce emek.

Onu bir buldu mu, artık bu zemin: Başka zemin.

Çünkü bir damla kömürden edecekler te’min,

Öyle milyonla değil; nâ-mütenâhî kudret!...’

İbret al kendi sözünden, aman oğlum, gayret!

Bir yılın var daha zannımca?

— Evet.

— Bak, ne kolay!

Lâkin ihvân-ı kirâmın?

— Çocuğunun altışar ay.

— Hep giderler ya, beraberce?

— Giderler, ma’lûm.

— Hepsinin mesleği sağlam mı?

— Evet, müsbet ulûm.

— İnkılâbın yolu mâdem ki bu yoldur yalnız,

‘Nerdesin hey gidi Berlin?’ diyerek yollanınız.

Altı ay, bir sene gayret size eğlence demek...

Siz ki yıllarca neler çekmediniz, hem gülerek!

Hani, bir ömre bedeldir şu geçen her gününüz;

Bir gün evvel gidiniz, bir saat evvel dönünüz.

Şark’ın âgûşu açıktır o zaman işte size;

O zaman varmanın imkânı olur gâyenize;
O zaman dinlerim artık seni, Âsım, bol bol...
— Yarın akşam gideriz.

— Öyle mi? Berhudâr ol.”⁴¹¹

Âsım, gördüğü haksızlıklar ve zulümlerle kendi yöntemleriyle karşı çıkan bir gençtir. Babası Köse İmam da oğlunun bu kendi başına adaleti sağlamaya çalışmasından ve eğitimini bırakmasından son derece endişe duymaktadır. Bu nedenle arkadaşı Hocaîade'ye konuyu açar ve oğluyla konuşmasını ister. Hocaîade Âsım'ı yakından tanımakta ve onu sevmektedir. Babasının endişelerine hiç girmeden, olaylara Âsım'ın düşünce tarzıyla, Âsım gibi bakarak bazı örnekler sunar. Bunlardan onay alınca da Hocaîade taşı gediğine koyar. Yapmak istediği ne varsa önce yarım kalan tahsilini tamamladıktan ve tamamen kalifiye eleman olarak yetiştikten sonra yapması gerektiğini, bu sayede de sözünün daha geçerli ve dinlenilir olacağını belirtir. Âsım nasihat gibi değil de fikir alışverişi gibi olan bu konuşmadan oldukça etkilenir ve eğitimini tamamlamak üzere okuluna döneceğini söyler. Hatta kendisi gibi olan arkadaşlarını da ikna edeceğini belirtir. Gençlerle konuşulurken nasıl bir yol izlenmesi gerektiğini anlatan şairimiz, hâlâ genel geçerliliği olan bir yöntem sunmaktadır. Karşıdaki kişinin anlayacağı şekilde ve onun da fikirlerinin önemsendiğini hissettirerek konuşulursa ne kadar etkili olacağını gösteren Mehmet Akif, ebeveynlerin ve eğitimcilerin yararlanabileceği bir ilkeye işaret temektedir.

Yukarıdaki şiiri açıklarken bir ebeveynin evladı için birinden yardım istemesine şahit olduk. Zaman zaman çocuklarla sorun yaşanması doğaldır. Bu sorunların büyüklüğüne göre, çözümünün de zor olduğu durumlar tabii ki olağandır. Mühim olan bu gibi durumlarda nasıl hareket edilmesi gerektiğinin bilinmesidir. Akif, Hocaîade'den Köse İmam'ın yardım istemesini şöyle anlatıyor:

“— Âsım'ın hâli fenâ: Pek mütehevvir, ama, pek!
Ne nasîhatten alır şey, ne azar dinleyecek.
— Atak oğlandır esâsen... Demek azdırdı işi...
— Bilmem azdırdı mı, lâkin hoş gitmez gidişi.”⁴¹²

⁴¹¹ Safahat, s. 402-405

Aynı konuda bir başka yerde geçen sözleri de şunlardır:

“— Söyle, pek kanlı oyundur, yanılıp oynamasın.
— Beni hiç saydığı yok nâfile... Bir sen varsın,
Bir de hemşîresi var zabtedecek şimdi onu.
Aman oğlum, bana terk etmeyiniz mecnûnu.”⁴¹³

Köse İmam burada kendine göre çocuğuna yardımcı olabilecek birinden, arkadaşından yardım ister. Meselenin ciddiyetini ve endişesini arkadaşına anlatır. Yardım ister. Meselenin günümüze bakan kısmı oldukça manidardır. Zira günümüzde bile yeni yeni anlaşılmaya başlanan, eğitim konusunda, ilişkilerin düzeltilmesi noktasında ya da davranış bozuklukları nedeniyle... vb uzman kişilerden yardım ve destek alma bilinci, Akif tarafından yıllar önce tespit edilip milletimize bir aspirin gibi sunulmuştur. Akif’in ne kadar ileri görüşlü olduğunu da yine bu tespitinden anlayabiliriz.

Akif’in ebeveynin çocuğun gözündeki itibarının da korunması gerektiğine dair söyledikleri yine Köse İmam’ın oğlu Âsım’la ilgili şu mısralarda geçmektedir:

“— Efelik, çok güzel amma, sonu çıkmaz bu yolun;
Etme, oğlum, şuna bir parça nasîhatte bulun.
Çünkü ben korkuyorum, söylemiş olsma tekrar,
Yüzgöz olduk, edecek mes’ele isyanda karar.”⁴¹⁴

Âsım konusunu Hocazâde’ye açan Köse İmam neden bu olayı kendisinin halletmediğini ve arkadaşından yardım istediğini de yukarıdaki mısralarda açıklamıştır. Baba, bu konuyu daha önce oğluyla konuştuğu için, tekrar tekrar aynı şeyleri dile getirip hem oğluyla arasının bozulmasını istememesi hem de söylediklerinin tesirsiz kalmasından endişe etmesinden dolayı Hocazâde’den yardım ister. Yine yerinde ve oldukça taze bir ipucu gördüğümüz bu mısralarda Akif, çocukların bazı kimselerin sözlerine daha çok itibar ettikleri ve söylenen sözlerin etkisinin azalmaması için alınacak tedbir olarak bir başka kişi ya da uzmanı araya koymak gerektiğini belirtmiştir.

⁴¹² Safahat, s. 388

⁴¹³ Safahat, s. 397

⁴¹⁴ Safahat, s. 390

Düzen ve nizam anlamlarına gelebilecek olan disiplin anlayışı çoğu zaman yanlış yorumlanmış bir kavramdır. Zorla, kaba kuvvetle, korkutarak yapılacak eğitimle çocuğa bir şey kazandırılmaz. Yıllarca yanlış olarak yorumlanan Hz. Muhammed'in "Çocuklarınıza yedi yaşındayken namaz kılmayı söyleyiniz, on yaşına bastıkları halde hâlâ kılmazlarsa kendilerini *zorlayınız*"⁴¹⁵ hadisi aslında namaz kılmayan çocukların dövülmesini söylememektedir. Hadiste geçen 'Darabe' fiili 'ale' harf-i ceri ile kullanıldığında dövme, darb etme anlamlarında değil; "alıştırmak, eğitim yaptırmak"⁴¹⁶ anlamında kullanılmaktadır. Bu nedenle 'dayak cennetten çıkmıştır' –ki çok güzel bir şey olsaydı orada kalırdı(!)- 'peygamber bile dövmeye izin vermiştir' gibi kendimizi rahatlatarak durumların mantıki izahı olamaz.

Modern disiplin anlayışında dayağın yeri yoktur. Daha çok yapıcı davranılarak, olumlu yanlara dikkat çekilir ve ön plana çıkartılır; yapamadıkları değil, yaptıkları göz önünde bulundurulur. Ayrıca hukuk mütehassıslarına göre, şiddetli bedenî cezalar suç, suçluluk oranını azaltmaz. Aksine ters tepki yapar.⁴¹⁷ Mehmet Akif de Hocasâde'nin diliyle dayağın eğitimde bir işe yaramadığını şöyle anlatır:

"Barıştık, yüzün gülsün artık, İmam.

— Hele dur, öfkemi tekmilleyeyim...

— Tekmille!

Zâten eksik bir o kalmıştı: Hudâyî sille.

— Sanki dövsem ne yaparsın? Hocayız biz, döveriz...

Gül biter aşk ile vurduk mu...

— İmandım, câiz.

— Pek cılız çıktı bu 'câiz', demek îmânın yok?

— Dayak, 'Âmentü'ye girdiyse, benim karnım tok.

Gül değil, kıl bile bitmez sopa altında!

— Hele!

— Öyle olsaydı şu karşındaki yalçın kelle,

⁴¹⁵ Kandemir ve diğerleri, *Riyâzü's-Salihîn*, II, 303. hadis, s. 388

⁴¹⁶ Serdar Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük*, İstanbul: Dağarcık Yayınları, Aralık 1995, s. 262

⁴¹⁷ M. Faruk Bayraktar, "Eğitimde Disiplin, Cezâ ve Dayak Üzerine", *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, İstanbul: ETAM A.Ş., 1. sayı, 1994, s. 100–101

Fark olunmazdı Kızanlık'taki güllüklerde!”⁴¹⁸

Hocazâde'nin evine onunla halleşip dertleşmek için ziyarete giden Köse İmam Hocazâde'ye kendisini ziyaret gelmediği için kızar. Arkadaşının gönlünü alan Hocazâde barışıklarını söyler. Köse İmam öfkesinin geçmesi için Hocazâde'yi döveceğini ve 'Hocanın vurduğu yerde gül biter' sözünü söyleyince Hocazâde konunun kapanması için isteksizce inandığını belirtir. Ancak pek de kendi söylediklerine inanmadığını gördüğü Hocazâde'ye Köse İmam yine iğneleyici konuşur. Bu kez Köse İmam kel başını göstererek "Hocanın vurduğu yerde gül değil, kıl bile bitmez, eğer hocanın vurduğu yerde gül bitseydi gördüğün şu kelle gül bahçesine dönerdi" der. Akif, Hocazâde'nin ağzıyla dayağın, kaba kuvvetin eğitimde hiçbir işe yaramadığını, yıllar önce göstermiştir.

Eğitim konusunda son olarak ele alacağımız konu "Âmin Alayı" denilen şirin bir törendir. Akif, küçükler için okula başlamanın ne kadar heyecanlı olduğunu ve ailenin okula ne denli önem verdiğini bu şiirinde belirtir. Aşağıdaki şiir, Osmanlı devrinde 'Âmin Alayı' denilen bir merasimle okula başlayan çocukların coşkusunu ve eğitime verilen önemi anlatması açısından dikkat çekicidir.

“En önde, rahlesi âgûş-i ihtirâmında,
Ağır ağır yürüyen bir dokuz yaşında melek;
Beş on adım geriden, pîş-i ihtişâmında,
Şafak ziyâları hattâ ufûl edip gidecek
Kadar lâtf, iki ma'sûmu bir açık payton
Vakar u nâz ile çekmekte; arkasında bunun,
Küçük adımlı yaman bir tabur ki hayli uzun!

O rûhtan daha sâfî olan yüreklerden,
Zaman zaman bir İlâhî terâne yükseliyor;
Bu cûş-i safvetin aksiyle tâ meleklerden
Zemîne doğru bir 'âmin!' sadâsıdır geliyor.
Muhîti her birinin bir sabâh-ı nûrânûr,

⁴¹⁸ Safahat, s. 319–320

Bütün bu kabile efrâdı, pür-sürûd-i sürûr,
Yarıp önünde duran halkı muttasıl gidiyor!

Bu bir ketîbe-i ma'sûmedir ki, ey millet:
Selâma durmalısın şanlı rehğüzârında;
Bu bir cenâh ki: Âtîde bir ufak hareket
Yapıp cihanları oynatmak iktidârında!
Gelir de sâye-i imdâd-ı Hak'ta bir gün, bu,
Girer diyâr-ı meâlîye doğrudan doğru.
Bu ancak işte, eğer varsa, şanlı bir ordu!

Evet, ilerlemek isterse kârbân-ı şebâb,
Yolunda durmaya gelemz. O, çünkü durmayarak,
Sabâh-ı sermed-i âtiye eylemekte şitâb;
O çünkü isteyemez hâle katlanıp durmak!
Onun kudümü için nâzenîn-i istikbâl,
Açar da sîne, o olmaz mı per-güşâ-yi visâl?
Durur mu artık onun karşısında mâzî, hâl?

Fakat o zemzemeler uçtu hep dudaklardan...
Sürûd-i neşve bu âlemde pek süreksizdir!
Ağır ağır geçiyorken alay sokaklardan,
Gelir de caddenin ağzında mıhlânır, dikilir,
Mehîb-manzara bir anlı şanlı gerdûne;
İçinde pudralı üç kanlı çehre! Neyse yine,
Yol açtı bir iri ses mevkibin geçip önüne:

— Siz ey hayâkil-i bî-rûhu devr-i mâzînin,
Dikilmeyin yoluna kârbân-ı âtînin;
Nedir tarîkini kesmekte böyle isti'câl?
Durun, ilerlesin Allâh için, şu istikbâl."⁴¹⁹

⁴¹⁹ Safahat, s. 126-127

Osmanlı devrinde çocukların okula başlamasının bir merasime tabi olduğunu anlatan şiirimiz, çocukların eğitim coşkusunu anlatması açısından son derece önemlidir. Halk, aile ve okula başlayacak olan küçük talebe açısından değerlendirildiğinde Osmanlıda herkesin eğitime ne denli değer verdiği görülecektir. Şiirin bu bağlamda değerlendirilmesi yerinde olacaktır. Akif'in anlattığı şekliyle âmin alayının nasıl yapıldığına bakacak olursak: Yeni talebeyi ve onu evinden almaya gelen, talebenin okul malzemelerini taşımasına yardımcı olan çocukları Akif meleğe ve şafağın ışıklarını söndürecek kadar ışıklı simalara benzettiği görülecektir. Bu benzetmeden çocukların safiyetini ve ilmin o dönemlerdeki değerini anlayabiliriz. İkinci kıt'ada Akif'in çocukların söylediği ilahi nağmelerine meleklerin de âmin demesini Hz. Muhammed'in "Kim ilim öğrenmek için yola çıkarsa, Allah Teâlâ ona cennet yolunu kolaylaştırır. Melekler, ilim öğrenenlerden hoşlandıkları için onlara kanat gererler"⁴²⁰ sözüne bir telmih olduğu kanaatindeyiz. Bütün bir kafilenin sevinç içinde olması çocukların hallerinden ne kadar memnun olduğunu, halkın yarılarak ilerlenmesi de âmin alayına çok önem verildiğini, çok fazla katılımı gerçekleştirdiğini ve halkın da bu alayı severek izlediğini göstermektedir. Sürekli söylenen "Bugünün küçükleri yarının büyükleridir" sözünün bir açıklaması olabilecek üçüncü kıtada ise, Akif halkın önlerinden geçen bu masum çocukların yarın neler yapabileceğini düşünerek saygıda kusur edilmemesini, merasime katılan çocukların şanlı eğitim ordusunun bir ferdi olduğunu anlatmaktadır. Dördüncü kıtada gençlik ordusunun önünde hiç kimsenin duramayacağını, zira gençliğin sürekli kendini yenileyen ve geliştiren tabiatıyla ne maziye ne de hale bakacağını; maziden ilham alarak, özünü unutmayarak geleceğe koşacağını vurgulamaktadır. Beşinci ve altıncı kıtada alayın önüne gelen ve yolunu kesen arabadan rahatsızlığını belirten Akif, birinin "Geleceğin önünde durmayın" nidasıyla yolu açmasından sonra rahatlar. Geleceğin eğitimle olacağını belirten bu şiir çocukların eğitime ve okula kolay bir şekilde uyumunu sağlayacak bir etkinliği anlatması yönüyle oldukça ilgi çekicidir. Zamanımızın da en büyük sorunlarından biri olan "okul korkusu" belki bu şekilde uygulanabilecek etkinliklerle daha kolay aşılabılır. Akif, yine günümüze ışık tutacak şekildeki bir tespitiyle kendisine hayran bırakmaktadır.

⁴²⁰ Canan, **Kütüb-i Sitte**, C. 11, 4108. hadis, s. 233

Önemli bir pedagojik değer taşıdığı ve bilhassa çocuklarda büyük bir okuma arzusu uyandırdığı muhakkak olan âmin alayının ilk defa ne zaman ve nasıl başladığı kesin olarak bilinmemektedir. Halk arasında âmin alayı olarak adlandırılan bu törene “bed’-i besmele cemiyeti” de denilmekteydi. Bu tören genellikle kandil, pazartesi veya perşembe günleri düzenlenirdi. Okula başlayacak çocuğun ailesi bir gün önceden mektebin hocasına haber gönderir, hoca da merasim günü çocukları sıraya dizer, öndekiler yüksek sesle ve koro halinde ilahiler okuyarak, arkadakiler de beyit aralarında “âmin!” diye bağırarak neşe içinde çocuğun evine gelirlerdi. Mektepten hareket eden âmin alayı eve doğru yaklaşırken çocuk kapıda bekletilir, âmin alayı eve gelince hoca dua eder, arkasından da herkes “âmin!” derdi. Daha sonra çocuk, önceden süslenerek hazırlanmış bir arabaya veya “midilli” adı verilen bir ata bindirilir ve ilahiler söylenerek yola çıkılırdı. Kafilenin önünde iki kişi atlastan yastık üzerinde cüz kesesi ile elifbayı, arkasındaki, çocuk da yeni talebenin mektepte oturacağı minderle, okurken üzerine cüzünü koyacağı rahleyi taşırdı. Onun arkasında çocuğun oturduğu araba veya midilli, sonra ikişerli sıra halinde mektebin hocası, ilahiciler ve âminciler yürürlerdi. Çocuğun ailesi ile davetliler ve halk kafilenin arkasında giderlerdi. Şehrin sokaklarında bu şekilde bir müddet dolaşarak çocuk mektebe getirilirdi. Yine usulüne uygun olarak hocasından ilk dersini alan çocuk hocasının ve davetlilerin ellerini öper, talebelerden birisi “aşr-ı şerif” okur ve hocanın yaptığı dua ile tören biterdi. Tören sonunda çocuğun ailesince hazırlanmış yemekler yenilir, hocaya, kalfaya, ilahi okuyan ve âmin alayına katılan bütün çocuklara hediyeler ve harçlıklar dağıtılırdı.⁴²¹

Çocuğun eğitimi noktasında günümüzde bile hâlâ canlılığını koruyan tespitlerini aktardığımız Akif, bizzat milletin geleceği yönüyle gençlerin ve çocukların yetiştirilmesine büyük önem verir. Safahat’ındaki şiirleri de bu bakış açısıyla incelendiğinde hala geçerliliği olan pek çok prensibe rastlamaktayız.

C-TOPLUMSAL AHLÂK

Toplumsal bir varlık olan insanoğlu yalnız başına yaşayamaz. Yaşamının düzenli, huzurlu ve mutlu bir şekilde devam edebilmesi için tarihin en eski devirlerinden itibaren insanlar kendilerine çeşitli toplumsal kurallar koymuşlardır. Bu

⁴²¹ Mustafa Öcal, “Amin Alayı”, DİA, C. 3, s. 63

kurallar kimi zaman dini kaynaklı kimi zaman ise örf ve adetlere dayanan kurallar olmuşlardır. Toplum düzeni ve selâmeti açısından bu kurallar önemlidir. Müslüman toplumlar da kendi hayat şartlarını düzenleyecek kuralları İslâm dininin kurallarına paralel olarak düzenlemişlerdir. İnsanlığın ve milletlerin birlik-beraberlik ve barış içerisinde yaşaması bu kuralların uygulanmasıyla mümkündür.

İnsan Allah'ın onu cemiyet halinde yaşamak üzere yaratmasıyla yaratılıştan medeni olmaktadır. İhtiyaçların temini ve ilerleme için toplumsal hayat şarttır. Bu şartın sonucunda bir takım vazifeler ortaya çıkar. Toplumsal vazifelere uyulmadıkça milletin bekası ve toplumun düzeni mümkün olamaz.⁴²² Toplumsal hayatın vazifelerini ve Mehmet Akif Ersoy'un Safahat'ındaki toplumsal ahlâk ile ilgili tespitlerini adalet, vazife bilinci-sorumluluk, birlik ve beraberlik, fikir ve vicdan hürriyeti, dostluk ve arkadaşlık, devlet başkanının tutumu, yoksula yardım, büyüklere ve misafire hürmet, selâm, komşu hakkı, yapıcı olmak, din ve din adamları başlıkları altında inceleyeceğiz.

1- Adalet

Hak ve hukuka uygunluk olarak tanımlanan adalet; hakka, gerçeğe, doğruya yönelerek; haksızlıklardan zulüm ve işkencelerden uzak durmak, sırat-ı müstakim üzere bulunmak şeklinde de tarif edilebilir. Aynı zamanda adalet, herkese her şeye lâayık olduğu şeyi vermek olarak da tanımlanabilir.⁴²³ Âlemin düzeni, toplumsal ahengin sağlanması, çeşitli amellerin ortaya çıkması adalet sayesinde olur. Adalet sayesinde insan hayra, iyiliğe ve güzelliğe meyleder. İslam'a göre adalet, hem ferdi hem de toplumsal bir vazife olup, pek çok yüksek faziletlerin de asıl kaynağıdır. "İçki içtiği için şehadet makbul değildir diye Yıldırım Beyazıt'ı mahkemeden geri döndüren Emir Sultan ve Rum İpsilanti ustanın elini kestirdi diye Fatih Sultan Mehmet'i kısasa mahkûm eden Hızır Kadı'nın eşsiz adaletinde⁴²⁴ olduğu kadar, hakseverlik, bu emirlere boyun büküp itaat eden padişahların şahane davranışlarında da parlamaktadır. Bunlar melekleri bile imrendiren hakşinaslıktır."⁴²⁵ Hz. Muhammed, Ebu Hadrad isimli sahabenin bir yahudiye olan borcunu ödeyemeyince –hiçbir şeyi olmayan sahabeye-

⁴²² Bilmen, s. 85

⁴²³ Dikmen, s. 72

⁴²⁴ Hikâye için ayrıca bakınız: <http://okulweb.meb.gov.tr/46/05/365386/k%C4%B1s.htm> (22-08-2007, 19.23)

⁴²⁵ Kandemir, *Örnekleriyle İslâm Ahlâkı*, s. 297

üzerindeki elbisesini satarak borcunu ödemesini söyler. Bir Yahudinin hakkını arkadaşından bu şekilde alan İslâm peygamberi kendi arkadaşını kollayabilecek durumdayken bunu yapmamıştır. Aynı şekilde kendisi için olan mevzularda da aynı hassasiyeti göstermektedir. Ölüm döşeğinde iken herkesin gelip kendisinden hakkını almasını isteyen Hz. Muhammed Allah'ın huzuruna kul hakkıyla gitmekten korkar.⁴²⁶ Hz. Muhammed'in bu konudaki bir başka örneği de oldukça ilgi çekicidir: Medine'nin ileri gelenlerinden birinin karısı hırsızlık yapar. Kadını peygambere getirdiklerinde oradakiler kadının affedilmesini, zira bu kadının eşraftan birinin hanımı olduğunu söyleyenlere Hz. Muhammed'in verdiği cevap asırlara damgasını vuracak niteliktedir. "Vallahi bu suçu kızım Fatıma da işlemiş olsa ona da aynı cezayı verirdim"⁴²⁷ İşte İslâm'la gelen sosyal adalet bu kadar âlem şümul bir yapıdadır. Hz. Muhammed'in verdiği cevap, 'Ne devlet başkanı ne de önemli birisi olmak hiçbir şey adaletin sağlanmasında engel olmaz' anlamında bir cevaptır.

Kur'an-ı Kerim'de "Muhakkak ki Allah, adaleti... emreder, çirkin işleri, fenalık ve azgınlığı da yasaklar. O, düşünüp tutasınız diye size öğüt veriyor."⁴²⁸, "Allah size... insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder. Allah size ne kadar güzel öğütler veriyor!"⁴²⁹, "...Ve eğer hüküm verirsen, aralarında adaletle hükmet. Allah adil olanları sever."⁴³⁰ buyrulurken adil davranmanın dini bir sorumluluk olduğu açıklanmaktadır. İyi bir kul ve iyi bir insan olarak her hak sahibine hakkını vermek bir vazifedir. Zaten bir fıkıh terim olarak adalet 'her hak sahibine hakkını vermek'⁴³¹ demektir. Hz. Muhammed "İki kişi arasında adaletle hükmetmen sadakadır"⁴³² demekle de İslâm peygamberinin bu konudaki tavrını bizlere bildirmektedir.

Milli şairimiz Mehmet Akif de, Müslüman kimsenin adaleti sağlayacak birinci şahsiyet olması gerektiğini düşünmektedir. Mehmet Akif Ersoy, insanların haksızlıklara karşı sessiz kalmalarını insani özelliklere yakıştıramadığı gibi, Müslümanın şahsiyetine

⁴²⁶ Paksu, s. 96-98

⁴²⁷ İlgili hadis için bakınız: Canan, **Kütüb-i Sıtte**, C. 17, 6790. hadis, s. 330

⁴²⁸ **Nahl Sûresi** (16) 90

⁴²⁹ **Nisa Sûresi** (4) 58

⁴³⁰ **Maide Sûresi** (5) 42

⁴³¹ Ali Şafak, **İslâm Dini ve Sosyal Adalet**, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1992, s. 8

⁴³² Kandemir ve diğerleri, **Riyâzü's-Salihîn** C. 1, 123 nolu hadis, s. 454-455

hiç konduramaz. Dini sorumluluk sahasında Müslümana düşen vazifelerin arasında – kendi deyimiyle- ‘hakkı tutup kaldırma’yı en önemli vazifelerden sayar ki bunu şu mısralarla ifade eder:

“Hâlik’in nâ-mütenâhî adı var, en başı: Hak.
Ne büyük şey kul için hakkın elinden tutmak!
Hani, Ashâb-ı Kirâm, ayrılalım, derlerken,
Mutlaka Sûre-i ve’l-Asr’ı okurmuş, bu neden?
Çünkü meknûn o büyük sûrede esrâr-ı felâh;
Başta îmân-ı hakîkî geliyor, sonra salâh,
Sonra hak, sonra sebat. İşte kuzum insanlık.
Dördü birleşti mi yoktur sana hüsrân artık.
Müslüman hakka zahîr olmaya her an mecbûr,
Sarsılır varlığı, göstermeye başlarsa fütûr.
Hele zulmün galeyânında bu mecbûriyyet,
Daha şiddetli olur başkalarından elbet.
Çünkü hak öyle zamanlarda kalır tehlikede,
Çâresizdir onu kurtarmaya bakmak sâde.”⁴³³

Âsım kitabında Akif, Yaratıcı’nın pek çok ismi var bunlardan en önemli ve önde geleni Hakk derken; Allah katında da adaletin ne denli önemli olduğunu göstermektedir. Kullar için adaleti sağlamak, yaratıcısı tarafından verilen bir görevi yapması, dünya ve ahiret saadetini temini açısından oldukça önemlidir. Hz. Muhammed’in arkadaşları bir araya geldiklerinde ‘Asr Sûresi’ni okuduklarını belirten Mehmet Akif, bunun nedenini önce okuyucunun düşünmesini istercesine ona sorar. Sonra hemen ardından da kendisi bu sorunun cevabını verir. Hacim itibariyle oldukça küçük olan bu sûrede çok gizli ve sırlı manaların olduğunu, kendi eşsiz mealini vererek açıklar. (Çünkü meknûn o büyük sûrede esrâr-ı felâh; / Başta îmân-ı hakîkî geliyor, sonra salâh, / Sonra hak, sonra sebat. İşte kuzum insanlık. / Dördü birleşti mi yoktur sana hüsrân artık.) “Başta gerçek, hakiki iman geliyor, sonra iyilik, sonra hak, sonra bunlarda sebat etmek. İşte insanlık da bu sırlarda gizlidir. Bu dört meziyet birleştiğinde

⁴³³ Safahat, s. 379

acı ve yokluk ortadan kalkar.” İnsanlığın kurtuluşa erebilmesi, acı, elem ve yokluğun ortadan kalkabilmesi için dört anahtar veriyor Akif bizlere. Bunlardan ilki; *hakiki iman* etmektir. Bir insan gerçek imana erişirse, dünya ve ahiret adına hiçbir endişesi kalmayacak ve bu sayede imanın psikolojik rahatlatma atmosferine girecektir. Dolayısıyla şairimiz, insanın ızdırap çekmemesi için gerekli ilk anahtar olarak imanı işaret ediyor. İkinci anahtar olarak; *iyilik etmeyi* söyleyen Mehmet Akif, yine çevresine faydalı olan fertlerin daha mutlu ve huzurlu olduklarını, böylelikle de insanlığın kurtuluşu için gerekli düzenleme ve motivasyonu da bu şekildeki bir ahlâkî yapıya sahip olan kimselerin verebileceklerini belirtmektedir. Üçüncü anahtar ise asıl konumuz olan *hak* yani *adalet* kavramını dile getirmektedir. Eğer hayatı adil bir şekilde düzenler ve haklıya hakkını verir, zulmetmeden bir yaşam dizaynı sağlarsak daha verimli ve mutlu nesiller yetiştirebileceğimiz vurgulanmaktadır. Böyle yapılmadığı takdirde anarşinin tüm birimleri saracağı, huzursuz ve güvensiz bir hayat sürüleceği herkesin malumudur. Zira zulme uğrayan ya köleleşecek ya da hakkını kendisi savunmak için çeşitli gayr-i kanuni yollar geliştirecektir. Bu da milli birlik ve bütünlüğün bozulması ve dış güçler tarafından ülkenin ele geçirilmesiyle sonuçlanacaktır. İşte adaletin sağlanmamasının uzanacağı noktaların önemi bu mısralarda Asr Sûresi tercüme edilerek verilmek istenmiştir. Dördüncü ve son anahtar olarak da şairimiz, bütün bunlarda *sebat etmeyi* yani sayılan kavramlarda devamlılık arz edilmesi gerektiğini söylemektedir. Bu kavramlar ara sıra hatırlanacak olursa yeteri kadar anlaşılammış ve önemi fark edilememiş demektir. Zira yukarıda da defaatle söylediğimiz gibi insanlığın kurtuluşu ve pek çok acının bertaraf edilebilmesi için bir anahtar yol olarak mili şairimiz bu kavramları açıklamakta ve bizlerin de dikkatini bu kavramların uygulanmasına çekmektedir. Bu anahtarları bize anlattıktan sonra Akif, Müslüman kimsenin hayatının her alanında mutlaka adil olmasını; hakkın-adaletin yanında yer alması gerektiğini bunun Müslümanın kimliğiyle alakalı bir mevzu olduğunu anlatmıştır. Zira hemen ardından Müslümanların bu “kavramlardan uzaklaşırsa” bile demeye gerek görmeden ‘gevşeklik gösterirse’ diyerek, meselenin ciddiyetini vurgulamaktadır. Adalette gevşeklik gösterildiği takdirde Müslümanın varlığının da sarsılacağı tehlikeye gireceği de açıklanmaktadır. Hele Akif’i endişelendiren memleketin içinde bulunduğu, zulüm cenderesinin arttığı o devirlerde adaletin sağlanması ve hakka sahip çıkılması daha da fazla önem arz etmektedir. Bu zamanlarda hakkın ve adaletin daha bir tehlikeye

düştüğünü, daha fazla istismar edildiğini hatırlatan Akif, bu durumun düzeltilmesinden başka çarenin olmadığını vurgulayarak bu konudaki sözlerini tamamlar.

Elimizde olan kıymetli şeylerin başında özgürlüğümüz gelmektedir. Türk milleti fitratı itibariyle asla bağımsızlığını kaybetmeye dayanamaz. Yalnız zaman zaman milletimiz de geçirdiği zor badirelerde bazı yaralar almıştır. Mehmet Akif Ersoy, ‘Uyan’ adlı şiirinde milletimizin içinde bulunduğu duruma artık o kadar üzülmemektedir ki sözleri isyan gibi görünmeye başlar. Şiirin baş kısımlarında herkesi vatani için bir şeyler yapmaya çağırarak Akif, insanların hala beklemesine bir anlam veremez. Miskinlik ve tembellik içinde debelenen Doğu dünyasına oldukça kızgın olan şairimiz, yakında yaşama hakkımızın da elimizden alınmasından korktuğunu şu şekilde dile getirir:

“Hakk-ı hayâtın daha çiğnenmeden,
Kan dökerek almalısın merd isen.
Çünkü bugün ortada hak sâhibi,
Bir kişidir: ‘Hakkımı vermem!’ diyen.”⁴³⁴

Milletimizin pek çok acılar çektiği zamanlarda Akif, bazen ümitsizliğini kaybetmiş gibi görünürcesine herkese çıkışır. Konu edindiğimiz şiirimiz de bu bağlamda düşünülmelidir. Yakında Batının bu ülkeye ve dolayısıyla tüm Müslümanlara yapacak bir kötülüğünün kalmayacağını, zira bu necip milletin yaşama hakkının bile ihlal edileceğini düşünen milli şairimiz, buna fırsat verilmeden ellerinden alınan bütün hakların tekrar kazanılması gerektiğini söylemektedir. Burada ‘kan dökerek’ sözüne takılarak Akif’in kanunsuzlukla suçlanmaması gerekir. Zira herkes tarafından malum olunur ki; şairimiz kanunun her şeyin üzerinde bir el olduğu düşüncesini taşımaktadır. Hatta ‘Âsım’ şiirinde de Köse İmam’ın oğluna bu bağlamda çok uzun nasihatler verdiğini düşünerek kanun ve adalet konusundaki tavrını görmek mümkündür. Burada ‘geç kalmadan, artık daha fazla beklemeden, en doğal hakkın olan yaşama hakkını eline al ki insanlığını unutma’ manasının olduğu muhakkaktır. Zira o günlerde hiç kimse haklıyla haksız ayırt etmeden ve haksızlık edip etmediğini düşünmeden hareket etmekteydi. Mehmet Akif ise, kitleleri peşinden sürükleyecek bir nüfuza sahip iken anarşi çıkaracak hiçbir açıklama yapmamıştır. Hepimizin bilindiği gibi Sebilürreşad ve

⁴³⁴ Safahat, s. 266

Sırat-ı Müstakim dergilerini halk yakından takip ediyor ve Akif'i vaaz ve nasihatlerde bulunması için herkes bulunduğu şehre çağırıyordu. Böyle hassas bir mevkiide olan Akif ise bu konumunu anarşi çıkaracak şekilde kullanmamış, aksine hep yatıştırıcı ve bütünleştirici bir tavır sergilemiştir. Burada miskinliği bırakarak hak ettiğimiz yere gelmemiz noktasında Akif bizleri sert bir dille uarmaktadır.

Tarih sayfalarında ve modern toplumlarda görülen pek çok örnek, insanlığı kuvvetli kimselerin haklı olduğu konusunda bir yanlışlığı içerisine düşürmektedir. Öyle olaylar görürüz ki, alalen haksızlık ve adaletsizlik yaptığı halde her olaydan sıyrılan kimselerle karşılaşırız. “İslâm ahlâkı, şüphesiz ki, her insanın dokunulmaz kabul edilen bütün haklarına saygı gösterilmesini emretmekle beraber akrabanın, yetimlerin, hizmetçilerin, kimsesizlerin, zayıf ve acizlerin, kısaca haklarını savunma kudret ve imkânları zayıf olanların haklarına saygılı olmak konusunda özellikle titizlik göstermiştir. İslâm'ın bu konudaki titizliği, onun ‘Kuvvetli olan haklıdır’ şeklindeki kuvvet ve şiddet ahlâkına kesinlikle karşı oluşundan ileri gelmektedir.”⁴³⁵

Köse İmam'ın oğlu Âsım, insanların haksızlıklara uğramalarına kendi yöntemleriyle engel olmak istemesine Akif şu şekilde tercüman olur:

“Haklı, haksız diye taksîmi kim etmiş ki kabûl?
Bu cihan, baksana, baştanbaşa: Âkil, me’kûl.*
Kuvvetin sırtını kimmiş, göreyim, okşamayan?
Ne zaman altta kalırsan, o zaman derdine yan!
‘Beşerin adli masal, hak zıdırındır yalnız;
Dövülen mahkemelerden kovulur, çünkü: Cılız!’
Bizim oğlan bunu virdetmiş, okur her yerde...”⁴³⁶

Âsım memleketteki adaletsizliklere dayanamaz ve adaletin sadece kuvvetliden yana olmasına engel olmak ister. Akif, şimdilerde bile canlılığını koruyan; haklı haksız diye bir ayrımın yapılmadığı, sadece yenilen ve yiyen iki ayrı grubun olduğu, herkesin – haksız bile olsa- kuvvetliden yana olduğu açıklamaları yapan sözleri de oldukça güzel

⁴³⁵ Çağrııcı, *Anahatlarıyla İslâm Ahlâkı*, s. 254

* **Âkil**: Yiyen (kef ile) / **Me’kûl**: Yiyilen [Düzdağ'ın 1 nolu dipnotu, **Safahat**, s. 390]

⁴³⁶ **Safahat**, s. 389–390

tespitlerindedir. Hatta Âsım'ın da inandığı 'bu devirde adaletin koca bir yalandan ibaret olduğu, haklı kişinin mutlaka güçlü kimse olduğu ve haksızlıklara uğrayanların zayıf olmasından dolayı mahkemelerde bile hakkının savunulmadığını' da dile getirilmektedir. İslâm ahlâkının kuvvetliden yana olmadığını Âsım'ın yaşadığı bu çelişkiyle Akif bizlere göstermiştir.

İslâm ahlâkı bir kölelik ahlâkı da değildir. İslâm'da insanlara sabrı güzelliği öğütlenirken hiçbir zaman zulme seyirci kalmaları, haksızlıklara göz yummaları ya da temel hak ve özgürlüklerinden vazgeçmeleri yolunda bir telkinde bulunulmamıştır. “Ey iman edenler! Allah için hakkı ayakta tutan, adaletle şahitlik eden kimseler olun. Bir topluluğa duyduğunuz kin, sizi adil davranmamaya itmesin. Adaletli olun; bu, Allah korkusuna daha çok yakışan (bir davranış)tır. Allah'a isyandan sakının. Allah yaptıklarınızı hakkıyla bilmektedir”⁴³⁷ ayetiyle takvanın adaletli davranmayla yakından ilgili olduğu gösterilmektedir.

Haksızlığa uğrayan insanların pek çoğu bu haksızlıktan kendilerini kurtaracak birilerini beklerler. Hâlbuki bunun için bir kurtarıcı bekleyip duracaklarına kendi gayretleriyle mevcut olan durumdan kurtulmaya çalışmaları daha erdemli bir davranış olacaktır. “Alınlar Terlemeli” adlı şiirinde milli şairimiz, milletimizin necip durumundan kurtulması için, içine düştüğü felaketin farkına varıp bir şeyler yapması gerektiğini, yoksa kendi vatanında garip bir hale düşeceğini belirttiği şiirinde yaşama hakkının elinden alınan aziz insanımızın ne yapması gerektiğini şu şekilde açıklar:

“Cihan altüst olurken, seyre baktın, öyle durdun da,
Bugün serserî, bir derbedersin kendi yurdunda!
Hayat elbette hakkın, lâkin ettir haykırıp ihkak;
Sağırdır kubbeler, bir ses duyar: Da'vâ-yı istihkak.
Bu milyarlarca da'vâdan ki inler dağlar, enginler;
Oturmuş, ağlayan âvâre bir mazlûmu kim dinler?
Emeklerken, sabî tavrıyla, topraklarda sen hâlâ,

⁴³⁷ Maide Sûresi (5) 8

Beşer doğrulmuş, etmiş, bir de baktın, cevvi istîlâ!”⁴³⁸

Akif diyor ki: ‘Dünya altüst olurken, haksızlıklar kol gezerken sen bütün bunlara seyirci kaldın. Bugün gördüğün gibi kendi vatanında avare oldun. Seyirci kaldığın haksızlıkların hepsi başına geldi. Yaşamak elbette senin de hakkın. Yalnız bu hakkı kendin yeniden eline almalısın. Zira kimse sana bu hakkı verecek değil. Oturup çocuklar gibi hakkının verilmesini beklersen eğer, bütün dünya senin hakların da dâhil olmak üzere tüm hakları almış olur da sen bunu fark edemezsin bile.’ Türk milletinin elinden alınan tüm temel hak ve hürriyetlerinin tekrar geri kazanmasını biraz buruk bir şekilde anlatan Akif, insanların zulme seyirci kaldıkları sürece zalimlerin bir gün o seyirci kalanların başına da dert açacağını vurgulamaktadır. Akif’in hayatına yön veren prensiplerinin içinde büyük yere sahip olan zulme ve zalimlere seyirci olmama, onları desteklememe ve haklıya hakkını verme evrensel bir ahlâkî ilkedir. Sadece başkalarından ya da güçlü kimselerden haksızlık yapanlara engel olmaları beklenmemelidir. Yukarıdaki bölümde, insanlar eğer hakları olanları almazlarsa ya da en azından bu uğurda mücadele etmezlerse, hep ‘biri gelsin de bizi kurtarsın’ derlerse insan olma erdeminin başını alıp gideceği, artık geride kalanlara da kimsenin yardım edemeyeceği, sonunda da bu miskin kimselerin en doğal haklarının bile elinden gideceği anlatılmaktadır.

Adaletli olmak gerek ferdi, gerekse toplumsal hayatta vazgeçilmez bir erdemdir. Her hak sahibine ayırım yapmadan hakkını vermek sosyal adaletin ve toplumsal huzurun sağlanması açısından oldukça önemlidir.

Davranışlarda, hükümlerde doğru olup hak sahiplerine hakkını vermek anlamına gelen adalet; kişisel çatışmalardan, cinayetlerden uygarlıklar arasındaki savaşımlara kadar her türlü suçun, sorunun ortadan kaldırılması ya da en az seviyeye indirilmesi için büyük katkı sağlayacak en temel erdemdir. Yetki sahipleri hakkı hak sahibine verirse, yani adil davranırsa pek çok kötülükler önlenir, daha güvenli ve huzurlu ilişkilerin oluşması sağlanır.⁴³⁹

⁴³⁸ Safahat, s. 413

⁴³⁹ Cafer Sadık Yaman, **İslâm’da Ahlâkın Şartı Kaç? Dört Temel İslâmî Erdem**, İstanbul: Elif Yayınları, Ekim 2005, s. 122

“Dirvâs” şiirinde Akif, kıtlık çeken bir halkın hükümdara gelip dertlerini anlatmayı ve bu konuda ehil olan Dirvâs adlı küçük çocuğun halkın durumunu çok iyi bir şekilde dile getirmesini; sonunda da hükümdarın hak ettikleri şeyleri onlara vermesi konusunda ikna olduğunu anlatır. Aşağıdaki bölümde haklı olduklarını anladıktan sonra gelen elçilere hakkını veren hükümdarın sözlerini görüyoruz:

“Huzzâra demiş: ‘Görün kelâmı!
Yok ben de cevâb-ı redde kudret...
Hayret, bu civan-dehâya hayret!
Îcâb ediyor ki şimdi insâf:
Mes’ûlü hemen olunsun is’âf.’”⁴⁴⁰

Dirvâs yaşça oldukça küçük olduğu için kıtlık yüzünden saraya gelen heyetin sözcüsü olması nedeniyle önce hükümdar tarafından azarlanır. Sonra Dirvâs heyetin derdini oldukça veciz bir şekilde anlatınca⁴⁴¹ hükümdar orada hazır bulunan tüm insanlara dönerek bu çocuğa ve halkına istedikleri her şeyin verilmesini emreder. Akif, şiirin bu bölümünde ne olursa olsun haklıya hakkını vermek gerektiğini anlatmaktadır. Buradaki hükümdar Hişam gibi adil bir hükümdar olmasaydı, zaten yaşı küçük olduğu için Dirvâs’a söz hakkı bile vermezdi. Derdini anlatabilseydi bile haksızlık yapan bir hükümdar olsaydı gelen heyeti kovar ve hiçbir haklarının olmadığını söylerdi. Zira Dirvâs, hükümdardan bir şeyler isterken servetinin hakkında konuşmuştur. Haklıya hakkını vermemek adaletsizlik olup cezalandırılacak bir konudur. Bu nedenle kendi haklarımızın korunmasına hassasiyet gösterdiğimiz kadar başkalarının haklarına da saygılı davranmalıyız.

“Mümin erkeklerle mümin kadınlar da birbirlerinin velileridir. Onlar iyiliği emreder, kötülükten alıkorlar...”⁴⁴² ayetinde ve “Kim bir kötülük görürse, onu eliyle değiştirsin. Şayet eliyle değiştirmeye gücü yetmezse, diliyle değiştirsin. Diliyle değiştirmeye de gücü yetmezse, kalbiyle düzeltme cihetine gitsin ki, bu imanın en zayıf derecesidir”⁴⁴³ hadisinde Müslüman kimsenin zulme seyirci kalmaması

⁴⁴⁰ Safahat, s. 100

⁴⁴¹ Bakınız ‘Emaneti Ehline Vermek’ bölümü, s. 147-156

⁴⁴² Tevbe Sûresi (9) 71

⁴⁴³ Kandemir ve diğerleri, Riyâzü’s-Salihîn, C. 2, 186. hadis, s. 71

emredilmektedir. Evrensel ahlâkî kurallar içerisinde de düşünülecek olursa bir zulme seyirci kalma en erdemsiz davranışlardan olduğu görülecektir.

İnsanlar bir zalimi gördükleri zaman, onun zulmünü engellemeye çalışmazlarsa, azabın herkese gelmesi (umumileşmesi) muhtemeldir. Yukarıdaki hadiste el, dil, kalp sıralaması bir güç sıralamasıdır. Elinden hiç bir şey gelemeyene kadar direnen mü'min artık yapacağı bir şey kalmayınca kalbiyle buğz ederek yapılan zulmü hoş görmediğini ifade edecektir. Aynı zamanda hadisin dikkatimizi çekecek ikinci bir yönü de; zulme, haksızlığa ve her türlü kötülüğe karşı Müslümanların bir tavır göstermeleri; bu durumlara sessiz kalmamaları imanlarının gereği olduğunu vurgulamaktır.⁴⁴⁴

Mehmet Akif yapılan haksızlıklara göz yumanları her zaman yermiştir. Bu örneklerinden birisini aşağıda veriyoruz:

“Yıkıldın, gittin amma ey mülevves devr-i istibdâd,
Bıraktın milletin kalbinde çıkmaz bir mülevves yâd!
Diyor ecdâdımızın makberinden: ‘Ey sefil ahfâd,
Niçin binlerce ma’sûm öldürürken her gelen cellâd,
Hurûş etmezdi, mezbûhâne olsun, kimseden feryâd?

Otuz milyon ahâli, üç şakînin böyle mahkûmu
Olup çeksin hükûmet nâmına bir bâr-ı meş’ûmu!
Utanmaz mıydınız bir, saysalar zâlimle mazlûmu?
Siz, ey insanlık isti’dâdının dünyâda mahrûmu,
Semâlardan da yüksek tuttunuz bir zıll-i mevhûmu!”⁴⁴⁵

“İstibdâd” şiirinden aldığımız yukarıdaki bölümü Akif, (şiirin genelini göz önünde bulundurursak) bir gece önce tanık olduğu bir haksızlık karşısında hiçbir şey yapmayan halktan birinin duygularını anlatmak için yazmıştır. Bu şiiri şair ve yazar arkadaşı olan ve ‘Kardeşim’ diye tanıttığı Mithat Cemal Kuntay’a ithaf etmiştir. Mehmet Akif şiirine güya millet olarak hürriyete kavuştuğumuzu, ancak bu arada pek

⁴⁴⁴ Akkoyunlu, s. 57

⁴⁴⁵ Safahat, s. 73

çok insanın da hayatından olduğunu, bu durumun en acı yanının da insanların bu kadar zulmete seyirci kalması olduğunu anlatarak başlamıştır. Bu durumda ecdadın kemiklerinin sızladığını, şiirindeki sözlerini mezarlarındaki atalarımızın dilinden söylemek suretiyle anlatmaktadır. Zulüm yapanların sayıca da oldukça az olmasına rağmen halkın sessiz kalmasına bir anlam veremeyen Akif, milletin silkelenip bu durumun düzeltilmesi için elinden geleni yapması gerektiğini de anlatmaktadır. Bu zulmeti durdurmak için öncelikle zulmedenlerin küçüklüğünü kabul etmek gerektiğini de son mısrasında söylemektedir. Çünkü ‘bu kadar gözünüzde büyüttüğünüz kimselerin gölge kadar mahiyeti yok’ demektir. Akif’in buna işaret etmesinin nedeni de Türk milletinin aslını bularak, kahramanca yaşadığı ve yılmadan zorluklarla mücadele ettiği eski günlerine yeniden dönmesini istemesidir. Bizim milletimizin tarihinde en onulmaz zamanlarda bile gayret ve azmiyle başardığı pek çok hadise vardır. Bu milletin elinden azim, gayret ve çalışkanlık alındığı zamandan bu yana, halkımız hak ettiği hiçbir yerde olamadığı talihsiz bir zaman diliminde yaşamaktadır. Akif’in de içini yakan işte budur. Safahat’ının genel teması içinde, olması gereken yerden çok çok aşağılarda olan bu milletin ecdadından ve tarihinden ders alarak, kendi öz değerlerine sahip çıkarak yeniden gücü elinde bulunduran haline dönmesini istemektedir.

Mithat Cemal’e yazdığı şiirin sebebi olarak Akif, bir gece önce mahalleden bir kimsenin uğradığı haksızlık konusunda mahalleliden hiç kimsenin bir şey yapmamasını görüp kendisinin de ses çıkarmaması sonucunda pişman olan birinin duygularını göstermektedir.⁴⁴⁶ Olayın nasıl geliştiğini tüm gerçekliği ve hangi duygularla bu yaşananları izlediğini Akif, olaya şahit olanın gözüyle, ancak kendisi buna tanık olmuş gibi anlatır. Bu olayın anlatılmasından sonra son nokta olarak ses çıkaramamanın verdiği ezikliği şu satırlarda açıklar:

“Eve döndüm, bütün o fâcialar
Geldi karşımda durdu subha kadar.
Döndü dîdemde bin hayâl-i elîm!
Öttü beynimde bin figân-ı yetîm.
Ağlasın inlasın de bir mazlûm,

⁴⁴⁶ Safahat, s. 74

Olayım seyre sâde ben mahkûm!
Yalnız ben miyim fakat cânî?
Kim çıkıp ‘Yapmayın!’ demişti, hani?
Sustu herkes duyunca feryâdı,
Kimsecikler yerinden oynamadı.
Sesi kısıldı Kur'an'ın,
Sus! O susmaz: Nidâ-yı tehdîdi,
Dinle bak nerden in'ikâs etti:
Arnavutluk'ta gürleyen toplar
Geliyor işte pâyitahta kadar!”⁴⁴⁷

Güzel bir gecede bütün mahalleli kendi halinde oturup muhabbet ederken bir feryad ile endişeye kapılırlar. Feryadın geldiği tarafa doğru gidenler hiçbir açıklama yapmadan hemen oradan uzaklaşmaya başlar. Dahası bütün evlerde bir sessizlik olmuş, hatta her evin ışığı ve nefesi kesilmiştir. Bunun üzerine şiiri anlatan kimse de olayı anlamak için sesin geldiği yere gittiğinde bir evladını askerde kaybeden fakir bir adamın beş on kişinin elinde yollarda sürüklendiğini ve kocasının bu perişan haline dayanamayan kadının feryatlarını görür. Kocasının yok yere sürüklenmesine katlanamayan kadın, adamı bu hale getirenlere yalvarmaya başlar; ancak kadını da itekaka yollarından çeken adamların durmaya hiç niyetleri yoktur. Hepsine tek tek yalvaran kadın onlardan bir medet göremez. Komşularının da ses çıkarmamasına bir anlam vermeyen acılı eş, susmakla kurtulmayı düşünenlerin aldandığını, şimdi susarlarsa yarın hepsinin başına aynı hadisenin geleceğini söyler. Ancak yine mahalleden tek ses çıkmaz. Zaten adamların başındaki kişi de oldukça sinirlenmiştir ve bu siniriyle kadını da hapse atmaya karar verir. Kocasıyla birlikte sürüklenmekten bîmecal kalan kadın sonunda bayılır. Ancak adamaların o kadar gözü dönmüştür ki kadının gerçekten bayılmadığını düşünürler ve bunu dile getirirler. Sürüklenen adam da çoktan kendinden geçmiştir. Onu omuzlayarak götürmeye karar veren bu kimseler, kadını oracıkta bırakır. Bu olayları uzaktan izleyen kişi ise artık dayanamaz ve ağlamaya başlar. Kadının da kendisine ‘Alçak, demin haysiyetli bir davranış göstermen

⁴⁴⁷ Safahat, s. 78–79

gerekirdi; bir kadın ağladığında erkeğin gelip susturması gerekmez mi?’ dediğini hisseder. Bu ses aslında onun vicdanının sesidir.

Yukarıdaki bölümde olayı gören ve artık evine dönen şahsın kendi iç muhasebesi anlatılmaktadır. O gece gördüklerini sabaha kadar sürekli hatırlayan kişi, böyle binlerce olayın olduğunu da düşündükçe vicdan azabı çektiğini söyler. Burada her gün binlerce yetimin, binlerce mazlumun ağlamasına, inlemesine seyirci kalmanın insanlığa sığmadığı vurgulanmaktadır. Yalnız asıl acı olanın da sadece kendisinin değil topyekûn bütün bir halkın bu olaylara seyirci kalması ve kimsenin en ufak bir hareket göstermemesidir. Herkesin kendi halinde muhabbet ettiğini söylediğimiz yukarıdaki bölüm hatırlanacak olursa, birden bire tüm seslerin kesilmesi hatta bazı evlerde saz çalınmasının, bazı evlerdeki Kur’an seslerinin kesilmesi sanki oradaki halkın hepsinin öldüğü izlenimini vermektedir. Zaten bu olaya tanık olan kişi bu nedenle ‘neredeysse Mevla’nın bile sesinin mi kesildiğini söyleyeceksiniz’ der. Sonra ‘Mevla’nın tehdit eden sesinin her zaman her yerde yankılandığını görüyoruz’ der ve Arnavutluk’ta değişen rejimin etkilerinin II. Meşrutiyet olarak İstanbul’a kadar geldiğini söyler.

Akif burada zulme seyirci kalmanın hiçbir açıklamayla insanlığa sığdırılamayacağını vurgulamaktadır. Zulme seyirci kalanların mutlaka kendilerinin de zulme uğrayacağı anlatılan yukarıdaki şiirde haksızlık karşısında ses çıkarılmadığında vicdanın sesinin asla susturulamayacağına da değinilmiştir.

Zulme seyirci kalan milletlerin hepsinin helak olacağını ve bu şekilde davranmanın ulusal bir ayıp olduğunu da dile getiren Akif, Âsım’da zalim kimseye adil davranmasını söyleyen kimsenin ahirette alacağı mükâfatın hadisle hatırlatılmasından hemen sonra, Hz. Ali’den rivayet edilen bir başka hadisi de şu şekilde aktarır:

“Hak zelîl oldu mu millet de, hükûmet de zelîl.

‘Hangi ümmete ki müşkildir edilmek tahsîl,

Âcizin hakkı kavîlerden... O, kuvvetlenemez.’*,** 448

* İmam Ali’den rivâyet olunan bir hadîs-i şerîfin meâlidir. (İbni Mâce, Sadakat 17) [**Safahat**, * işaretli dipnot, s. 380]
448 **Safahat**, s. 380

İnsanların haklarının çiğnendiğinde, adaletin sağlanamadığında milletin hepsinin zلیل duruma düşeceği; bir ülkede artık aciz kimselerin haklarının alınamaz duruma geldiğinde, o milletin asla iflah olamayacağı ve güçlenemeyeceği anlatılmaktadır.

Yukarıda zulme seyirci kalmamanın ahlâklı ve imanlı bir kimsenin taşıması gereken bir erdem olduğunu anlatmaya çalıştık. Zalim kimseler haksız davranışları dile getirildiğinde pek de memnun olmayacaktır. Hatta bu zalim kimseler adaletsizlikleri dile getirenlere de haksızlıklar ve işkenceler yapacaktır. “Zalim sultanın yanında gerçeği söylemek en büyük cihattandır”⁴⁴⁹ buyuran Hz. Muhammed, zulme seyirci kalınmamasını teşvik etmektedir.

Zalim kimseler kendilerinin zulümleriyle ilgili kimseyi konuşturmazlar. Ancak kimi kahramanlar da vardır ki zalimlerin üzerine gitmeyi kendilerine bir vazife bilmişler ve bu uğurda her türlü şeyi göze almışlardır. Aşağıdaki bölümde Akif, zalime adil davranmasını söyleyen kimsenin ahirette kazanacağı mertebeye ilgili söylediklerini görüyoruz:

“Bir adam dursa da bir zâlim imâmın yüzüne,
Adli emretse, bu zâlim de onun hak sözüne,
İnkıyâd eyleyecek yerde tutup kıysa ona,
O mücâhid yazılır ta şühedânın başına.
Hamza’dan sonra gelen şanlı şehîd ancak odur.
Hak için can verenin pâyesi elbet bu olur.
Hakkı bir zâlime ihtâr, o ne şâhâne Cihâd!
‘En büyüktür’ dedi Peygamber-i Pâkîze-nihâd.”^{*,450}

Zalimlerin şerrinden korkulması gayet doğal bir durumdur. Yalnız elbette ki zalimlerin her yaptığı da yanlarına kalacak değildir. Onlara da birilerinin ‘Dur!’ demesi gerekmektedir. ‘Bana dokunmayan yılan bin yıl yaşasın’ mantığıyla hareket etmek son derece bencilce bir davranıştır. Milli şairimizin, yukarıdaki bölümde insanları zalimlerin

⁴⁴⁹ Canan, **Kütüb-i Sitte**, C. 1, 96. hadis, s. 237

* Hadîs- Şerîf: “Cihâdın en üstünü, zâlim hükümdâra, hak sözü söylemektir.” [**Safahat**, 1 nolu dipnot, s. 380]

⁴⁵⁰ **Safahat**, s. 379–380

zulmüne engel olabilmek için manevi bir motivasyon kullandığını görmekteyiz. Zira bu bölümde zalim bir kimseye zulmünü hatırlatanın, öldürülmesi durumunda bile savaşta şehit edilen Hz. Hamza'dan sonra en yüksek şahadet mertebesine ulaşacağını hadis-i şerifle desteklemek suretiyle anlatmaktadır. Eğitimde motivasyonun önemini tekrar hatırlayacak olursak Mehmet Akif Ersoy'un, burada da bir eğitim metodunu gösterdiğini anlayabiliriz. Yani manevi değerlerin insanları motive etmesinde büyük etkisinin olacağı sonucuna ulaşabiliriz. Burada manevi değerleri istismar eden kimselerle aynı kefeye konulmamamız gerektiğini hatırlatmak istiyoruz. Zira bu şekildeki bir istismardan ancak belli menfaatler uğruna manevi değerlerin kullanılması durumunda bahsedilebilir. Burada bizim kastettiğimiz, Akif'in de üzerinde durduğu konularda asla bir menfaat söz konusu değildir. Milli ve manevi değerlerin, gençleri yeniden canlandırarak azim ve gayretle çalışmalarına sevk etmek suretiyle kullanılmasında bir sakınca görmüyoruz. Zira bu durumun milletimizin selâmeti açısından oldukça faydalı olacağı kanaatindeyiz.

Akif'in bu konuda başka bir örneğini daha sunmak istiyoruz. "Fikir Hürriyeti" bahsinde de anlattığımız Köse İmam ile Hocasâde mektep medrese tartışmalarında hürriyetin neden istendiğini bilmeden istemenin ve bir şeyleri yıkmakla hürriyeti ele almanın bir bağlantısının olmadığını tartışmışlar; sonunda Hocasâde, Köse İmam'ı mürteci olarak yargılamıştı. Bu tartışmanın ileriki satırlarında da hür olmanın mahiyeti açıklanmakta ve Köse İmam'ın adaletle ilgili sözleri görülmektedir. Aşağıda zulme seyirci kalınmaması gerektiğini anlatan bölümde ara sıra Hocasâde'nin söze karıştığı yerleri -bütünlüğün bozulmaması yönüyle- çıkarmadan aynen aktarıyoruz:

“Zulmü alkışlayamam, zâlimi aslâ sevemem;

Gelenin keyfi için geçmişe kalkıp sövemem.

Biri ecdâdıma saldırdı mı, hattâ, boğarım...

— Boğamazsın ki!

— Hiç olmazsa yanımdan koğarım.*

Üç buçuk soysuzun ardında zağarlık⁴⁵¹ yapamam;

* Bu mısra toplantılarda okunurken: “Boğamazsam da hiç olmazsa yanımdan koğarım.” şeklinde okunabilir. [Safahat, 1 nolu dipnot, s. 358]

⁴⁵¹ Zağar: Avcı köpeği

Hele hak nâmına haksızlığa ölsem tapamam.
Doğduğumdan beridir âşıkım istiklâle,
Bana hiç tasmalık etmiş değil altın lâle.*
Yumuşak başlı isem, kim dedi uysal koyunum?
Kesilir, belki, fakat çekmeye gelmez boyunum.
Kanayan bir yara gördüm mü yanar tâ ciğerim,
Onu dindirmek için kamçı yerim, çifte yerim.
Adam aldırma da geç git, diyemem, aldırırım.
Çiğnerim, çiğnenirim, hakkı tutar kaldırım.
Zâlim'in hasmıyım amma severim mazlûmu...
İrticâın şu sizin lehçede ma'nası bu mu?
— Yok canım!

— Yok deme!

— İfrât ediyorsun Köse...

— Yâ?

İşte ben mürteci'im, gelsin işitsin dünyâ!
Hem de baş mürteci'im, patlasanız çatlasanız!
Hadi kanunuz assın beni, yâhud yasanız!"⁴⁵²

Zulme seyirci kalıp, zalimin yaptıklarını tasvip edemeyeceğini; yapılan haksızlık ve zulümlere engel olabilmek için gereken her türlü fedakârlığa katlanabileceğini; irtica kelimesinin manası zulme, zalime seyirci olmamaksa bunu seve seve kabulleneceğini anlatan Köse İmam aslında Akif'e tercüman olmaktadır. İnsanlığa yakışmayacak bir davranış olan zalimlerin zulümlerine seyirci kalmak şairimiz Akif'te işte bu duyguları dile getirmektedir.

Hız. Muhammed'e vahyedilen ahlâkî kurallardan biri de adaletli olunmasıdır. Bu konu sadece din kardeşlerini değil topyekûn bütün bir insanlığı kapsamaktadır. Hız. Muhammed karşılaştığı pek çok zulme karşın gücü ele geçirince intikam hırsına düşmemiştir. İnsanlar zayıf oldukları zamanlarda zulmü kolayca kınar ve adalet isterler. Mühim olan gücü ele geçirince de aynı şekilde adaletten yana olup haklıya hakkını

* **Lâle:** Boyuna vurulan zincir. [**Safahat**, * işaretli dipnot, s. 358]

⁴⁵² **Safahat**, s. 358–359

verebilmektir. Asıl erdem burada ortaya çıkar. Adaletin olmadığı yerde zulüm ve işkenceler olacaktır. Zulmün olduğu yerde de korku ve ümitsizlik meydana gelecektir. Bu durumda bireysel ve toplumsal olarak sarsıntı geçirilerek daha saldırgan, agresif ve güvensiz bir yaşam sürmeye başlanacaktır. Hak ve adaletin hiçe sayıldığı bir toplumda mutluluk sağlanamayacak ve Hz. Muhammed'in de ifadesiyle bu topluluk tarih sahnesinden çekilecektir.⁴⁵³

Yardımlaşma her zaman hak üzerine olmalıdır. 'Mafya' diye tabir edilen kabadayılıktan, sokak kavgalarından ve anarşiden öte gitmeyen bir düzende yardımlaşmak ahlâka aykırı bir davranıştır. Nitekim Kur'an-ı Kerim de Müslümanlara bu konuda iyilik üzerine yardımlaşmayı tavsiyede bulunmuş, kötülük-düşmanlık üzere yardımlaşmayı yasaklamıştır.⁴⁵⁴ "Hukuk ve iktisat ilmi açısından sosyal adalet; sosyal dengeyi ve dayanışmayı gerçekleştirmek için toplumda, insanlar ve insan grupları arasın bir yardımlaşmadır. Tam bir imkân ve fırsat eşitliğine dayalı bir cemiyeti oluşturmak için toplumda gruplar arası maddi yardım ve dayanışmayı gerçekleştiren bir adalet düzenidir."⁴⁵⁵

Hak ve adalet belli kriterlere ve belli bir intizama göre sağlanmalıdır. Yoksa her birey kendi hakkını kendi yöntemleriyle almaya kalkışırsa toplumda yine terör meydana gelecektir. Zalimin yaptıklarına seyirci kalmamak adaleti kendi yöntemlerimizle, kaba kuvvetle sağlamak demek değildir.

Köse İmam'ın oğlu Âsım, bazı kimselerin yaptığı taşkınlıklardan iyice bunalır ve kendine göre bir yol bulup bu taşkınlıkları önlemeye çalışır. Ancak bulduğu yol kanuni bir yol değil, kabadayılıktır. Bu nedenle Hocaîade'ye oğlunun durumunu konuşmak için gelen Köse İmam, oğlu Âsım'la konuştuklarından bir kısmını şöyle anlatır:

“Çileden çıkmışım akşam, dedim:

— ‘Âsım, bana bak!

Yol yakinken geri dön, nâfile çıkmaz bu sokak.

⁴⁵³ Akyüz, s. 161–162

⁴⁵⁴ **Maide Sûresi** (5) 2:“İyilik ve (Allah'ın yasaklarından) sakınma üzerinde yardımlaşın, günah ve düşmanlık üzerine yardımlaşmayın.”

⁴⁵⁵ Şafak, s. 11

Dağılır sonra kafan, etme, çekil bri kenara.
Ne demir leblebi meslek bu Ebû Zer-vâri?
Ömer'in zâbıta me'mûru geleydin bâri!
Sen o meyhâneyi basmakla mükellef miydin?
Ya kumarbazları ma'nâsı nedir tehdîdin?
Toplanıp cünbüş ederken elin evlâdı, gece,
Hangi bir hakla gidip hepsini dövdün delice?
Na'ra atmış diye sarhoşları, tut sen, kovala...
Bâri git bekçi yazıl, aylık alırsın budala!
Niye cebren ayırırsın kocasından kadını?
Komşular, baksana, 'kel kâhya' komuşlar adını!
Balık almış, ne olur? Sonra yedirmiş, ne çıkar?
Sanki hiç beslememiş kendisi vaktiyle zağar.
Sana bir şey dememiş, kısmış oturmuş dilini;
Niçin, oğlum, seriyorsun herifin pestilini?...'

Söyleyen ben değilim şimdi, bizim Âsım Bey:
'Harekâtım sizi bîzâr ediyormuş... Çok şey!
Babacığım, öyle değil, dinlemeyin rast geleni;
Dinleyin suçlu muyum, haklı mıyım, bir de beni.
Herkes aç bekliyor kaldırımın sırtında...
Siz gidin, perdelerin hepsini kaldırtın da,
Alenî işaret edin âleme göstermek için!
Be adamlar! Azıcık saygı sayın: Gizli için.
Meze tûfânına dalmış, kulaç atmaktasınız;
Yutkunan halka bakın, pencerelerden, sayısız.
Paranız yok ya, şu ben var diyeyim, bol keseden;
Hakkınız nerde sefîh olamaya, dünyâ açken?
Hadi yâhû, yetişir... Çok bile içtikleriniz;
Durmak olmaz, dağılın, belki uzaktır yeriniz...
Hani aldırmasalar bâri, 'defol git!' dediler...
Dedim: 'Artık kime âidse defolmak, o gider.'

Kollarından tutarak hepsini attım bir bir;
Söyleyin ne varsa kabâhat, acabâ bende midir?

Gelelim şimdi kumarbazları tehdîde. Evet,
Bütün evlerde ışıksız bulanırken millet,
O kulüpten sırtan şenliğe insan duramaz:
Yanıyormuş, dediler, haftada bir sandık gaz!
Ben bu isrâfı tabî'î çekemezdim artık;
Taşdım söylenilen petrolü sandık sandık.
Bir ufak ölçü, dedim... Buldu nihâyet bakkal;
Aldı herkes gazı, gülyağ gibi, miskal miskal!
Ne donanmıştı sokak, doğrusu şehrâyindi!
Sormayın parçalanan zulmeti: üç gün sindi!
Babacığım, işte kumarbazlara zulmün bu kadar,
Bir de öksüzler için bin lira aldım zor zar.

Gelelim cünbüşe insâf ediniz vakti midir?
Yâhud insan gibi eğlense herifler ne denir?
Muhtekir kafilesiymiş, ne edep var, ne hayâ.
Aç, sefil inleyerek can veredursun dünyâ,
Yine siz dinlemeyin, anlamayın mâtemini,
Sürün artık serilen yurdunuzun son demini!
Sağda yüzlerce ölen, solda hesapsız sürünen,
Karşıdan bunlara gülmek ne demektir alenen?
Durmayın, derdime ortak görünün kalkın da,
Demiş olsam, bilirim, vüs'unüzün fevkinde.
Ağlamak çok kişinin zevki değilmiş, lâkin,
Gülmemek herkes için, zannederim, pek mümkün.
Komşulardan sıkılın, petsen atın na'raları;
Büsbütün sustururum sonra, çıkarsam yukarı!
Son sözümdür size... Beyhûde fakat, nerde duyan?
Taştı kusmuk gibi her pencereden bin hezeyan.

Pek tabî'î ki durulmazdı...'

— Dur oğlum, yetişir!

— Lûtfedin, bitmedi...

— Bir dinle de, olmazsa, bitir.

Bana anlat bakayım şimdi: Şu bîçâre ocak,
Zorbalar saltanatından ne zaman kurtulacak?
Hiç bu mantıkla, a dîvâne, hükûmet mi yürür?
Bir cemâ'at ki erenler işi yumrukla görür,
Kafa bitmiş demek artık, çekiver kuyruğunu!
Kuvvetin hakkı mıdır enselemek bulduğunu?
Bize, Âsım, ne şunun yumruğu lâzım, ne bunun;
Birinin pençesi ister yalnız: Kanûnun.
Ver bütün kudreti kanûna ki vahdet yürüsün...
Yoksa millet değil ancak dağınık bir sürüsün...
Memleket zâten ayol baksana: Allak bullak,
Sen de hissinle yürürsen batırırsın mutlak.
Ya kuzum, zabtiye rûhuyle hükûmet sürenin,
Yeri altındadır, üstünde değildir kürenin!
— Babacığım, öyle değil...

— Dinlemem artık, hadi git!"⁴⁵⁶

Köse İmam'ın oğlu Âsım, kendi yöntemleriyle insanların uğradığı haksızlık ve zulümleri durdurmaya çalışmaktadır. Bundan hem kardeşi Melek, hem de babası Köse İmam oldukça fazla endişelenmektedir. Zira Âsım'ın eve giriş çıkış saatleri bile belli değildir. Karıştığı olayların haddi hesabı yoktur. Bu konuda çaresiz kalan baba Hoca-zâde'ye gelerek yardım ister. Yukarıdaki bölümde bir akşam bu konuyla ilgili baba-oğlun konuşmaları alınmıştır.

Baba, oğlu Âsım'ı karşısına alıp karıştığı ve kendisinin haberdar olduğu bazı olayları açıklamasını ister. Burada hemen şunu da belirtmek istiyoruz ki; Akif günümüzün nesli için de oldukça mühim bir konuya açıklık getirmiştir. Şöyle ki;

⁴⁵⁶ Safahat, s. 394–397

ebeveyn çocuklarını karşısına alıp yaptığı hareketlerin sebebini sorarsa çocuk da kendine güvenildiğini, değer verildiğini anlayacaktır. Başkalarının sözlerine bakarak çocuklar yargılanmamalıdır. Zira bunun sonuçları, tamir edilemeyecek kadar büyük hasarlara neden olabilir. Çocukların tamamen yitirilmesini netice verebilir.

Köse İmam, Âsım'a efelenmenin, dayılanmanın çıkmaz bir sokak olduğunu, bir gün bir duvara fena çarpacağını ve sonunda da dağılacığından korktuğunu anlatır. Hatta oğluna Ebu Zer benzetmesini yapar. Ebu Zer, İslamiyeti hiç taviz vermeden yaşamaya çalışan ve herkesin de bu hassasiyet içinde olmasını isteyen bir sahabelidir.⁴⁵⁷ Oğlu Âsım için de Köse İmam, herkesin dört dörtlük olmasını istemesi hasabiyle bu benzetmeyi yapmıştır. Hatta İslâm tarihinde celalli olmasıyla meşhur olan Hz. Ömer'in zabıta memuru gibi davrandığını da söylemektedir. Daha sonra Köse İmam, konu hakkında ne biliyorsa; hepsini sormaya başlar: Meyhaneyi basmasının, kumarbazları ve eğlenenleri dövmesinin, nara atan sarhoşları kovalamasının... hepsinin nedenlerini oğluna bir bir sorar.

Sıra Âsım'a gelir ve başlar yaptıklarını anlatmaya. Yukarıda da bahsettiğimiz gibi çocukların yaptığı davranışları değerlendirmeden önce, olayları bir de onlardan dinlemek gerekir. Zira bu bölümde görüldüğü gibi Âsım da insanların söylediklerine babasının bakmamasını, yaptığı şeylerin sebebini bir de kendisinden dinlemesini rica ediyor. Zaten babasının da amacı bu yöndedir.

Âsım içki içenlere kızmasının nedeni olarak; herkesin açlık içinde kıvranırken içki içenlerin mezelerinin bile envai çeşit olmasına ve alalen içmelerine, halka saygısızlık yapmalarına, aç olan halkın da pencerelerden onları izlemelerine seyirci kalamadığını; onlara öncelikle güzellikle dağılmalarını söylediğini, ancak "defol git" dedikleri için çok sinirlenip hepsini hırpaladığını söyler. Sonra kumarbazları neden tehdit ettiğini açıklar. Devrin kıtlık devri olması nedeniyle insanlara yeterli miktarda gaz yağ verilemediği için akşamları kimse ışığını yakamamaktadır. Hâlbuki bahsedilen kumarhanede her haftada bir sandık gaz⁴⁵⁸ harcanmaktadır. Bunu haksızlık olarak gören Âsım, kumarhaneyi basar ve bir sandık gazı alır bakkalda bütün mahalleliye

⁴⁵⁷ Safahat Orijinal Metin-Sadeleştirilmiş Metin-Notlar 2, 1 nolu dipnot, s. 863

⁴⁵⁸ II. Meşrutiyet devrinde gazyağı tenekeleri sandıklar içinde saklanırdı. (Safahat Orijinal Metin-Sadeleştirilmiş Metin-Notlar 2,1 nolu dipnot, s. 865)

paylaştırır. Bu kumarhaneden yetimler için zorla bin lira aldığını da söyleyen Âsım, sonra eğlenenlere neden eziyet ettiğini açıklamaya başlar. Milletin bu kadar sıkıntı çektiği zor zamanlarda eğlenmeyi insafsızlık olarak tanımlayan Âsım, eğlenen kimseleri terbiyeden, utanmadan, matemini anlamadan yoksun insanlar olarak niteler. Zaten - kendisinin tabiriyle- insan gibi eğlendikleri takdirde onlara kimsenin bir şey demeyeceğini söyler. Yalnız, sağda solda çok fazda oranda ölen, acı çeken varken eğlenen bu kimselerin hiç bir şey yokmuş gibi karşıdan gülmeleri Âsım'ın kanına dokunur. Milletin derdine ortak olmalarını beklemeyen genç adam, hallerine ağlanmasını da istemez. Sadece insafa binaen en azından eğlenmemelerini, gülmemelerini ister. Bunu da, (hiçbir şeyi görmeyecek kadar eğlence sarhoşu olan) o kimselere muhtaçlığından değil, sadece insanlık namına ve eğlenirken kimseyi görmeyen o kimselerin, acı çeken insanların durumlarını göz önünde bulundurarak hareket etmelerini istemesi şeklinde açıklar.

Babası burada Âsım'ın sözünü keser ve bu kadar açıklamanın yeterli olduğunu söyler. Âsım ise daha anlatacaklarının bitmediğini belirtince babası şimdi kendisinin bir şeyler söylemek istediğini, söyleyeceklerinden sonra eğer hâlâ gereksinim duyarsa Âsım'ın da devam edeceğini söyler. Babası Âsım'ın söylediklerinin hepsinde dikkatini çeken bir konu hakkında açıklamalar yapar. Bu açıklama ise yine yıllarca tazeliğini sürdüreceği niteliktedir. 'Kanun, zorbalıkla sağlanmaz' ve 'Hakk, haksızlıkla ele alınmaz' gerçeğinden yola çıkarak, ne kadar haklı olunursa olunsun, kabadayılıkla, - Akif'in tabiriyle- efelikle, yumrukla, zorbalıkla hiçbir düzen sağlanmaz fikridir. Köse İmam, oğluna da tuttuğu bu yolun yol olmadığını işte bu açıklamalarla anlatmak ister. Düzenin sağlanması için hiçbir yumruğa ihtiyaç duyulmadığını, ancak sadece kanun elinin her şeyin üzerinde olması gerektiğini de hatırlatmıştır. Eğer kanunun üzerinde başka ellerin olması durumunda milletin dağınık bir sürüden farksız olacağını, hâlbuki kanunun düzenlemeleri karşısında birlik ve beraberliğin de süreceğini anlatmaktadır. Akif, Köse İmam'ın ağzından zaten zor zamanlar geçiren bu memleketin Âsım'ın davrandığı şekilde duygusal hareket edilirse; daha zor durumlara düşürüleceğini söylemektedir. Polis devleti mantığıyla memleket idare etmek isteyenlerin çoktan tarih olduklarını anlatarak sözlerini tamamlayan Köse İmam, artık çok sinirlenmiş ve daha fazla konuşmak istemediğini belirtmiştir. Hak ve adaletin sağlanması adına haksızlık ve

adaletsizlik yapılmasına karşı çıkan bu mısralar yine zamanlar üstü bir anlam ifade etmektedir. Adaleti sağlamak maksadıyla diğer insanlara adaletsizlik yapmak, kanunsuz ve illegal yollardan hakkını aramak da birer zulüm ve haksızlıktır.

Mutlak adaletin tek ölçüsü İslâm dinine göre Allah-ü Teâlâ'dır. İnsanlar ellerinden geldiği kadarıyla adaletin sağlanması konusunda titiz davranmak zorundadırlar. Bir sorunla karşılaşıldığında tek taraflı dinlememe, her iki tarafa da eşit muamelede bulunacak şekilde adil davranma, erdemli ve faziletli olan her insanın vazifesidir.

Akif, bu konuda güzel bir örnekle karşımızdadır. Konya'nın bir kazasına giden bir vaiz (Hocazâde), arkadaşına (Köse İmam'a) orada yaşadığı bir hadiseyi aktarır. Kazada yaşayanlar bir zaman önce mekteplerindeki hocayı kovmuşlar ve mekteplerinin kapanmasına neden olmuşlardır. Bu nedenle vaiz kazaya gider ve halkı yatsı namazından sonra ilim konusunda bir güzel aydınlatır (!), kendince onları azarlar ve hadlerini bilmelerini ister. Sabah olunca köylülerden birinin vaize olan açıklamaları oldukça ilgi çekicidir. İlim bölümünde bu şiirin bir kısmını aldığımız için burada sadece "bir zümre suçlanmadan evvel iki tarafında dinlenilmesi gerektiği"nin açıklandığı kısmını alıyoruz:

“ ‘Fetvâyı veren mahkeme, yanlış gerçek,
İki da'vâcı ne söylerse bütün dinleyecek.
O zaman kestiği parmak acımaz, âmennâ...
Ama hep bir tarafın ağzına bakmak o fenâ.”⁴⁵⁹

Yaşlı adam, hocaya öyle güzel bir ders verir ki, hoca söyleyecek hiçbir söz bulamaz; utancından ölecek hale gelir. Adam iki kişi arasında bir adalet sağlanacaksa öncelikle -ister doğru ister yanlış söylesin- iki tarafında dinlenilmesi gerektiğini, zira bu iki kişi arasında haklı-haksız ayrımının yapılabilmesi için bunun elzem bir durum olduğunu açıklamıştır. 'Şeriatın kestiği parmak acımaz' sözüne de bir gönderme yapan yaşlı köylü, tek taraflı dinleme ve yanlı bir tutum sergilenmedikten sonra cezalarının mahiyetine bakılmaksızın katlanacağını da ifade etmiştir. Görüldüğü gibi insanoğlunun

⁴⁵⁹ Safahat, s. 354

fitri yapısı ceza almaktan çok haksız yere suçlanmaya ve haksızlığa uğramaya tepkilidir. Üstelik İslâmi terbiye alan bir kimsenin de suçunu bilerek cezasının neticelerine katlanmasını ve huzursuzluk çıkarmaması gerektiğini de bu satırlardan öğreniyoruz. Zira burada şeriatın kestiği parmağın haklı durumlarda kanamayacağı söylenmektedir. Günlük yaşamımızda da tek taraflı dinlemeden meseleyi enine boyuna ölçüp tartarak hareket etmek bizim açımızdan oldukça onurlu bir davranıştır. Aynı şekilde çocuk eğitiminde çocuklar arasında ayırım yapmamak da bu konuyla ilgilidir. Aralarında sorun çıkan kardeşler rahat ve yalansız bir şekilde ebeveynine meseleyi aktarabilirlerse; kendilerine güvenleri artar, sevildiklerini ve önemsendiklerini fark ederler. Bunu sağlayacak olan şey ise ebeveynin bu konudaki demokratik tutumudur, kısacası kardeşler arasındaki meselenin çözümü için hepsine aynı miktarda söz hakkı verme durumudur.

Bütün insanlar zaman zaman hata yaparlar. Bu hatalarda suçludan ziyade başkalarının sorumlu tutulması da bir çeşit adaletsizliktir. Zira Kur'an-ı Kerim “Hiçbir günahkâr başkasının günahını yüklenmez”⁴⁶⁰ ayetiyle de bizlere nasıl bir yol takip edeceğimizi göstermektedir. Nitekim Allah-ü Teâlâ insanların ferdi suçlarından dolayı ne ailesini, ne arkadaşlarını ne de topyekûn bütün bir toplumu sorumlu tutmamaktır. Haksızlıklara ve hatalara “göz yummak”la burada bahsedilen “işlenen bir suçta, suçludan başka kimseleri sorumlu tutma” kavramlarını karıştırmamak gerekir.

İnsanların yaptığı hatalar toplumun tümü ya da o kişinin ait olduğu topluluğun hepsinin suçlanmaması gerektiğine dair Akif şunları söyler:

“Zamânıdır oturup, şimdi herze dinlemenin;
O yâve-gûları hâlâ, adam, deyin beğenin!
Sarıklı milletidir milletin başında belâ...
— Fakat, umûmunu birden batırmak iş değil a!
Bilir misin ne dehâlar yetişti medreseden?”⁴⁶¹

‘Fatih Kürsüsünde’ kitabının ilk manzumesi olan ‘İki Arkadaş Fatih Yolunda’ şiirinde Akif, Fatih’e vaaz dinlemek için arkadaşını ikna etmeye çalışan kişinin sözlerini

⁴⁶⁰ Fâtır Sûresi (35) 18

⁴⁶¹ Safahat, s. 205

açıklar ve günümüze bile ders olacak açıklamalarda bulunur. İki arkadaştan birisi medreseden çıkan tüm hocaların halkın duygularını sömürdüğünü, bu nedenle Fatih'teki hocayı da dinlemek istemediğini anlatmaktadır. Yalnız, arkadaşının bu peşin hükümlülüğünü ortadan kaldırmak için ona açıklamalar yapan arkadaşı medresenin de çok değerli insanlar yetiştirdiğini söylemektedir. Günümüzde de bazı yerleşim yerlerindeki insanların, bazı dinlerdeki kimselerin ya da kimi mezheplere mensup fertlerin hepsi birkaç kişi yüzünden suçlandığını görmekteyiz. Akif yine yıllara meydan okuyan tespitlerinden biriyle peşin hükümlülüğü bir yana bırakıp insanlık namına nasıl adil davranılması gerektiğini bizlere anlatmıştır. Bu sayede bir evrensel ahlâkî ilkeye daha ulaşmış olmaktadır.

Haksızlıklara uğranıldığında her zaman bir başkasını suçlamak daha kolaycı bir tavır olmaktadır. Buna rağmen insan karşılaştığı zorluklar, uğradığı haksız durumlar karşısında kendisini hesaba çekip neler yapmadığı ya da daha nelerin yapılabileceğini düşünüp araştırması muhtemel çözüm yollarını aralayacaktır. Akif'in bu konuda yine Âsım kitabından alacağımız bir örneği vardır ki, devlet başkanlarının sürekli suçlanmasının bir netice vermeyeceği ile ilgilidir.

Hocazâde ile Köse İmam birbirlerini iğneleyici tartışmalarından biri de devlet adamlarının sürekli olarak insanların özgürlüklerini ihlal ettiği ve adaletsizlik yaptığı ile ilgilidir. Hocazâde'nin babası, Köse İmam'ın hocası olduğundan hoca ile talebe arasında çok ilginç konuşmalar geçmiştir. İşte bu konuşmalardan biri de Hocazâde ile Köse İmam'ın aralarındaki tartışmaları çözecek niteliktedir. Aşağıda Köse İmam'la Hocazâde'nin bu konudaki konuşmaları ve Hocazâde'nin babasının örnek hikâyesini görüyoruz:

“— Evet, oğlum, Hoca sevmezdi, bilirdim, Saray'ı;

Ama sövmezdi de hoşlanmadığından dolayı.

Vardı bir duygusu besbelli ki...

— Bilmem, varmış...

Pâdişah dendi mi, çokluk dil uzatmazlarmış!

— Hiç unutmam, Hocazâdem ki, sıcak bir gündü,

Bahçedeydik, bana bir parça baban küskündü.

— Sana düşküdü babam, küskünlüğü olmazdı ama...

— Boşboğazsın diye kızmıştı.

— Kerâmet!

— Sorma!

Büsbütün kızdırayım bâri, dedim...

— Yâ? Çok iyi:

Çivi, bir an'anedir bizde, sökermiş çivi.

— 'Ortalık şöyle fena, böyle müzebzeb işler,

Ah o Yıldız'daki baykuş⁴⁶² ölüvermezse eğer,

Âkıbet çok kötü...' dîbâce-i ma'lûmuyle,

Söze girdim.

— Kızıyor muydu?

— Hayır.

— Tekmille!

— Bırakan var mı ki? Rahmetli Hocam doğrularak,

Dedi:

'Oğlum, bu temennî neye benzer, bana bak:

Eşeklerin canı yükten yanar, aman, derler,

Nedir bu çektiğimiz derd, o çifte çifte semer!

Biriyle uğraşırken gelir çatar öbürü;

Gelir ki taş gibi hâin, hem eskisinden iri.

Semerci usta geberseydi... Değmeyin keyfe!

Evet, gebermelidir inkisâr edin herife.

Zavallı usta göçer bir gün âkıbet, ancak,

Makamı öyle uzun boylu nerde boş kalacak?

Çırac mı, kalfa mı, kim varsa yaslanır köşeye;

Takım biçer durur artık gelen giden eşeğe.

Adam meğer acemiymiş, semerse hayli hüner;

Sırayla baytarı boylar zavallı merkepler.

Bütün o beller, omuzlar çürür çürür oyulur;

⁴⁶² Yıldız Sarayı'nda oturan Sultan II. Abdülhamit. [Safahat Orijinal Metin-Sadeleştirilmiş Metin-Notlar 2, 1 nolu dipnot, s. 789]

Sonunda her birinin sırtı yemyeşil et olur.
'Giden semerciyi, derler, bulur muyuz şimdi?
Ya böyle kalfa değil, basbayağ muallimdi.
Nasıl da kadrini vaktiyle bilmedik, tuhaf iş:
Semer değilmiş o rahmetlininki devletmiş!'

Nasîhatim sana: Herzeyle iştigâli bırak;
Adamlığın yolu nerdense, bul da girmeye bak.
Adam mısın: Ebediyyen cihanda hürsün, gez;
Yular takıp seni bir kimsecik sürükleyemez.
Adam değil misin, oğlum: Gönüllüsün semere;
Küfür savurma boyun kestiğin semercilere."⁴⁶³

Köse İmam, hocasının devlet başkanlarına ne kadar kızarsa kızsın yine de onların zarar görmesini ve kötü anılmasını istemediğini anlattığı Hocasâde'ye memleketin başsız kalmasının, en kötü şekilde idare edilmesinden de kötü bir durum olduğunu vurgular. Köse İmam bir gün hocasının sinirli olduğunu bile bile yine bu konuda yani devlet büyükleri hakkında ileri geri konuşmaya başlar. Hocası hiç sinirlenmeden örnek bir hadiseyle öğrencisinin yani Köse İmam'ın yanıldığını anlatır. Burada hemen öğretmen öğrenci ilişkisi için bir açıklama yapmamız gerekmektedir. Akif, Köse İmam'ın Hocasını temsil göstererek şimdiki zamanımızı da oldukça aydınlatıcı bir ışık tutmaktadır. Şöyle ki, Köse İmam'ın Hocası talebesine kızgın olmasına, talebesinin de onu tekrar kızdırmak için bir plan hazırlamasına rağmen Hocası gayet sakin bir şekilde konuştuklarını söylemektedir. Yani burada eğitimcilerin göstereceği sabır ve hoşgörünün öğrenciler için ne kadar önemli olduğu anlatılmıştır. Hemen bir açıklama daha yapılacak olursa; öğretmen öğrencisinin seviyesine uygun bir örnek olay anlatmak suretiyle meselenin daha kolay anlaşılmasını sağlamıştır. Günümüzdeki eğitim öğretim metotlarından biri de konuyu hikâye ile anlatmadır. Üstelik araştırmalar göstermiştir ki bu metot öğrenciler üzerinde oldukça etkili ve kalıcı izler bırakmaktadır. Mevzuumuza geri dönecek olursak; hikâyede eşekler yük taşımaktan bıkmışlar ve artık bu işe bir son vermek gerektiğini düşünmüşlerdir. Bu

⁴⁶³ Safahat, s. 360–362

nedenle semercinin ölüp gitmesi için başlarlar beddua etmeye. Nihayet günün birinde semerci ölür. Yalnız eşeklerin çilesi semercinin ölmesiyle de bitmez. Bir süre sonra yeni bir semerci işe başlar. Bu seferki semerci acemi olduğundan yaptığı semerler tüm eşeklerin sırtını yara yapar. Büyük bir hata yaptıklarını anlayan eşekler pişman olmuşlardır. Ancak iş işten geçmiştir.

Yüzümüzü güldüren bu manzum hikâyesi ile Akif, sürekli sızlanıp durmanın meselelerin çözümü açısından hiç bir şey sağlamayacağını göstermektedir. Ferd ferd herkesin üzerlerine düşen görevleri yapması durumunda kimsenin insanlara hükmedemeyeceğini, başa gelen hadiselerden ve uğranılan haksızlıklardan dolayı sürekli başkalarını suçlamamak gerektiğini anlatan şairimiz, ferdi şuuru harekete geçirerek adaletin sağlanacağı başka bir yöntem göstermektedir.

Akif Safahat'ında adaleti; zulme seyirci olunmaması, kanunsuz yollarla adaletin sağlanmaması, adalet karşısında ferdi şuurun harekete geçirilmesi ve haklının hakkını savunması gerektiğiyle ilgili örneklerle işlemiştir. Biz de bu başlık altında şairimizin işaret ettiği bu örnekleri sunmaya çalıştık.

2- Vazife Bilinci-Sorumluluk

Toplumsal bir varlık olan insanın yaşadığı sosyal grupta bir takım görevleri vardır. Bu görevler toplumun düzenli işleyişi için elzem vazifelerdir. İşin ehil kimselerden alınarak ehil olmayan kimselere verilmesi, işlerin hiç kimse tarafından yapılmayarak ortada kalması ya da yapılması gerekenlerin sürekli arka plana itilmesi sonucunda toplum işleyişini yitirerek felç olma tehlikesiyle karşı karşıya kalır. Bunun nedeni ise bir makinenin ya da fabrikanın çarkları gibi toplumdaki her bir vazifenin de birbirine ihtiyacının olmasıdır. Bir dişli bozulursa bütün makine nasıl çalışamaz hâle gelirse, Hz. Muhammed'in ifadesiyle 'bir vücut gibi'⁴⁶⁴ olan insanlardan da çalışmayan vazifesini bırakan tek bir fertten bütün toplum etkilenir. Evrensel olarak düşündüğümüzde asalak gibi yaşamak hiç de erdemli bir hareket değildir. Herkes kendi vazifesini en iyi şekilde yapmaya çalışırsa toplum hem mutlu olur hem de gelişmesi daha kolay sağlanır.

⁴⁶⁴ Canan, **Kütüb-i Sitte**, C. 9, 3336. hadis, s. 359-360 ("...Müminlerin misali, bir bedeninin misalidir.")

Mehmet Akif Ersoy Safahat'ın dördüncü kitabının ikinci şiirinde vaizin ülkenin ehil olmayan üç beş kendini bilmez elinde kalmasından duyduğu endişeyi dile getirdikten sonra, fert olarak herkesi tek tek vazifeye çağırdığı şu bölüme bir bakmak istiyoruz:

“Fakat bu maskaralıklar devâm edip gitmez;
‘Adam, benim neme lâzım!’ demekle iş bitmez.
Tecellüd eylesinden yılıp da zındıkın,
Ağırca alması, bir fitnedir ki, siddîkın:
Cenâb-ı Hakk’a sığınmış o heybetiyle, Ömer.*
Emîn olun, bizi me’yûs eden felâketler,
Vazîfe hissine bîgânelik belâsı bütün;
Küçük, büyük ‘ne vazîfem!’ desin de iş yürütün!
O hâle geldi ki millet vazîfesizlikten:
Vazîfe hissi de kâfî değil, bugün, cidden.
Evet, onun daha fevkinde ihtiyâc artık...
O ihtiyâc ise: Milletçe bir fedâkârlık.”⁴⁶⁵

Mehmet Akif, ehil olamayan kimselerin iş başında olmasından ve içtihat adı altında yapılan maskaralıklar yüzünden milletimizin perişan bir hale geldiğini söyledikten sonra, artık ehil kimselerin kolları sıvayıp bu necip millet için bir şeyler yapmaları gerektiğini vurgulamaktadır. Burada herkesin üzerine vazife olan işleri en iyi şekilde yapmaya çalışması gerektiğini; doğru ve dürüst kimselerin, yalancı kimselerin sahte yiğitlik gösterilerinden yılıp da bıkkınlık, çekingenlik göstermeleri, pasif kalmalarının çok acı ve kötü bir durum olduğunu, hatta o kadar heybetli, güçlü olan Hz. Ömer'in bile bu durumdan Allah'a sığındığını söylemektedir. Akif, yine asırlara hitâb eden bir tespit yapar: “Milletimizi ümitsizliğe sürükleyen felaketlerin en başında sorumluluk duygusundan uzaklaşmamız yatmaktadır” der. “Bana ne!” tavrını bırakmazsak milletimizi daha da kötü günlerin beklediğini söyleyen Akif, artık vazifelerini yerine getirmenin bile bu milletin tekrar canlanabilmesi için yeterli

* Ömer ibnu'l Hattâb der ki: ‘Zındıkların atılğanlığından ve siddikların gevşekliğinden Allah’a sığınırım’ [Safahat, * işaretli dipnot, s. 240]

⁴⁶⁵ Safahat, s. 240–241

olmadığını vurgulamaktadır. Burada yine bir sorun tespitinden sonra bir çözüm önerisi görüyoruz. Bu çözüm önerisi; vazifelerini yerine getirmenin yanında milletçe büyük bir fedakârlığa katlanmamız gerektiğidir.

Akif'in günümüze de tercüman olduğu yukarıdaki mısraları, vazife bilincini ve sorumluluk duygusunu en güzel şekilde dile getirmiştir. İnsan olarak üzerinde yaşadığımız vatanın bizden beklediklerinin olması tabiidir. “Herkes kendi evinin önünü süpürürse sokak tertemiz olur” diye meşhur olmuş bir söz vardır. Bu sözden “Herkes üzerine düşen vazifeyi yaparsa ülkenin kalkınmaması için bir sebep kalmaz” ifadesine ulaşabileceğimiz kanaatindeyiz. Bu vatanın kolay kazanılmadığını unutmadan davranışlarımızı ona göre düzenlemek gerektiğini ve yapabileceğimizin en üst seviyesini yapmaktan bir an geri kalmamamızı her daim hatırlamalıyız.

3- Birlik ve Beraberlik

Bütün semavi dinlerde yüce Allah birliğe ve vahdete davet etmektedir. Cenab-ı Hakk'ın insanlar için sadece hayır dileyeceği göz önünde bulundurulursa bu davete uymayanlar büyük zarar ve ziyan içindedirler. “Ne var ki insanlar kendi aralarındaki işlerini parça parça böldüler. Her gurup kendilerinde bulunan (fikir ve davranış) ile sevinip böbürlenmektedirler”⁴⁶⁶ ayetini de bu zararı göstermektedir.⁴⁶⁷

Bir binanın oluşabilmesi için pek çok malzemeye ihtiyaç varsa, mü'minlerin de ayakta durabilmeleri için birlik ve beraberlik içinde olmalarına ihtiyaçları vardır. Bütün insanlar, üzerlerine düşen vazifeleri tam olarak yaparlarsa, birbirlerinin eksiklerini tamamlarlarsa tıpkı bir binanın oluşması, bir vücudun sağlıklı olarak yaşamını sürdürebilmesi gibi düzenli ve huzurlu bir topluma ulaşılabilir. Toplumun varlığını sürdürebilmesi için birlik ve beraberliğe olan ihtiyacını Akif şöyle dile getirir:

“Girmeden tefrika bir millete, düşman giremez;
Toplu vurdukça yürekler onu top sindiremez.”⁴⁶⁸

⁴⁶⁶ Mü'minûn Sûresi (23) 53

⁴⁶⁷ Ege, s. 254

⁴⁶⁸ Safahat, s. 162

Ayrılığın girmediği milletlerin topla tüfekle sindirilemeyeceğini; yalnız aralarına ayrılık tohumları girerse onları hiçbir gücün ayakta tutamayacağını vurgulayan yukarıdaki mısralarda aslında zaman aşırı mesajlar vardır. Birlik ve beraberliğin bozulmadan tüm yokluklara rağmen azim, kararlılık ve tevekkülle kazanılan Kurtuluş Savaşı buna en güzel örnektir.

“Hâlâ mı Boğuşmak?” isimli şiirine Akif, Enfâl Sûresi 46. ayetin bir kısmını serlevha yapmıştır. Ayette “Birbirinize de girmeyin ki, ma’neviyâtınız sarsılmasın, devletiniz gitmesin”⁴⁶⁹ buyrulmaktadır.⁴⁷⁰ Akif birlik ve beraberliğin millet açısından önemini şöyle açıklar:

“Sen! Ben! desin efrâd, aradan vahdeti kaldır;
Milletler için işte kıyâmet o zamandır.
Mâzîlere in, mahşer-i edvârı bütün gez:
Kanun-i ilâhî, göreceksin ki, değişmez.”⁴⁷¹

Akif bu şiirin tamamında milletimizin perişan haline sebep olarak birlik ve beraberliğin bir kenara bırakılmasından bahsetmektedir. Aynı şekilde başka milletleri de yok eden etken olarak da yine birliğin bozulmasını gösteren Akif, beraberliğin yitirildiği takdirde olayın nerelere kadar uzanacağını da göstermektedir. ‘Daha önce yetmiş iki millet bir arada yaşarken ne oldu da bu millet kendi içinde birbirine düştü?’ sorusuna da cevap arayan Akif, meseleyi ‘gaflete düşmek’ şeklinde cevaplandırmaktadır. Herkesin kendi derdine düştüğü ve birlikle ilgilenilmediği bir ülkede -mazideki örneklerine de dayanarak- kıyametin kopacağını belirten şairimiz, bunun İlâhi bir kanun olduğunu da vurgulamaktadır. Vatanını her şeyden çok seven Akif, bu şiirinde yetişen yeni nesle ayrılık tohumları atanların oyunlarına itibar etmemesi gerektiğini, aradaki birliğin kalkması durumunda vatanlarından bile olabileceklerini bütün çıplaklığıyla göstermeye çalışmaktadır. Günümüzde de görülebileceği gibi Türk milletini yenemeyen, kirli emellerine ulaşamayan nice güçler, içten içe milleti birbirine düşürme yollarına gitmektedirler. Alevi-Sünni, Türk-Kürt... gibi tartışmalarla gündem oluşturmak

⁴⁶⁹ **Enfal Sûresi** (8) 46. ayetin bir kısmına Akif’in verdiği meal. [Diyanet vakfi mealinde ayetin aktarılan kısmının meali: “birbirinizle çekişmeyin; sonra korkuya kapılırsınız da kuvvetiniz gider.”]

⁴⁷⁰ **Safahat**, s. 418

⁴⁷¹ **Safahat**, s. 418

isteyenlerin amaçları malumdur. Bu tuzaklara düşmemek de her Türk gencinin milli vazifesidir.

“Muhakkak ki sürüden ayrılan koyunu kurt yer”⁴⁷² hadisiyle Hz. Muhammed insanların birlik ve beraberlik içinde bulunarak bir cemaat teşkil etmelerini söylemiş; dağınıklığın felaketlerine sebep olacağını haber vermiştir. Akif “Alınlar Terlemeli” adlı şiirinde yine birlik ve beraberliğin ülkenin devamı için ne kadar önemli olduğunu şu şekilde açıklar:

“Gebermek istemezsen, yoksa izmihlâl için niyyet,
‘Şu vahdet târumâr olsun!’ deyip saldırma İslâm'a;
Uzaklaşsan da îmandan, cemâ'atten uzaklaşma.
İşit, bir hükm-i kat'î var ki istînâfa yok meydan:
‘Cemâ'atten uzaklaşmak, uzaklaşmaktır Allah(c.c.)'tan.’
Nedir îman kadar yükselterek bir alçak ilhâdı,
Perîşân eylemek zâten perîşan olmuş âhâdı?
Nasıl yekpâre milletler var etrâfında bir seyret?
Nasıl tehvîd-i âheng eyliyorlar, ibret al, ibret!

Gebermek istiyorsan, başka! Lâkin, korkarım, yandın;
Ya sen mahkûm iken, sağlık ölüm hakkın mıdır sandın?
Zimâmın hangi, ellerdeyse, artık onlarınsın sen;
Behîmî bir tahammül, varlığından hisse istersen!
Ezilmek, inlemek, yatmak sürünmek var ki, âdettir;
Ölüm dünyâda mahkûmîne en son bir sa'âdettir:
Desen bir kere "İnsânım!" kanan kim? Hem niçin kansın?
Hayır, hürriyetin, hakkın masûn oldukça insansın.
Bu hürriyet, bu hak bizden bugün âheng-i sa'y ister:
Nedir üç dört alın? Bir yurdun alnından boşansın ter.”⁴⁷³

Akif burada biraz sinirli bir dil, sert bir üslup kullanmıştır. Bunu da Akif'in bu konudaki hassasiyetine veriyoruz. ‘Eğer yok olup gitmek istemiyorsan birlik

⁴⁷² Kandemir ve diğerleri, **Riyâzü's-Salihîn**, C. 5, 1072. hadis, s. 244

⁴⁷³ **Safahat**, s. 414

şeyden önemlidir. Tefrikanın şeytandan olduğu unutulmamalıdır.⁴⁷⁴ İnsanları bir arada tutan çeşitli etkenler vardır. Din birliği, dil birliği, ülkü birliği... bunlardan bazılarıdır. Osmanlı devleti pek çok mensuba sahip kozmopolit bir yapıya sahip olduğu halde yüzyıllarca bu birliği korumuş ender ülkelerdendir. Ülkenin dağılması anına kadar da bu birliği korumasına tüm dünya şaşırıp kalmıştır. İslâm dininin engin hoşgörüsünü kendine rehber edinen Osmanlı, bu sayede yüzyıllar boyunca tarih sahnesinde süper güç olarak bulunmuştur. Akif de dini duygunun milli birliğin sağlanabilmesindeki önemine şöyle değinir:

“Yoksa, onsuz ne şu dünyâ kalır İslâm’a, ne din...
Kuşatır millet-i mahkûmeyi hüsrân-ı mübin.
Müslümanlık sizi gâyet sıkı, gâyet sağlam,
Bağlamak lâzım iken, anlamadım, anlayamam,
Ayrılık hissi nasıl girdi sizin beyninize?
Fikr-i kavmiyeti şeytan mı sokan zihninize?
Birbirinden müteferrik bu kadar akvâmı,
Aynı milliyetin altında tutan İslâm’ı,
Temelinden yıkacak zelzele kavmiyettir.
Bunun bir lâhza unutmak ebedî haybettir.
Arnavutlukla, Araplıkla bu millet yürümez...
Son siyâset ise Türklük, o siyâset yürümez.*
Sizi bir âile efrâdı yaratmış Yaradan;
Kaldırın ayrılık esbâbını artık aradan.
Siz bu da’vâda iken yoksa, iyâzen-billâh,
Ecnebîler olacak sâhibi mülkün nâgâh.
Diye dursun atalar: ‘Kal’a, içinden alınır.’
Yok ki hiçbir işiten... Millet-i merhûme sağır!”⁴⁷⁵

Bunca yıldır bir arada yaşayan ve şimdi dağılmak üzere olan Osmanlının durumuna üzülen Akif, milliyetçilik duygularının devletin dağılmasına neden olduğunu

⁴⁷⁴ Kandemir, *Peygamberimin Sevdiği Müslüman*, s. 401

* Şiirin ilk dört neşrinde bu şekilde olan mısra, 1928 baskısında şu şekilde çıkmıştır: “Son siyâsetse bu, hiç böyle siyâset yürümez.” [Düzdağ’ın 1 nolu dipnotu, *Safahat*, s.162]

⁴⁷⁵ *Safahat*, s. 161–162

bilmektedir. Bu nedenle de ülkeyi tekrar bir araya getirmek için çeşitli formüller üretenlere ‘kavmiyetçilikle bir araya gelinmez, zira bu ülkede onlarca ırktan insan var, birleşmek için eskiden olduğu gibi İslâm çatısı altında toplanılmalıdır’ prensibini hatırlatmaktadır. Akif’in bu hatırlatmayı yaparken dayandığı deliller Osmanlının birlik, beraberlik ve barış içerisindeki halleridir. Atalarımızın bizlerin kulaklarına küpe olacak sözlerini unuttuğumuzdan yakınan şairimiz, kalenin içinden fethedileceğini unutmamızı bir türlü sindirememektedir. Zira düşmanlar emellerine ulaşmışlar ve ülkeyi bölmeyi başarmışlardır. Zamanımızda da buna benzer cereyanlar olmaktadır. Bunlara kapılmamak ve benliğimizi kaybetmemek için birlik ve beraberlik içinde, birbirimizi tamamlar mahiyette bir yapılanmaya ulaşmamız gerekmektedir. Milletimizin istiklal ve istikbali bu çalışmalarımıza bağlıdır.

Bu konuda Akif şu açıklamalarını yapar:

“Ey millet-i merhûme, güneş battı... Uyansan!
Hâlâ mı, hükûmetleri, dünyâları sarsan,
Seylâbelerin sesleri, âfakin enîni,
A'sâra süren uykun için gelmede ninni?
Efrâdı hemen milyar olur bir sürü akvâm,
Te'mîn-i bekaa nâmına eyler durur ikdâm.
Bambaşka iken her birinin ırkı, lisânı,
Ahlâkı, telâkkileri, iklîmi, cihânı,
Yekpâre kesilmiş tutulan gâye için de,
Vahdetten eser yok bir avuç halkın içinde!
Post üstüne hem kavgaların hepsi nihâyet;
Hâlâ mı boğuşmak? Bu ne gaflet, ne rezâlet!

'Hürriyeti aldık!'⁴⁷⁶ dediler, gaybe inandık;
'Eyvah, bu bâzîçede bizler yine yandık!'⁴⁷⁷
Cem'iyyete bir fırka dedik,⁴⁷⁸ tefrika çıktı,

⁴⁷⁶ II. Meşrutiyetin ilanına işaret edilmektedir. [Safahat Orijinal Metin-Sadeleştirilmiş Metin-Notlar 2, 1 nolu dipnot, s. 917]

⁴⁷⁷ Ziya Paşa'nın “Eyvâh, bu bâzîçede bizler yine yandık!

Zirâ ki ziyân ortada bilmem ne kazandık” beytinden iktibas edilmiştir.

[Safahat Orijinal Metin-Sadeleştirilmiş Metin-Notlar 2, 2 nolu dipnot, s. 917]

Sapasağlam iken milletin erkânını yıktı,
'Tûran ili' nâmiyle bir efsâne edindik;
'Efsâne, fakat, gâye!'⁴⁷⁹ deyip az mı didindik?
Kaç yurda vedâ etmedik artık bu uğurda?"⁴⁸⁰

“Hâlâ mı Boğuşmak?” adlı şiirden aldığımız yukarıdaki bölümde Akif, pek çok milletin halkını bir arada tutabilmek için yeni yeni şeyler icat ettiğini, bizim milletimizde ise hâlâ hiç bir kıpırdanmanın olmamasına bir anlam veremediğini, üstelik birlik içinde olunacağı yerde birbirimizle boğuşmanın rezil bir durum olduğunu anlatmaktadır. II. Meşrutiyetin ilanıyla hürriyete kavuştuğumuzu zannederken aslında bize verilen bir hürriyetin olmaması, cemiyetlerin parti kategorisine geçmelerinin de hüsrarla sonuçlanması, Turancılıkla bütün bir milletin oyalanmasına artık dur denilmesi gerektiği, zira bu uğurda çok topraklar kaybedildiği ve elde kalana sahip çıkılmazsa onun da elden çıkıp gideceği vurgulanmaktadır. Akif, milleti boş hayallerle peşinden sürükleyenlere ve bu ülkeye çok pahalı acılar tattıranlara artık isyan etmekte ve ‘dur’ demektedir. Milletin çektiği acıların haddi hesabı kalmamıştır. En kötüsü de artık üzerinde kumar oynanacak bir ülkenin bile kalmayacağı korkusudur. Yapılan hoyratça harcamalar ve ülkenin kıymetini bilmeme yüzünden vatanın düştüğü halin, içler acısı olduğu için Akif herkesi bir kez daha birlik ve beraberliğe çağırmaktadır. Mısraların günümüze bakan yönünde bu kadar acı kayıplar verilmeden milli birlik ve beraberliğin kıymetinin bilinmesi ve ona göre tavır alınması gerektiği görülebilir.

Birlik ve beraberliğin önemi üzerinde çok fazla duran Akif, “Vahdet” şiirinde şöyle der:

“Şark’ın ki mefâhir dolu, mâzî-i kemâli,
Yâ Rab, ne onulmaz yaradır şimdiki hâli!
Şîrâzesi kopmuş gibi, manzûme-i îman,

⁴⁷⁸ Burada İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin parti haline dönüşmesi ve sonraki parti mücadeleleri kastedilmektedir. [Safahat Orijinal Metin-Sadeleştirilmiş Metin-Notlar 2, 3 nolu dipnot, s. 917]

⁴⁷⁹ Burada Ziya Gökalp’in Kızılelma (1913) şiirindeki şu mısralar hatırlanmalıdır:

“Kızılelma yok mu? Şüphesiz vardır;
Fakat onun semti başka diyardır...
Zemini mefkûre, semâsı hayâl...
Bir gün gerçek, fakat şimdi masal...”

[Safahat Orijinal Metin-Sadeleştirilmiş Metin-Notlar 2, 4 nolu dipnot, s. 917]

⁴⁸⁰ Safahat, s. 419

Yaprakları yırtık, sürünür yerde, perîşan.
'Vahdet' mi şîârıydı? Görün şimdi gelin de:
Her parçası bir mel'abe eyyâmın elinde!
Târîhine mev'ûd-i ezelken 'ebediyyet',
Ey, tefrika zehriyle şaşırılmış giden, ümmet!
'Nisyân'a çıkan yolda mı kaldın güm-râh?
Lâ-havle ve lâ-kuvvete illâ billâh!"⁴⁸¹

Mehmet Akif Ersoy, "Vahdet" şiirinde beraberliğin önemini hüznünlü bir anlatımla vurgulamaktadır. Zira Doğu'nun mükemmel geçmişindeki övünülecek pek çok şeyden artık eser kalmamıştır. Şirazesi kopan bir kitap gibi dağılıp gitmek üzeredir. Bir zamanlar 'birlik' temel prensibi üzerine kurulu bu mükemmel yapı, sanki bir oyuncak gibi zamanın elinde parçalanmıştır. Bölücülük zehri milletimizin ta yüreğine kadar gitmiş olduğu halde, Allah'ın gerçek kuvvet sahibi olduğu, vaadini hatırlamamız gerektiğini söyleyen Akif, bu zor durumdan hem çok rahatsız hem de çok üzgündür.

Zamanımıza da ne denli ışık tuttuğunu gördüğümüz şu mısralar hâlâ canlılığını korumaktadır. Güzel ülkemiz üzerinde hâlâ birliğimizi bozacak entrikalar dönmekte ve hâlâ bu güzel vatan topraklarını parçalamak isteyen yabancı güçlerin emelleri tükenmemektedir. "Tarih tekerrürden ibarettir" sözünü bir kez daha hatırladığımız bu şiir, bütün halkımıza milli birlik ve beraberlik prensibiyle hareket edilmesi gerektiğini bir kere daha göstermektedir.

Müslüman kimse birlik ve beraberliğe o kadar itimat etmeli, vatanına ve ülküsüne zarar vermeye çalışanları o denli iyi tanımalıdır ki; ölüm anında bile tereddüt göstermeden nefesine başkalarını tercih edebilmelidir. O denli birlik ve beraberlik içerisinde bulunulmalıdır ki, en zor anda bile kendi nefisini, kendi durumunu unutup bir başkasının durumu düşünülebilirdir. Bunu Akif manzum hikâyeye methoduyla "Vahdet" şiirinde şöyle anlatır:

"Huzeyfetü'l-Adevî der ki:

'Harb-i Yermûk'ün,

⁴⁸¹ Safahat, s. 442

Yaman kızıştığı bir gündü, pek sıcak bir gün.
İkinci üstü biraz gevşeyince, sanki, kıtâl,
Silâhı attım elimden, su yüklenip derhâl,
Mücâhidîn arasından açıldım imdâda,
Ağır yarayla uzaklarda kalmış efrâda.

Ne ma'rekeydi ki, çepçevre, göğsü kandı yerin!
Hudâ'ya kalbini açmış, yatan bu gövdelerin,
Şehîdi çoksa da, gâzîsi hiç mi yok?... Derken,
Derin bir inleme duydum... Fakat, bu ses nerden?
Sırayla okşadığım sîneler bütün bî-rûh...
Meğerse amcamın oğluymuş inleyen mecrûh.
Dedim: 'Biraz su getirdim, içer misin, versem?'
Gözüyle 'Ver!' demek isterken, arkadan bir elem,
Enîne başladı. Baktım: Nigâh-ı merhameti.
'Götür!' deyip bana îmâda ses gelen ciheti.
Ne yapsam içmeyecek, boştu, anladım, ibrâm;
O yükselen sese koştum ki: Âs'ın oğlu Hişâm.
Görünce gölgemi birden kesildi nevhaları:
Su istiyordu garîbin dönüp duran nazarı.
İçirmek üzre eğildim, üçüncü bir kısa 'ah!'
Hırıltılarla boşanmaz mı karşıdan, nâgâh!
Hişâm'ı gör ki: O hâlinde kaşlarıyla bana,
'Ben istemem, hadi, git ver, diyordu, haykırana.'

Epey zaman aradım âh eden o muhtazarı...
Yetiştim, oh, kavuşmuştu Hakk'a son nazarı!
Hişâm'ı bâri bulaydım, dedim, hemen döndüm:
Meğer şikârına benden çabuk yetişmiş ölüm!
Demek, bir amcamın oğlunda vardı, varsa, ümid...

Koşup hizâsına geldim: O kahraman da şehid.’’⁴⁸²

Akif’in Yermük Savaşında cereyan eden bu ibretli hadiseyi anlatış şekline hayran olmamak mümkün değil. Hem kahramanlığın hem de kardeşini kendi nefesine tercih etmenin doruk noktasının yaşandığı bu hadise, insanlar arasındaki sevgi ve bağlılık duygularını ifade etmesi açısından oldukça çarpıcı bir örnektir. Bu savaşta, muharebenin biraz sakinleştiği bir anda Huzeyfe’nin yerde yatan kahramanlar arasında gazi olup da bir ihtiyacı olan var mı düşüncesiyle dolaşması neticesinde karşılaştığı manzara, birlik duygusunun anlatımını güçlendirecek niteliğe sahiptir. Şöyle ki; burada insanların çoğu zaman kendi menfaatlerini bir kenara azıcık bile olsa bırakmadığı bir dünyada, ölüm anında bile bir yudum suyu bir başkasına bırakma hadisesi anlatılmaktadır. O kadar ki, bu kahramanlığı sadece bir örneğin değil, tam üç kişinin sergilemekte olduğu görülmektedir. Sonuçta hiç biri de bir yudum suyu içemese de gösterdikleri diğergamlık tarihe mal olacak mahiyettedir. Şiirin bu kısmında Akif, manzum bir hikâye örneğiyle birlik ve beraberliğin meyvelerinin milli ruhu ve ortaya çıkardığı kardeşliğin hudutlarını çizmektedir. Geçmişteki örnekler, ders alarak davranışları ve planlamaları o nispette düzenlemek amacıyla işlenmelidir. Yoksa tarihten sadece övünülerek aynı yerde durulacaksa bunun hiçbir kameti kıymeti yoktur. Yapılan güzel şeyler geliştirilerek alınır, yapılan hatalar tekrarlanmazsa tarihin asıl yapıcı gücü ortaya çıkacaktır. Akif’in tüm derdi milletimizin hak ettiği yere yeniden gelmesi ve düştüğü durumdan kurtulmasıdır. Bu şiirinde de yine sonuç itibarıyla buna işaret etmektedir.

Safahat’ında pek çok yerde birlik ve beraberliğin bir milletin varlığını sürdürebilmesi açısından önemine değinen Akif, bu beraberliğin sağlanamaması durumunda ortaya çıkacak durumları da anlatmaktadır. Tarihi tecrübelerin önemi hatırlanacak olursa; Akif’in bu tespitleri de günümüzde incelenip düşünülmesi gereken tespitlerindedir. Birlik ve beraberlik başlığında biz de Akif’in bu düşüncelerini aktarmaya çalıştık.

⁴⁸² Safahat, s. 441–442

4- Fikir ve Vicdan Hürriyeti

Modern dünyanın vicdan hürriyeti olarak nitelendirdiği inanç hürriyeti, inançlar konusundaki serbestliktir. İslâm dininden başka hiçbir din, bu serbestliği tanımamış, kendi düşüncesi dışında kalanları en ağır şekilde cezalandırma yoluna gitmiştir. İslâm “Dinde zorlama yoktur”⁴⁸³ ayetiyle din ve inanış hürriyetini bütünüyle serbest bırakmıştır. Yalnız bu serbestlik, İslâm dininin bütün dinlerin meşruluğunu kabul ettiği anlamına gelmez. Elbette ki İslâm kendinden önceki bütün dinleri tasdik eder, ancak kendisinin gelmesiyle bütün dinlerin hükmünün kalktığını da vurgular. Gösterilen bu toleransın ‘dinlerin hepsi birdir, hangi dine inanırsanız inanın’ anlamı taşımadığı unutulmamalıdır. ‘Dinde zorlama yoktur’⁴⁸⁴ ayetinden kaynaklanan toleransın nedeni olarak; İslâm’ın yayılmasının zorlamayla ve kaba kuvvetle değil, onun güzelliklerini gösterip sevdirek yapılmak istenmesi, fertlere karşılıklı hürmet telkini ile Kur'an sevgisinin aşılmasının hedeflenmesi ve İslâm gibi nadide bir kapıda münafık birikimlere engel olunmak istenmesi sayılabilir.

İslâm düşüncede ve kanaatlerde insanlara tam bir özgürlük lütfetmiştir. Fıska düşmedikçe kimse düşüncelerinden dolayı rencide edilemez. Yalnız Müslümanlık adına ortaya çıkarak Müslümanları rencide edecek ve alaya alacak, şahsiyetlerine dil uzatacak en küçük bir harekete de tahammül etmez.⁴⁸⁵

Mehmet Akif Ersoy, insanlara zorla bir şeyin kabullendirilemeyeceğini, zorlamalar karşısında insanların pes edip durumu kabul etmiş gibi görünseler de eninde sonunda bu kabullerinden geri döneceklerini düşünmektedir. Şairimiz, “Süleymaniye Kürsüsünde” adlı şiirinin bir bölümünde vaizin Rusya’da olan zulümleri örnek göstererek insanoğlunun kendisine yapılan zulümlerin bir gün intikamını acı bir şekilde alacağını şöyle dile getirir:

“Bilmiyorlar ki bu şiddetlerin olmaz hükmü:
Göz yıllar önce, fakat, sonra kanıksar ölümü.
Sanıyorlar kafa kesmekle, beyin ezmekle,

⁴⁸³ Bakara Sûresi (2) 256

⁴⁸⁴ Bakara Sûresi (2) 256

⁴⁸⁵ Nurbâki, s. 105–107

Fıkr-i hürriyyet ölür. Hey gidi şaşkın hazele!
Daha kuvvetleniyor kanla sulanmış toprak:
Ekilen gövdelerin hepsi yarın fişkıracak!
Hangi ma'sûmun olur hûnu bu dünyâda heder?
Yoksa kanûn-i İlâhî'yi de yırtar mı beşer?''⁴⁸⁶

Akif, vaizin Rusya hakkındaki işkenceleri anlatmasından sonra bu işkencelerin insanların özgürlük isteklerini zihinlerinden silip atamayacaklarına değinir. Halka işkence ederek hürriyet fikrinden vazgeçmelerini sağlamaya çalışanları Akif, “şaşkın alçaklar” olarak tanımlar. İnsanlara zoraki olarak dayatılan, başka bir deyişle zorla yaptırılmaya çalışılan şeylerin ters tepki doğuracağını, zaten bu durumun da İlâhi adalete de sığmadığını ve mazlumun âhının yerde kalmayacağını söyler. Burada yine günümüze ışık tutan, birçok açıklamaya rastlamaktayız. Mesele iki farklı perspektiften değerlendirildiğinde iki güzel tespitle karşılaşmaktayız. Bunlardan birincisi; “insanoğluna hiç bir şeyi zorla kabul ettiremezsin” prensibidir. İnsanlar zorlama ve baskılar karşısında sinmiş, yılmış gibi gözüксе de mutlaka bir gün patlamayı bekleyen bomba gibi uygun anı kollarlar. Zira insanın fıtrâtı zorlamaya gelemmez. Hatta bu durum insanları aksine hareketler yapmaya teşvik eder. İslâm dini insanlara, dinî değerlerin bile kabulünde özgürlük tanımış “Dinde zorlama yoktur”⁴⁸⁷ ayetiyle de bu prensibini kavileştirmiştir. Ecdadımızın devlet olarak da politikasının bu yönde olduğunu tarihi birçok olayda görebiliriz.⁴⁸⁸ İşte Rusların yaptığı yanlışların insan fıtrâtıyla çeliştiğini ve bir fikrin kabul edilmesinde en önemli etkenin ikna etme gücü olduğunu Akif bize

⁴⁸⁶ Safahat, s. 148

⁴⁸⁷ Bakara Sûresi (2) 256

⁴⁸⁸ Osmanlı hoşgörüsü konusuna değinen Gibbons; “Yahudiler'in toptan öldürüldüğü ve Engizisyon mahkemelerinin ölüm saçtığı bir devirde Osmanlılar, idareleri altında bulunan çeşitli dinlere bağlı kimseleri barış ve ahenk içerisinde yaşatıyorlardı. Onların müsamahakârlığı, ister siyaset, ister halis insaniyet duygusu isterse lakaydi neticesi meydana gelmiş olsun, şu vak'aya itiraz edilemez ki, Osmanlılar, yeni zaman tarihinde milliyetlerini tesis ederken dini hürriyet umdesini temel taşı olmak üzere vaz etmiş ilk millettir. Ardı arkası kesilmeyen Yahudi ta'zibatı ve Engizisyona resmen yardım mesuliyeti lekesini taşıyan asırlar esnasında Hristiyan ve Müslümanlar, Osmanlıların idaresi altında ahenk ve barış içinde yaşıyorlardı” der. Batılı pek çok seyyah ve tarihçinin kaleminden Osmanlı hoşgörüsüne dair yazılan daha pek çok örnek bulmak mümkündür. Hatırı sayılır bir ilim adamı olan Brockelman Osmanlı hoşgörüsüne dair şöyle diyor; Müslüman Türkler, fetihler esnasında isteselerdi Hristiyanları tamamen yok edebilirlerdi. Fakat mensubu buldukları din, buna müsaade etmez. Bu yüzden Fatih Sultan Mehmed, nasıl ki daha önceleri dedeleri kendi kilise teşkilatında serbest bırakmak suretiyle, Bulgarları rahatsız etmedilerse o da dini eski gelenekle tanınmış İslâmî devlet görüşüne de tamamıyla uygun olarak Ortodoks Rum ruhani sınıfının silsile-i merâtibini bütün selahiyetleriyle tanıdı. Hatta o, Hristiyanlar üzerindeki medeni hukuk alanında kaza hakkını tanımak suretiyle kilisenin nüfuzunu artırdı bile”.) ayrıntılı bilgi için bakınız: <http://www.osmanli.org.tr/yazi-4-264.html> (12-06-07 12.45); http://www.devletarsivleri.gov.tr/yayin/osmanli/gokkubbe/0001_gokkubbe.htm (12-06-07 12.50); <http://tarihdersleri.blogcu.com/> (12-06-07 12.45)

göstermektedir. İkinci tespit ise; meselenin eğitim açısından değerlendirilebileceğidir. Buradan öğrencilere baskıyla, korkularak, hakaret ederek ya da çeşitli cezalar kullanılarak hiç bir şeyin yaptırılmayacağı neticesi çıkarılabilir. Zira eğitim öğretim hayatındaki pek çok öğretmen arkadaşımızın da bu konudaki tecrübeleri malumdur. Bu nedenle öğrencilere verilen işin, ödevin, görevin sevdirek yaptırılmaya çalışılması hem alınacak verim açısından hem de eğitim öğretimdeki kalite açısından oldukça önemlidir. Ödüller verme, meselenin ciddiyetini ve gerekliliğini kavratma, bizzat öğretmenin sevilmesi, vazifenin severek yapılmasındaki en büyük etkidir. Günümüzdeki meselelerin çözümü açısından eğitimcilere ve insan kaynakları uzmanlarına Akif'in çok güzel bu iki tespitinden yararlanmak düşmektedir. Bir de meselenin dini başka bir boyutu da var ki; o da mazlumun eninde sonunda hakkını alacağıdır. Bu İslâm dininin hem dünya hem de ahiret için vaat ettiği bir prensiptir.⁴⁸⁹ Buradaki Akif'in tespiti zor zamanlar geçiren milletimizin yılmaması, eninde sonunda haklarımızı elimize geri alacağımızı, bunun için de gayret göstermemiz gerektiğini belirtmesi açısından dikkate değerdir.

Vicdan insan ruhunun bir özelliğidir. Bozulmayan bir vicdan sayesinde insan, iyi ile kötüyü ayırt edebilir. İnsanın her bir davranışı vicdanının aynasıdır. İslâm dini bütün insanların hidayete ermesini istese de hiçbir kimseye baskı yapmaz, baskı yapılmasına izin vermez. Vicdanlardaki kanaatlerin mükâfat ve cezası ahiret gününde Allah tarafından verileceğini hatırlatmakla üzerine düşeni yapmış olur.⁴⁹⁰

Milli şairimiz Mehmet Akif Ersoy “Süleymaniye Kürsüsünde” adlı kitabında vaizin ağzından hürriyet adına bilinen yanlış şeyleri şöyle açıklar:

“Bir de İstanbul’a geldim ki: Bütün çarşı, Pazar

Na’radan çalkalanıyor! Öyle ya... Hürriyet var!

⁴⁸⁹ **Araf Sûresi** (7) 162 “Biz de zulmetmelerinden ötürü üzerlerine gökten bir azap gönderdik.”; **Araf Sûresi** (7) 169 “Onlar kendilerine yapılan uyarıları unuttunca, biz de kötülükten men edenleri kurtardık, zulmedenleri de yapmakta oldukları kötülüklerden ötürü şiddetli bir azap ile yakaladık.” **Yunus Sûresi** (10) 13 “And olsun ki sizden önce, peygamberleri kendilerine mucizeler getirdiği halde (yalanlayıp) zulmettiklerinden dolayı nice milletleri helak ettik; zaten onlar iman edecek değillerdi. İşte biz suçlu kavimleri böyle cezalandırırız.”; **Şura Sûresi** (42) 42 “Ancak insanlara zulmedenlere ve yeryüzünde haksız yere taşkınlık edenlere ceza vardır. İşte acıklı azap bunlardır.” **Zümer Sûresi** (39) 51 “Bunun için yaptıkları kötülüklerin vebali onları yakaladı. Bunlardan da zulmedenlerin işledikleri kötülükler, başlarına gelecektir. Bu hususta Allah'ı aciz bırakamazlar.” ayrıca bakınız: **Yunus Sûresi** (10) 52, **Hud Sûresi** (11) 94, 113; **Nahl Sûresi** (16) 85, 113; **Kehf Sûresi** (18) 59; **Hacc Sûresi** (22) 48; **Mü'minûn Sûresi** (23) 27; **Rum Sûresi** (30) 57; **Zuhruf Sûresi** (43) 39, 65; **Tur Sûresi** (52) 47

⁴⁹⁰ Dikmen, s. 31

Galeyan geldi mi, mantık savuşmuş... Doğru:
Vardı aklından o gün her kimi gördümse zoru.
Kimse farkında değil, anlaşılan, yaptığının;
Kafalar tütsülü hülyâ ile, gözler kızgın.
Sanki zincirdekiler hep boşanıp zincirden,
Yıkıvermiş de tımarhâneyi çıkmış birden!
Zurnalar şehrin ahâlîsini takmış peşine;
Yedisinden tutarak tâ dayanın yetmişine!
Eli bayraklı alaylar yürüyor dört keçeli;
En ağır başlısının bir zili eksik, belli!
Ötüyor her taşın üstünde birer dilli düdük.
Dinliyor kaplamış etrâfını yüzlerce hödük!
Kim ne söylerse, hemen el vurup alkışlanacak...
— Yaşasın!

— Kim yaşasın?

— Ömrü olan.

— Şak! Şak! Şak!

Ne devâirde hükûmet, ne ahâlîde bir iş!
Ne sanâyi', ne maârif, ne alış var, ne veriş.
Çamlıbel sanki şehir: Zâbıta yok, râbıta yok;
Aksa kan sel gibi, bir dindirecek vâsıta yok.
'Zevk-i hürriyeti onlar daha çok anlamalı'
Diye mekteplilerin mektebi teknil kapalı!
İlmi tazyîk ile ta'lîm, o da bir istibdâd...
Haydi öyleyse çocuklar, ebediyyen âzâd!
Nutka gelmiş öte dursun hocalar bir yandan...
Sahneden sahneye koşmakta bütün şâkirdan.
Kör çıban neşterin altında nasıl patlarsa,
Hep ağızlar deşilip, kim de ne cevher varsa,
Saçıyor ortaya, ister temiz, ister kirli;
Kalmıyor kimseciğin muzmeri artık gizli.
Dalkavuk devri değil, eski kasâid yerine,

Üdebânız ana avrat sövüyor birbirine!
Türlü adlarla çıkan nâ-mütenâhî gazete,
Ayrılık tohumunu bol bol atıyor memlekete.
İt yetiştirmek için toprağı gâyet münbit
Bularak, fuşş ekiyor salma gezen bir sürü it!
Yürüyor dîne beş on maskara, alkışlanıyor,
Nesl-i hâzır bunu hürriyyet-i vicdan sanıyor!”⁴⁹¹

Vaiz buradaki sözlerine İstanbul’a geldiğinde hürriyet naralarıyla her yerin inlediğini söyleyerek başlar. Akif, vaizin ağzından çok güzel şu tespite işaret eder: Coşkunun, heyecanın olduğu yerde mantığın savuşup gider. İşte halkın hürriyete kavuşması çılgınlığının, mantıkları işlemez hale getirmesinin anlamsızlığını ve bunların örneklerini açıklamakla devam eden Akif şunları söyler. ‘İnsanlar o kadar çılgınca işler yapıyor ki yaptıkları şeylerin bile farkına varamayacak kadar hürriyet sarhoşu olmuşlar, ne dediğini bile dinlemeden pek çok hürriyet şakşakçısına alkış tutacak hale gelmişler, sanki tımarhaneden kaçıp gelmiş bir yığın insan sokakları doldurmuş.’ İşte buradan sonra milletimizin asıl kaybettiğini Akif gözler önüne serer. Hürriyet sevdalılarının ülkeleri için çalışmadığından, vatanın içinde bulunduğu durumdan kurtulması için bir şeyler yapmaları gerektiğini unuttuklarından; ne devlet dairelerinin, ne sanayi kuruluşlarının, ne eğitim camiasının, ne de ticaret erbabının hiç birinin işleriyle meşgul olmadığından dert yanar. Asayişin bozulduğunu, ilgisizliğin her yeri sardığını ve sel gibi kan aksa, ona merhem olacak hiç bir şeyin olmadığını anlatır. Hürriyet zevkini en çok öğrencilerin tatması gerektiğini ve bu nedenle öğrencilere zorla bir şeyler öğretmeye çalışmanın da hürriyete sığmayacağını kinayeli bir dille anlatan Akif, tüm öğrencilerin ve öğretmenlerin âzâd edilip özgürlüğe kavuşturulması gerektiğini söyler (!) ‘Kör çıbanın neşter altında patlaması’ gibi insanların ağızlarındaki kötü, çirkin sözlerin de birden bire patladığını; ediplerin artık dalkavukluk etmediğini yani halkın istediğinin sonunda gerçekleştiğini (!) yalnız bu kez de edebiyatçıların birbirlerine hiç düşünmeden sövüp hakaret ettiğini anlatan şairimiz, bu sebeple acınası bir hale geldiğimizi söylemektedir. Bunun yanında milletimizin arasına ayrılık eken birçok gazetenin de insanları oldukça etkilediğini; çoğu cahil kimselerin –ki bu kimseler

⁴⁹¹ Safahat, s. 159–161

kendilerine çağdaş diyorlar- dini değerlerin bile mukaddesliğine laf söyler hâle geldiğini üstelik de bunu ‘vicdan hürriyeti’ adı altında yapmasının anlamsızlığını vurgulamaktadır. Mehmet Akif Ersoy, alıntı yaptığımız bu bölümde insanların özgürlük adına diğer insanların haklarına tecavüz etmesinin, dahası mukaddes bildiği değerleri küçümseyip yargılamasının ve yermesinin anlamsızlığını bizlere göstermek istemektedir. Bu noktada kullandığı dil de oldukça iğneleyicidir. Dinî konular hakkındaki hassasiyeti ve insanlara olan saygısının derecesini bildiğimiz Akif’i bu konuda haksız da görmüyoruz. Zira milletimizi millet yapan unsurlardan biri de mukaddesatımızdır. İşte bu değerlere yapılacak saldırılar ya da bu değerler hakkındaki yozlaşmalar milletimizin tüm benliğine zarar vereceğinden tepkili davranması da doğaldır. Mukaddes değerlerimize yapılan saldırılar hiçbir zaman bitmemiştir. Görünen odur ki, her zaman da var olacaktır. Şimdiki nesil, ecdadının bu hassasiyetini unutmuyarak değerlerine sahip çıkmalı; ‘özgürlük’ kisvesi altında manevi değerlere zarar verilmesine, verilmek istenmesine engel olması gerekmektedir.

Farklılıkları insanları ayıran, olumsuzluğa ve gerginliğe sevk eden bir etki değil de insanların zihninde ve gönlünde açacağı yeni ufuklarla daha iyiye ve mükemmele yönlendiren bir bakış açısıyla değerlendirmek gerekir. Bu da sevgiyle ve gönülleri fethedebilmekle mümkün olacaktır. Bunun sayesinde farklılıklar bizim için sadece bir zenginlikten ibaret olacak, her bir insan keşfedilmeyi bekleyen bir dünya halini alacaktır. Zaten her bir varlık özünde tektir. Farklılıkları potansiyel bir suç kaynağı olarak değil, potansiyel bir güç kaynağı olarak değerlendirmek gerekir. Farklılıkların beslediği düşünce dünyasından yeni fikirler doğar ve gelişim başlar. Hâlbuki aynılığın, tek düzeliğin monotonluğundan ise sadece tembellik, durağanlık, şüphe, kaygı ve korku meydana gelecektir. Toplumsal barış ve huzurlu bir dünyanın tesis edilebilmesi için esas olan davranış, hoşgörüdür. Hoşgörü bir kimsenin kendisine saygı göstermesidir. Kendine saygı duyan insan tüm insanlığı yüceltir. Bunun neticesinde de bahanesiz olarak her şart ve zeminde insani erdemleri savunmaktan bir an geri durmaz. Hoşgörülü olmak; yaratılanı Yaratandan ötürü sevmektir, kâinatın düzenindeki sorumluluklarının farkına varmaktır.⁴⁹²

⁴⁹² Akyüz, s. 434-439

Hiçbir ferдин vicdani kanaatlerine, düşünce özgürlüğüne müdahale etmek caiz değildir. Batıl olan kanaatlerin kabul edilmek zorunda değildir. Ancak buna rağmen hiçbir kanaate, fikre ve inanca batıl olması nedeniyle meşru olmayan bir yoldan müdahale edilemez. Elbette ki herhangi bir kanaat, düşünce ve inanç hakkında olgun bir ahlâkla, edeple ve nezaketle mütalaada bulunmak, fikir beyan etmek caizdir. Bunun bile caiz olması insanlığın gerçekleri öğrenmesi ve hakikatlerden istifade etmesi hikmetinden dolayıdır.⁴⁹³

Akif inançlara saygıyla ilgili, Köse İmam ile Hocaşâde Köse İmam'ın oğlu Âsım hakkında konuşurlarken Köse İmam'ın ağzından şu örnek olayı anlatır:

“— Üsküdar'dan geliyorduk, ikimiz: Âsım, ben.
Sâ'at on bir sularındaydı... Vapur beklerken,^{*}
Yolcular Bafra'yı tellendirmez mi sana?
Kaçiver, belli ki çingar çıkacak, durmasana!
Hayır oğlum, nasıl olduysa, apıştım kaldım.
Çocuğun tavrı değişmişti. Dedim: 'Bak, Âsım,
Dalaşırsan bu heriflerle üzersin babanı.'
İçlerinden biri, hem şüphesiz, en kaltabanı,
Üç nefes püfleyerek burnuma: 'Sen söyle, Hoca!
Niye bağlanmalı hayvan gibi hâlâ oruca?'
Deyivermez mi, tabî'î senin oğlan tokadı,
Herifin yırtılacak ağzına kalkıp yamadı.’”⁴⁹⁴

Köse İmam, Hocaşâde'ye oğlu Âsım'ın kabadayı tavırlarını anlatır. Bunu çözümleyebilmek için Hocaşâde'den yardım ister. Yukarıdaki bölümde bir ramazan günü iftar vaktinde evlerine dönen baba oğlun maruz kaldığı hakarete varan durum anlatılmaktadır. Burada baba oğlunun belaya bulaşmasını istemez. Ama yapılan terbiyesizliğin de farkındadır. Bunu ‘...tabî'î senin oğlan tokadı, / Herifin yırtılacak ağzına kalkıp yamadı’ sözünden anlıyoruz. Zaten Hocaşâde'ye gelmesinin de nedeni oğlu Âsım'ın kendi yöntemleriyle çözdüğü olayların başına bir bela açmasından endişe

⁴⁹³ Bilmen, s. 87–88

^{*} Ezânî saatle, akşam ezanına (iftara) bir saat kala. [Ertuğrul Düzdağ'ın 1 nolu dipnotu, **Safahat**, s. 388]

⁴⁹⁴ **Safahat**, s. 388–389

etmesidir. Köse İmam bu konuda arkadaşından yardım ister. Yukarıdaki mısralarda Akif, evrensel bir ahlâkî ilkeyi açıklamaktadır. Bize göre ne kadar saçma da olsa insanların dini inançlarına, ibadetlerine, fikir ve düşüncelerine saygılı olmamız gerektiğini anlatan Akif, özgürlüğün insanlara saygısızlık yapmak demek olmadığını da bu vesileyle vurgulamaktadır. Bunun yanında olgun bir insanın soğukkanlılığını koruması ve hemen kavgaya girişmemesi gerektiğini de hatırlatan Akif, Müslümanın şahsiyetinin bir profilini çıkarmaktadır.

İnsanlar renklerinden, inançlarından, giyim kuşamlarından, kişisel tercihlerinden dolayı baskı altına alınamaz. İnsan olmanın getirdiği bu haklar müdahale kabul etmez ve dokunulmazdır. Bu dokunulmaz hak hem anayasamız, hem de insan hakları evrensel bildirgesinde güvence altına alınmıştır.⁴⁹⁵ İslâm'ın ve Müslümanların engin müsamahasını Yüce Allah “İşte siz öyle kimselersiniz ki, onlar sizi sevmedikleri halde siz onları seversiniz”⁴⁹⁶ ayetiyle anlatmaktadır. Burada diyalog hakkında takınılması gereken tavrın da veciz bir ifadesini görmekteyiz.

Erdemlerin kolay kazanılmadığı, alın teri olmadan, güçlüklerle mücadele etmeden erdemlere kavuşmanın imkânsızlığı malumdur. Bunlar bir şekilde -emeksiz- elde edilse bile bir mirasyedi gibi kıymeti bilinmez olduğundan çabucak elden çıkar gider.⁴⁹⁷

Akif, Âsım kitabında Köse İmam'la Hocazâde'yi çeşitli fıkralar anlattırarak iddia ettikleri konuları daha bir etkili açıklamalarını sağlamıştır. Burada yine Hocazâde ile Köse İmam hürriyet konusunda tartışırken, Köse İmam fikirlerini destekleyen bir fıkra anlatmak istediğini söyler. Temelsiz ve niçin istenildiği bilinmeyen her özgürlüğün sonunda kötü sonuçlara neden olacağını Akif ‘Acemi Kaptan’ manzumesiyle destekler. Aşağıdaki mısralar Köse İmam'ın anlattığı fıkradır.

⁴⁹⁵ İnsan Hakları Evrensel Bildirgesinde insan hakları ayrıntılı bir şekilde açıklanmaktadır. Konu ile ilgili 18 madde şöyledir: “**Madde 18-** Herkesin düşünce, vicdan ve din özgürlüğüne hakkı vardır. Bu hak, din veya topluca, açık olarak ya da özel biçimde öğrenim, uygulama, ibadet ve dinsel törenlerle açığa vurma özgürlüğünü içerir.” <http://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhak/pdf01/203-208.pdf> (23-08-2007 16.22)

Türkiye Cumhuriyeti anayasasının 24. maddesi şöyledir: “Herkes, vicdan, dinî inanç ve kanaat hürriyetine sahiptir”. <http://www.tbmm.gov.tr/Anayasa.htm> (23-08-2007 16.25)

⁴⁹⁶ **Âl-i İmrân Sûresi** (3) 119

⁴⁹⁷ Akyüz, 435–437

“Bocalarken bakar üstündeki kaptan acemi,
Sarılr bir kayanın boynuna bîçâre gemi.
‘Bu nedir, Beybaba, bittik mi, ne olduk?’ derler;
Kimi evrâd okur üfler, kimi lâ-havle çeker.
‘Yok canım!’ der, Hacı Kaptan, biriken yolculara:
‘Su tükenmiş, haberim yok, buyurun işte kara!’
Siz de, oğlum, bu mahârette, bu cür’ettesiniz:
Gemi yüzdürmek için kalmadı meydanda deniz!”⁴⁹⁸

Köse İmam fikrasını anlattıktan sonra ne istediğini bilmeyen yeni nesli, acemi bir kaptana benzettir. Zira anlattığı fıkarda denizlerden bîhaber bir kaptan vardır. Yolculuk esnasında herkes hayatından endişe ettiği bir anda gemi karaya oturur. Yalnız meseleyi en son geminin kaptanı fark eder. İşte burada Köse İmam fıkrayı keser ve Hocazâde’ye; ‘Sizin nesliniz de hiçbir şey bilmeden, bildiklerini zannettiği şeyleri geçerli ve sağlam bir temele oturtmadan sürekli şikâyet edip duran bir nesil’ diyerek çıkışır. Hatta onları cüretkârlıkla suçlar. Akif buradaki mısralarında temeli olmadan istenen, başka bir ifadeyle halkının hazır olmadan verilen her şeyin amacından sapıp gideceğidir. Akif, özgürlüğe karşı biri değildir. Aksine kendisi bizzat özgür düşünceden ve fikirlerini açıkça ifade edebilme hürriyetinden bir an ödün vermeyen, vermek istemeyen bir şahsiyettir. Onun problem olarak gördüğü mesele; insanların kukla haline gelerek, ne istediğini bilmeden ve yeterli seviyeye gelmeden elde edilen nimetlerin herkese zarar vereceği endişesidir. Yeterli olgunluğa ulaşılmadan hiç bir şeyin elde edilmemesi gerekmektedir. Mesela ehliyet alma yaşı, oy kullanma yaşı... gibi belli olgunluk isteyen meselelerin bu konudaki haklılığımızın kanuni göstergeleri olduğunu düşünüyoruz.

Her şeyi anlayışla karşılayarak, olayları olabildiği kadar hoş görme durumu diyerek tarif edebileceğimiz hoşgörü; müsamaha ya da tolerans olarak da ifade edilebilir. İslâm hoşgörüsü sadece Müslümanları değil topyekûn bütün bir insanlığı kapsamaktadır. Hoşgörü Hz. Muhammed’in davranışlarının özüdür. Bu nedenle Medine Anayasasında her topluluk birbirlerine müsamahakâr davranarak inanç ve vicdan

⁴⁹⁸ Safahat, s. 363

özgürlüğüne sahip olmaktadır. Bu “Dinde zorlama yoktur” ayetinin Hz. Peygamber tarafından uygulanmış bir örneğidir. Zamanımıza kadar bütün gayr-i Müslimler dinleri yaşama konusunda hiçbir zorlukla karşılaşmamışlardır. Hangi dinden olursa olsun herkes devlete bağlılık şartıyla din ve vicdani kanaatlerinde serbest bırakılmıştır.

Hz. Muhammed Mekke’de kaldığı sürece Mekkeliler tarafından sürekli olarak eziyetlere maruz kalmasına rağmen, Mekke’nin fethinden sonra bütün müşrikleri affetmiş, hatta arkadaşlarının onların ölmüşlerine bile saygısızlık yapmalarına izin vermemiştir.

Kuraklık ve kıtlık içerisinde yaşayan Mekkelilere erzak gönderen Hz. Muhammed’in gönderdiklerini alan Ebu Süfyan “Allah kardeşimin oğlunu hayırla mükâfatlandırın. Çünkü O, akrabalık hakkını gözettiler” diyerek memnuniyetini belirtmiştir.

Eziyet edilse de, fikirler çatışsa da insaniyetin en üst mertebesinin örneğini gördüğümüz Hz. Muhammed insanlara Müslüman olunmadan da yardım edilebileceğini, müsamahakâr ve hoşgörü içerisinde bir yaşamın sürdürülebileceğini göstermektedir. Üstelik Hz. Muhammed gayr-i Müslimlerin dışlanmamasını, bilakis onların kazanılması gerektiğini vurgulamıştır. Zekât konusunda İslâm’ın görüşü buna en güzel örnektir. Zira zekât verilecek kişiler arasında ‘kalbi İslâm’a ısındırılacak kimseler’⁴⁹⁹ sayılırken, yapılan yardımın hangi inançtaki insana gittiğinin hesabı yapılmamaktadır. Zaten tarihi gerçekler göstermektedir ki; İslâm’ın bu tutumu mensuplarının artmasına neden olmuştur.

Toplumsal huzur ve güvenin sağlanması, birlik ve beraberliğin tesis edilmesi için hoşgörüye her zamankinden daha fazla ihtiyaç duyulmaktadır. Düşünce ve fikir ayrılıkları, farklı vicdani kanaatlere tahammül gösterememek sebebiyle insanlık buhranları içerisindedir. Kendi fikirlerimizin ne kadar hoşgörülere dinlenilmesini,

⁴⁹⁹ **Tevbe Sûresi** (9) 60: “Sadakalar (zekatlar) Allah’tan bir farz olarak ancak, yoksullara, düşkünlere, (zekat toplayan) memurlara, gönülleri (İslâm’a) ısındırılacak olanlara, (hürriyetlerini satın almaya çalışan) kölelere, borçlulara, Allah yolunda çalışıp cihad edenlere, yolcuya mahsustur. Allah pek iyi bilendir, hikmet sahibidir.”

kabullenilmesini istiyorsak, fikirlerimize saygı bekliyorsak, biz de aynen öyle fikirleri saygıyla karşılamalıyız.⁵⁰⁰

Özgürlük adına yukarıda anlattıklarımızın haricinde Akif'in Safahat'ında değindiği bir başka bakış açısına da burada değinmek istiyoruz. Akif, sadece lafta olan özgürlüğü kabul etmek istemez. Özgürlüğün tam ve tüm yönleriyle halka verilmesi taraftarıdır. Sanki küçük çocukları susturmak için verilen bir şeker gibi ya da ağza verilen bir emzik gibi, milletimizi susturmak adına verilen ve adına hürriyet denilen şeye Akif kızar. Bu konuda Âsım'da şunlardan bahseder:

“— Yıkılan yurduma cennet diyemem, ma'zûrum;
Hani ma'mûre? Harâbeyle benim neydi zorum?
Heybe sırtında 'adâlet' dilenirken millet,
Müsterîh olmanın imkânı var mı, insâf et?
'Yaşasın!' ma'cunu a'lâ idi, yut, keyfine bak!
Tutmuyor şimdi, fakat, bin yala parmak parmak.”⁵⁰¹

Âsım kitabında Köse İmam ile Hocasâde medrese ve mektep tartışmalarını yaparken söz en sonunda inkılâbın şanının yıkmak olduğuna gelince, Köse İmam dayanamaz ve Hocasâde'nin nesline 'çılgın gençlik' der. Yıkmanın yapmak kadar kıymetli olmadığını ve Hocasâde'nin gibi düşünenlerin bu ülkeye hiçbir şey katmadığından yakınan Köse İmam'a Hocasâde en sonunda –dayanamayarak- mürteci (gerici) benzetmesini yapar. Bunun üzerine Köse İmam, İmam-ı Şâfi'inin şu beytini söyler:

“Peygamberin evlâdını candan sevmek Râfızîlikse...
Yerde beşer, gökte melek, Râfızîdir bu, desin hepsi de hakkımda benim, ben oyum, işte...”

Bu beyitte kendisine mürteci diyen Hocasâde'ye gericiliğinden dolayı şükrettiğini söyleyen Köse İmam, en sonunda bunun gerekçelerini de yukarıdaki bölümle açıklar. Hocasâde'nin ve O'nun fikrinde olanlar gibi kendi yurduunun perişan

⁵⁰⁰ Yusuf Ziya Keskin, **Nebevî Hoşgörü**, 1. Baskı, İstanbul: Timaş Yayınları, 1997, s. 73–83

⁵⁰¹ **Safahat**, s. 357

halini görmemezlikten gelemeyeceğini, bu kadar ‘özgürlük’ ve ‘yaşasın’ şakşakçısının bu necip millet için hiçbir şey yapmadığını ve ülkenin gitgide daha da kötü hale geldiğini söylemektedir. Burada ‘özgürüm’ demekle özgür olunmadığını, milletin çalışarak ve kendi değerlerine sahip çıkarak hakiki özgürlüğe ulaşacağını anlatmaktadır.

Köse İmam’ın sözünü kesen Hocasâde, kendi gibi düşünenlerin isteklerinin makul olduğunu anlatmaya çalışır. Hocasâde sürekli Köse İmam’ı dinlediğini ve artık bu kadar fazla üzerine gelmesinden rahatsızlık duyduğunu ve özgürlüğün ülke için daha hayırlı olacağını söyleyince, Köse İmam şöyle der:

“— Sâde bir ‘bal’ deyivermekle ağız tatlansa,
Arı uçmuş diye, kaçmış diye hiç çekme tasa,
Ağlasın milletin evlâdı da bangır bangır,
Durma hürriyeti aldık diye, sen türkü çağır”⁵⁰²

Sadece “hür olduk artık” demekle hürriyetin kazanılmadığını anlatan Akif, memleket ızdırab içinde inlerken ‘özgür olduk!’ naralarının da atılmasının bir anlam ifade etmediğini, gerçek özgürlüğün bu olmadığını bir kez daha açıklıyor.

Gerçek özgürlük kısıtlanmadan ancak diğer fertlerin haklarını da ihlal etmeden tam bir ifade ve kanaat hürriyetidir. Akif de milletimize -alt yapısının hazırlandıktan sonra- bu hürriyetin verilmesini istemektedir. Ayrıca özgürlüğün inançlara saldırmak demek olmadığını da vurgulayan Akif, sanki yirmi birinci yüzyılın insanının sorunlarını dile getirmektedir.

5- Dostluk-Arkadaşlık

Yalnız başına yaşayamayan insanoğlunun dertlerine ve sevinçlerine ortak olan en yakın arkadaşlarına dost deriz. İnsanlar birbirlerine hata yapma payı bırakarak ve yanlışlarını gösterecek şekilde dostlar edindiklerinde hem dünyada hem de ahirette huzura kavuşurlar. Dünyada mutlu olurlar; çünkü sevmek ve sevilmek insan fitratının bir ihtiyacıdır. Bunun karşılanması, insan için mutlulukların en büyüğüdür. Öte yandan iyi ve kötü zamanda birilerinin yanında olduğunu bilmek insanlara güven verir, bu da

⁵⁰² Safahat, s. 358

mutluluğunu ve yaşama sevincini arttırır. Ahirette mutlu olurlar; çünkü gerçek dostu olan kimseler asla yanlış yollara sapmazlar. Ara sıra tökezleseler de ellerinden tutup kaldıracakları bir destekleri vardır onların. Bu nedenle de kolay kolay düşmezler. Dostunun sözünü dinlemek, ona itimat etmek ve yanlışlar söylenince gocunmadan düzeltmeye çalışmak da elbette büyük erdemdir. Yoksa sadece iyi zamanlarda yanında olunan, sadece sevinçlerin paylaşıldığı -tabiri yerindeyse- süs bebeklerini taşımak kimseye bir fayda vermez. Bu nedenle ‘Dost acı söyler’ atasözümüzü aklımızdan çıkarmayarak, bizlerin hatalarını uygun dille söyleyecek ve bizlerin yanlış yollara düşmemizi engelleyecek dostlar edinmeli, var olan dostlarımız için de Yaratıcımıza şükretmeliyiz.

Tarih sahnesindeki tecrübelerden dostluk hakkında birkaç söz dinleyelim: “Hz. Ömer; ‘Dostlarla buluşup konuşmak, kederlerden boşalmaktır’ demiştir. Halit bin Safvan da; ‘İnsanlar içinde en âcizi, dost aramayandır. Ondan da daha âcizi, bulduğu dostu kaybedendir’ demiştir. Hz. Ali, oğlu Hasan’a; ‘Oğlum, gerçek garip dostu olmayandır’ demiştir.”⁵⁰³

Hz. Muhammed sevdiğimiz kişileri Allah rızası için sevmemizi şu hadisi ile istemektedir: “Adamın biri bir başka köydeki arkadaşını ziyaret etmek için yola çıktı. Allah Teâlâ, adamı gözetlemek için onun yolu üzerinde bir meleği görevlendirdi. Adam meleğin yanına gelince, melek: — Nereye gidiyorsun? Dedi. Adam; — Şu (ileri) köyde bir din kardeşim var, onu ziyarete gidiyorum, cevabını verdi. Melek: — O adamdan elde etmek istediğin bir menfaatin mi var? Dedi. Adam: — Yok hayır, ben onu sırf Allah rızası için severim, onun için ziyaretine gidiyorum, dedi. Bunun üzerine melek: — Sen onu nasıl seviyorsan Allah da seni öylece seviyor. Ben, bu müjdeyi vermek için Allah Teâlâ’nın sana gönderdiği elçisiyim, dedi.”⁵⁰⁴ İmam-ı Gazzâli’ye göre de Allah için sevmek kişinin karşısındaki dünya menfaatleri için değil, ahiret zevkleri için sevmesidir. Allah için sevmek de şart olarak dünyaya ait hiçbir şeyi sevmemek söz konusu değildir. Zira peygamberlere ‘Rabbim bize dünyada iyilik ver, ahirette de iyilik ver’⁵⁰⁵ duasının öğretilmesi buna bir delildir. Allah için sevmek hasleti,

⁵⁰³ Dikmen, s. 101–102

⁵⁰⁴ Kandemir ve diğerleri, **Riyâzü’s-Salihîn**, C. 2, 362. hadis, s. 547–548

⁵⁰⁵ **Bakara Sûresi** (2) 201: “Ey Rabbimiz! Bize dünyada da iyilik ver, ahirette de iyilik ver.”

kuvvetlendiğinde kişiyi, samimi olarak dostluğa, başkalarının yardımına koşmaya ve sevgiliyi can, mal ve dil ile müdafaa etmeye teşvik eder.⁵⁰⁶

Bir darb-ı mesel vardır ki oldukça ünlüdür: “Dostlar üçtür: Biri, gıda gibidir. Her zaman lâzım olur ve onsuз olunmaz. İkincisi, ilaç gibidir. Ara sıra ihtiyaç duyulur. Üçüncüsü, mikrop gibidir, lüzumu yoktur.” Hz Muhammed de dostların tesiri konusunda şu hadisi bizlere bildirmektedir. “İyi ve kötü arkadaşın hali, güzel koku satanla körük çekenin haline benzer: Misk satan, ya sana güzel kokusundan bir miktar meccanen⁵⁰⁷ verir ya sen satın alırsın, ya da (hiç değilse onunla beraber olduğun sürece) güzel koku koklamış olursun. Körük çeken kimse ise, ya elbiseni yakar ya da (en azından) körüğün kötü kokusundan rahatsız olursun.”⁵⁰⁸ İnsan muhatap olduğu kimselerden, gezip dolaştığı yerlerden ister istemez etkilenir. Bu hadiste iyi ya da kötü arkadaşın insana nasıl bir tesirinin olacağı anlatılmıştır. Hz. Muhammed bu hadiste iyi ya da kötü kimselerin insanlara olan tesirlerini örneklerle açıklamıştır. İyi kimselerle arkadaşlık etmenin en küçük faydasının güzel koku koklamak gibi bir zevkinin olacağını, kötü kimselerle arkadaşlık etmenin de başka bir zarara uğramasalar bile en azından kötü bir kokuya muhatap olmanın rahatsızlığını hissedeceklerini söylemiştir.

Mehmet Akif de arkadaşlığın dostluğun önemini çok iyi bilen bir şairimizdir. Akif’in dostlarıyla olan diyalogları, erdemleri kazanma noktasında, onlara ne denli önem verdiği bir kanıttır. Eşref Edip bu konuda şunları söyler: “Üstadın dostları çoktur. Dost mefhumunu üstad çok yüksek telakki ederdi. Sevdiği arkadaşlarıyla geçirdiği hayat onun için çok zevkli bir şeydi. Onun üzerinde her dostunun ayrı bir tesiri vardı. Kendisine dost olabilecek adamı çarçabucak anlar, kalbini ona bağlardı. Sevdiğini candan severdi. Sevdiği arkadaşları için her şeyini fedadan çekinmezdi. Arkadaşına karşı gösterdiği fedakârlığın, samimiyetin derecesine bütün onu tanıyan ve sevenler hayrandır.”⁵⁰⁹

⁵⁰⁶ Gazzâli, *Zübde-tü'l İhyâ*, s. 218–219

⁵⁰⁷ **Meccanen**: parasız olarak, ücretsiz

⁵⁰⁸ Kandemir ve diğerleri, *Riyâzü's-Salihîn*, C. 2, 364. hadis, s. 551

⁵⁰⁹ Edip, s. 284

Mehmet Akif Ersoy'un Fatih Kürsüsünde adlı kitabının "İki Arkadaş Fatih Yolunda" adlı şiirinde Fatih'e doğru giden iki arkadaştan birisinin arkadaşını namaz için davet etmesini şu şekliyle görüyoruz:

"— Gidip de öğleyi Fâtih'te kılmak istiyorum;

Gelir misin? Hadi!

— Artık üşenmeden ne zorum,

Sıcakta kan tere batmak? Namazsa maksad eğer:

Sağın, solun dolu mescid, beğen beğen dalıver.

— Namaz değil yalnız maksadım... Bugün bir adam

Çıkıp da va'z edecek öğle üstü halka...

— Tamam!

Zamânıdır oturup, şimdi herze dinlemenin;

O yâve-gûları hâlâ, adam, deyin beğenin!

Sarıklı milletidir milletin başında belâ...

— Fakat, umûmunu birden batırmak iş değil a!

Bilir misin ne dehâlar yetişti medreseden?

— Dehâ mı? At bakalım, hiç sıkılma, bol keseden!

— Sıkılmadan atayım mı... Kuzum, niçin atayım?

İnanmıyorsan eğer dur ki ben de anlatayım...

— Sayıp da nâfile ma'lûm olan beş on ismi,

Yorulma: Onları ezberlemek de bir iş mi?

Fakat, şu ve'z edecek herze-gû aceb kim ola?

Ne olsa hiç ya... Nihâyet, sarıklı bir molla!

— Seninle biz de, birâder, sabahleyin çattık!

Înâda karşı ne yapsın da susmasın mantık?

'Sarıklıdır' diye hiç görmeden, bilâ-insâf,

Kibâr-ı ümmeti haksız değil mi istihfâf?

Gelip de bir bulunaydın geçenki ve'zında:

Kalırdı parmağın, Allah bilir ki, ağzında!

Ne var inâdına etsen de bir sefer galebe,

Benimle Fâtih'e gelsen...

— Al işte, geldim be!”⁵¹⁰

Bir kısmını inatçılıkla ilgili bölümümüzde de aktardığımız yukarıdaki mısralar, iki arkadaşın Fatih yolculuğundaki konuşmalarından bir parçadır. Arkadaşlardan birisi diğerini Fatih’te dinlediği bir hocanın vaazına götürmek ister. Çünkü bu hocadan arkadaşının da faydalanmasını arzu etmektedir. Ancak diğer arkadaşı, biraz inatçılıktan biraz önyargısından hocayı dinlemeye değer bulmadığını söyler. Bunun üzerine teklifi yapan, arkadaşının da bu verimli sohbetlerden yararlanmasını aklına koyduğu için başlar ısrar etmeye. Sonunda da arkadaşını ikna eder ve birlikte vaaza giderler.

Burada Akif’in bizlere gösterdiği iki güzel tespiti görmekteyiz. Birincisi; arkadaşlarımızı bizim için önemli olan bir şeyden yararlanması ya da bizim faydalandığımız herhangi bir şeyden arkadaşlarımızın da faydalanabilmesi için onlara da teklif sunulmasıdır. Şiirin bu kısmında Müslümanların vasıflarından olan “kendin için istediğini din kardeşin için de istemelisin” prensibini hatırlıyoruz. İkincisi ise; arkadaşların da zaman zaman çatışabileceği, fikir ayrılıklarının olabileceği unutulmaması gerektiğidir. Arkadaşlar bazı konularda çatışsa bile bunları en medeni yollardan çözmeye çalışmalı ve birbirlerine güvenerek ona göre davranılmalıdır. Yoksa anahtar kilit modelinde olduğu gibi insanların bire bir uymadığı göz ardı edilmemelidir. Bu bağlamda insanlar zaten birebir uymak zorunda da değildir. Her insan ayrı bir cevher, ayrı bir dünyadır.

6- Devlet Başkanının Tutumu

Bir arada yaşayan insanların belli bir düzene göre idare edilmesi için devlet dediğimiz idari düzenlemeler oluşmuştur. Bu idari düzenlemelerin en başında hepimizin malumudur ki bir başkan yer alır. İster demokratik, ister teokratik, ister, monarşik... devlet düzenlerinde durum hep böyledir. Kimilerinde sadece tek bir kişinin söyledikleri yapılması gerekirken, cumhuriyet gibi millet iradesine dayanan devlet düzenlerinde ise halkın istekleri göz önünde bulundurulur. Burada konumuz itibariyle devlet sistemlerini tartışacak değiliz. Sadece devlet başkanlarına düşen görevleri kısaca anlatacak ve Akif’in bu konudaki söylediklerini tahlil etmeye çalışacağız.

⁵¹⁰ Safahat, s. 204–205

Kur'an-ı Kerim'de Allah-ü Teâlâ "...Aralarında adaletle hükmet. Allah adil olanları sever"⁵¹¹ buyurarak yöneticileri adil davranmaya sevk ettiği gibi meseleye bir de duygusal bir boyut katarak, kendisinin de bu kimseleri sevdiğini bildirmektedir. Aynı konuda Hz. Muhammed de: "Başka bir gölgenin bulunmadığı kıyamet gününde Allah Teâlâ, yedi sınıf insanı, arşın gölgesinde barındıracaktır: — Adil hükümdar. — Rabbine kulluk ederek temiz bir hayat içinde serpilip büyüyen genç. — Kalbi mescitlere bağlı müslüman. — Birbirlerini Allah için sevip buluşmaları da ayrılımları da Allah için olan iki insan. — Güzel ve mevki sahibi bir kadının beraber olma isteğine 'Ben Allah'tan korkarım' diye yaklaşmayan yiğit. — Sağ elinin verdiği sol elinin bilemeyeceği kadar gizli sadaka veren kimse. — Tenhada Allah'ı anıp gözyaşı döken kişi."⁵¹² buyurmaktadır. Hadiste dikkat edilecek olursa ilk sırada adil devlet başkanı sayılmıştır. Zira diğerleri de bu devlet başkanının idaresi altında olduğundan devlet başkanının sorumluluğu daha ağırdır.

Akif, devlet başkanının teb'asına göstermesi gereken ilgiyi Hz. Muhammed'in amcası Hz. Abbas'ın anlattığı bir olaya işaret ederek şöyle tasvir eder:

Üstâd-ı necîbim Ali Ekrem Bey'e⁵¹³

"Yok ya Abbas'ı bilmeyen, kimdi?..."

O sahabiye dinleyin, şimdi:

'Bir karanlık geceydi pek de ayaz...'

İbni Hattâb'ı görmek üzre biraz,

Çıktım evden ki yollar ıpıssız.

Yolcu bir benmişim meğer yalnız!

Aradan geçmemişti çok da zaman,

Az ilerden yavaşça oldu iyan,

Zulmetin sînesinde ukde gibi,

Ansızın bir müheykel a'râbî!

⁵¹¹ Maide Sûresi (5) 42

⁵¹² Kandemir ve diğerleri, **Riyâzü's-Salihîn**, C. 2, 377. hadis, s. 582

⁵¹³ 1867–1937 yılları arasında yaşamış olan Servet-i Fünun şairlerinden Ali Ekrem Bolayır. Namık Kemâl'in oğludur. Akif, çok başarılı olduğu manzum hikâye alanında Ali Ekrem'den çok yararlandığını çeşitli vesilelerle ifade etmiştir. [Safahat Orijinal Metin-Sadeleştirilmiş Metin-Notlar 1,1 nolu dipnot, s 185]

Bembeyaz bir ridâ içinde garîb,
Geliyor muttasıl mehîb mehîb.
Ben sokuldum, o geldi, yaklaştık;
Durmadan karşıdan selâmlaştık.
Düşünürken selâm alan sesini,
O heyûlâ uzandı tuttu beni:
Bir de baktım, Ömer değil mi imiş?
— Yâ Ömer! Böyle geç zaman, bu ne iş?
— Şu mahallâtı devre çıkmıştım...
Gel beraber, benimle, üç beş adım.

Ne sadâ var, ne bir yürür bîdâr;
Uhrevî bir sükûn içinde civâr.
Ömer olmuş gezer, sıyânet-i Hak...
Şu yatan beldenin huzûruna bak!
O semâlar kadar yücelmiş alın,
Çakarak sînesinden âfâkın,
Bir zaman sönmeyen nigâhıyla,
Necm-i sâhirde sanki bir hâle!
Duruyor her evin önünde Ömer,
Dinliyor bî-haber içerdekiler.
Geçmedik en harâb bir yapıyı,
Yokladık sağlı sollu her kapıyı.
Geldik artık Medîne hâricine;
Bir çadır gördü, durdu kaldı yine.

Ocak başında oturmuş bir ihtiyarca kadın.
'Açız! Açız!' diye feryâd eden çocuklarının,
Karıştırıp duruyorken pişen nevâlesini;

Çıkardı yuttuğu yaşlarda çırpınan sesini:
— Durunda yavrularım, işte şimdicek pişecek...
Fakat ne hâl ise bir türlü pişmiyordu yemek!
Çocukların yeniden başlamıştı nâleleri...
Selâmı verdi Ömer, daldı âkıbet içeri.
Selâmı aldı kadın pek beşuş bir yüzle.
— Bu yavrular niçin, ey teyze, ağlıyor, söyle?
— Bu gün ikinci gün, aç kaldılar...

— O halde, neden

Biraz yemek komuyorsun?

— Yemek mi? Çömleği sen,

Tirit mi zannediyorsun? İçinde sâde su var;
Çakıl taşıyla beraber bütün zaman kaynar!
Ne çare! Belki susarlar, dedim. Ayıplamayın.
— Peki senin kocan, oğlun, ya kardeşin, ya dayın...
Tek erkeğin de mi yok?

— Hepsi öldü... Kimsem yok.

— Senin midir bu küçükler?

— Torunlarım.

— Ne de çok!

Adam Emîr'e gidip söylemez mi hâlini?

— Ah!

Emîre öyle mi? Kahretsin an-karîb Allah!
Yakında râyet-i ikbâli ser-nigûn olsun...
Ömer, belâsını dünyâda isterim bulsun!
— Ne yaptı, teyze, Ömer, böyle inkisâr edecek?
— Ya ben yetim avuturken emîr uyur mu gerek?
Raiyyetiz, ona bizler vedîatu'llâhız;
Gelip de bir aramak yok mu?

— Haklısın, yalnız,

Zavallının işi pek çok zaman bulup gelemmez;
Gidip de söylememişsen ne haldesin bilemez.

— Niçin hilâfeti vaktiyle eylemişti kabûl?
Sonunda böyle çürük özrü kim sayar makbûl?
Zavallının işi çokmuş!... Nedir, muhârebe mi?
İşitme sen de civârında inleyen elemi,
Medîne halkını üryan bırak, Mısır'da dolaş...
Gazâ! Gazâ! diye git, soy cihânı, gel paylaş!

Çocukların bu sefer yükselince feryâdı,
Kadın, tehevürü artık cünûna vardırdı;
— Şu nevhalar ki çıkar tâ bulutların içine,
Ömer! Savâik-i tel'in olur, iner tepene!
Yetîmin âhını yağmur duâsı zannetme:
O sayha ra'd-ı kazâdır ki gönderir ademe!
'Açız! Açız! Bize bir lokma olsun ekmek ver...'
'Susundu yavrularım, işte oldu, şimdi pişer!'
Gidip de söyleyeyim hâ?.. Dilencilik yapamam!
Ömer de kim? Benim ondan kerîm adamdı babam,
Ölür de yüz suyu dökmem sizin Halîfenize!..
Ömer vuruldu bu son sözle...

— Haklısın, teyze!

Avut çocukları, ben şimdicek gider gelirim.

Halîfe önde, bitik suçlu, münfa'il, nâdim;
Ben arkasında, perîşan, çadırdan ayrıldık.
Sabâha karşı biraz başlamıştı aydınlık.
Köyün köpekleri ejder misâli saldırıyor,
Bırakmıyor bizi yoldan, fakat kim aldırıyor!
Medîne'nin dalarak münhanî sokaklarına;
Dönüp dönüp hele geldik zahîre anbarına.
Halîfe girdi açıp, ben de girdim emriyle.
Arandı her yeri, bir mum yakıp ale'l-acele.

— Şu tek Çuval unu gördün ya! Haydi yükle bana;
Bu testi yağ doludur, elverir o yük de sana.
Çuval Halîfe'de, yağ bende, çıktık anbardan;
Kilitleyip geri döndük deminki yollardan.
Mesâfe, baktım, uzun; yük yaman; Ömer yaralı;
Dedim ki:

—Ben götüreydim... Verir misin Çuvalı?

— Hayır, yorulsa değil, ölse yardım etme sakın:
Vebâli kendine âiddir İbni Hattâb'ın.

Kadın ne söyledi, Abbas, işitmedin mi demin?

Yarın huzûr-i İlâhide, kimseler, Ömer'in
Şerîk-i haybeti olmaz, bugünlük olsa bile;
Evet, hilâfeti yüklenmiyeydi vaktiyle.

Kenâr-ı Dicle'de bir kurt aşırsa bir koyunu,

Gelir de adl-i İlâhî sorar Ömer'den onu!

Bir ihtiyar kan bî-kes kalır, Ömer mes'ûl!

Yetîmin, girye-i hüsrân alır, Ömer mes'ûl!

Bir âşiyân-ı sefâlet bakılmayıp göçse:

Ömer kalır yine altında, hiç değil kimse!

Zemîne gadr ile bir damla kan dökünce biri:

O damla bir koca girdâb olur boğar Ömer'i!

Ömer duyulmada her kalbin inkisârından;

Ömer koğulmada her mâtemin civârından!

Ömer halife iken başka kim çıkar mes'ûl?

Ömer ne yapsın, İlâhî, beşer zalûm ü cehûl!

Ömer'den isteniyor beklenen Muhammed'den...

Ömer! Ömer! Nasıl aldın bu bârı sırtına sen?

— Sen almasan acaba kim gelip de senden iyi,

İdâre eyliyecek düştüğün bu ma'rekeyi?

Evet, adâleti "mutlak" hayâl edersen eğer,

Ömer değil ya ne olsan bırak ki hepsi heder!

Beşer, adâleti "mutlak" tahayyül eylerse,
Görür ümîdini mahkûm her zaman ye'se.
Sen ey Ömer, ne meleksin, ne bir emîr-i zalûm...
Fakat elinde ne var? Fıtraten beşer mazlûm!
Görür bürûc-i semânın bütün sitâreleri,
Zalâm içinde, yük altında inleyen Ömer'i!
Huzûr-i Hakk'a çıkarken bu unlu cebhenle,
Değil zemîni, getir şâhid âsümânı bile!
— Uzak mı yol? Daha çok var mı?

— Ancak üç beş adım.

Mecâli kalmamış artık zavallının... Baktım:
Olanca azmini cebr eyleyip, nefes nefese;
Yavaş yavaş yürüyor. Geldi bin belâ ne ise!
Sokuldu haymeye, indirdi arkasından unu:
— Bırak da testiye yerleştirin kenâra şunu.
Hemen çakılları çömlekten indirip attı,
Uzandı testiye, yağ koydu, sonra un kattı.
Oturmak istedi, lâkin belâyâ bak ki: Ocak
Hemen sönüp gidecek...

— Teyze, yok mu hiç yakacak?

Kadın getirdi beş on parça yaş diken Ömer'e;
Ömer de yakmak için büsbütün serildi yere.
Ocak tüter, Ömer üfler zefir-i hârıyla;
Zemîni lihye-i beyzâ yı târumârıyla,
Sücûd tavr-ı huşû'unda, muttasıl süpürür;
İçinde rûhu yanar, cebhesinde ter köpürür!
Döner muhît-i nigâhında tûde tûde duman;
Bulut geçer gibi necmin hıyat-ı nûrundan!

Ocak tutuştu, yemek pişti;

— Var mı teyze kabın?

Getir de indirelim...

— Var büyükçe bir kap, alın.

Yemek sıcaktı, fakat kim durup da bekleyecek!

Ömer çocuklara bir bir yedirdi üfleyerek.

Kesildi haymede mâtem, uyandı rûh-i sürûr;

Çocuklar oynaşıyorlar, kadın ferîh ü fahûr.

Ömer bu âlemi gördükçe gaşy içindeydi...

Dedim:

— Sabâh oluyor kalkalım...

— Evet, haydi!

Yarın Emâret'e gel teyze, öğleyin beni bul;

Emîr'e söyleriz elbette hayr olur me'mûl.

Yüzü gülmüştü teyzenin, baktık,

Biz de çıktık vedâ edip artık.

Hiç görünmeksizin gelip geçene,

Doğru indik Halîfe'nin evine.

‘Şimdi nerdeyse gün doğar, kalıver.’

Diye, koyvermiyordu, çünkü, Ömer.

Etti az sonra subh-i velvedâr

Uyuyan şehri kâmilên bîdâr.

Öğle geçmişti, çıktı geldi kadın.

— Galiba, teyze, uykusuz kaldın!

İşte bağlanmak üzredir nafakan,

Alacaksın her ay gelip buradan.

Şimdi affeyledin değil mi beni?

— Böyle göster fakat adaletini.”⁵¹⁴

⁵¹⁴ Safahat, s. 82–88

Hz. Muhammed'in amcası Hz. Abbas, soğuk bir gecede Hz. Ömer'i ziyaret etmek için yola çıkar. Yolda biriyle karşılaşır. Onunla sadece selâmlaşarak yoluna devam ederken Hz. Abbas, sesinden Hz. Ömer'i tanır. Bu saatte emire nereye gittiğini sorunca; Hz. Ömer de mahalleleri dolaşmaya çıktığını, isterse birlikte gezebileceklerini söyler. Etraf oldukça sessiz olduğundan Hz. Abbas, Hz. Ömer'in hilafetinden dolayı herkesin ne kadar rahat ve huzur içinde uyduğunu düşünür. Hz. Abbas halifeyi parlak bir yıldızla benzetir. Önlerine çıkan ev virane gibi görünse de her kapıda tek tek durarak içeriden bir ses gelip gelmediğini dinlediklerini belirten Hz. Abbas, ta Medine'nin dışındaki bir çadırın önüne kadar geldiklerini söyler. Bu çadırda, ihtiyar bir kadının etrafındaki çocukların 'açız!' diye bağrıışmalarını duyarlar. Yemeği pişirmeye çalışan kadının sürekli olarak çocuklara 'Tamam, şimdi pişecek' diye onları yatıştırmaya çalıştığını görürler. Yalnız bir türlü pişmeyen yemek yüzünden çocuklar tekrar ağlamaya başlar. Daha fazla dayanamayan Hz. Ömer en sonunda selâm vererek çadırdan içeri girer. Mutsuz bir şekilde ihtiyar kadın selâmı alır. Hz. Ömer çocukların niçin ağladığını sorar. Kadın, iki gündür çocukların aç kaldığını bu yüzden huzursuzlandıklarını söyler. Bunun üzerine Hz. Ömer, neden pişen yemekten vermediğini sorunca kadın, tencerenin içindekinin yemek değil biraz taş ve sudan ibaret olduğunu anlatır. Bu yolla belki çocukların bir süre susacaklarını ümit ettiğini belirten ve yaptığından da içi rahat etmeyen ihtiyar kadın, kendisini ayıplamalarını rica eder. Kimi kimsesinin olup olmadığı sorusuna ise yaşlı kadın, tüm ailesinin öldüğünü şimdi ise kimsesiz kaldığını söyleyerek cevap verir. Kadının etrafındaki çocukların hepsi de torunlarıdır. Hz. Ömer meseleye çözüm bulmak adına yaşlı kadına 'halifeye gidip derdini anlatsaydın' diyecek olur ki, kadın Hz. Ömer'e beddualar etmeye başlar. Hz. Ömer üzgün bir şekilde 'halifenin ona ne yaptığını' sorunca kızgın kadın, kendisinin aç bir şekilde zavallı torunlarıyla uğraşırken halifenin neden hallerini bilmediğini, hâlbuki bir İslâm halifesinin teb'asındaki herkesin halini bilmesi gerektiğini söyler. Hz. Ömer, halifenin de işlerinin yoğunluğunu söyleyecek olduysa da, ihtiyar kadın onu dinlemeden 'halife savaşır duracağına, açların haline baksın' der. Çocuklar bu arada açlıktan yine bağrıışmaya başlayınca, kadının da öfkesi ayyuka çıkar. Hz. Ömer'e yine bir yığın beddualar eder, bir yandan da dilencilik edercesine hazineye gidip bir şeyler isteyemeyeceğini de haykırır. Hz. Ömer artık bunca sözden sonra yıkılmış bir haldedir. Kadına çocukları biraz daha oyalamasını ve birazdan geleceğini söyleyerek oradan

ayrılır. Hz. Ömer pişman, yıkılmış ve suçlu bir şekilde çadırdan ayrılırken Hz. Abbas da perişan bir şekilde O'nu takip eder. Hava biraz aydınlanmaya başlamış olduğu halde hazinenin yiyecek ambarının önüne gelirler. Halife bir çuval unu omuzlar, Hz. Abbas'a da bir testi yağı almasını söyler. Tekrar çadıra doğru yol alırlarken arkadaşı Hz. Abbas, Hz. Ömer'in haline üzülür ve çuvalı kendisinin taşımasını teklif eder. Hz. Ömer ise kadının söylediklerini hiç atlamadan Hz. Abbas'a sayar ve 'yorulsam değil, ölsem yardım etme, yarın günahıma da yardım edecek misin? 'halifeliği kabul etmeseydi' dedi ya demin ihtiyar kadın' diyerek kadının tüm söylediklerini birer birer hatırlar ve her şeyden kendinin sorumlu olduğunu söyler. Kimsesiz, yetim, ihtiyar, yoksul... vs olan herkesten sorumlu olduğunu ve bunun ağırlığını belirtir. Hz. Muhammed'den beklenen her şeyin kendisinden de beklendiğini ve bunun altında ezildiğini söyler. Arkadaşının bu kadar perişan olmasına ve üzülmesine dayanamayan Hz. Abbas, O'na mutlak adaletin kimse tarafından sağlanamayacağını, kendisinin de bir insan olduğunu, elinden geleni yaptığına herkesin ve her şeyin şahit olduğunu anlatır. Çuvalın altında daha fazla dayanamayan Hz. Ömer ne kadar yolları kaldığını sorduğunda nihayet çadıra yaklaşmışlardır. Çadıra koydukları un ve yağ ile çocuklara bizzat kendisi hemen bir şeyler hazırlamak isteyen Hz. Ömer, bir de bakar ki ocak da sönmek üzeredir. Kadından yakacak ister. Kendisine gösterilen yaş diken parçalarını bin bir güçlkle tutuşturmaya çalışır. Nihayet ocak tuştur ve yemek pişer. Hz. Ömer çocuklara yemeklerini tek tek kendisi yedirir. Artık acı bağırmalarının yerini sevinç çığlıklarının aldığı görünce halife ve Hz. Abbas oradan ayrılırlar. Hz. Ömer giderken kadına yarın halifeliğe gelmesini ve kendisini bulmasını, halini anlattıkları takdirde Hz. Ömer'in de bir şeyler yapacağını söyler. Hava iyice aydınlandığı için Hz. Abbas da artık kendi evine gitmemiş ve Hz. Ömer'in evinde kalmıştır Öğleye yakın halifeliğe gelen kadına Hz. Ömer bir maaş bağlar ve kendisini affetmesini söyleyince, kadın hiçbir minnet duygusu emaresi göstermeden sadece, adaletini böyle göstermesi gerektiğini söyler.

İşte bu şiirimizde Akif, bir devlet başkanının şahsiyetinin nasıl olması gerektiğini adaletiyle ün yapmış bir halife olan Hz. Ömer ile anlatmaktadır. Teb'asının tüm sıkıntılarını bir devlet başkanının bilmesi ve bunlardan kendi şahsını sorumlu hissetmesi gerektiği ince bir dille açıklanmıştır. Hz. Abbas'ın Hz. Ömer'i teselli edici sözleriyle, insan olarak yapılabilecek, elden gelen her şeyin yapılmasından sonra

Allah'ın şahit tutularak tüm sebepler planında gayret gösterildiğinin belirtilmesiyle kulların hiçbir zaman mutlak adaleti sağlayamayacağı da hatırlatılmaktadır.

Ayrıca daha önce belirttiğimiz gibi “Dirvâs” adlı şiirde de Hişam'ın küçük çocuğa önce kızmasını, sonra hatasını anlayıp susmasını ve gereğinin yapılması için emir vermesini de devlet başkanına yakışan bir tutum olarak yorumlayabiliriz. Nitekim daha önce söylediğimiz gibi, Hişam adil bir hükümdar olmasaydı, ne o çocuğu, ne o heyeti dinler, ne de isteklerini yerine getirirdi.

İslâm ahlâkının devlet başkanıyla ilgili tutumunun anlatıldığı Safahat'ın bu iki güzel tespiti (devlet başkanının tüm halkından sorumlu olduğunun bilincinde olması ve halkının isteklerini dinleyerek onları yerine getirmek için elinden geleni yapması, adil olması) günümüz hukukçu ve devlet adamlarının da ders alması gereken bir konudur. Zira toplumun huzurlu bir şekilde idare edilmesi, adaletsizliklere meydan verilmemesi ve insanların mutlu olabilmesi yukarıda sözü edilen devlet başkanlarının ahlâkı gibi bir ahlâka sahip olmakla mümkün olacaktır.

7- Yoksula Yardım

Yardımlaşma yani muavenet adaletten sonra toplumu ayakta tutan temel unsurlardan biridir. Çünkü insanlar birbirlerinin yardımına her zaman muhtaçtırlar. Yapılan yardımlarda sadece Allah rızası gözetilmeli, çevreden gelecek olan tebrik, teşekkür, minnet ve menfaatler için yapılan yardımların hiçbir değerinin olmadığı unutulmamalıdır. Kur'an-ı Kerim'de yardım etmek şu şekilde övülmektedir. “Sana (Allah yolunda) ne harcayacaklarını soruyorlar. De ki: Maldan harcadığınız şey, ebeveyn, yakınlar, yetimler, fakirler ve yolcular için olmalıdır. Şüphesiz Allah yapacağınız her hayrı bilir.”⁵¹⁵ Malını Allah rızası için yoksullara ve ihtiyaç sahiplerine vermek elbette ki faziletli bir davranıştır. Ancak bu verme işi yapılırken de son derece dikkatli ve nazik olunmalıdır. Karşımızdaki ihtiyaç sahibini kırıp küstürmek, küçük görerek verilen şeyi başa kakmak hem ayıplanmış hem de günah sayılmıştır. Bu nedenle

⁵¹⁵ Bakara Sûresi (2) 215

başa kakılan iyiliğin iyilik olmaktan çıkıp alalen yapılan bir kötülük olduğu hatırdan çıkarılmamalıdır.⁵¹⁶

Yardım konusunda Hz. Muhammed'in şu sözü oldukça dikkat çekicidir: "Yarım hurma vermek suretiyle de olsa kendinizi cehennem ateşinden koruyunuz. O kadarını da bulamayanlar, güzel bir sözle olsun kendilerini korusunlar."⁵¹⁷ Bu hadisten şu neticeleri çıkarabiliriz: İnsanın iyiliği kendinden bir şey vermekle belli olur. Miktarın ve mahiyetin bir önemi yoktur. Verebilmek önemli bir erdemdir. Dinimiz insanların birbiriyle kaynaşmasını sağlayacak her davranışı değerli bulur. Ayrıca yapılan her türlü yardımın küçük görülmemesini de Hz. Muhammed şöyle anlatır: "Din kardeşini güler yüzle karşılamak gibi (tabî) bir iyiliği bile sakın küçük görme!"⁵¹⁸ Görüldüğü üzere, iyiliği iyilik olarak takdir etmek, küçümsememek lazımdır. İyiliksever olmak demek mutlaka büyük maddi iyilikler yapmak demek değildir. Küçücük bir gülümse insanın içine sevinç ve huzur doldurur. Bu nedenle de gülümsemek bile dinimizce bir sadaka sayılmaktadır.

Mehmet Akif de 'Seyfi Baba' şiirinde yoksulluğun zor durumunu açıkladıktan sonra onlara yardım edilmesi gerektiğini şöyle anlatır:

"Ortalık açmış uyandım. Dedim, artık gideyim,
Önce amma şu fakîr âdemi memnûn edeyim.
Bir de baktım ki: Tek onluk bile yokmuş kesede;
Mühürüm boynunu bükmüş duruyormuş sâde!
O zaman koptu içimden tehassür ebedî:
Ya hamiyetsiz olaydım, ya param olsa idi!"⁵¹⁹

Şiirdeki uzun zamandır kimsenin ziyaret etmediği Seyfi baba, durumu oldukça kötü, eski bir dosttur. Şimdilerde de oldukça hasta olan Seyfi Baba, komşularının desteğiyle yaşamaktadır. O akşam da komşular ocağını yakarlar ve ıhlamur getirirler. Ziyaretine gelen dostu feneri yakmak için uğraştığında arkadaşının yoksulluğunun yüzüne aksettiğini ve şair olursa bile bu manzaranın zihinde canlandırılmayacağı için

⁵¹⁶ Kandemir, *Örneklerle İslam Ahlâkı*, s. 348

⁵¹⁷ Kandemir ve diğerleri, *Riyâzü's-Salihîn*, C. 4, 694. hadis, s. 113

⁵¹⁸ Kandemir ve diğerleri, *Riyâzü's-Salihîn*, C. 1, 122. hadis, s. 453

⁵¹⁹ *Safahat*, s. 63

ifade edilemeyeceğini belirtir. Beraber ıhlamur içerlerken bir yandan da koyu bir sohbet başlar. Kimseye muhtaç olmak istemeyen yaşlı Seyfi Baba, üç beş kuruş kazanmak için çatı aktarmaya kalkınca üşütmüş ve on beş gündür yataklara düşmüştür. Aslında yetmiş beş yaşına gelmiş bir adamın iş yapamayacağını, sadece abdesti-namazıyla uğraşacağını kendisi de bilmektedir, ancak; muhtaç olmamak için mecbur olduğunu anlatır. Bütün bunların yanında bir de kimsesizlik Seyfi Baba'nın canına tak demiştir ancak yapacak bir şey de yoktur. Seyfi baba, bazı zamanlar bir hafta boyunca kimsenin yanına uğramadığını sitem içinde dostuna söyler. Dostu o gece orada kalır. Seyfi Baba'yı bir güzel terleterek hastalığı üzerinden atmasını planlayan arkadaşı onu iyice yorganla sarar. Kendisi de ilerleyen vakitlerde uyumaya çalışsa da uyuyamaz. Neden sonra uyuyup kalır. Yukarıdaki bölüm işte buradan sonra anlatılan bölümdür.

Ortalık aydınlandığında uyanan arkadaşı artık kalkıp gitmeyi düşünür ancak önce yoksulluğun belini büktüğü yaşlı arkadaşına biraz yardım etmek ister. Bunu yaparken onun uyumasından yaralanmak ister ki, gönlü kırılmasın, içi burkulmasın. Ancak cüzdanını açtığında kendisinde de tek kuruşun olmadığını anlar ve çok üzülür. İçinden ister istemez, ya parasının olmasını ya da bu şekildeki ulvi değerlerden mahrum olmayı geçirir. Görüldüğü gibi herkesin zor durumda olduğu zamanlarda bile Müslüman kimse hep başkalarına verme isteğiyle dopdoludur. Hatta o kadar ki, veremediğinde acı çekip belki isyan edercesine üzülmeye de bu yardım severliğinin bir göstergesidir.

Müslüman her zaman veren tarafta olmasını bilmelidir. Kendi durumunun iyi olmasını beklemeden, her zaman, az-çok demeden verebilmelidir. Verme duygusu Allah'ın sıfatlarından. Cimrilik ise şeytandandır. Müslüman toplumlarda ekonomik yönden sorun çıkmamasının nedenleri İslâm dininin sürekli vermeye teşvik etmesindedir.

İnsanlar mallarının üzerindeki kem gözleri az bile olsa “vererek” izale edebilirler. O vakit toplumda çalma, gasp ya da zoraki olarak ele geçirme gibi suçlar da yaşanmayacaktır. Zekât, sadaka, fitre ve kurban gibi ibadetlerimiz toplumsal yardımlaşma ve dayanışmanın artırılması amacıyla konulmuştur. Her fırsatta Kur'an ve Hz. Muhammed de bu konuda Müslümanları teşvik etmektedir.

Yardımsaverlik erdemi küçük yaştan itibaren belirgin bir şekilde hem zihne hem de gönle işlenirse kapkaçtan kara para aklamaya kadar mal ile ilgili her türlü hırsızlığı önleyici tedbirler almada önemli katkıları sağlayacaktır. Yardımsaverlikten kasıt sadece maddi yardım değildir. Yardım akla gelebilecek her konuda olur. Yardımsaverliğin en önemli yanı kişisel ekonomiyle toplumsal ekonominin uzlaşması ve bu sayede toplumun ahlâkî seviyesinin artmasıdır.⁵²⁰

Kur'an-ı Kerim'de "Müminler ancak kardeşlerdir"⁵²¹ ayetiyle İslâm dininin bu konudaki tavrı açıklanmıştır. Kardeşlerin birbirleri için her türlü fedakârlığa katlandıkları düşünülecek olursa, birbirini Allah için seven insanlar da zor durumdaki birine asla göz yumacak değildir. Burada Hz. Muhammed'in bir başka hadisini de belirtmek yerinde olacaktır: "Mü'minler birbirlerini sevmekte, birbirine acımakta ve birbirlerini korumakta bir vücuda benzerler. Vücudun bir uzvu hasta olduğu zaman, diğer uzuvlar da bu sebeple uykusuzluğa ve ateşli hastalığa tutulurlar."⁵²² Mü'minler birbirlerini sevme, koruma konularında tıpkı bir vücudun azaları gibi niteliklere sahip olmaları gerekmektedir. Hadis-i şeriften anladığımıza göre bir Müslüman sadece kendini değil mensup olduğu topluluğu da düşünmelidir. Hatta o kadar ki Müslümanlar sadece kendi dindaşlarına değil, gayr-i Müslimlere de iyi davranmak ve yardım etmekle de emrolunmuşlardır. Bunun örneklerini tarihten görmekteyiz. Hz. Ömer bir gün dilenen bir Yahudiyi görür. Sonra onu alıp hazineye getirir. Hazinedeki memura '— Bunları gençken kullanıyorsunuz, sonra yaşlandığınızda bir kenara bırakıyorsunuz. Onlar da yaşamlarını sürdürmek için dilenmek zorunda kalıyor.' Diyor. Yahudiye de her ay gelip buradan maaş almasını söylüyor. Burada Hz. Ömer'in başka dinde olmasına rağmen insanlara yardım etmesindeki samimiyeti görüyoruz.

Gazzâli insanlara yardım etme konusunu, Müslümanların hukukunu anlatırken işler.⁵²³ İslamiyet sosyal hayattaki farklılıkları inkâr etmez ama güçlü olanın da zayıf olanı desteklemesini söyler. Güçlü olanların yan yana gelerek daha büyük hizmetlere koşmalarını emreder. Zekât ve sadaka sistemi bunun için getirilmiştir. İslâmiyet maddi ve manevi hayatta bütünlüğü temin etme amacını güder. Mahir İz Hoca: "Maddi

⁵²⁰ Yaman, s. 124–125

⁵²¹ **Hucurat Sûresi** (49) 10

⁵²² Kandemir ve diğerleri, **Riyâzü's-Salihîn**, C. 2, 226. hadis, s. 180

⁵²³ Gazzâli, **Zübde-t'ül İhyâ**, s. 257

durumu yerinde olanlar aldığı her eşya için o malın kırkta biri kadar sadaka vesin. Pazardan bir şey aldığınızda onu bir hamala taşıtın ki, bundan o da sebeplensin” demekle hali vakti yerinde olan Müslümanların ne kadar hassas düşünmesi gerektiğini vurgulamaktadır.⁵²⁴ Hz. Muhammed’in “Ey âdemoğlu! (Allah için) infak et ki, sana da infak olunsun!”⁵²⁵ hadis-i şerifleri de Allah’ın sayısız nimetlerine mazhar olan insanoğlunun kendisine verilenlerden onun da vermesini emreder. Verdiğinde de malının eksilmeyeceğini, hatta verdiği takdirde kendine daha yüce bir makamdan kat kat verileceğini bilmek insanın daha fazla vermesini sağlayacaktır. İslâm dini insanları işte bu denli vermeye teşvik etmektedir. Ayrıca verenler “Sadece şu iki kimseye gıpta edilir: Biri Allah’ın kendisine Kur’an verdiği ve gece gündüz onunla meşgul olan kimse, diğeri Allah’ın kendisine mal verdiği ve bu malı gece gündüz O’nun yolunda harcayan kimse”⁵²⁶ hadisiyle de taltif edilmektedir. Allah’ın verdiği maldan ve ihsan ettiği nimetlerden yine O’nun rızasına uygun şekilde sarf edilmesinin bahsedildiği hadiste insanın kendisinin dışındakileri de düşünmesi övülmektedir. Toplumdaki tüm insanlar arasındaki ictimai dengenin sağlanması, birlik ve beraberliğin tesis edilmesi, dostluk ve kardeşliğin oluşturulması yardımlaşmadan ve tasadduk etmekten geçer.

8- Büyüklere ve Misafire Hürmet

Her insan eğer yaşarsa mutlaka yaşlanacak, yaşlılığın kendine mahsus problemlerini yaşayacaktır. İnsanlar yaşı ilerledikçe daha fazla hassaslaşırlar ve daha fazla saygı ve hoşgörü beklerler. Bu konuda bize örnek olacak yine Hz. Muhammed’dir. Bir gün sohbet ederken yaşlıca bir zatın kalabalığın arasından kendine doğru geldiğini ve ashabin bundan rahatsız olduğunu görünce “Küçüklerine acımayan, büyüklerimizin (büyüklük) şerefini tanımayan bizden değildir”⁵²⁷ buyurmuştur. İslâmi prensiplere göre küçüklere sevgi ve şefkat, büyüklere saygı ve hürmet gösterilmelidir. Toplumdaki huzur ve mutluluğun sağlanabilmesi için bunlar şarttır. Kendisine sevgi gösterilmeyen çocuk büyüklere saygı göstermeyeceği gibi, saygı gösterilmeyen büyük de huzursuz ve hırçın olacaktır. Bu yüzden nesiller arası kopukluk olacak ve kaynaşma sağlanamayacaktır.⁵²⁸

⁵²⁴ Hekimoğlu İsmail, s. 117–122

⁵²⁵ Kandemir ve diğerleri, **Riyâzü’s-Salihîn**, C. 3, 550. hadis, s. 368

⁵²⁶ Kandemir ve diğerleri, **Riyâzü’s-Salihîn**, C. 5, 999. hadis, s. 104

⁵²⁷ Kandemir ve diğerleri, **Riyâzü’s-Salihîn**, C. 2, 356. hadis, s. 534

⁵²⁸ Keskin, s. 43

İmam Gazzâli büyüklere hürmet gösterme mevzuunu Müslümanlığın hukukundan sayar.⁵²⁹

Hız. Muhammed büyüklere hürmet edilmesini şu hadisiyle kavileştirmektedir. “Saçı sakalı ağarmış Müslümana... saygı göstermek Allah Teâlâ’ya duyulan saygı ve ta’zimden ileri gelir.”⁵³⁰

Akif de Âsım şiirinde büyüklere hürmet konusunu anlatır. Köse İmam bir gün Hocazâde’yi ziyaret gider. Köse İmam’a büyük hürmet gösteren Hocazâde (Akif) bu ziyarete çok memnun olur. Bu memnuniyetini şöyle ifade eder.

“— Vay Hocam! Vay gözümün nûru efendim, buyurun!

Hangi rüzgârdır atan sizleri?.. Lûtfen oturun.

Mütehassirdik efendim, ne inâyet! Ne kerem!

Öpmedik affediniz...

— Çok yaşa... Lâkin... Veremem.

— Bütün İstanbul’un ağzında gezen elleriniz,

Bize nâz etmese olmaz mı efendim? Veriniz.”⁵³¹

Akif burada büyüklerimizin gönlünü nasıl fethedeceğimizi, onlara nasıl hürmet etmemiz gerektiğini yaşayarak göstermektedir. Edilen iltifat, gösterilen nezaket ve hürmet insanları mutlu edecektir. Hele yaşça bizden büyük birinin misafirimiz olması ona olan ikramı arttırmalıdır. Zira bizim gelenek göreneklerimize göre küçükler büyükleri ziyaret etmelidirler. Şiirin genelini ve sonuçta bağlanacağı noktayı düşünürsek bu hürmetin abartılmadığını anlayabiliriz. Çünkü bilindiği gibi Köse İmam’ın Hocazâde’yi ziyaret etmesinin nedeni, oğlu Âsım konusunda Hocazâde’ye danışmak, onunla halleşmek ve oğlunun kabadayı tavırlarını nasıl engelleyecekleri konusunda fikir alışverişi yapmaktır. Bu noktada yaşının küçüklüğüne bakmadan onun fikirlerinden yararlanmak isteyen Köse İmam’ın Hocazâde’yi taltif ettiği de bir gerçektir. Babasının öğrencisinin ayağına kadar gelip kendisine danışması da Hocazâde için büyük bir onurdur.

⁵²⁹ Gazzâli, *Zübde-t’ül İhyâ*, s. 246

⁵³⁰ Kandemir ve diğerleri, *Riyâzü’s-Salihîn*, C. 2, 355. hadis, s. 532

⁵³¹ *Safahat*, s. 319

Bizim geleneklerimizde evimize gelen, kendimizden büyüklerin elleri öpülür ve hürmette kusur edilmez. Şiirin bu kısmında Hocazâde'nin Köse İmam'ın elini öpmek için ettiği ısrarı görüyoruz. Hal hatır sormak, güzel ve sözler söylemek de misafire olan hürmeti gösterir.

Kur'an-ı Kerim misafire ikramda bulunmayı şöyle övmektedir: "...Kendileri zaruret içinde bulunsalar bile onları kendilerine tercih ederler. Kim nefsinin cimriliğinden korunursa, işte onlar kurtuluşa erenlerdir."⁵³² Hz. Muhammed de misafire hürmet ve ikramı şöyle teşvik eder: "Allah'a ve ahiret gününe iman eden kimse misafirine ikram etsin."⁵³³ Hücet-ü'l İslâm'da bir Müslümanın evimize geldiğinde elimizden geldiğince iyi karşılamamız, ikramda bulunmamız, ona iltifat etmemiz, güzel ağırlamamız ve onunla tatlı sohbetler yapmamız tavsiye edilmiştir.⁵³⁴

Eve gelen misafire ikramda bulunmak ve hürmet etmek yüksek bir ahlâkın alametidir.⁵³⁵ Hz. Muhammed'in misafiri hiçbir zaman eksik olmazdı. Misafirleriyle bizzat ilgilenir ve ikramlarda bulunurdu. Habeşistan'dan gelen bir heyetle ilgilenen Hz. Muhammed'e arkadaşları; 'Siz bırakın ya Resulallah, biz hizmet ederiz' dediklerinde 'Onlar bizim arkadaşlarımıza ikramda bulunmuşlardı, şimdi onlara hizmet etmekten zevk duyuyorum' demişti. Taif'ten gelen bir başka heyetle de bizzat ilgilenmiş, bu ziyaretlerinin sonucunda da tüm heyet Müslüman olmuştu. Hz. Muhammed misafir konusunda hiçbir zaman din ayrımı yapmamıştır. Ebu Basra müşrikken Hz. Muhammed'in evine misafir olmuştu. Gece kalkıp bütün keçilerin sütünü sağmış ve hepsini içerek Hz. Muhammed'in ailesinin o gün aç kalmasına neden olmuştu. Ancak buna Hz. Muhammed hiç kızmamıştı. Bazı zamanlarda da Hz. Muhammed'e çok sayıda misafir gelirdi. Hz. Peygamber evdeki her şeyi misafirlerine ikram eder, kendisine ve ailesine bir şey ayırmazdı. Hatta geceleri uyanarak misafirlerinin bir şeye ihtiyaçları olup olmadığını sorardı. Misafirlerini yolcu edinceye kadar onların her türlü ihtiyaçlarını karşılamaya çalışırdı.⁵³⁶ İşte Hz. Muhammed'den misafir konusunda bu kadar örnekler gören ashabının da yaptığı şu olay oldukça dikkat çekicidir. "Bir adam

⁵³² **Haşr Sûresi** (59) 9

⁵³³ Kandemir ve diğerleri, **Riyâzü's-Salihîn**, C. 4, 707. hadis, s. 143

⁵³⁴ Işık, s. 133

⁵³⁵ Abdülkadir ibn-i Abdülvaris el Kaşgari Artuci, s. 220

⁵³⁶ Paksu, s. 126-128

Peygamber (sav)’e gelerek: — Ben açım, dedi. Allah’ın Resûlü hanımlarından birine haber salarak yiyecek bir şey göndermesini istedi. O da: — Seni peygamber olarak gönderen Allah’a yemin ederim ki, evde sudan başka bir şey yok, dedi. Hz. Peygamber bir başka hanımından yiyecek bir şey istedi. O da aynı cevabı verdi. Daha sonra Resûl-i Ekrem’in öteki hanımları da: Seni peygamber olarak gönderene yemin ederim ki, evde sudan başka bir şey yok, diye haber gönderince, Resûl-i Ekrem (sav) ashâbına dönerek: — Bu gece bu şahsı kim misafir etmek ister? Diye sordu. Ensardan biri: — Ben misafir ederim, yâ Resûlallah, diyerek o yoksulu alıp evine götürdü. Eve varınca karısına: Resûlullah (sav)’in misafirini ağırla, dedi. Bir başka rivayete göre karısına: — Evde yiyecek bir şey var mı? Diye sordu. Hanımı: — Hayır, sadece çocuklarımın yiyeceği kadar bir şey var, dedi. Sahâbî: — Öyleyse çocukları oyala. Sofraya gelmek isterlerse onları uyut. Misafirimiz içeri girince de lambayı söndür. Sofrada biz de yiyormuş gibi yapalım, dedi. Sofraya oturdular. Misafir karnını doyurdu; onlar da aç yattılar. Sabahleyin o sahâbî Peygamber (sav)’in yanına gitti. Onu gören Resûl-i Ekrem (sav) şöyle buyurdu: — Bu gece misafirinize yaptıklarınızdan Allah Teâlâ memnun oldu.”⁵³⁷

Akif de misafirine ikram etmesini severdi. Hocazâde babasının öğrencisinin kendisine olan ziyaretinden son derece memnun olarak ona ikramda bulunur. Bunu şu mısralarda görüyoruz:

“— Hele bir çek bakalım!

— Sen de bizimkinden çek.

— Hani çay gelmedi yâhu?

— Ay, unuttuk, gerçek.

— Gitme, seslen, yalnız, nerde Emin, yok mu?

— Emin!

Nerdesin? Baksana, çay demleyeceklerdi demin...

— Demlemişler, baba.

— Sen gelsene, oğlum, buraya...

El öperlerdi, unuttun mu?

— Hayır.

— Oldu mu ya?

⁵³⁷ Kandemir ve diğerleri, **Riyâzü’s-Salihîn**, C. 3, 565. hadis, s. 401–402

— Demin öptüm, baba...”⁵³⁸

Hocazâde misafiri Köse İmam’a devrin tütün mamullerinden olan ve misafirlere ikram edilen enfiyeden (hatta kendi enfiyesinden) ikram eder. Daha önce hazırlanmasını söylediği çayın hâlâ gelmemesini de gören Hocazâde oğlunu çağırır. Çayın demlendiğini öğrendikten sonra oğluna misafirin elini öpüp öpmediğini sorar. Kültürümüzün güzelliklerinden biri de misafire aile olarak hürmet göstermek; ona ikramlarda bulunmaktır. Baba, misafirine sadece kendisi hürmet etmekle kalmamış, ailesinin de onunla ilgilenmesini sağlamıştır. Misafire hürmet etmek bizi biz yapan, yabancılar tarafından da sürekli olarak övülen ⁵³⁹ bir meziyetimizdir. Türk milletinin aslından olan bu değerlerimizi yetişen yeni nesle aktarmak adına bu mısraları değerlendirmeliyiz.

9- Selâm

Sözlükte, sulh ve barış anlamlarına gelen selâmın ıstılahı manası ‘dünya ve ahiret selâmeti’ demektir. ⁵⁴⁰ Selâm veren güven telkin eder. Kendisinden kötülük gelmeyeceğinin garantisini karşısındakine vermiş olur. Bu nedenle selâm verenden endişe edilmez. Selâmlaşmak, İslâm nazarında önemli bir vazifedir. Selâmla muhabbet artar, kardeşlik gelişir, insanlar arasındaki dostluk bağları da kuvvetlenir. ⁵⁴¹

Selâm hem Kur'an'ın emri ⁵⁴², hem de Hz. Muhammed'in buyruğudur. ⁵⁴³ Dünyada huzur, saadet ve güvenin işareti olan selâm, ahirette de mağfiret vesilesi

⁵³⁸ **Safahat**, s. 324–325

⁵³⁹ “Türkiye’yi ziyaret eden her 4 kişiden 3’ünün, ülkelerine döndüklerinde, yakınlarına Türkiye’ye gitmelerini tavsiye ettiği vurgulanan araştırmada, bunun en önemli nedeninin, Türklerin misafirperverliği ve Türkiye’nin tarihi, kültürel zenginliği olduğunu belirtiyor. Tavsiye etmeyen kişiler ise, bunun nedeninin, esnafın yaklaşımı ve turistleri bunaltması olduğunu belirtti.” TÜROFED’in Grundfos desteği ile yaptığı araştırmanın sonuçlarıdır. (<http://www.resortdergisi.com/ocak/16.asp> 16-06-07 15.30)

Türklerin misafirperverliğini bütün bürokratlar da kabul eder. Bununla ilgili açıklamayı Maria Szekely (Macaristan İstanbul başkonsolosu) 12-06-07 tarihinde Kral Tökeli’nin kitabının tanıtımında söylemiştir.

(<http://www.hayatinrengi.net/showthread.php?p=78275> 16-06-07 15.40)

⁵⁴⁰ Özek, **Hadislerle Ahlâkî Davranışlar**, s. 147

⁵⁴¹ Bilmen, s. 91

⁵⁴² **Nur Sûresi** (24) 27 “Ey iman edenler! Kendi evinizden başka evlere, geldiğinizi fark ettirip (izin alıp) ev halkına selâm vermedikçe girmeyin.”; **Nisa Sûresi** (4) 86 “Bir selâm ile selâmlandığınız zaman siz de ondan daha güzeli ile selâmlayın yahut aynı ile karşılık verin.”

⁵⁴³ “Aranızda selâmı yayın” Kandemir ve diğerleri, **Riyâzü’s-Salihîn**, C. 4, 849. hadis, s. 414

olacaktır. Selâm; barışın, dostluğun, cömertliğin, küs olmamanın, sevgi ve saygının, tevazuun, kibirsizliğin, alçakgönüllülüğün ve ayrımcılık yapmamanın nişanesidir.⁵⁴⁴

Selam konusunu Akif, kısaca Âsım'da işler. Âsım kitabının ilk mısralarında Köse İmam, Hocazâde'ye kendisini arayıp sormadığı için biraz sitem eder. Baba dostunu neden aramadığını, şimdiki nesli hiç anlamadığını ve babasına hiç benzemediğini söyleyen Köse İmam'a Hocazâde şunları der:

“— Amma tekdîr ediyorsun, canım ilkin adamı...

Bir selâm ver bakalım, böyle Selâmsız'dan mı?

— Selâmün Aleyküm.

— Aleyküm selâm...

Barıştık, yüzün gülsün artık, İmam.”⁵⁴⁵

Evine geldiğinden beri sürekli olarak Hocazâde'yi eleştiren ve sitem eden Köse İmam'a Hocazâde, ortamı yumuşatmak için bir selâm bile vermediğini hatırlatır. İstanbul'un bir semti olan Selâmsız'a da atıfta bulunularak selâmsız sabahsız hemen azara başlamasına bu kez Hocazâde sitem eder. Köse İmam hemen selâm verir. Selâm verme işi de İslâmi geleneklere göre yapılır. Selâmı alan Hocazâde, Köse İmam'a barıştıklarını, artık kırılganlıklarının kalmadığını hatırlatarak biraz nazlanır.

‘Selâm’ın kelime anlamı; rahatlık, emniyet, barış, iyiliktir. İşte bu kelime, anlamı itibariyle (selâm verme de selâm alma da) emniyet ve güvenliği telkin eder. Selâm veren kimse karşısındakine ‘Benden endişe etme, benden sana zarar gelmez’ mesajını vermektedir. Selâm alan kimse de yine aynı mesajla cevap verir. Hocazâde'nin ‘Artık barıştık’ demesinde hiç de mübalağa yoktur. Dinimizin ismi olan ‘İslâm’ yine aynı şekilde barış ve selâmet kökünden gelmektedir. Bu nedenle dinimiz barış ve esenlik dinidir. Müslümanın elinden ve dilinden emin olunan kimse olması⁵⁴⁶ ve Müslümanlar arasındaki selâmın önemi, güveni temsil eden İslâm dininin özelliklerindedir.

⁵⁴⁴ Özek, *Hadislerle Ahlâkî Davranışlar*, s. 150–154

⁵⁴⁵ *Safahat*, s. 319

⁵⁴⁶ “Müslüman, dilinden ve elinden Müslümanların zarar görmediği kimsedir.” Kandemir ve diğerleri, *Riyâzü's-Salihîn*, C. 2, 213. hadis, s. 151; hadisin bazı rivayetlerinde “Müslüman, elinden ve dilinden insanların salim kaldığı kimsedir” şeklinde de gelmiştir, Kandemir ve diğerleri, *Riyâzü's-Salihîn*, C. 2, s. 152

10- Komşu Hakkı

Bir yerde, bir çevrede, birbirine yakın oturan kimselerin birbirlerine göre olan konumlarına ‘komşuluk’ denir. İslâm dinine göre ahlâkî görevler ve haklar konusunda aileden sonra sırada komşular vardır.⁵⁴⁷ “Ebu Hureyre (ra) den rivayet edildiğine göre, Peygamber (as): ‘— Vallahi iman etmiş olmaz. Vallahi iman etmiş olmaz. Vallahi iman etmiş olmaz’ buyurdu. Sahabiler: — Kim iman etmiş olmaz, ya Resulallah? Diye sordular. — ‘Yapacağı fenalıklardan komşusu güven içinde olmayan kimse’ buyurdu”⁵⁴⁸ hadisi de bizlere bu hakkın ne kadar önemli olduğunu, cennete girmek için komşuyu tedirgin bile etmekten sakınmak gerektiğini açıklaması bakımından oldukça manidardır.

Sosyal bir varlık olan insan birlikte yaşamının verdiği bazı sorumlulukları ve görevleri yerine getirmelidir. Kur'an-ı Kerim'deki “Allah'a ibadet edin ve O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın. Ana-babaya, akrabaya, yetimlere, yoksullara, yakın komşuya, uzak komşuya, yakın arkadaşına, yolcuya, ellerinizin altında bulunanlar (köle, cariye, hizmetçi ve benzerlerine) iyi davranın”⁵⁴⁹ ayeti bu sorumluluk ve görevleri en dar çerçeveden en geniş çerçeveye kadar belirtir. Görüldüğü gibi Allah bizlere komşuya iyilik yapmayı emreder. Komşuya iyilik yapılmasa bile en azından kötülük yapmamak, zarar vermemek de iyilik yapmanın ilk basamağıdır.

“Allah’a ve ahiret gününe iman eden kimse komşusuna iyilik etsin”⁵⁵⁰ diyen Hz. Muhammed, komşuya iyilikle imanı irtibatlandırır. Kamil bir imana sahip olmak için komşuluk haklarını gözetmek gerekir. Komşuların birbirine olan sevgi, saygı, hoşgörü, şefkat duyguları sayesinde, yapılan iyiliklerle mutluluk ve huzur artar. Dolayısıyla içinde yaşanılan toplumda güven ve huzur da perçinleşir.⁵⁵¹

Gazzâlî komşuyla ilişkilerin nasıl olması gerektiğine dair şunları söyler: “Komşunu gördüğün zaman hal ve hatırını sor! Hasta olunca ziyaretine git. Komşunun evine gidince, izin almadan içeriye girme! Elinden gelirse komşunun ihtiyacına yardım

⁵⁴⁷ Sabri Türkmen, **Müslüman ve Komşuları**, İstanbul: Esra Yayınları, Haziran 1997, s. 13–14

⁵⁴⁸ Kandemir ve diğerleri, **Riyâzü's-Salihîn**, C. 2, 307. hadis, s. 398

⁵⁴⁹ **Nisa Süresi** (4) 36

⁵⁵⁰ Kandemir ve diğerleri, **Riyâzü's-Salihîn**, C. 2, 311. hadis, s. 403

⁵⁵¹ Keskin, s. 46–47

eyle, komşuluk hakkı çok mühimdir... Komşunun yiyeceği yok iken sen elindeki yiyeceği yiyemezsin⁵⁵², zira onun, senin elindeki yemekte dahi hakkı vardır.”⁵⁵³ Mehmet Akif Ersoy’un da Âsım şiirinde komşu hakkıyla ilgili bazı tespitleri vardır. Köse İmam, Hocaîade’ye oğlu Âsım’ın durumunu anlatmadan önce komşularından birinin durumuyla ilgili fikir alışverişi yapmak ister. Zira Köse İmam, komşunun derdi dururken kendi derdini anlatmaktan utanmaktadır.

Köse İmam, emekli paşalardan birisinin semtlerine yerleştiğini ve bu paşanın gayr-i menkul zengini olduğunu, önceleri zararsız, kendi halinde biriyken sonradan iyice tuhaf davranmaya başladığını (saç-sakal boyatmak, süslenerek sokaklarda gezmek... vs) anlatır. Sonra paşanın bu hallerinden endişelenen İmam karısına giderek:

“Zevcinin tavrı acâibleşiyor zannederim,
Sen ne dersin buna bilmem, bana sor, bak ne derim:
İşçiniz, sofracınız var mı?

— Evet.

— Kim?

— Eleni.

— Şimdi sav.

— Hiç mi sebebsiz?

— A kızım, dinle beni:

Böyle şeylerde sebep, hikmet aranmaz... Çabucak

Savabilmektedir iş... Yoksa rezâlet çıkacak:

Paşa azmış!

— Acabâ üstüme gül koklar mı?

— Onu bilmem, gülü koklar mı kocan, yoklar mı?

Beni söyletme kızım, git de hemen sav karıyı.”⁵⁵⁴

Akif, aile hayatına büyük önem vermektedir. Bu nedenle ailenin yok olmaması için elinden gelenin yapılması gerektiğini pek çok şiirinde anlatmaktadır. Köse İmam’ın dilinden bu şiirinde ailenin yıkılmaması için yapılması gerekenleri söylemektedir.

⁵⁵² “Komşusu açken tok yatan mü’min değildir.” Kandemir ve diğerleri, *Riyâzü’s-Salihîn*, C. 2, s. 397

⁵⁵³ *Işık*, s. 125-126

⁵⁵⁴ *Safahat*, s. 327

Yalnız burada bir de komşuluk hakkının varlığı vurgulanmaktadır. Hem bir ailenin yok olmaması (meşru olmayan bir birlikteliğin tasvip edilmemesi) hem de komşu olarak zavallı bir kadının eşi hakkında bilgilendirilip tedbir almasında yardımcı olunması gündeme gelmektedir. Meselede direkt olarak eşi suçlamak yerine önce kadına evinde, çevresinde bayan bir çalışanın olup olmadığı sorularak imamın yanılıp yanılmadığı araştırılmıştır. Burada zanna göre hareket edilmemesi ve boş yere bir ailenin sarsılmasına meydan verilmemesi gerektiğini de görüyoruz. Sonra kadına bir büyük olarak tecrübeleriyle ne yapması gerektiğini hatırlatan Köse İmam, yaşça büyük kimselerin tecrübelerinden faydalanılması gerektiğini de hatırlatmaktadır. Köse İmam meselenin ciddiyetini anlaması için kadına en uç örneklerle küçük bir açıklama yapar. Bu nedenle acele etmesi gerektiğini, geç kalması durumunda felaketler yaşayacaklarını da anlatmaktadır.

Komşuluğun unutulduğu modern toplumlarda ve kentlerde Akif'in yukarıdaki örneği tekrar tekrar hatırlatılmalıdır. Zira "bana ne!" tavırları sebebiyle pek çok insan hemen yanındaki, alt ya da üst katındaki komşularından habersiz yaşamaktadır. İnsanlar arasındaki güvensizliğin de buna büyük oranda etki ettiğini düşünürüz. Ancak bizim toplumumuzun milli ve dini değerlerine uygun olanı, komşusunun en küçük derdiyle dertlenmektir. Komşusunun üzülüp acı çekmesini engelleyen, en azından problemini paylaşan bir kimsenin hem iç huzuru olur; hem de komşusuna karşı güven telkin etmiş olur. Böylelikle de toplum, zincirleme bir şekilde güven temsil eder hale gelir.

11- Meselelere Bakışta Yapıcı Olmak

Söz söyleyebilmek için öncelikle dinlemeyi bilmek gerek. İnsanlar da söz söylemeye dinleyerek başarlarsa daha huzurlu ve mutlu bir dünya olacağı kesindir. Şu bir gerçek ki genellikle insanlar dinlemeden, bilmeden yorum yaparlar. Bu da fertlerin gelişmesine belki de en büyük katkısı olabilecek, 'yapıcı eleştiri' dediğimiz bir yeteneğin ortadan kaldırılması demektir.

Yapıcı olmak ile ilgili şu hikâyecik oldukça dikkat çekicidir:

Hindistan da çok ünlü bir ressam vardır. Herkes bu ressamın yaptıklarını kusursuz kabul edecek kadar beğenir. Bütün halk onu "Renklerin Ustası" anlamına

gelen Ranga Çeleri ya da kısaca Ranga Guru olarak tanır. Onun yetiştirdiği bir ressam olan Raciçi ise artık eğitimini tamamlar, son resmini yaparak Ranga Guru'ya götürür ve ondan resmini değerlendirmesini ister.

Ranga Guru ise; “—Sen artık ressam sayılırsın Raciçi. Senin resmini halk değerlendirecek.” Diyerek resmi şehrin en kalabalık meydanına götürmesini ve en görünen yerine koymasını ister. Yanına da kırmızı bir kalem koyarak halktan beğenmedikleri yerlere çarpı koymalarını rica eden bir yazı bırakmasını söyler. Raciçi denileni yapar. Birkaç gün sonra resme bakmaya gittiğinde, tüm resmin çarpılar içinde kaldığını görür. Öyle ki, neredeyse asıl resim görünmez olmuştur. Bu duruma doğal olarak çok üzülür. Emeğini ve yüreğini koyarak yaptığı tablo kırmızıdan bir duvar olmuştur. Resmi alıp Ranga Guru'ya götürür ve ne kadar üzgün olduğunu belirtir.

Ranga Guru üzülmemesini ve yeniden resme devam etmesini önerir. Raciçi yeni bir resim yapar ve yine Ranga Guru'ya gider. Ranga Guru resmi tekrar şehrin en kalabalık meydanına bırakmasını ister. Ama bu defa resmin yanına bir palet dolusu çeşitli renklerde yağlı boya, birkaç fırça ve insanlardan beğenmedikleri yerleri düzeltmesini rica eden bir yazı bırakmasını tembihler.

Raciçi denileni yapar. Birkaç gün sonra meydana gider, bir de bakar ki resmine hiç dokunulmamış, fırçalar da, boyalar da kullanılmamış. Tabii ki çok sevinir ve koşarak Ranga Guru'ya gider ve resme dokunulmadığını anlatır.

Ranga Guru ise; “—Sevgili Raciçi, sen birinci konumda insanlara fırsat verildiğinde ne kadar acımasız bir eleştiri sağanağı ile karşılaşabileceğini gördün. Hayatında resim yapmamış insanlar dahi gelip senin resmini karaladı. Oysa ikinci konumda onlardan hatalarını düzeltmelerini ve yapıcı olmalarını istedin. Yapıcı olmak eğitim gerektirir. Hiç kimse bilmediği bir konuyu düzeltmeye kalkamaz, cesaret edemez. Sevgili Raciçi mesleğinde usta olman yetmez, bilge de olmalısın. Emeğinin karşılığını ne yaptığından haberi olmayan insanlardan alamazsın. Onlara göre senin emeğinin hiç bir değeri yoktur. Sakın emeğini bilmeyenlere sunma ve asla bilmeyenle tartışma.”⁵⁵⁵ Yapılan eleştirilerin insanlara bir şeyler kazandırmaması o eleştiriye

⁵⁵⁵ <http://subat75.blogcu.com/2321180> (08-07-2007 02.50)

bir değer vermez. Aksine -özellikle günümüz insanının bencil davranışlarıyla- ‘Sana ne?’ cevabına maruz kalır. Bu nedenle olaylara yaklaşırken Müslümanın şahsiyetine uygun şekilde davranmalı, toplumsal ilişkileri düzenleyecek ve iyileştirecek bir mantıkla hareket etmeliyiz.

Köse İmam ile Hocazâde’nin konuşmalarının mektep medrese tartışmalarına geldiğinde medreselerin yok olması için elinden geleni yapan inkılâp hayranlarına Köse İmam şöyle kızar:

“— Galiba sen yeniden kızdıracaksın Köse’yi;
Söyle, mîrasyedi bey, kimdi yıkan medreseyi?
Biz miyiz, siz misiniz? Sizsiniz elbet...

— Elbet!

— Yıktınız kazmaya kuvvet, ne de sür’atle!

— Evet.

— Bir hünermiş gibi ikrâr ediyor ağzıyla...

— Çünkü mektep yapacaktık onun enkazıyla.

— Çünkü mektep yapacaktık!... Ne kolay söylemesi!

Bir kümes yaptığınız var mı ki, bir kaz kümesi?

— İnkılâb ümmetinin şânı yakıp yıkmaktır.

— Size çılgın demeyen varsa, kuzum, ahmaktır.

Yıkmak insanlara yapmak gibi kıymet mi verir?

Onu en çolpa herifler de, emîn ol, becerir.

Sâde sen gösteriver ‘işte budur kubbe!’ diye;

İki ırgadla iner şimdi Süleymâniyye.

Ama gel kaldıralım dendi mi, heyhat, o zaman,

Bir Süleyman daha lâzım yeniden, bir de Sinan.

Bunların var mı sizin listede hiç benzeri, yok.

Ya ne var? Bir kuru dil, siz buyurun, karnım tok!

Ötmeyin nâfile baykuş gibi karşımda, susun!”⁵⁵⁶

⁵⁵⁶ Safahat, s. 356

Köse İmam'la Hocaîade'nin sohbeti medrese ve mektep tartışmalarına gelince Köse İmam, medreseni yıkanların inkılâp isteyenler olduğunu söyler. Hocaîade medresenin yıkılmasını istediklerini kabul eder, ancak medresenin yerine mektepleri kurmak istediklerini, üstelik inkılâp hareketlerinin doğasında zaten yıkmak kavramının olduğunu dile getirir. Bir şeyi yapmak için diğer önemli bir şeyin yıkılmasının gayet olağan olduğunu söyleyen Hocaîade'ye ve onun gibi düşünenlere Köse İmam 'çılğın' nitelemesini yakıştırır. Sonra, yapmanın yıkmaktan daha değerli olduğunu, Süleymaniye camisini örnek göstererek anlatır. Eğer Süleymaniye Camiini yıktırmak istenirse hiçbir vasfı olmayan iki ırgata da bu işi kolaylıkla yaptırabileceğini, hâlbuki Süleymaniye'yi yeniden yapabilmek için Sultan Süleyman'ın ve Mimar Sinan'ın yeniden dünyaya gelmelerinin gerektiğini açıklar. Yukarıdaki şiirde yapmanın, yapıcı taraf olmanın zorluğunu ve zahmetini görmekteyiz.

Bizden fikirlerimiz sorulduğunda yıkıcı olmamalı; diğer bir deyişle konuya iyimser ya da yapıcı olarak yaklaşmalıyız. Bir şeyi yok etmek oldukça basit iken, yeniden kazanmak ya da düzeltmek çok zordur. Bilen bilmeyen herkesin her konuda ahkâm kesmesi topluma zarar verir. İnsanlar kendi aralarında hükümetleri kurar ve yıkarlar (!) . En ünlü tıp doktoru kadar rahat sağlık alanındaki bilgilerini açıklarlar ve insanları bu engin fikirlerinden yararlandırırlar (!) . En allame fıkıh âlimi gibi fetva verirler (!) . En bilgili pedagog gibi çocuk eğitimi hakkında ahkâm keserler (!). Daha dar çerçeveden baktığımızda en yakınlarımızı bile bir anda kırıp etrafımızdan dağıttığımızı; çok üzüldüğümüz yanlışlarımızı hep acelecilikten yaptığımızı unutmamak gerekir. Bu nedenle bir söylemeden önce iki düşünmek icap eder. Bizden bir konu hakkında fikrimiz sorulduğunda her zaman hüsn-ü zanla yaklaşmak lazım gelir. Milli şairimiz Mehmet Akif, oğlu Âsım'dan şikayetçi olan Köse İmam'a, Hocaîade'nin yaklaşma şeklini şöyle anlatır:

“— Hocam, evlâdına benzer bulamazsın arasan,
Görmedim ben bu kadar dörtbaşı ma'mûr insan.
Ne büyük hilkat o Âsım, ne muazzam heykel!
Onu, bir şi'r-i hamâset gibi, ilhâm-ı ezel,
Sana sunduysa, açıp rûhunu teşrîhe çalış...”

Gâlibâ oğlanı yanlış görüyorsun, yanlış!
Yalnız göğsünün eb'âdı mı sandın yüksek?
İn de a'mâkına bir bak, ne derinmiş o yürek!
Dalgalandıkça içinden taşan îman denizi,
Dökülen hisleri gör: İncilerin en temizi.
Gövde yalçın kayadan âbide, lâkayd-i ecel;
Sanki hiç duygusu yok... Bir de fakat rûhuna gel;
O ne ifrât ile rikkat! Hani, etsen ta'mîk,
Bir kadın rûhu değildir o kadar belki rakîk.
Sonra, irfânı için söyleyecek söz bulamam;
Oğlanın bildiği, öğrendiği her şey sağlam.
Boynu dehşetli, evet, beyni de lâkin zinde;
Kafa enseyle beraber gidiyor seyrinde.
Çölde ben hayli görüştüm ben bu sefer Âsım'la;
Hoca, te'mîn ederek söylerim îmânımla:
İğtinâm etmeye baktım çocuğun sohbetini;
Pek yakından tanıdım çünkü husûsiyyetini.
Ne güreştirmedığım kaldı, ne konuşurmadığım;
Ne de 'her şeyde sıfırsın!' diye coşturmadığım.
Çölün, âsûde muhîtinde geçen günlerimiz,
Bana gösterdi tamâmiyle ki: Oğlun eşsiz.
Bî-tenâhî saffahâtıyla herif ayrı cihan;
Bî-tenâhî safahâtında da, lâkin, insan."⁵⁵⁷

Âsım şiiirinin yukarıdaki bölümünde; Âsım'ın babası Köse İmam, Hocaîade'ye oğlunun yaptığı efelikleri anlatır ve bu konudaki endişelerini belirttikten sonra Hocaîade'den oğlulla ilgili yardım ister. Köse İmam evladıyla böyle bir konuda birden fazla defa konuşmaktan yana değildir. Zira meselenin çok dile gelmesi sonucunda oğlulla ilişkilerinin bozulacağını düşünmektedir. Bu nedenle bir aile dostundan yardım istediğini açıklar. Âsım'ı tanıyan Hocaîade, Köse İmam'a rahat olmasını ve oğlu Âsım gibi bir evlat bulamayacağını söyleyerek başlar. Âsım'ın her yönüyle kusursuz bir genç

⁵⁵⁷ Safahat, s. 390-391

olduğunu, babasından olarak onu anlamaya çalışmasını isteyen Hocaîade, Köse İmam'a Âsım'ı yaptıklarıyla değerlendirmemesini, tertemiz bir yüreğe ve sağlam bir imana sahip bir kahraman olduğunu hatırlatır. Ölümü hiçe saydığını gördükleri için oğlunun hiç de duygusal biri olmadığı sanıldığını aksine Âsım'ın ruhundaki inceliğin belki de en hisli kadınlarda bile olamayacağını belirtir. Ayrıca Hocaîade Âsım'ın irfanındaki kuvveti, öğrendiği her şeyin sağlamlığını; yaşından büyüklerin bile ders alabileceği kadar da sohbetinin değerli oluşunu vurgular. Hocaîade Âsım'la yaptığı bir çöl yolculuğundan sonra O'nu daha iyi tanıdığını ve O'nun çok yönlü bir cihan olduğunu Köse İmam'a anlatır.

Burada Akif, hem olaylara yapıcı olarak yaklaşılması gerektiğini, hem de genç nesilden nasıl bir şahsiyete sahip olmasını istediğini açıklar. Zira Köse İmam, oğlundan ve yaptıkları şeylerden rahatsız olduğunu anlattığında arkadaşı Hocaîade de Âsım'ın yaptıklarını yerecek şeyler söylememiş, aksine O'nun güzel yönlerini ortaya çıkarmış, yaptığı davranışların altındaki nedenleri düşünmesine kapı aralamıştır. Yoksa, Hocaîade de Köse İmam ile birlikte Âsım'ın yaptıklarının ne kadar yanlış/kötü şeyler olduğunu söylese, hiçbir iyi yönünü görmese ve göstermeseydi, baba-oğlun araları daha da açılır, mesele çözümlenemez bir kör düğüm haline gelirdi. Ancak Hocaîade olayı olgun bir yaklaşımla ele almış ve meseleye yapıcı olarak yaklaşmıştır. Ayrıca yukarıdaki bölümde Akif'in arzuladığı gençliğin şahsiyetini de görebiliriz. Her şeyden önce kuvvetli bir imana sahip, cesarete-korkusuzlukta zirve, bir o kadar da ince ruhlu ve duygusal, ilmi ve irfanı deryalar kadar geniş, sohbetlerine herkesi hayran edecek kadar kendini bilen, içinde cihanı barındıran çok yönlü bir gençlik tablosu çizen Akif, hayatı boyunca bu hülya ile yaşamıştır. Âsım'ın nesli dediği ve özlemle beklediği bu nesilden çok şey uman Akif'i hayal kırıklığına uğratmamak için şimdiki eğitimcilerle düşen görev, vasıfları verilen gençliği yetiştirmektir. Aynı zamanda yukarıdaki mısralarda yine zamanımıza kadar canlılığını kaybetmeyen bir ahlâkî özellik daha vardır ki, o da meselelere yapıcı yönden yaklaşmak gereğidir. Bu sayede insanlar daha mutlu olacağı gibi, cemiyetler de daha huzurlu olurlar. Unutmamak gerekir ki, ruh sağlığı yerinde bir birey, ruh sağlığı yerinde bir toplum demektir.

12- Din Anlayışı ve Din Adamlarının Tutumları

İslâm dini Hz. Muhammed aracılığıyla tüm insanlığa sunulan son dindir. Bundan sonra hiçbir din gelmeyecektir. Kur'an-ı Kerim'de "Kur'an'ı kesinlikle biz indirdik; elbette onu yine biz koruyacağız"⁵⁵⁸ buyrulurken İslâm dininin kutsal kitabının da İlâhî güç tarafından korunacağı belirtilmiştir. Dolayısıyla İslâm dininin ilk kaynağı Kur'an'dır. Bunun yanında İslâm peygamberinin söz ve davranışlarıyla âlimlerin fikir birliğine vardığı ve kesinliğini kanıtladığı hükümler de birer kaynak olmaktadır. Bir din için kaynağının sağlam olması oldukça önemlidir. Zira kaynağın bozulması, yanlış yorumlanması hem birçok spekülasyonları meydana getirecek hem de insanların o dini yanlış tanıma, anlama ve yorumlamalarına neden olacaktır.

'Fatih Kürsüsünde' Akif, Hz. Muhammed'in ağzından yalan haber uyduranlara kızgınlığını ve dinin aslından olmayan şeylerin dine sokulmasındaki rahatsızlığını şu şekilde anlatır:

“Kitâb’ı, Sünnet’i, İcmâ’ı⁵⁵⁹ kaldırıp artık;
Havâssı maskara yaptık, avâmı aldattık.
Yıkıp Şerîat’i, bambaşka bir binâ kurduk;
Nebî’ye atf ile binlerce herze uydurduk!
O hâli buldu ki cür’et: “Yecûzu fi’t-tergîb...”^{*}
Karâr-ı erzeli fetvâ kesildi!... hem ne garîb,
Hadîsi vaz’ ediyorken sevâb uman bile var!
Sevâbı var mı imiş, bir zaman gelir, anlar!
Cihâmı titretiyorken nidâ-yı ‘Men kezebe...’^{**}
İşitmiyor mu, nedir, bir bakın şu bî-edebe:
Lisân-ı pâk-i Nebî’den yalanlar uyduruyor!
Sıkılmadan da ‘sevâb işledim’ deyip duruyor!”⁶

⁵⁵⁸ Hicr Sûresi (15) 9

⁵⁵⁹ **Kitap, sünnet ve icmâ:** Sırasıyla Kur'an-ı Kerim, Hz. Muhammed'in (sav) söz ve davranışları, İslâm âlimlerinin Kur'an ve sünnetten yola çıkarak verdikleri ortak hükümler. [Safahat Orijinal Metin-Sadeleştirilmiş Metin-Notlar 1, 1 nolu dipnot, s. 509]

^{*} İbâdete teşvik maksadıyla olursa hadîs uydurmak câizdir, mânâsına! [Safahat'ın * işaretli dipnotu, s. 236]

^{**} “Kim benim ağzımdan bile bile bir hadîs uydurursa varacağı yer cehennemdir” mealindeki hadîs-i şerif. (Buhari, İlim 38) [Safahat, ** işaretli dipnot, s. 236]

⁵⁶⁰ Safahat, s. 236

Milletimize musallat olan yanlış tevekkül inancının açtığı yaraları anlatan vaiz, cehaletimizin ve tembelliğimizin İslâm dinine verdiği zararlardan da bahseder. Dinin en temiz kaynaklarını hurafelerin sarmasından rahatsız olduğunu; neredeyse kitap (Kur'an), sünnet (Hz. Muhammed'in söz ve davranışları) ve icmâ (İslâm âlimlerinin bir konu üzerindeki ittifak ettikleri hüküm) gibi kaynakların da kaldırılarak yeni bir din ortaya çıkarmak gerektiğini (!) ileri sürenleri kızgın bir dille ortaya koyar. Vaiz âlimlerin maskara yapıldığını; halkı aldatıldığını; Hz. Muhammed'e dayandırılan pek çok hadisin uydurulduğunu söyler. Hatta o kadar ki, maslahat maksadıyla uydurulan hadislerin caizliğinden de bahseder hâle gelindiğini anlatır. Bunun büyük bir edepsizlik ve cüret olduğunu söyleyen vaiz, hadis uyduran kişilerin yaptıklarının ancak "soytarılık" olduğunu da vurgular. O kadar acınası hale gelmiştir ki; yapılan bu maskaralıktan sevap bile umanların varlığından haber vermektedir. Bu sevap uman kimselerin ahirette hüsrana uğrayacağını anlatan vaiz, Hz. Muhammed'in, kendi hakkında hadis uyduranlar için haber verdiği hadisi de nakleder.

Akif burada İslâm dinine verilen zararlardan biri olan, dinin asıl kaynaklarının bozulmasına değinmektedir. Hz. Muhammed'in söylemediği sözlerin, bizzat Hz. Muhammed tarafından yanlışlığı anlatılmış; ceza gerektirdiği de vurgulanmıştır. Ayrıca sözü edilen mısralarda, dinin aslının bozulmaması için, her türlü uydurma kaynaktan kaçınılması gerektiği hatırlatılmaktadır.

İslâm dini çağa ayak uydurabilecek ve ilmi gelişmelere açık bir yapıdadır. Onun yanlış anlaşılıp yanlış yorumlanması dinin bir eksikliği değil, insanların objektif olmamasıyla ilgilidir. Zamana ve mekâna meydan okuyan bir yapısı olan İslâm, kendisine bu türden yöneltilen her sesi susturacak güçtedir. Yeter ki doğru kaynaktan ilham alınsın, doğru kişiler tarafından temsil edilsin, doğru bir şekilde yorumlansın. Başka yol ve yöntemlerle dini ihtiyaçlara, dini sorunlara cevap aramak kendini bilmezlikten öte geçemez.

Âsım şiirinde Akif, dinin de ihtiyaçlarının olduğunu ve bu ihtiyaçların ilgili kişiler tarafından karşılanması gerektiğini, yeniliğe açık olan İslâm dininin yozlaştırılmaması gerektiğini şu şekilde açıklar:

“Yedi yüz yıllık eserlerle bu dînin hâlâ,
İhtiyâcâtını kabil mi telâfî? Aslâ.
Doğrudan doğruya Kur'an'dan alıp ilhâmı,
Asrın idrâkine söyletmeliyiz İslâm'ı.
Kuru da'vâ ile olmaz bu, fakat ilm ister;
Ben o kudrette adam görmüyorum, sen göster?
Koca ilmiyyeyi aktar da, bul üç tâne fakîh:
Zevk-ı fikhîsi bütün, fikri açık, rûhu nezîh?
Sayısız hâdise var ortada tatbîk edecek;
Hani bir tane 'usûl' âlimi, yâhu, bir tek?
Böyle âvâre düşünceyle yaşanmaz, heyhât,
'Mülteka'⁵⁶¹ fikhınızın nâmı, usûlün 'Mir'ât'⁵⁶²,
Yaşanır, zannediyorsan, Baba Ca'fer'liksin,
Nefes ettir, çabucak, kendine, olsun bitsin!
Ölüler dîni değil, sen de bilirsin ki bu din,
Diri dığmuş, duracak dipdiri, durdukça zemin.
Niye isrâf edelim bir sürü iknâiyyât?
Hoca, mâdem ki bu din: Dîn-i beşer, dîn-i hayât,
Beşerin hakka refîk olmak için vicdânı,
Beşeriyetle berâber yürümektir şânı.
Yürümez dersen eğer, rûhu gider İslâm'ın;
O yürür, sen yürümezsen, ne olur encâmın?
Ofu'nun ilmi de olsaydı o îmâna göre,
Şimdi baştanbaşa tevhd ile dolmuştu küre,
O nasıl kalb, o nasıl azm, o nasıl itmînân?..
İşte Tevfîk-i İlâhî'ye yürekten inanan;
İşte 'lâ havfe aleyhim' diye Kur'an-ı Hakîm,*

⁵⁶¹ **Mülteka:** Osmanlı devrinde çok okutulan ve birçok şerhi bulunan bir İslâm hukuk kitabı. Yazarı İbrahim b. Muhammed (1459–1549) [**Safahat Orijinal Metin-Sadeleştirilmiş Metin-Notlar 2**, 7 nolu dipnot, s. 827]

⁵⁶² **Mir'at:** Osmanlı devrinde çok okutulan İslâm hukuku metodu kitabı. Yazarı Molla Hüsrev. (?-1480) [**Safahat Orijinal Metin-Sadeleştirilmiş Metin-Notlar 2**, 8 nolu dipnot, s. 827]

* Nazm-ı Celîl'deki (lâ havfe) fa'nın fethiyle -Ya'kûb kırâ'atine göre- okunmalıdır. ["Onlara korku yoktur" demek olan bu ibâre, Kur'an-ı Kerim'in on bir âyetinde geçmektedir. Bu âyetlerde, iyi Müslümanların vasıfları ve yaptıkları hayırlı işler sayıldıktan sonra, "Onlara âhirette korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir" buyrulur] (Ertuğrul Düzdağ'ın * işaretli dipnotu, **Safahat**, s. 379)

Bu velî zümreyi etmektedir ancak terkîm.”⁵⁶³

Şiirin bundan önceki bölümünde Akif, milletin eline verilen bu kadar kıymetli bir yurdun, medeniyetin değerinin yeteri kadar bilinmediğini ve hiçbir yeni ilim adamının yetişmediğini anlattıktan sonra yukarıdaki mısralarda dini ihtiyaçların cevaplanamamasını dile getirir. Geçmişte yazılan eserlerle, asırları aşan bu dinin ihtiyaçlarının karşılanamayacağını; doğrudan asıl kaynaktan yani Kur'an'dan ilham alarak şimdiki çağın anlayışına da uyan İslâm dinini göstermek gerektiğini söyler. Yalnız bunun yapılabilmesi de ancak ilimle olacaktır. Din hakkında yeni hükümler verecek kimselerin tam bir hukuk sağduyusuna sahip, açık fikirli ve ince ruhlu âlimler olması gerektiğini söyleyen Akif, ne yazık ki bu yetenekte kimseyi göremez. Ortada sayısız dini sorunun olduğunu, ancak metot bilgisine sahip hiç kimsenin bulunmamasının çok acı olduğunu belirtir. Zamana ayak uyduracak ne hukuk ne de metot kitabının olmaması Akif'i "bu şekilde yaşanmaz" dedirtecek kadar üzmektedir. Geçmişte yazılan kitapların şimdiki zamanın sorunlarına cevap verebildiğini düşünmenin anlamsız olduğunu söyler. İslâm dininin ölümler dini olmadığını, beşeri hayatın içinde dipdiri durabilmesi için toplumdan soyutlanmaması gerektiğini de hatırlatan Akif, daha önce anlatılan Oflu'nun hikâyesine de atıfta bulunarak imanındaki kuvvete dikkat çeker. Hikâyedeki kişinin azmi ve kendine güven duygusu Akif'e, Kur'an'da bahsedilen "korkusuzlar"ı hatırlatmaktadır. Zamana ayak uydurabilecek olan İslâm dininin, ehil kişiler tarafından asrın ihtiyaçlarına cevap verebilecek şekilde hükümler çıkarabileceğini söyleyen Akif, yukarıdaki mısralarda aynı zamanda dinin cemiyet hayatından ayrılamayacağını bir kere daha anlatmaktadır. Günümüz meselelerine de aynı şekilde yaklaşırsa İslâm dininin, çağ dışı olduğunu söyleyenlere verilecek cevaplar geliştirilebilir.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi İslâm dininin çağa ayak uydurma problemi olamaz. Zira ilim konusunda da belirttiğimiz üzere ilim erbabı ve ilim öğrenme gayretinde olan herkes hem övülmüş hem de desteklenmiştir. Âl-i İmran Sûresi 26. ayetin tercümesiyle başlayan "Hakkın Sesleri" kitabının ilk şiirinde Akif, İslâm dinin çağa ayak uydurabilecek yapısını şöyle anlatır:

⁵⁶³ Safahat, s. 378–379

“Tecellî etmedin bir kerre, Allâh’ım, cemâlinle!
Şu üç yüz elli milyon rûhu öldürdün celâlinle!
Oturmuş eğlenirken senin –hâşâ- zevâlinle,
Nedir ilhâdı ihmâlin o sâmit infiâlinle?
Nedir İslâm’ı tenkîlin bu müsta’cel nekâlinle?

Sus ey dîvâne! Durmaz kâinâtın seyr-i mu’tâdı.
Ne sandın? Fitratın ahkâmı hiç dinler mi feryâdı?
Bugün, sen kendi ikdâmınla kaldır git de bîdâdı.
Cihan kanûn-i sa’yin, bak, nasıl bir hisle münkadı!
Ne yaptın? ‘Leyse li’l-insâni illâ mâ-se’â’ vardı!..*⁵⁶⁴

Memleketin çektiği sıkıntılara dayanamadığı ve bu konuda artık isyan edecek hale geldiği şiirin hemen ilk mısralarından anlaşılan Akif, Allah’ın, bu milletin, dolayısıyla İslâm dininin, en önemli koruyucusunun yok olup gitmesine nasıl izin verdiğini anlayamadığını nazlı bir kulun anlatımıyla dile getirmektedir. Zira Osmanlı İslâm dinini en güzel şekilde yaşamış tüm dünyanın bu dinden haberdar olmasına neden olmuştur. Zamana ayak uyduramaması gerekçesiyle pek çok insanın dinlerini reddetmeye başladığını gören Akif, İslâm dininin her zamanda ve mekânda yaşanabileceğini, bu milletin fitratına da en uygun inancın bu din olduğunu anlatmaktadır. Buna örnek vererek şiirini tamamlayan şairimiz, tüm dünyanın çalışarak bir şeyler elde ettiğini, bizim de çalışmadan hâlâ yerimizde kalarak dinimizin bizi geri bıraktığını söylememizin hiçbir anlamının olmadığını vurgulamaktadır. Ayrıca Necm Sûresi 39. ayete de atıfta bulunan Akif, dinimizin bizden çalışmamızı istediğini ve bunu kesin bir şekilde emrettiğini de kanıtlamaktadır. Bu nedenle geri kalmışlığın nedeni olarak dini görmenin ve boş yere dini suçlamanın mantıksızlığını da gözler önüne sermektedir. İslâm’ın her çağda yaşanabilecek bir din olduğunu ve çalışmaya, bilime ne kadar önem verdiğini bu surette kanıtlamaktadır.

Din adamlarının getirdiği her yeni hükmü ‘bidat’ olarak görmemek gerektiğini, zira İslâm dininin her çağda yaşanabileceğine de değinen Mehmet Akif, ‘Süleymaniye

* Necm Sûresi (53) 39. ayet meali: ‘İnsan için kendi sa’yinden (çalışmasından, emeğinden) başka bir şey yok’
[Safahat, 2 nolu dipnotu, s. 177]

⁵⁶⁴ Safahat, s. 177

Kürsüsünde', din adamlarının dini doğru temsil etmesi gerektiğini belirtir. Dinin ve milletin faydasına dokunabilecek her şeyin yapıcı olarak değerlendirilmesini yani yobazlıktan kaçınılmasını şu şekilde anlatır:

“Ya ta’assubları? Hiç sorma, nasıl maskaraca?
O, uzun hırkasının yenleri yerde, hoca,
Hem bakarsın eşi yok dîne teaddîsinde,
Hem ne söylersen olur dîni hemen rencîde!
Milletin hayrı için her ne düşünsen: Bid’at⁵⁶⁵;
Şer’i tağyîr ile, terzîl ise –hâşâ- sünnet!
Ne Hudâ’dan sıkılırlar, ne de Peygamber’den.
Bu ilimsiz hocalardan, bu beyinsizlerden
Çekecek memleketin hâli ne olmaz, düşünün!”⁵⁶⁶

Vaiz vaazında, halka Müslüman ülkelerdeki durumları anlatırken Türkmenistan'ın daha önceleri bir ilim ve irfan yuvası olmasına rağmen artık aşağılanmış bir hale gelmesinin içler acısı durumundan bahseder. Buhara, Taşkent ve Semerkant'taki İslâm'ın hallerini gözler önüne serer. Halkın hurafeler içerisinde boğulmasını, cehaleti, ahlâksızlığın kol gezmesini ve mabetlere olan saygısızlığı anlattıktan sonra yukarıdaki bölümdeki acınası durumların tahliline başlar. Taassubun ayyuka çıktığı bu beldede, milletin hayrı ve menfaati için söylenen her sözün, yapılan her hareketin bidat ve batıl olduğunu söyleyerek halkın dini duygularını istismar eden bir yığın din adamının sorumsuzluklarını anlatır. Sünnet kisvesi altına sığınarak İslâm'ın aslına hurafeler sokan bu insanları vaiz, Allah'tan ve peygamberden utanmamakla suçlar. Bu insanların sadece kendilerine zarar vermeye kalmadığını, aksine topyekûn bütün bir millete zarar verdiklerini, bu gibi din adamları yüzünden memleketin ve dinin zarar gördüğünü de vurgular.

Akif yine ferdi zarardan çok milli zararın durumunu göstermek istemektedir. Osmanlı sınırları içinde kalan pek çok beldede İslâm dini hüküm sürerken ve din doğru kişilerin temsili altındayken taassup ve cahillik gibi sorunlarla karşılaşmayan bu millet

⁵⁶⁵ **Bid’at:** Hz. Muhammed'den (sav) sonra oraya çıkan, şer’i bir delile dayanmayan inanç, fikir ve davranış. [Safahat Orijinal Metin-Sadeleştirilmiş Metin-Notlar 1, 2 nolu dipnotu, s. 327]

⁵⁶⁶ **Safahat,** s. 151

artık istismarcıların eline kalmış ve hak etmediği yerlere inmiştir. İslâmın yanlış anlaşılmasından kaynaklanan sorunların asıl nedeni olarak, insanların dini yanlış yaşamalarını gösteren belirten Akif, bu konuda yeni nesle uyarılarda bulunmaktadır. İslâm dininin aslından olmayan her fikir ve davranış dine zarar verdiği müddetçe elbette bidat ve hurafedir. Yalnız, dinin asıl kaynaklarında olmaması nedeniyle teknik ve fen alanındaki gelişmelere ve yeniliklere hurafe diyerek karşı çıkmak dinimizi korumaktan ziyade dinimizi “gerici” olarak etiketlenmesine neden olacaktır. Bu nedenle dinin aslına müdahale etmeyen her yeniliğin İslâm dininde yerini bulacağından emin olunması ve buna göre tavır alınması gerekmektedir. Akif’in dertlendiği konulardan biri de yukarıda açıklamaya çalıştığımız batıl ile yeniliğin birbirine karıştırılmasıdır. Din eğitimcilerinin öğrencilerine ve çevresine İslâm dinini anlatırken yeniliklere açık, kendi aslını koruyabilecek bir dini profil çıkarması gerekmektedir.

İslâm dininin çalışmaya ve üretmeye önem vermesini kulak ardı eden cahil mensupları sebebiyle bu güne kadar İslâm toplumları zor zamanlar geçirmiştir. Hâlbuki Osmanlı gibi muhteşem bir örnek dururken geri kalmışlığın nedeni olarak İslâm dininin gösterilmesi akıl kârı değildir. Çünkü İslâm dininin doğru anlaşıldığı ve doğru uygulandığı zamanlarda Osmanlı’nın kudretini ve kuvvetini unutmak mümkün değildir. Geri kalmışlığın nedeni olarak İslâm dinini görenlere Akif’in bir başka cevabı da şu şekildedir:

“O îman farz-ı kat’idir diyor tahsîli irfânın...

Ne câhil kavmiyiz biz Müslümanlar, şimdi, dünyânın!”⁵⁶⁷

Âl-i İmran Sûresi 173. ayetin mealiyle ⁵⁶⁸ başlanan şiirin yukarıdaki kısmında Akif, İslâm dininin kesin bir dille ilim ve irfanın farz olduğunu anlatırken cahil kalmanın insanların suçu olduğunu anlatmaktadır. Şiirin bundan önceki beytinde İslâm dininin birliği, bundan sonraki beytinde de ahlâk ve fazileti emretmesine rağmen millet olarak benliğimizi kaybettiğimizden ve artık bizi biz yapan pek çok değeri hiçe

⁵⁶⁷ **Safahat**, s. 276

⁵⁶⁸ “O mü’minlere ind’Allah ecr-i azîm var ki: Bir takım kimseler kendilerine ‘Düşmanlarınız sizin için kuvvetlerini topladılar; onlardan korkmamalısınız’ dedikleri zaman bu haber îmanlarını arttırır da: ‘Allah’ın nusreti bize kâfidir, o ne güzel muhâfızdır!’ derler.” **Safahat**, s. 275; ayetin diyanet vakfı meali şöyledir: “Bir kısım insanlar, müminlere: “Düşmanlarınız olan insanlar, size karşı asker topladılar; aman sakının onlardan!” dediklerinde bu, onların imanlarını bir kat daha arttırdı ve “Allah bize yeter. O ne güzel vekildir!” dediler.”

saydığımızdan dolayı dinimize de sahip çıkamadığımız anlatılmaktadır. Bu durumun kendi cahilliğimizle ilgili olduğunu söyleyen Akif dinin yanlış yorumlandığını, yanlış öğrenildiğini ve bundan dolayı da İslâm'ı suçlamamak gerektiğini savunmaktadır.

Akif'in bu konuda Japonlarla ilgili olan örneği de dikkate değerdir. "Süleymaniye Kürsüsünde" Akif, Müslümanların, İslâm'ın kendilerinden istediklerini yapmamalarına karşın; Japon milletinin sanki Müslüman inancına sahipmiş gibi İslâm ahlâkını sergilediklerini şöyle açıklar:

"Sorunuz, şimdi Japonlar da nasıl millettir?
Onu tasvîre zafer-yâb olamam, hayrettir!
Şu kadar söyleyeyim: Dîn-i mübînin orada,
Rûh-i feyyâzı yayılmış, yalnız şekli Buda.
Siz gidin, safvet-i İslâm'ı Japonlarda görün!
Müslümanlıktaki erkânı siyânette ferîd;
Müslüman denmek için eksiği ancak tevhîd.
Doğruluk, ahde vefâ, ve'de sadâkat, şefkat;
Âcizin hakkını i'lâya samîmî gayret;
En ufak şeyle kanâ't, çoğa kudret varken;
Yine ifrât ile vermek, veren eller darken;
Kimsenin ırzına, nâmûsuna yan bakmayarak,
Yedi kat ellerin evlâdına kardeş tanımak;
'Öleceksin!' denilen noktada merdâne sebat;
Yeri gelsin, gülerek, oynayarak terk-i hayat;
İhtirâsât-ı husûsiyyeyi söyletmeyerek,
Nef'-i şahsîyi umûmunkine kurbân etmek;
Daha bunlar gibi çok nâdire gördüm orada...
Âdemin en temiz ahfâdına mâlik bir ada.
Medeniyet girebilmiş yalnız fenniyle...
O da sâhiplerinin lâhik olan izniyle.
Dikilip sâhile binlerce basîret, im'ân;
Ne kadar maskaralık varsa kovulmuş kapıdan!

Garb'ın eşyâsı, eğer kıymeti hâizse yürür;
Moda şeklinde gelen seyyie gümrükte çürür!
Gece gündüz açık evler, kapılar mandalsız;
Herkesin sandığı meydanda, bilinmez hırsız.
Ya o mahviyeti insan göremez bir yerde...
'Togo'nun⁵⁶⁹ umduğunuz tavrı mı vardır? Nerde!
'Gidelim!' der, götürür; sonra gelip tâ yanına;
Çay boşaltırdı ben içtikçe hemen fincanıma.
Müslümanlık, sanırım parlayacaktır orada;
Sâde Osmanlıların gayreti lâzım arada.
Misyonerler, gece gündüz yeri devretmedeler,
Ulemâ vay-i İlâhî'yi mi bilmem, bekler?'⁵⁷⁰

Müslümanların kendilerine gönderilen İlâhi mesajdan bihaber yaşamalarına bir anlam veremeyen vaiz, İlâhi mesajla Müslümanların davranışları arasındaki çelişkiden bahsettikten sonra Japonların Müslümanca olan tavırlarını anlatır. Japonlara olan hayranlığını onları anlatmaya güç yetirememekle dile getiren vaiz, İslâm dininin feyizli ruhunun o beldelerde yayıldığını, orada yaşanan dinin sadece adının İslâm dininden farklı olup Budizm dini olduğunu söyler. İslâm'ın temiz ve saf halinin tüm akislerini Japonlarda gören vaizimiz, bu insanlara Müslüman denilmemesinin nedeni olarak yalnızca kelime-i şahadet getirmemelerini belirtmektedir. Zira bu insanların tüm ahlâkî yapıları İslâm dininin emir ve yasaklarına uygundur. Vaiz cemaatine, Japonlardaki doğruluk, anlaşmaya riayet, sözünde durmak, merhamet, kanaat, kendi ihtiyacının olmasına karşın kardeşinin ihtiyacını gidermek, kimsenin ırzına namusuna göz dikmemek, tüm insanlığı kardeş bilmek, cesaret, yiğitlik, kahramanlık, yeri geldiğinde canını hiçe saymak, şahsî hırs ve menfaatlere kapılmadan toplum menfaatlerini her şeyin üzerinde tutmak... gibi pek çok eşine az rastlanır meziyetler gördüğünü anlatır. Vaizin Hz. Âdem'den bu yana tabiatını bozmadan zamanımıza kadar gelebilen ender bir millet olduğunu söylediği Japonları, medeniyetin sadece teknolojisini alıp aslını unutmamaları nedeniyle de bir kere daha tebrik eder. Medeniyetin teknolojisi bile bu

⁵⁶⁹ Togo: (1847-1934) Savaş taraftarı Japon amirali Heyhaciro Togo. [Safahat Orijinal Metin-Sadeleştirilmiş Metin-Notlar 1,1 nolu dipnotu, s. 335]

⁵⁷⁰ Safahat, s. 153-154

ülkeye girerken pek çok yerden izin alınması gerekmiş, ileri görüşlü uzmanlar tarafından uluslarını bozacak en küçük bir harekete bile meydan verilmemiştir. Batı'dan gelen her şeyi almamışlar, ancak kendilerine uygun ve kıymetli gördükleri yenilikleri kabul etmişlerdir. Sonra vaiz, Japonlarda gördüğü, gece gündüz kapıların kilitli olmamasına rağmen hırsızlığın meydana gelmemesi, alçakgönüllü samimi insanların varlığı, tarihlerindeki savaşçı amirallerinin tavrına asla rastlanmaması, misafirperverlikleri, gösterdikleri hürmetleri gibi güzel ahlâkın simgelerini anlatmaya başlar. Vaiz, gösterdikleri ahlâkî davranışlar sebebiyle Japonya'nın İslâm'ın parlayacağı bir ülke olduğunu düşünür. Japon milletinin Müslüman olabilmesi için Osmanlı gayretinin ve azminin de gerektiğini, misyonerlerin dolaştığı bu ülkeye Müslüman âlimlerinin hâlâ gitmemesini anlayamadığını, hatta oralara gitmek için Allah'tan vahiy mi gelmesini beklediklerini kinayeli bir şekilde sorar ve yaptıklarına bir anlam veremez.

Akif bu mısralarda, Müslümanların şahsiyetinde olması gereken tutumu çizer. Müslüman ahlâkına sahip olup adının Müslüman olmayan pek çok insanın da varlığına dikkat çeker. Burada Müslümanların üzerine düşen vazifenin, zaten davranış itibarıyla hazır olan bu insanlara İslâmiyetin anlatılması ve doğru dinin adının konulmasıdır. Şiirde geçen Japon milletinin medeniyet karşısındaki alkışlanacak tavırlarının bizim milletimize de örnek olmasını isteyen Akif, her zaman medeniyetin sadece fen, teknoloji, sanat gibi yönlerinin alınması gerektiğini, bizi biz yapan değerlerimizi asla kaybetmememizi vurgulamıştır. Japonların asıl değerlerini ve yapılarını bozmamaları itibarıyla insanlığın saf ve temiz hallerini koruyabildiklerini açıklamıştır. Milletler aslını korudukları sürece diğer milletlerin arasında her zaman söz sahibi olabilirler. Aksi takdirde hiçbir ülkenin aslını koruyamayan bir milleti dinleyeceği düşünülemez. Bu talihsiz milletlerden de her fırsatçının faydalanma yollarına gideceği hepimizin malumudur. Dinimizin bizden istediği düsturlar sayesinde uluslar arası arenada da rahatlatılacak şeylerdir.

Müslüman olmadıkları halde Müslüman ahlâkını taşıyan Japon milletini anlatan Akif, İslâm dininin gelenekleştirilmesine ve aslından uzaklaştırılmasına da değinir. "Süleymaniye Kürsüsü'nde" adlı şiirinde, İslâm'ı, batıyı ve hayatı gerçek

anlamda kavrayan bir vaizin ağızından dinin nasıl gelenek haline geldiğini, İslâm'ın hak etmediği halde ne hallere düştüğünü şu mısralarda anlatır:

“Çin’de, Mançurya’da din bir görenek, başka değil.
Müslüman unsuru gâyet geri, gâyet câhil.
Acabâ meyl-i teâlî ne demek onlarca?
‘Böyle gördük dedemizden’ sesi milyonlarca
Kafadan aynı tevehhürle bakarsın, çıkıyor!
Arş-ı âmâli bu ses tâ temelinden yıkıyor.
Görenek hem yalnız Çin’de mi salgın; nerde!
Hep musâb âlem-i İslâm o devâsız derde.
Getirin Mağrib-i Aksâ’daki bir Müslümanı;
Bir de Çin sûrunun altında uzanmış yatanı;
Dinleyin her birinin rûhunu: Mutlak gelecek,
‘Böyle gördük dedemizden!’ sesi titrek, titrek!
‘Böyle gördük dedemizden!’ sözü dînen merdûd;
Acabâ sâha-i tatbîki neden nâ-mahdûd?
Çünkü biz bilmiyoruz dîni. Evet, bilseydik,
Çâre yok, gösteremezdik bu kadar sersemlik.
‘Böyle gördük dedemizden!’ diye izmihlâli
Boylayan bir sürü milletlerin olsun hâli,
İbret olmaz bize, her gün okuruz ezber de!
Yoksa, bir maksad aranmaz mı bu âyetlerde?
Lâfzı muhkem yalnız, anlaşılan, Kur’ân’ın:
Çünkü kaydında değil hiçbirimiz ma’nânın:
Ya açar Nazm-ı Celîl’in, bakarız yaprağına;
Yâhud üfler geçeriz bir ölünün toprağına.
İnmemiştir hele Kur’ân, bunu hakkıyla bilin,
Ne mezarlıkta okunmak, ne de fal bakmak için!
Bu havâlîdekiler pek yaya kalmış dince;

Öyle Kur'ân okuyorlar ki: Sanırsın Çince!"⁵⁷¹

Dinin bir gelenek görenek halini aldığı bazı yerlerden sonra bu sakıncalı tavrın İslâm dininin yaşandığı beldelere de sıçramış olmasını Akif, vaizin dilinden salgın bir hastalık olarak niteler. 'Böyle gördük dedemizden!' denilerek boş boş oturmanın İslâm diniyle ilgisinin olmadığını, üstelik bu tembelce sözün İslâm dini tarafından şiddetle reddedildiğini vurgular. Zaten Akif'in de anlayamadığı her gün Kur'an okunan, hatta ezbere okunan(!), emirlerinin ve yasaklarının açıkça belirtildiği İslâm dininin hüküm sürdüğü bu beldelerde nasıl olur da "Böyle gördük dedemizden!" gibi boş bir hayale kapılıp gidilmesidir. Bu anlamsız paradoksa Akif sonunda, 'dini bilmediğimizden dolayı bu şekilde davranıyor olsak gerek! Yoksa bu kadar sersemliğin, gözümüzün önünde çöküp giden bir milletin ah-u efkânına bu kadar sessiz bir şekilde seyirci kalmanın başka açıklaması olamaz' şeklinde bir açıklama getirir. Zaten görüleceği üzere her an Kur'an'la haşır neşir olan bir milletin kendine verilen mesajlardan bu kadar bihaber olması akla ve mantığa aykırı bir durumdur. Her gün ezbere bile okunan Kur'an ayetlerinin millete bir ders vermesi gerektiğini, mesajının sağlıklı bir şekilde algılanması lazım geldiğini de vurgulayan Akif'in bu bölümde, ezber eğitimine karşı çıktığını görmekteyiz. Asıl maksada doğru okuyucusuna yönlendirme yapan Akif, meselenin özünün kavranması gerektiğini hatırlatır. Yoksa bir şeyi ezbere bilmenin pek de kameti kıymetinin olmadığı hatırlatır. Kur'an'ın mü'minlerin hayatındaki yerini de vurgulayan Akif bu kötü durumları düşünmekten son derece rahatsız olmaktadır. Şöyle ki, Yüce Allah'ın mesajını sadece sayfalarını seyretmek ya da ölümlere okumak için bir vasıta yapmak doğru değildir. Bunun, Kur'an'ın gönderilme amacıyla alakası yoktur. Vaizin bahsettiği bölgede İslâm dininin buyruklarından habersiz olmayı, 'dince yaya kalmak' tabiriyle nitelendiren Akif, Kur'an'ın lafzını bile okuyamayacak kadar dini bilgilerinin olmamasını 'sanki Çince bir şeyler söylüyorlar' cümlesiyle anlatmaktadır.

Akif, şiirinin bu kısmında bizlere dinimizin hakikatini gerçek ve asıl kaynaktan öğrenmemizi, ezbere bilinen şeylerin hazmedilmesi gerektiğini, meselelerin özünün kavranmasını ve dinin öğütlerini yerine getirmede gevşeklik gösterilmemesini anlatmaktadır.

⁵⁷¹ Safahat, s. 152–153

Dinin gelenek haline gelmesinden sonra artık kendi şahsi çıkarları ve menfaatleri uğruna kullananlara da oldukça yerinde işaret eden şairimiz, “Köse İmam” adlı şiirinde, mahallenin hocasına gelerek dert yanan bir ailenin mühim sorununu anlatır. Bu sorun erkeğin karısını boşayıp yeniden evlenmek istemesi üzerine çıkan bir kavganın neticesidir. İkinci kere evlenmede ısrar eden adama, Köse İmam şöyle bir açıklama yapar:

“— Boşamaz? Amma da yaptın! Ya Şerîat ne için
Bize evlenmeyi tâ dörde kadar emr etsin?
İki alsam ne çıkar sâye-i hürriyette?
Boşamışsam canım ister boşarım elbette.
İşte meydanda Kitap! Hem alırsız, hem boşarız!
— Dara geldin mi, Şerîat! Sus ulan iz’ansız!
Ne zaman câmi’e girdin? Hani tek bir hayrın!
Bir kızılbaşla senin var mıdır ayrın, gayrın!
Ağzı meyhâneye rahmet okuturken, hele bak,
Bana gelmiş de Şerîatçı kesilmiş... Avanak!
Hangi bir seyyie yok defter-i a’ mâlinde?
Seni dünyâda gören var mı ayık hâlinde?
Müslümanlık’ta Şerîat bunu emretmiş imiş:
Hem alır, hem de boşarmış; ne kadar sâde bir iş!
Karı tatlıki için bak ne diyor Peygamber:
‘Bir talâk oldu mu dünyâda, semâlar titrer!’
İki evlense ne varmış... Bu yenir herze midir?
Vâkıâ ba’zen olur, dörde kadar evlenilir...
Bu kimin harcı, a sersem, hele bir kerre düşün!
Tek kadın çok sana emsâl olan erkekler için.
Hani servet? Hani sıhhat? Ne ararsan, mefkud;
Tamtakır bir kese var ortada, bir sıska vücûd!
Sen duâ et ki ‘Şerîat’ demiyor evde karın!
Yoksa, boynunda bugün zorca gezerdin yuların!
Karı iş görmeyecek; varsa piçin bakmayacak;

Çamaşır, tahta, yemek nerde? Ateş yakmayacak.
Bunların hepsini yapmak sana âid ‘Şer’an!’
Çocuk emzirmeye hattâ olacak bir süt anan!
Boşarım, evlenirim bahsini artık kapa da,
Hak ne verdiyse yiyip hoş geçinin bir arada.
Al götür haydi!...’’⁵⁷²

Hocazâde, yine babasının talebesi olan Köse İmam’ı ziyarete gittiği bir akşamda bir müşkilini hocaya anlatmak üzere mahalleden küçük Ahmet’in annesi gelir. Mesele şudur: Karısını boşayarak ikinci kere evlenmeyi kafasına koyan adama itiraz eden kadın kocasından çok kötü bir şekilde dayak yemiştir. Üç çocuğu olan ve bugüne kadar kocası ve yuvası için sürekli çalışıp çabalayan kadın Köse İmam’a gelip ağlar, kocasının kendini boşadığını söyler. Bunun üzerine Hoca da, bekçiyi çağırarak kadının kocasını bulup getirmesini ister. Mahalle kahvesinde olmayan adam için bekçi tekrar evine gönderilir. Adam gelmeye niyetinin olmaması nedeniyle Köse İmam’ı ayağına çağırır. Bu tavrı sükûnetle karşılayan İmam, teklifini yeniler. Sonunda gelen adam yorgun olduğunu bu yüzden gelemediğini belirtir. Köse İmam ise adamın karısını dövmesine atıfta bulunarak ‘İhsan beyim, seni bir kadını değil, on kadını dövse de yorulmaz bilirdim’ diyerek kinayeli bir şekilde konuşmaya başlar. Bu tavra sinirlenen adam kendince hakkını savunur. İmam’a ailesine karışmamasını, dövdüğü kadının kendi karısı olduğunu ve karışması durumunda da haysiyetine tecavüz edildiğini söyler. Haysiyet meselesini bir hayli alaya alan hoca asıl maksadını anlatmaya başlar. Karısının kendine gelip halini anlattığını söyleyince adam hiddetlenerek karısına hakaretler yağdırmaya başlar. Köse İmam “döveceksen neden boşuyorsun, boşuyorsun neden dövüyorsun?” diyerek yaptığının hem anlamsızlığını, hem günah hem de ayıp olduğunu söyleyince adam, karısının sözüne inanılmayacağını söyleyerek yine hakaretlerine devam eder. Bunun üzerine Köse İmam adama, karısının hırsız ya da yüz­süz olup olmadığını sorar. Karısının ne hırsız ne de yüz­süz olduğunu söyleyen adam, o akşam, üzerine bir kere daha evlenmek istediğini söylediğinde karısının razı olmaması üzerine kafasının kızdığını, hatta onun şeriatın söylediklerini bile dinlemediğini ve sonunda da olayların bu şekilde geliştiğini anlatınca; Köse İmam çok sinirlenir. Adamın saçma

⁵⁷² Safahat, s. 112–113

sapan bahanelerine ve sığındığı yerin şeriat olmasına iyice kızan Köse İmam, kadının bu evliliğe itiraz etmesinin haklı olduğunu anlatır. Yukarıdaki bölüm Köse İmam'ın bu konudaki fikirlerini açıklayan kısımdır.

Haksız yere karısını boşayamayacağını anlatan İmam'a adam, dini kuralları örnek göstererek Allah'ın kendilerine dörde kadar izin vermesini, iki tane evlenmede de bir beis olmadığını, canının istediği vakitte karısını boşayabileceğini, zira bütün bunların Kur'an'da yazdığını söyler. Adama iyice sinirlenen Köse İmam, herkesin dara düştüğü zaman şeriat kavramına sığınmasını, aslında dinle hiçbir alakası olmayan bu adam gibilerin gelip hocaya kafa tutmalarına dayanmadığını sert ve iğneleyici bir dille anlatır. Dini hükümleri hiçe sayıp bu hükümlerin emrettiği çoğu şeylerden habersiz yaşayan, işine geldiği yerlerde de din kavramına ve kurallarına sığınanlara Köse İmam'ın tahammülü yoktur. Canının istediği zaman karısını boşayabileceğini düşünen adama Köse İmam, Peygamberin boşanma konusundaki bir sözünü hatırlatır. İki defa evlenebileceği iddiasına da birden fazla evliliğin pek çok şartının olduğunu ve kendisinin bu şartları taşımadığı şeklinde bir cevap verir. Hatta o kadar ki karısının eğer kendi haklarını istemesi durumunda bu evliliği bile yürütemeyeceğini söyler. Zira şeriat, kadının iş görmesini, çocuğuna bakmasını, çamaşır-bulaşık yıkamasını, yemek yapmasını, ateş yakmasını, hatta çocuğunu bile emzirmesini emretmemektedir. Şer'i hükümlere göre bütün bu sayılanları kocanın karşılaması gerekmektedir. İşte Köse İmam adama bunları anlattıktan sonra karısını da alıp evine gitmesini ve onunla iyi geçinmesini öğütler.

Akif anlattığı bu manzum hikâyesinde öncelikle ailenin önemini anlatmakta ve dini, kendi şahsi çıkarları uğrunda kullananları eleştirmektedir. Dini duyguların istismar edilmesi her devirde olagelmıştır. Bu nedenle din adamları ve din eğitimcileri istismara izin vermemelidir. Dini hükümlerden bihaber yaşayıp da din hakkında ahkâm kesen insanlara her devirde rastlanmıştır. Eğitim, tıp ve din sahasında uzman olamayan kimselerin konuşup yorumlar yapması sadece kendilerine değil, bütün bir topluma zarar vermesini netice verir. İnsanların en rahat konuştukları alanlar da hep bu alanlar olmuştur. Akif'in şimdiki zamanımıza bile hitab eden dini istismar ettirmeme çağrısı, dini doğru ve asıl kaynaklarından öğrenerek bilinçli olunmasını gerektirmektedir.

Ayrıca bu mısralarda Akif'in kadınların haklarına verdiği önemi de görmekteyiz. Şeriat kisvesi altında kadınları ezenlere bir gönderme yapan Akif, yapılan yanlış davranışların (istediği zaman istediği kadar evlenme, istediği an boşama...vs) Allah'ın kurallarıyla ilgisinin olmadığını da vurgular. Buradan bir kez daha anlıyoruz ki; din asıl kaynağından öğrenilmelidir.

Akif, yine aynı konuyla ilgili olarak; Köse İmam'a gelip karısını boşayarak yeni bir evlilik yapmak isteyen yaşlı komşusuna bunun yanlış olduğunu Âsım kitabında şöyle anlatır:

“— Bana bak: Hiçbir imam böyle rezâlet yazamaz.

— Ay, rezâlet de diyor sünnete!

— Sünnet mi?

— Ya ne?

— Öyle şey yok...

— Ne demek!

— Dinle, be hey dîvâne:

Öyle sünnet denemez, her zaman, evlenmek için;

Vakt olur, sünneti geç, vâcib olur erkek için;

Vakt olur, sünnet olur...

— Söylediğim çıktı, tamam!

— Vakt olur, bir de bakarsın ki, olur böyle: Haram.

— Kimseden dinlememiştim bu senin fetvâyı...

Ne tuhaf!”⁵⁷³

Köse İmam'la aynı mahallede oturan yaşlıca bir adam bir gün imama gelerek karısını boşayarak yeniden evlenmek istediğini söyler. Bunun üzerine imam daha önceden de bildiği bazı şeyleri adama söylemeye başlar. Zira adam zaten uzun zamandır kendine hiç de uygun olmayan işveli bir kadınla ilgilenmekte olduğunu tüm mahalle bilmektedir. Köse İmam yaptığıının yanlışlığını her türlü dille anlatsa da adam iyice kızar ve yaptığıında yanlış bir şey bulunmadığını, bilakis sünnet işlediğini belirtir. Bunun üzerine Köse İmam kendini tutamaz ve hiçbir imamın böyle bir rezâleti nikâh

⁵⁷³ Safahat, s. 329

adı altında yazamayacağını söyler. Adam sünnete rezâlet diyor diye başlar hocayı suçlamaya. Bu kez hoca evliliğin hangi şartlarda hangi hükümlerde olacağını anlatır ve kendisinin yapmak istediği evliliğin haram olacağını söyler. Adam hocanın fetvasını tuhaf bulduğunu söyleyerek ilmühaberini⁵⁷⁴ yazdırmak ister. Köse İmam -şiiirin ileri kısımlarında görüleceği üzere- yaşlı adam için ilmühaber yazmasa da yazacak bir başkası bulunacak ve yaşlı adam diğer kadınla evlenecektir. Mehmet Akif, yukarıdaki mısralarda dini hükümleri kendi menfaatleri uğrunda kullananları yermektedir. Günümüzde de aynı hadiseler gerçekleşmekte olduğu için din eğitimcileri halkı bilinçlendirmeli, düşülecek yanlışların baştan önüne geçmelidirler.

Bu şekildeki (din adına dini kullanma) bir sömürüye karşın din adamlarının misyonunu Akif Safahat'ında dile getirmiştir. Hocazâde'ye mahalledeki bir ailenin dramını anlatan Köse İmam, ne yaptıysa yaşlı bir adamın iyi kalpli eşini ve çocuklarını bırakarak başka bir kadınla evlenmesine mani olamadığını söyler. Nikâhı kıyması için Köse İmam'a gelen yaşlı adam istediği cevabı -para teklif etmesine rağmen- alamayınca, gider başka bir hocaya ve nikâhı ona kıydırır. Zaman geçer ve kadının tüm malları kendi üzerine almak için harekete geçtiğini haber alan Köse İmam diğer kadının ve çocukların mağdur olmasına engel olmak ister. İşte aşağıdaki mısralar mahalle imamının dul bir kadının ve ortada kalan çocukların haklarını savunmak için -mahkemeye verilmek üzere- bir ilmühaber yazdırmaya karar vermesini anlatmaktadır.

“Heder etmekte bütün mâlini... Elbet ya bunak;
Yâhud aldanmaya gâyetle müsâid avanak.
İki sûrette de hâkim bunu hacretse, eder.
Şimdi lâzım gelen ancak size bir ilmühaber.
İhtiyar hey'eti, muhtar, hepiniz toplanınız;
Yazınız çarçabuk... Etraflıca olsun yalınız;
Sonra, hiç beklemeden gönderiniz mahkemeye.
— İş mühim... Korkarım etraflı yazılmazsa diye,
Şunu sen yazsana oğlum?”⁵⁷⁵

⁵⁷⁴ **İlmühaber:** Birinin yer, hâl, medeni durum vb.ni gösteren resmî belge.

⁵⁷⁵ **Safahat,** s. 331

Mahalledeki yaşlı adamın ikinci eşinin tüm malları üzerine almak istemesi üzerine, diğer eşin mağdur olmaması için Köse İmam ve Hocasâde bu konuda ne yapabileceklerini düşünürler. Sonunda adamın malını kullanma yetkilerinin alınması gerektiği kanaatine varırlar. Yoksa ihtiyar adamın her cilveli harekete, her işveli oyuna kandığını ve eski eşini, çocuklarını düşünecek halinin kalmadığını düşünmektedirler. Bu ihtiyarın, sefih (mallarını savuran kimse) sayıldığı takdirde çocuklarının ve eski eşinin kurtulabileceği gerçeğini anlayan Hocasâde yukarıdaki mısralarda adamın mallarını harcama nedeni olarak; bunak ve avanak olmasını görmektedir. Eğer bu hal mahkemeye intikal ederse, yaşlı adamın mallarını kullanma yetkisi de elinden alınacak olduğunu bilen Hocasâde, hâkimin bu malları adamın kullanmasını engellemesi için bir ilmühaber⁵⁷⁶ yazılması gerektiğini söyler. Mahalledeki ihtiyar heyetinin, muhtarın ve ilgili kişilerin hazır bulunduğu bir ortamda bu ilmühaberın yazılmasını, ancak oldukça ayrıntılı bir şekilde anlatılması gerektiğini açıklar. Yazılan ilmühaberın de vakit geçirilmeden mahkemeye götürülmesini vurgular. Zaten Köse İmam da bunun için Hocasâde'ye gelmiştir. Bunun ayrıntılı bir şekilde yazılması gerektiğini bildiği için Köse İmam güvendiği ve ehil olduğunu bildiği biriyle bu istişareyi yapmıştır. Akif, mahallede olan haksız bir olayın imam tarafından çözüme kavuşturulmasını anlatmakla din görevlilerinin halkın sorunlarıyla yakından ilgilenmeleri gerektiğini vurgulamaktadır. Köse İmam'ın da Hocasâde'yle birlikte bu olaya çözüm araması, ehil kimselerle istişare etmenin önemini hatırlatmaktadır.

İslâm dünyasının zor durumdaki hallerini milli şairimiz 'Umar mıydın?' adlı şiirinde şöyle anlatır:

“Ömürlerdir bir alçak zulme miskin inkıyâdından,
Silinmiş emr-i bi'l-ma'rûfun artık ismi yâdından.
Hayâ sıyrılmış, inmiş: Öyle yüzüzlük ki her yerde...
Ne çirkin yüzler örtermiş meğer bir incecik perde!
Vefâ yok, ahde hürmet hiç, emânet lâfz-ı bî-medlûl;
Yalan râic, hıyânet mültezem her yerde, hak meçhûl.
Yürekler merhametsiz, duygular süflî, emeller hâr;

⁵⁷⁶ **İlmühaber:** Birinin yer, hâl, medeni durum vb.ni gösteren resmî belge.

Nazarlardan taşan ma'nâ ibâdullâhı istihkar.
Beyinler ürperir, yâ Rab, ne korkunç inkılâb olmuş:
Ne din kalmış, ne îman, dîn harâb, îman türâb olmuş!
Mefâhir kaynasın gitsin de, vicdanlar kesilsin lâl...
Bu izmihlâl-i ahlâkî yürürken, durmaz istiklâl!"⁵⁷⁷

İslâm ülkelerinin içinde bulunduğu içler acısı durumunun anlatıldığı şiir, Akif'in bu hallerden kurtulma yollarını anlatmasıyla tamamlanır. Yaşadıklarının bile farkında olunmamasını anlayamayan Akif, bunu hayâ perdesinin yüzlerden kalmasına bağlamaktadır. Şairimiz, vefasızlığın, verilen sözde durmamanın, emanete ihanetin, yalanın, nankörlüğün, adaletsizliğin, merhametsizliğin, aşağılık duyguların ve bayağı arzuların yaygınlaştığı İslâm memleketlerinde olan devrimi anlayamaz. Zira dinin ve imanın olduğu yerlerde bu gibi ahlâk dışı davranışların, duyguların olması mümkün değildir. Zaten başa gelen bunca talihsizliğin nedeni olarak milli şairimiz, dinin harâb ve imanın da toprak olmasını göstermektedir. Yani dinin yanlış yorumlanması ve unutulup gitmesi pek çok ahlâkî meziyetin de yok olup gitmesine neden olmuştur. Hatta Akif, bu gidişin sonunun bağımsızlığın bile elden gitmesine neden olabileceği korkusunu da dile getirmektedir. Şiirin günümüze ışık tutacak yanı, yukarıdaki mısralarda bahsedilen ahlâkî yozlaşmanın olmaması için dine sahip çıkılıp değerlerin yıpranmasına engel olunması gerektiği mesajıdır.

İnsanlar fitratları gereği bir şeye inanma ve sığınma ihtiyacı hissederler. Fitratının derinliklerinde böyle bir duyguya sahip olan birey kendiyle çelişmemesi ve güven hissi içerisinde yaşayabilmesi için inanma ihtiyacını karşılamak zorundadır. Dini duyguların tatmini bireyin huzuru ve saadeti için kaçınılmazdır. "Hakkın Sesleri" kitabında Bakara Sûresinin 11 ve 12. ayetlerinin açıkladığı şiirinde Akif, dini duyguların bir milletin varlığını koruyabilmesi için ne kadar elzem olduğunu şu şekilde anlatmaktadır:

"Bir de halkın dîni var sık sık ta'arruzlar gören.
Hâle bak: Millete hissiyyâtı oymuş öldüren!
Dîni kurbân etmeliymiş mülkü kurtarmak için!..

⁵⁷⁷ Safahat, s. 416

Tut da, hey sersem, bu idrâkinle sen âlim geçin!
Her cemâatten beş on dinsiz zuhûr eyler, bu hâl
Pek tabî'îdir. Fakat ilhâdı bir kavmin muhâl.
Hangi millettir ki efrâdında yoktur hiss-i din?
En büyük akvâma bir bak: Dîni her şeyden metin.”⁵⁷⁸

Türk milletinin aslından gelen özelliklerini değiştirmeye kalkmanın ne kadar maskaraca bir durum olduğunu belirten Akif, ailenin yok olmasından doğacak tehlikelerden bahseder. sonra, dini duyguların istismar edilip kullanılmasından ve hatta dinin bir kenara bırakılmasından ortaya çıkacak düzensizlikleri anlatır. Akif milletin duygularını istismar eden bir araç olarak dini duyguları kullanmayı kinayeli bir dille eleştirir. Dinin bir kenara bırakılarak ülkeyi kurtarmak isteyenlerin bu boş hayallerden uyanmasını bekleyen Akif, toplumdan çıkacak ferdi dinsizlikleri anlayışla karşılarken, topyekûn bütün bir milletin dinsiz olabilme ihtimaline bir anlam veremez. Tarihi sürece bakılacak olursa en kuvvetli milletlerin, en sağlam kurumlarının “din” olduğunun görebileceğini belirtir. Akif, dini duygunun fitri bir netice olmasından yola çıkarak dini olmayan bir milletin tarihten silinip gideceğini düşünmektedir. Zira insanların bir arada durup belli bir amaç uğrunda beraberlik tesis etmeleri zor bir durumken, dini duygular ve uhrevi netice beklentileri onların kuvvetlerini arttırmaktadır. Bu nedenle her millet dinine sahip çıkmalı ve bu konuda istismarcılara izin vermemelidir.

Mabetler konusu da dini duyguların canlanmasını sağlayacak bir mevzudur. Mehmet Akif Ersoy ‘Fatih Camii’ şiirinde camilerin özel amaçlarını ve insanlara verdiği manevi lezzeti şöyle anlatmaktadır:

“Yatarken yerde ilhâdıyle haşır olmuş sefil efkâr,
Yarıp edvârı yükselmiş bu müdhiş heykel-i ikrâr,
Siyeh reng-i dalâlet bir bulut şeklinde mâzîler,
Civârından kaçır, bulmaksızın bir lâhza istikrâr;
Ziyâ-rîz-i hakîkat bir seher tavrında müstakbel,
Gelir fevkından eyler sermedî binlerce nûr îsâr.
Derâgûş etmek ister nâzenîn-i bezm-i lâhûtu:

⁵⁷⁸ Safahat, s. 194

Kol açmış her menârı sanki bir ümmîd-i cür'etkâr!

...

Nümâyan cebhesinden Sadr-ı İslâm'ın meâlîsi:

O sadrın feyz-i enfâsıyla gûyâ bir yığın ahcâr,

Kıyâm etmiş de, yükselmiş de bir timsâl-i nûr olmuş.

Nasıl timsâl-i nûr olmaz? Şu pek sâkin duran dîvâr,

Asırlar geçti hâlâ bâtılın pîş-i hücûmunda,

Göğüs germektedir, bir kerre olsun olmadan bîzâr.⁵⁷⁹

Akif yukarıdaki mısralarına, Fatih Camii'nin, yaşanan çağdaki dinsizlik furyasını yarıp geçerek asırlara meydan okurcasına günümüzde bile hala canlılığını koruduğunu, asrın sapık fikirlerinin bu mabedin etrafına dahi yaklaşamadıklarını anlatarak başlar. Hemen burada belirtmek gerekir ki -Akif'in deyimiyle- camilerin zamanın kötü ve karamsar fikirlerinden etkilenmemesi gerektiği; saf ve temiz duyguların yaşandığı, istismardan uzak huzurlu mekânlar olmasının zarureti tartışma götürmez bir gerçektir. Zira mabetlerin, insanın içine huzur verecek ve dünyanın hengâmesinden uzak bir yapısının olması gerekmektedir. Geleceğin, Fatih Camii'nin üzerine bir hakikat güneşi gibi doğduğunu ve İlâhi âlemin güzelliklerini kucaklamak istercesine cesaretle gökyüzüne uzanan minarelerin varlığının da ayrı bir güzellik olduğunu vurgulayan Akif, tekrar tekrar mabetlerin huzur ve güven yerleri olduğunu hatırlatan cümleler kurmaktadır. Camilerin aydınlığın simgesi olmasını da anlatan Akif bu fikrini İslâm'ın yıllardan beri batılın karşısında olan tavırlarını hatırlatarak desteklemektedir. "Fatih Camii" şiirinde Akif, hem Fatih Camii'ne olan hayranlığını hem de bu camiden yola çıkarak camilerin misyonunu anlatmıştır. Yüzyıllara meydan okurcasına ayakta duran bu yapıların insanlara huzur ve güven telkin etmesine, aydınlık bir dünyanın anahtarının yine bu yapılarda bulunmasına da değinmektedir. Günlük hayatın yoğunluğu arasında zaman zaman bu gibi güzellikleri hatırlamak insanın ruh sağlığına pozitif etkiler yapacağı kanaatindeyiz. Huzura her zamankinden daha çok muhtaç olan 21. yy insanı bu gibi durumları iyi değerlendirmelidir. Zaten son zamanlardaki araştırmalar da insanların fitri yapılarının duaya, inanca ve sığınmaya olan ihtiyaçlarını bir kere daha kanıtlamaktadır. Bu nedenle yaşam koşullarımızı bu gibi

⁵⁷⁹ Safahat, s. 7

etkinlikler ve güzelliklerle daha kaliteli hale getirebilir; bunun sonucunda da daha huzurlu yaşayabiliriz. Burada yine İslâm dininin dünya hayatından ayrılamayacağını, günlük yaşamla ne kadar iç içe olduğunu görmekteyiz. Bu nedenle huzurun başka yerlerde aranmasına gerek yoktur. Millet olarak özümüze döndüğümüzde pek çok sorununuz da kendiliğinden çözümlenecektir.

Mehmet Akif Ersoy'un, 'şark' adlı şiirinde Doğu'nun içinde bulunduğu durumdan oldukça etkilendiğini görmekteyiz. şiirin sonunda İslâm ümmetinin bu durumdan kurtulabilmesi için Allah'a edilen şöyle bir duaya ve yalvarmaya rastlıyoruz:

"Bu haybetten usandık biz, bu hüsrân artık elversin!
İlâhi! Nerde bir nefhan ki, donmuş hisler rpersin,
Serilmiş snlere kâbsu artık silkip üstünden,
'Hayat elbette hakkımdır!' desin, dünyâ 'değil!' derken?*" 580

İslâm dünyasına musallat olan acı halleri bir bir tasvir eden Akif sonunda Rabbine yoklukların ve acıların artık bitmesi için yalvarır. Allah'tan küçük bir ışık istediğini, bu isteğinde Rabbinin bu ümmetin yeniden canlanmasına yardım edeceğini bildiğini söyler. Çekilenlerden perişan olan insanların yaşadıkları kabustan ancak bu şekilde kalkacağını, kendisine hayat hakkı tanımayanlara tokat gibi canlı bir cevap gerektiğini dile getirir. Akif, tüm sebeplerin sükut ettiği bir anda nereden yardım isteyeceğimizin işaretini verir ve duanın da unutulmaması gerektiğini hatırlatır.

Bir millet dini duygularını hiçe saydıracak davranışlardan kaçınmalı, bu tür saldırıları dikkate almalıdır. Zira mukaddes değerlere yapılan her türlü saldırının fertler üzerinde psikolojik etkileri olacağı unutulmamalıdır. Değerleri hiçe sayılan fert savunma mekanizması geliştirecek ve belki de kendinden hiçe beklenmedik davranışlarda bulunacaktır. Çevresindeki diğer değerlere saygısını yitirecek, sürekli olarak intikam alma arzusu içerisinde olacaktır. Bu durum hem ferdi hem de toplumu huzursuz edecektir. Akif, 'Berlin Hatıraları' isimli şiirinin Safahat'taki kısmına aldığı

* Safahat'a 'şark' adıyla alınmiş buluna bu şiir, ilk olarak Sebilürreşâd'ın 19 Eylül 1334 (1918) tarihli 370. sayısında yayınlanmıştır. İlk neşrinde 'Kişi Hissettiği Nisbette Yaşar' başlığını taşıyan manzume, 1933'te kitaba alınan buradaki yayınından çok farklıdır. [Ertuğrul Düzdağ'ın 1 nolu dipnotu, **Safahat**, s. 412]

⁵⁸⁰ **Safahat**, s. 412

aşağıdaki mısralarda bir milletin maneviyatına önem verdiği ölçüde var olacağını ve varlığını koruyabileceğini anlatmaktadır:

“Sizin işittiğiniz bir terâne, bir perde;
Beşikte, sonra eşiklerde, sonra mektepte.
Hülâsa her çatının altı aynı sesle dolu.
Bütün şu’ûnu bir âhenge rapteden bu yolu
Tutunca, gitgide mekteple, kışla, fabrika, fen
Seçilmez oldu, hakikat harîm-i âileden.
Bu ittihâdı tabî’î yaşatmak isterdi...
Asıl kemâlini millet o işde gösterdi:
Düşündü hangi semâdan hayâtın indiğini;
Düşündü rûh-i umûmîyi emziren dîni.
Sonunda gördü ki: Ümmette müşterek vicdan
Tehassüsâtını almakta aynı menba’dan;
Kurursa bir gün o menba’ ne his kalır, ne hayât;
Beka-yı dîn ile kaim hayât-ı cem’iyyât;
Mukaddesâtını tesbîte uğraşıp durdu...
Mücerredât-ı kesîfeyle bir cihan kurdu.”⁵⁸¹

“Berlin Hatıraları”nın Safahat’ın içerisindeki kısmından aldığımız yukarı mısralar, milletimizin eskiden sahip olduğu ancak, zamanla kaybetmeye yüz tuttuğu bazı özelliklerini anlatmaktadır. Maneviyat sesinin ahengiyle var olduklarını, aileden, okullara, askerlere kadar her kurumun bu kaynaktan beslendiğini ve varlıklarını ebediyete kadar sürdürebilmek için de yine aynı kaynağa muhtaç bulduklarını anlatan Akif, kuvvetli ruhi ve manevi yapıya sahip bir ülkenin kurulmasındaki manevi etkiyi de vurgular. Toplumlar manevi değerlerine sahip çıktıkları sürece varlıklarını koruyabileceklerini ve gelişebileceklerini hatırlatan milli şairimiz eğitimde de öncelik verilmesi gereken bir konuya dikkat çekmektedir.

Manevi değerlere sahip çıkmanın bu denli önemli olduğunu belirten Akif, bu değerlerin ve dini duyguların da çocuklara ilk öğretilecek şeylerin arasında olması

⁵⁸¹ Safahat, s. 298

gerektiğini vurgular. “Berlin Hatıraları” şiirinin eksik olan 98 mısralık bölümünden aldığımız aşağıdaki satırlar Akif’in yetişen nesle neden ilk önce dinin öğretilmesi gerektiği düşüncesini açıklamaktadır. Şöyle ki:

“Boşandı yerlere küfrün bir öyle murdârı:
Ki bağlayıp ebediyet ipiyle a’sârı
Süpürge yapsalar imkânı yok temizleyemez!
Bütün cihânı dolaş: Garb’ı, Şark’ı, her yeri gez...
Görür müsün bakalım böyle bir kuduz ilhâd,
Ki ferşi çiğneyerek Arş’a hırlasın? Heyhât!
Cinâyetin bu şenâ’at kadar mülevvesini
İşitmek istemez insan, değil ki görmesini.
Sizin çocuklarınız dîni belliyor ilkin;
Esâs-ı terbiyenzi mahvı âdetâ şirkin.
Bizim çocuklar için, şimdi, ilmihâl oldu,
Gömüp de hufre-i mâzîye Hayy-i Ma’bûd’u,
Ne var ne yoksa mukaddes, onunla bitti demek!
Şebâbâ hak veririm... Çünkü üç beyinsiz inek
Yazıp dağıttı o mel’un berât-ı isyânı;⁵⁸²
Sabîlerin yüreğinden kopardı îmânı!
Okuttu sonra da ‘San’at mukayyed olmayacak’
Deyip hayâdan, edebden bütün bütün ‘mutlak’
Paçavralara ki nigâh ürperir temâsından!’⁵⁸³

Mehmet Akif Ersoy, “Berlin Hatıraları”nda Berlin’de gördükleriyle, İstanbul arasındaki karşılaştırmalardan bahseder. Berlin gözlemleri Akif’in Almanya’da sadece gezip gördüklerinin anlatımı değil, bu gözlemlerde saklı olan dünya görüşü ve hayat felsefesidir. Yukarıdaki mısralar Safahat’ın dışında kalmış olan bölümden alınmıştır. Bu mısraların sonunda Tevfik Fikret’in Tarih-i Kadim adlı şiirine de cevap veren Akif, yıllardır bu şiire olan kızgınlığını da dile getirmektedir. Dinsizlik furçasının milletimize

⁵⁸² Burada daha ziyade Tevfik Fikret’in Tarih-i Kadim adlı şiiri kastedilmektedir. [Safahat Orijinal Metin-Sadeleştirilmiş Metin-Notlar 2, 2 nolu dipnotu, s. 1045

⁵⁸³ Safahat, s. 524–525

musallat olmasından yakınan Akif, Tevfik Fikret'in şiirindeki⁵⁸⁴ Yaratıcı'ya kadar hakaret edercesine söylenen sözlerin çirkinliğini; bu sözlerin bir cinayet olarak nitelendirilebileceğini anlatır. O kadar ki bu sözlerin duyulmasının bile -korkunç olması hasebiyle- bir cinayetin anlatılması gibi dinlenilemeyeceğini, insanları ürpertiğini anlatmaktadır. Berlin'de rastladığı eğitim ve öğretimde çocuklara ilk önce dinlerinin öğretildiğini, zira mukaddesata saldırmanın bu şekilde önüne geçildiğini söyleyen şairimiz, bizim milletimizin ise bu meziyetini çoktan kaybetmesini, Yaratan yüce varlığı da geçmişe gömdüğünü dile getirmektedir. Bunun sorumluları olarak da başta Tevfik Fikret gibi yazarların halkın mukaddes düşüncelerine saldırıp onları şüpheyeye düşürmelerini göstermektedir. Tüm mukaddes değerleri attıktan sonra da "sanat için her şeyi yapmak caizdir" demek suretiyle ahlâkî değerlerin ve utanma duygularının yitirilmesine sebep olanlara ateş püsküren Akif, bu durumun insanı ürperten yanını da anlatmaktadır. Tezimizde çok defalar tekrar etmemize rağmen bir kez daha hatırlatmak istiyoruz ki; Safahat'ın genel bakış açısından bizim anladığımız, Mehmet Akif'in milli ve dini değerlerimize sıkı bir şekilde sahip çıkılması gerektiğidir. Zira milletlerin varlığı ancak bu değerlere bağlılık ve eğitim yoluyla bunların yeni nesillere aktarılmasıyla gerçekleşebilir. Aksi bir durumda ise milli ve insani pek çok değerlerin kaybedileceğini Akif, pek çok kere örnekleriyle kanıtlamaktadır. Yine burada Akif, gözlemlerinden faydalanarak bu milletin dini duygularıyla oynanarak kendi benliğinden uzaklaşıp gitmesine neden olduğunu bizlere anlatmaktadır. Yeri gelmiş olduğu için şu düşüncemizi de paylaşmak isteriz. Türk milleti Rönesans ve reformun etkisinde kaldığı, hürriyetini kazanmaya başladığı, ardından da ister istemez katıldığı I. Dünya savaşından sonraki dönemlerinde sürekli sömürülmüş ve her türlü istismara maruz kalmıştır. Konumuzla ilgili olan dini duyguların istismarının boyutu oldukça acıdır. Zira din adamlarının bilinçsiz davranışları nedeniyle, din yanlış anlaşılıp bu nedenle insanların gözünden düşen İslâm dini, zaten dini düşüncelerin olmasına tahammül edemeyenlerin eline oldukça büyük bir koz vermiştir. Bunu da oldukça iyi kullanan yobaz kişiler artık dini tamamen kullanır hale gelmiştir. Halk da yeterli ve doğru şekilde dinini bilmeyince sıkıntı daha da artmıştır. Hatta halk tarafından da dini hükümlerin kullanıldığı pek çok

⁵⁸⁴ Şiirin tam metnini tezimizin sonunda Ek-1'de bulmak mümkündür.

menfaate dayalı olaylar cereyan etmiştir. Akif, bu konuda da sık sık dini doğru kaynaktan öğrenmeyi ve değerlerimize sahip çıkmamız gerektiğini vurgulamıştır.

İslâm dini sadece mabetlerde yaşanılacak bir din değildir. Sosyal, siyasi, ekonomik, kültürel her alanın içerisinde var olması gereken bir dindir. İslâm dininin dünya hayatından ayrı düşünülebilecek bir yapısının olmadığını Akif, “Fatih Kürsüsünde” şöyle anlatır:

“Yıkılmamış, ne kadar yıkmak istesek, îman;
Ayırmak istemişiz sonra dîni dünyâdan.
Ayırmışız, ederek Şer’i muttasıl ihmâl;
Asıl ikincisi olmuş, şu var ki, berzede-hâl!”⁵⁸⁵

Yukarıdaki mısralara iman üzerinde ne kadar çok oyun oynanmışsa da bunların işe yaramadığını ve imanın yıkılmadığını söyleyerek başlayan Akif, din ile dünyayı birbirinden ayırmak isteyenlere de atıfta bulunur. Din ile dünyanın sadece dini ihmal ederek birbirinden ayrıldığını, ancak bu ihmalin sonucunda dünya işlerinin de halledilemeden üst üste yığıldığını anlatır. Üstelik Akif’in kullandığı kelime yapısı itibariyle sanki ‘Dini dünyadan ayırmayı da beceremedik, dünya işlerini de yüzümüze gözümüze bulaştırdık’ manasında kinayeli bir anlatımla karşılaşılıyor. İslâm dini, özel yapısı itibariyle sadece mabetlerde, ibadet mekânlarında yaşanacak bir din değildir. Bu nedenle onu dünya hayatından koparmak hem mümkün değildir; hem de bu şekildeki davranışlar dini yaşanmaz hale getirmektedir. Ekonomik hayattan siyasi hayata, sosyal hayattan ailevi hayata kadar her sahada İslâm dininin bir hükmü vardır. Durumun bu şekilde olması İslâm dininin hayatı kısıtladığı anlamına gelmez. Bilakis bu hal İslâm’ın hayatın her kademesini düzenleyecek kadar âlem şumul bir yapısının olduğuna dalalet eder. Akif’in bu noktada görüşlerine katılmamak mümkün değildir. Zira yıllar yılı Osmanlı devletinde İslâm dininin kurallarına göre yönetilen ve sonra dinden uzaklaştırılmaya çalışılan bu milletin ne dini hayatını yaşayabilecek, ne de dünyevi işlerini düzenleyebilecek kabiliyeti kalmamıştır. Yapı itibariyle de buna müsait olmayan Türklerin fitratlarına ters hareket etmemelerini isteyen Akif, neslimize de seslenmekte dinimizi dünyamızdan çıkarmaya kalkarsak başımıza nasıl bir derdin hâsıl olabileceğine

⁵⁸⁵ Safahat, s. 212

işaret etmektedir. Tarihi tecrübelerden ders alınması gerektiği genel geçer bir kural olduğuna göre mili şairimizin anlattıkları göz ardı edilmemelidir.

İslâm dininin hayatın her safhasında yer alması, mensuplarını sosyal hayatta daha saygılı, hoşgörülü ve bilinçli bireyler olmalarına neden olmaktadır. Zira Müslüman kimse ahiret gününe iman ettiği için her davranışının hesabını verebilecek şekilde yaşaması gerektiğini de bilir. Bu bilinçle hareket eden birey, toplumsal yapıya ve evrensel ahlâkî ilkelere aykırı davranışlardan kaçınır. Yaptığı her hareketin, söylediği her özün kayıt altına alınıyor olduğunu bilmek insana otokontrol kazandırır. Ahiret inancıyla ilgili olarak şairimiz, Hz. Muhammed'in hakkında yalan söz uyduranların Allah tarafından cezalandıracağını ve bu yapılanların dine zarar verdiğini 'Fatih Kürsünde' adlı şiirinde şöyle anlatır:

“Düşünmedin mi girerken Şerîat’ın kanına?
Cinâyetin kalacak zanneder misin yanına?
Sevâb ümîd ediyor ha! Deyin ki nâmerde:
‘Sevabı sen göreceksin huzûr-i mahşerde!
Tepende gezdirecek ra’ d-ı intikamını Hak,
Ki yıldırımları beyninde kaynayıp duracak.
Yakandan inmeyecek dest-i kahrı hüsrânın...
Nasıl iner ki, önünden kaçıp da nîrânın,
Civâr-ı nur-i nübüvvette mültecâ bulsan;
Bu türlü kurtuluş imkânı yok ya... Kurtulsan;
Şu izdihâmın elinden –ki belki bir milyar
Nüfûs-i hâsiredir- kaçmak ihtimâli mi var?
Bugün fesâdına kurbân olan zavallıların
Vebâli boynuna yüklenmesin mi, yoksa, yarın?
Kolay mı ümmeti idlâl edip sefîl etmek?
Kolay mı dîni hurâfât içinde inletmek?
Niçin Kitâb-ı İlâhî’yi pâyimâl ettin?
Niçin Şerîat’i murdâr elinle kirlettin?
Çıkıp tepinmeye yok muydu başka bir sâha?

Nedir bu salladığın çifte, Kâ'betullâh'a?
Herif! Şu millet-i ma'sûmeden ne isterdin,
Ki doğru yol diye tuttun, dalâli gösterdin!"⁵⁸⁶

Yapılan zulümlerin cezasız kalmayacağını –ki din hakkında ileri geri konuşmak da bir zulümdür- bir kere daha dile getirmiş olan vaiz, mahşerde Allah tarafından mutlaka cezalandırılacağını ayrıntılı olarak anlatmaktadır. Mahşer meydanında Peygamberin bu kimseleri affetse bile onun yüzünden zarar gören (yanlış söylemlerden dolayı yanlış şeyler öğrenip ona göre davranışlarını belirleyen) belki milyarlarca insanın hadis uyduran bu kimseleri rahat bırakmayacaklarını, sevap ümit ederken çok elim durumlarla karşılaşacaklarını söylemektedir. Zira kendisinin yanlış yapmasından çok peşinden sürüklediği onca insanın da vebalini yüklenen bu kendini bilmez kimseler dinin aslına zara vermiştir. Bu nedenle de cezayı hak etmişlerdir. İnsanları 'doğru yoldasın' diyerek kandırma sorumluluğunun büyüklüğünü anlatan şairimiz, bizlere bu mısralarda hem ahirette hesap verebileceğimiz şekilde yaşamamız gerektiğini hem de bütün insanlığa zarar vermenin daha büyük cezalara maruz kalacağını hatırlatmaktadır. Yine yıllara meydan okuyan tazelikle nesle bir otokontrol kazandıracak mahiyette olan bu mısraların, gençliğin kendi şahsi hatalarının belki de daha az zararlı olduğunu, topyekûn bütün bir halkın zarar görmesinin daha fazla sorumluluk getirdiğini bilmelerini istemekle, bilinçli bir nesil hedeflemekte olduğu kanaatindeyiz. Yapılan hareketlerinin sonuçlarının iyi hesap edilerek ona göre planlamalar yapılması gerektiği de bu mısralarda okuyucuya hatırlatılmış olmaktadır.

Allah, kâinat kitabını kendi güzel isimlerini ve sıfatlarını insanların okuması ve eşref-i mahlûkat olan insanın her türlü ihtiyacını karşılaması için vermiştir. Tüm kâinat, Yaratıcısını işaret etmektedir. 'Fatih Kürsüsünde' kitabının ikinci şiiri olan "Vaiz Kürsüde" adlı şiirin başında vaiz, kâinattaki her şeyin Allah'ın varlığına işaret ettiğini şöyle aktarır:

"Tutun da 'zerre'lerinden, çıkın 'sehâbiyye'
Denen yığın yığın eşbâh-i âsümânîye;
Hülâsa, âlem-i imkânı devredin; o zaman

⁵⁸⁶ Safahat, s. 236–237

Şühûda bağı bir îmanla hükmeder vicdan:
Ki hilkatın ne kadar şekli varsa: Ulvîsi,
Kesîfi, müdriki, uzvîsi, gayr-ı uzvîsi,
Kemâl-i şevk ile mahkûmu aynı kanûnun...
Bütün şu'ûn-i avâlim tecelliyâtı onun.”⁵⁸⁷

‘Kâinatta var olan en küçük zerreden en büyük yıldızlara, gök cisimlerine kadar, maddi-manevi, organik-inorganik her şey, Allah’ın varlığına ve O’nun hükümranlığına sanki hakikatini görüyormuşçasına inanılacak kadar apaçık dalalet eder’ diyen vaiz, Allah’ın hem sonsuz kudretine hem de muhteşem Yaratıcı gücüne işaret etmektedir. Akif’in şiire başlarken A’raf Sûresindeki “Göklerin ve yerin hükümranlığına, Allah’ın yarattığı her şeye... bakmadılar mı?”⁵⁸⁸ ayetiyle de yüce Allah’ın kâinattaki İlâhi düzenine dikkat çekmektedir. Şiirin yukarıda aldığımız kısmından hemen sonra da kâinattaki yaratılan her şeyin çalışmak suretiyle de Allah’ın varlığına ve birliğine işaret ettiğini söyleyen Akif, bu kadar varlık çalışırken insanoğlunun durmasına bir anlam veremez.

Yukarıdaki mısralarda yüce Allah’ın yarattığı tüm varlıkların bizzat yine O’na işaret ediyor olması açıklanırken yaratıcının insan aklıyla da bulunabileceği ilkesine ulaşılmaktadır. Zira anlatılan mısralarda ne bir vahiyden ne de İlâhi bir mesajdan bahsedilmeden sadece akl-ı selim bir bakış açısıyla yaratıcıya ulaşılabileceği vurgulanmaktadır. Günümüzde insanların çağdışı yollarla yaratana reddetmeleri, medeni görünen zamanımıza sürülen bir lekedir. Zira insanoğlu tarafsız, objektif olarak baktığında görecektir ki, kâinat boşuna yaratılmamıştır. Belli bir düzen ve intizam içerisinde kurulmuş olan bu eşsiz sanat eserinin, herhalde insanları düşünmeye sevk edecek mahiyette olduğu tartışma götürmez bir gerçektir. Düşünen bir varlık olan insan da tarafsız ve salim bir akılla düşündüğünde ulaşacağı nokta bu kadar ahengin rastgele ve sebepsiz olmadığıdır. Bu nedenle Akif’in yukarıda bahsettiği şeyler yabana atılacak, öylesine okunup geçilecek şeyler değil; aksine üzerine mütalaa edilip düşünülmesi gereken mevzulardır. Yine Akif’in yılları aşır günümüze gelen bir başka tespiti de kâinattaki her şeyi Allah’ın varlığına ve hükümranlığına işaret ediyor olmasıdır.

⁵⁸⁷ Safahat, s. 215

⁵⁸⁸ A’raf Sûresi (7) 185. ayetin bir kısmı

Mükemmel olsa da dünyanın da gelip geçici olduğu kaçınılmaz bir gerçektir. ‘Yetmişçi İhtiyar’ adlı şiirde şairimiz Mehmet Akif, zamanın ve dünyanın nasıl gelip geçici olduğunu şöyle anlatır:

“Sinîn-i ömr-i şedâid-güzîni olmalıdır,
Cebîn-i pâkine pîrin bu çîn-i ye’si veren.
Elinde tartısı, dûşunda mülk-i seyyârı;
Yürür... Önünde mezar, arkasında bin şîven!
Zaman olur ki, uzaklarda bir serâb-ı muzî
Nümâyîşle, gözünden geçer hayâl-i vatan;
Sönük nigâhını bîdâr ederdî belki ümid,
Hayâle olsa müsâid bu meşy-i tâb-efgen.
Çeker şu bârı hayâtında hep hayâtı için;
Bilinse âh şu bâr-ı hayâtı çekme neden?...”⁵⁸⁹

İnsanoğlu doğar, yaşar ve ölür. Bu değişmez bir kaidedir. Yukarıdaki şiirinde Akif, ömrün nasıl tükenip gittiğini ve dünya hayatının nasıl bir anda bitiverdiğini anlatmaktadır. Akif şöyle der: “İhtiyar adamın yüzündeki kırışıklığın nedeni, ömründe çektiği zahmetlerin bir neticesi olmalıdır. Artık yaş iyice ilerlediği için önünde bir mezar tasavvur eden ihtiyarın gönlünde de hâlâ yaşama arzusu vardır. Gelip geçici olması bilinmesine rağmen bu hayat yükü niçin çekilmektedir?” Akif burada ‘dünyadan elinizi ayağınızı çekin, hiç çalışmayın’ demez, sadece dünya malına fazla aldanmamayı, dünya nimetlerine kapılmamak gerektiğini hatırlatır. Dünyada yaşamak uğruna her şeyimizi feda etmemizi istemez. Modern psikoloji adına da bakıldığında sadece dünya hırsına sahip olduğunda yaşanılanı günden de zevk alınamayacağı bir gerçektir. Bu nedenle zamanımızın kıymetini bilmeli bununla birlikte dünyadan da nasibimizi unutmamalıyız. Peygamberlerin “Allah’ım bize dünyada iyilik ver. Ahirette de iyilik ver”⁵⁹⁰ duası bizim için rehber olmalıdır. Yani hem dünya hem ukba için çalışmak gerekmektedir.

⁵⁸⁹ Safahat, s. 135

⁵⁹⁰ Bakara Sûresi (2) 201: “Ey Rabbimiz! Bize dünyada da iyilik ver, ahirette de iyilik ver.”

Zaman zaman gençler arasında din adamlarına güvensizlik hasıl olur. Zira özellikle 21 yy da dini duyguların çok kolay istismar edilmesi bu güvensizliği perçinlemektedir. Durum böyle olunca da din adamlarıyla gençler bir türlü sağlıklı iletişim kuramaz hale gelirler. Âsım kitabında Hocasâde ile Köse İmam konuşurlarken söz, din adamlarına gelir. Din adamlarının durumunu halkın bilinçsizce davranışlarına bağlayarak anlatan Köse İmam, gençlerin gözündeki yerlerine aşağıdaki gibi işaret etmiştir:

“Tuttun, oğlum, bana mâzîleri tasvîr ettin;
Köylünün hâlini bilmez, diyerek dinlettin.
Hasta meydanda, tedâvîye de cidden muhtaç;
Yalnız görmeliyim nerde hekim? Nerde ilâç?
Nesl-i hâzır ki sarık gördü mü, terzîl ediyor,
Defol ıskatçı diyor, cerci diyor, leşçi diyor...
Hocasâdem, ne sülükmüş o meğer vay canına!
Diş bilermiş senelerden beri Türk’ün kanına.
Emiyor fırsatı bulmuş yapışıp, hem ne emiş!
Kene bir şey mi aceb, ah o ne doymaz şey imiş!”⁵⁹¹

Köse İmam, kendine oruç tutmak zor gelince sefere çıkan bir beyin hikâyesini anlattıktan sonra onunla milletin halini birbirine benzetir. Zira bu bey gördüğü bir rüyada karşılaştığı, geçtiği, gördüğü hiçbir şeyi belli bir varlığa benzetememiş, bir türlü bu konuda karar verememiştir. Halkımızın da aynı şekilde nereye gittiğini bilmez bir halde, nelere maruz kaldığını anlayamayacak kadar sersemleşmiş bir yapıda olduğunu söyledikten sonra Köse İmam yukarıdaki mısralara geçer. Köse İmam, Hocasâde’ye milletin durumunun ortada olduğunu hatta ilacının bile belli olduğunu söyler. Milleti tedavi edecek kişilerin ancak din adamları olduğunu düşünen Köse İmam, gençlerin din adamlarına ıskatçı, cerci ve leşçi benzetmeleri yaptıklarını söyler. Ama bu benzetmelere hiç bozulmuyormuş, kızmıyormuş gibi görünerek Hocasâde’nin nesli gibi o da medreselilerle alay eder. Aslında bu bir iğnelemedir. Medreseli hocaların birer sülük gibi, kene gibi Türk milletinin kanını yıllardır emdiğini söyleyen Köse İmam, aslında

⁵⁹¹ Safahat, s. 347

oldukça kırgındır. Akif'in sık sık belirttiği gibi, derdin farkında olunur ve tedavi kabul edilirse derman bulmak daha kolaylaşır. Yani halk müptela olduğu sıkıntının farkında olursa ve gerçek tabiplere giderse elbette ki iyileşecektir. Ama halkın en büyük yanlışı tedaviyi yanlış yerlerde ve kişilerde aramasıdır. Milletimiz kendi özüne, kendi değerlerine dönmedikten sonra müptela olduğu dertlerden kurtulamayacaktır. Akif, şiirlerinde bu tür sorunları dile getirdikçe çözüm olarak da her zaman kendi benliğimize dönmemiz gerektiğini söylemektedir. Amansız dertlere düşmeden önce kendi değerlerimize gereken özeni gösterirsek, benliğimizi unutacak davranışlardan kaçınırsak tekrar özümüze dönme gibi zor bir girdaba da girmemiş oluruz. Akif'in bu mısralarından derde düşmeden tedbirini almamız gerektiği konusu da görülebilir.

İslâm dininin emir ve yasakları toplumsal düzenlemeye uygun kurallardır. İnsanları kısıtlamak, yormak, dini yaşanılmaz hale getirmek için konulmuş kurallar değildir. Bilakis pek çok şeyi düzenleyen ve kolaylaştıran bir yapıya sahiptirler. İslâm'ın her ilkesi akla, mantığa ve genel geçer kurallara ters düşecek şeyler değildir. İslâm ahlâkına sahip bireyler her devirde hem mutlu ve huzurlu olurlar, hem de herkes tarafından sevilirler. Âl-i İmrân Sûresi 110. ayetinin ilk yarısının anlamı⁵⁹² verilerek başlanan şiirde Akif İslâm ahlâkını şöyle anlatmıştır:

“Emr-i bi'l-ma'rûf imiş ihvân-ı İslâm'ın işi;
Nehy edermiş, bir fenâlık görse, kardeş kardeşi.
Kimse haksızlıktan etmezmiş tegâfûl ihtiyâr;
Ferde râci' sadmeden efrâd olurmuş lerzedâr.”⁵⁹³

Akif şiirinin başına aldığı “Siz, insanların iyiliği için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz; iyiliği emreder; kötülükten meneder ve Allah'a inanırsınız...”⁵⁹⁴ ayetinin mealini verdikten sonra İslâm ümmetinin vasıflarını ve tarihteki durumunu anlatır. Bütün dünyanın, insanlığın ufukları kapkarayken yani insanlığın insanlık dışı davranışları çok normal görülürken öyle bir özel bir milletin tarih sahnesine çıktığını ve

⁵⁹² Ayete Safahat'ta verilen anlam şöyledir: “Siz iyiliği emr eyler, kötülükten nehy eder, Allah'a inanır olduğunuzdan, insanların hayrı için meydana çıkarılmış en hayırlı bir milletsiniz...” [Safahat, s. 191]; Ayete, *Diyanet Vakfı Mealinde* şöyle anlam verilmiştir: “Siz, insanların iyiliği için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz; iyiliği emreder; kötülükten meneder ve Allah'a inanırsınız”

⁵⁹³ Safahat, s. 192

⁵⁹⁴ Âl-i İmrân Sûresi (3) 110

bu milletin bütün insanlığa bir ışık olduğunu söyler. Yarın fikrini ve güveni insanlığa tanıtan, bu esnada da nasıl bu kadar hızlı geliştiğine bir anlam verilemeyen bir hareket olduğunu dile getiren Akif, ahlâkın, irfanın, dinin, adaletin, cömertliğin... vs bütün milletleri kapsayacak kadar geniş olduğunu anlatır. Tüm insanlığı birlik içinde kucaklayan bu dinin, iyiliği emredip kötülükten uzak tutmak ve birinin zarar görmesi durumunda hepsinin aynı acıyı hissetmesi gibi ulvi bir duygusunun da olduğuna dikkat çeker. İşte yukarıda aldığımız bölümde emr-i bi'l-ma'ruf, nehy-i ani'l-münker akidesi anlatılmakta ve “eline iğne batan mü'minin acısını tüm mü'minlerin çekmesi” gerektiğine işaret edilmektedir. İslâm ümmetinin varlığının bu kadar kuvvetli olması, hızla tüm insanlığın gönlünde hak ettiği tahta kurulması işte bu ahlâkî ilkeler sayesinde. Milli şairimiz de İslâm'ın bu zamanlarını hatırlayarak şimdiki devirle kıyaslamalar yapmaktadır. Acı olan gerçek şudur ki, artık her şeyimizi yitirdiğimiz bir zamanda bu ulvi değerlerimizi de yitirmiş olmak Akif'e büyük acı ve sıkıntı vermektedir. Yukarıda aldığımız bölüm, insanlığa ders olacak mahiyette bir ahlâkî ilkedir. İyiliklere yönlendirme, kötülüklerden sakındırma, sorumluluk sahibi olarak insanlığın dertlerini hiçe saymama ve adaletle davranma zaten evrensel ahlâk ilkeleri olduğundan İslâm dini gibi bir hazinesi olan bizler için kaçırılmaz bir fırsat olmakta ve insanlığa bir kere daha insanlığını hatırlatma noktasında vazifeyi Türk milletine yüklemektedir. Bunun sonunda kâr içinde kârlar vardır. Hem dünya hem de ahiret kapıları bu sayede bizler için ardına kadar açılacaktır.

Ayrıca, Hz. Muhammed'in ahlâkını kendi hayatında rehber edinen Akif, 'Bir Gece' adlı şiirini sadece O'nu anlatmaya ayırmıştır.

“On dört asır evvel, yine bir böyle geceydi,
Kumdan, ayın on dördü, bir öksüz çıkıverdi!
Lâkin, o ne hüsrandı ki: Hissetmedi gözler;
Kaç bin senedir, hâlbuki, bekleşmedelerdi!
Nerden görecekler? Göremezlerdi tabî'î:
Bir kerre, zuhûr ettiği çöl en sapa yerdi;
Bir kerre de, ma'mûre-i dünyâ, o zamanlar,
Buhranlar içindeydi, bugünden de beterdi.

Sırtlanları geçmişti beşer yırtıcılıkta;
Dişsiz mi bir insan, onu kardeşleri yerd!
Fevzâ bütün âfâkına sarmıştı zemînin,
Salgındı, bugün Şark'ı yıkan, tefrika derdi.

Derken, büyümüş, kırkına gelmişti ki öksüz,
Başlarda gezen kanlı ayaklar suya erdi!
Bir nefhada insanlığı kurtardı o ma'sûm,
Bir hamlede kayserleri, kistrâları serdi!
Aczin ki, ezilmekte bütün hakkı, dirildi;
Zulmün ki, zevâl aklına gelmezdi, geberdi!
Âlemlere, rahmetti, evet, Şer'-i mübîni,
Şehbâlini adl isteyen yurduna gerdi.
Dünya neye sâhipse, onun vergisidir hep;
Medyûn ona cem'iyeti, medyûn ona ferdi.
Medyûndur o ma'sûma bütün bir beşeriyet...
Yâ Rab, bizi mahşerde bu ikrâr ile haşret."⁵⁹⁵

Akif, şiirine Hz. Muhammed'in insanların "insan olduklarını" unuttuğu, yırtıcı tavırlarıyla sırtlanları geçtiği, ayrılık tohumlarının her yeri sardığı bir dönemde dünyaya geldiğini anlatarak başlar. Hz. Muhammed'in peygamber oluşuyla tüm insanların kurtuluşa erdiğini, adaletin sağlandığını, zulmün son bulduğunu söyler. Dünyanın sahip olduğu her güzelliğin de Hz. Muhammed'den kaynaklandığını söyleyen Akif, tüm fertlerin ve cemiyetin O'na hayran olduğunu ve mahşerde O'nunla birlikte, bu hakikati söyleyerek diriltilmek istediğini vurgular.

'Yaşayan Kur'an' olarak nitelendirilen Hz. Muhammed, insanlığın her kesimi tarafından evrensel bir ahlâkî tablo olarak kabul edilir. Din eğitimcileri –Hz. Aişe'nin de ifadesiyle- yaşayışıyla Kur'an ahlâkını anlatan⁵⁹⁶ Hz. Muhammed'in hayatını anlatmak sûretiyle ahlâkî ilkeleri aktarmaları daha etkili olacaktır. Akif bu şiirinde

⁵⁹⁵ Safahat, s. 455

⁵⁹⁶ "Âişe (ra) şöyle dedi: Nebiyy-i Muhterem (sav)'in ahlâkı Kur'an idi." Kandemir ve diğerleri, **Riyâzü's-Salihîn**, C. 7, 1851. hadis, s. 518–519

ahlâkî örnek olan Hz. Muhammed'i anlatmakla din eğitimcilerine her zaman model gösterilebilecek bir tablo sunmuştur.

Tezimizin bu bölümünde din istismarının fenalığı, din adamlarının takınması gereken tutum, yapılan bütün davranışların ardından hesap verilmesi endişesinin taşınması gerektiği, İslâm dininin ilerlemeye ve bilime engel olmadığı ve tüm kâinatın Allah'ın varlığına dalalet ettiği gibi konuların Safahat'taki örneklerini aktarmaya çalıştık.

NETİCE

Mehmet Akif Ersoy'un Safahat'ı hâlâ güncelliğini koruyan nadide eserlerdendir. Tezimize konu edindiğimiz Akif'in ahlâkî ilkeler hakkındaki görüşleri günümüz psikolojisine ve eğitim anlayışına tesir edecek ve yöne gösterebilecek mahiyettedir. Safahat'taki tespit ettiğimiz ahlâkî ilkeleri, ferdi, toplumsal ve ailevi ilkeler olmak üzere üçe ayırdık ki daha sistematik bir anlatım takip edelim. Tarihi tecrübelerden ve yaşanan hadiselerden ders almak yapılan yanlışları bir daha yapmamak ve daha kolay ilerleyebilmek açısından önemlidir. Biz de tezimize belirlediğimiz bu konuyu geleceğe ışık tutabilecek bir konu olduğunu düşündüğümüz için seçtik.

Tezimizin birinci bölümünde Akif'in hayatını anlatmamızın nedeni, yetişmesinde oldukça etkisi olan ailevî yapısını, karşılaştığı zorlukları gözler önüne sermek istememizdir. Ayrıca bu bölümde Akif'in eserlerine de kısaca değindik. Üçüncü bölümümüzde milli şairimizin yetiştiği ortamın tarihi sürecini, okuduğu kitapları, ders aldığı hocaları ve arkadaşlarını anlatmamıza –Nurettin Topçu'nun ifadesiyle- sanatkârın eserlerine etkisi olabilecek amillerin varlığına işaret etmek istememiz neden olmuştur. Asıl konumuzu oluşturan Akif'in ahlâkî görüşleri ise yapılan çalışmamızın son bölümünü oluşturmaktadır.

Üç başlık altında incelediğimiz son bölümde Safahat'ta tespit ettiğimiz ferdî, ailevî ve toplumsal ahlâkî yapıya ilişkin her bir beyit titizlikle incelenmiş, bu konulardaki Kur'an ayetleri, Hz. Muhammed'in hadisleri ve ahlâkçılarının tespitleri verildikten sonra Akif'in beyitleri sıralanmıştır. Ferdî ahlâk incelenirken insanın mahiyetinden ve kıymetinden başlanarak insanın şahsi hayatı başta olmak üzere çevresini de etkileyecek ahlâkî özelliklere değinilmiştir. Akif'in özellikle üzerinde durduğu çalışmak, azim, gayret ve tevekkül konuları yaşanan devrin özelliklerini yansıtabilecek izler taşımakla beraber günümüze de oldukça etkili tespitler sunmaktadır. Şairimizin yaşadığı devirde Türk halkı Doğu-Batı arasında kalmış, savaştan savaşa sürüklenmiş, tüm yoklukların insanları perişan bir hale getirdiği ve kültür emperyalizmin ayyuka çıktığı bir zamanda bulunmaktaydı. Halkın bir kısmı hiç düşünmede batıyı ve onun getirdiği her şeyi kabulleniyor; bir kısmı ilim de dahil olmak üzere –özüne zarar verdiğini düşündüğü- her şeyi reddediyor; bir kısmı da tembellik ve

miskinlikle her şey yolundaymış gibi davranarak olayları görmezden geliyordu. Akif, halkının bu durumuna yürekten üzülmüyordu. Bu üzüntüsünü ve milletine müptela olan bu sıkıntılardan kurtulma yollarını Safahat'ında çok defa dile getirmektedir. Biz de bu tespitleri Ferdî Ahlâk başlığı altında inceledik. Ailevî ahlâk başlığında ise; Akif'in her şeyden daha fazla önem verdiği ve önemi de inkâr edilemeyecek derecede yüksek olan aile kurumunun yer aldığı şiirler ele alınmıştır. Ailenin kıymeti, Akif'in kadınlara verdiği değeri, çocuğun ailedeki eğitimi konularındaki beyitler, yine bu konudaki nakli bilgilerden sonra verilmiştir. İctimaî yaşamın bir neticesi toplumsal vazifeler ile ilgili şiirleri de Toplumsal Ahlâk başlığında inceledik. Hem Türk, hem de İslâm toplumunun yapısını oluşturan ahlâkî prensiplerini tespit ettiğimiz şairimiz, genel olarak insanların maddi ve manevi yapılarının bölünmezliğine değinmiştir. Yine devrin zor durumuyla ve fırsatçı bazı çevrelerle ilgili olarak 'din', 'vicdan hürriyeti' ve 'vazife bilinci' gibi konular Akif'in özellikle üzerinde durduğu konular olmuştur. Türklükle Müslümanlığın ayrılmaz bir yapıda olduğunu ve bu nedenle de bizi biz yapan değerlerden biri olarak 'din' konusunu okuyucuya sunan milli şairimiz özümüzden ödün verilmesi durumunda topyekûn bütün milletimizin zarar göreceği kanaatindedir.

Zaman ve şartlar değiştikçe insanların meselelere bakış açısının da değişebileceği malumdur. Yalnız, genel geçer bazı kurallar vardır ki bunlar insanlık tarihi boyunca her zaman var olmuş ve var olacaktır. Bu kuralların en başında da ahlâk ilkeleri vardır. Yani yalan söylemek tarihin her devrinde rezilet olarak sayılırken, doğruluk ve dürüstlük her zaman fazilet bir davranıl olarak kabul görmüştür. Fazilet olarak görülen her davranış övülmüş, bu davranışları sergileyenler her zaman takdir edilmiştir. Aksi davranışlar ise yerilerek bu davranışları sergileyenler toplumdan soyutlanmıştır. Bu nedenle zaman değişse de fazilet olarak görülen davranışların itibar görmesi değişmeyecek, aynı şekilde rezilet olarak kabul edilen davranışların da insanlar gözünde hiçbir zaman kıymeti olmayacaktır. İşte genel geçerliliği olan ahlâkî ilkelerin yetişen nesle eğitim yoluyla verilebilmesi için en güzel şekilde anlatılması, temsil edilmesi gerekecektir. Bu nedenle Akif'in de ahlâk görüşleri canlılığını korumaktadır. Üstelik sık sık da belirttiğimiz üzere şairimizin tespit ettiği pek çok çözüm ve öneriler de çağımıza uygunluğu bakımından oldukça dikkat çekicidir.

Çalışmamızda incelenen Akif'in ahlâkî prensip olarak kabul ettiği pek çok başlık aslında birbiri içinde, birbiriyle ilişkili ilkelerdir. Bu nedenle bahsedilen prensipler ayrı ayrı değil de birlikte düşünülürse daha faydalı ve tezimizin yaklaşımına daha uygun olacaktır. Bir kez daha yinelemek gerekirse; tarihi tecrübelerden yararlanmak insanlara mücadelelerde azim kazandıracak ve etkili sonuç elde edilmesini sağlayacaktır. Üstelik ahlâk gibi bir mevzuda söylenenler evrensel değeri olan sözler olacaktır. Bunu da milletini ve toplumsal yapıyı çok iyi bilen, diğerlerine bağlı ve topyekûn bütün bir halk tarafından “millî” kabul edilen Akif gibi bir şahsiyetin işaret etmesi, söylenenlere daha da kıymet kazandıracaktır. Bu vesile ile çalışmamızın faydalı olmasını ümit ediyor ve Safahat'ın çocuklarımızla gençlerimizin bir başucu kitabı olmasını diliyoruz.

EK-1

Tevfik Fikret'in tarihini, ananelerini ve dinini inkar edercesine yazdığı aşağıdaki şiir, İslâm dininin aleyhtarları ve okuyan gençliği etkileyerek zararlı fikirlerini yaymak isteyenler tarafında defalarca kullanılmıştır. Tarih-i Kadim'e Zeyl adlı şiir de yine Tevfik Fikret tarafından dinsizliğini açıkça ilan etmek ve Akif'in cevabına bir cevap mahiyetinde yazılmıştır. Aşağıda sırasıyla Tarih-i Kadim, Akif'in Tevfik Fikret'e cevap niteliğinde yazdığı ve sansür nedeniyle o zamanlar yayınlamadığı "Berlin Hatıralar"ındaki eksik 98 mısra ve Taih-i Kadim'e Zeyl şiirleri verilmiştir.

TARİH-İ KADİM

İşte, der, insanoğlunun geçmiş hayatı bu.
Ve başlar bize maval okumaya.
Ninniler uydurup uyutur bizi
dedelerimizin derin boşluklar içinde, uzun,
zifiri karanlık hayatından.
Gösterir bize evvel zamanı,
tek doğru, en güzel örnek, der.
Bakarsın gelecek günlerin farkı yok geçen geceden.
Senin tarih dediğin işte budur,
alnında altı bin yıllık buruşuklar
ve bir o kadar da kuşku.
Başı geçmişe bir düşe değer,
sürünür ayağı bomboş bir geleceğe,
bir deri bir kemik,
ayakta zorla durur.

Ben hiç tiksiniyem ondan,
karşıma alırım onu arada bir,
anlat bakalım, derim, şu eskilerden.
Bir parça feylesofa benzer o,
bir parça sırtlana benzer,

berbat suratıyla da bir hortlağa.
Yoklar mezarını unutulmuş gecelerin,
başlar paslı, boğuk bir sesle
bir bir bana anlatmaya,
sırasıyla, ne olmuş ne bitmişse:
Hep yıkım üstüne yıkım,
acı üstüne acı!
Ne vakit geçse anlı şanlı bir ordu,
çöküverir ağır gölgesi bir bulutun,
kanlar yağar dört bir yana.
En başta bir kanlı bayrak.
Kanlı bir taç gelir arkasından.
Sonra araçlar sökün eder kan içinde:
Balta, topuz, yay, kılıç, mızrak,
mancınık, top, tüfek, sapan.
Arada, kanlı komutanlar ve savaş birlikleri.
En son alay alay esirler geçer.
Yenen bir kişiye yenilen on kişi,
çiğneyen haklı, yiğnenen hapı yuttu.
Yıkımlara, acılara alkış tut,
yüksekten bakanlar önünde eğil,
insafla birdir aşşağılık ve namussuzluk,
doğruluk lafta, yürekte değil,
iyilik ayaklarda, kötülük kucaklarda.
Bir gerçek var, tek bir gerçek:
Eli kolu bağlayan zincir.
Bir tek şey var sözü geçen: yumruk.
Hak güçlünün, kötünün yanı.
Uzun lafın kısası:
Ezmeyen ezilir!
Nerde bir şeref var, iğreti.
Nerde bir mutluluk var, yama.

Bir şeyin ne başına inan ne sonuna.
Din şehit ister, gökyüzü kurban.
Her yanda durmadan kan akacak,
durmadan her yanda kan!

İşte böyle inler, sayıklar o,
anlatır insanoğlunun bu belalı ömrü
ne yolda, nasıl sürdüğünü.
Bakarım iskeletin kanlar köpürür dişlek ağzında.
Duyarım sesinin titreyen kuyusunda
yankısını korkunç bir iniltinin,
ben de başlarım birdenbire titremeye,
toprak da tiksintiyle titremiş gibi gelir bana.
Savaşın gürültüsü, patırtısı, indir artık
indir bu acıklı sahnenin perdesini!
Dinsin sonu gelmeyen bu karışıklık!
Sen de, gelenekçi iskelet,
yazdığın kara yazılara bir son ver,
aydınlığa susadık biz, aydınlığa susadık.
Uzun karanlıklar içinde uyumak isteyen mi var?
Bizden iyi geceler onlara,
bizden onlara iyi uykular!
Kimsin, ey gölge, kendinden geçmiş,
koşuyorsun karanlıklara doğru?
Kanla oynamış gibisin,
kırmış geçirmişsin insanoğlunu.
Sen buna kahramanlık mı dedin?
Onun kökü kan ve hayvanlık be?
Şehirler çiğne, ordular dağıt,
kes, kopar, kır, sürükle,
ez, vur, yak ve yık.
Yalvarmalara yakarmalara boş ver,

gözyaşlarına iniltilere aldırma.
Ölümlle, acıyla doldur geçtiğin yeri,
ne ekin ko, ne ot ko, ne yosun.
Sönsün evler, sürünsün insanlar orda burda,
kalmasın alt üst olmayan hiçbir yer,
mezar taşına dönsün her ocak,
damlar çöksün yetimlerin başına.
Bu ne alçaklık böyle bu ne namussuzluk!
Hey bana bak, başbuğ musun ne?
Yerin dibine bat, cakanla gösterişinle!
Her başarı bir yıkım bir mezarlık,
işte bir yavrucak yatıyor şurda,
ey cihangir, onu gör de utan!
Devril, bağımsızlığın eskimiş tahtı, devril,
nice acılar verdin bütün insanlara,
inim inim inlettin bütün insanları.
Parçalan, kararmış tac, tuz buz ol,
hep senin yüzünden yoksulluğu insanların.
Göz yaşından incilerin nerde hani?
Nasıl da yosun tutmuşlar, bi görsen!
Eski çağlar nasıl kanmış size?
Ey kan içen kargalar,
bütün karanlıklar sizinle dolu!
Artık yeter fikri susturduğunuz,
yerini hiç bir şey tutamaz bu dünyada
zincirsiz, kelepçesiz yaşamamanın.
Hadi gidin tarih korusun sizi,
-haydutlara en iyi sığınaktır gece-,
gidin, yok olun siz de o mezarlıkta.
İşte müjdelerin en güzeli,
işte en gerçek özgürlük
düşümüzdeki gelecek çağlarda:

Ne savaş, ne savaşan, ne salgın,
ne saltanat, ne yoksulluk, ne ezen, ne ezilen,
ne yakınma, ne de zulmün kahırđ,
ne tapılan, ne tapan,
ben benim, sen de sen!

Ey soyulan iskelet, kimse bilmeyecek o zaman,
kimse bilmeyecek senin sayıp döktüklerini,
savaş ne, karışıklık ne, zafer ne, anlaşma ne?
Belki duyulmadık bir öykü,
belki korkunç bir masal.
Çok sürmez köhne kitap,
fikri gömen sayfaların
bugün olmazsa yarın yırtılacak.
Ama kim yapacak dersin bu işi?

Bu öyle büyük, öyle kocaman bir devrim ki,
hangi güç kalkar, ben yaparım der?
Yerlerin ve göklerin sahibi mi?
Tamam, işte oldu şimdi!
Yeri göğü elinde tutan o kibirli,
o somurtkan ve dokunulmaz.
Bütün bu kavgalar onun yüzünden değil mi?
Gökyüzü, sen söyle,

yüzyıllarca sel gibi akan su,
-şimdi esrik bir ağzın türküsü,
kuru sesi zindandaki bir adamın,
iç açan bir söz ya da yakan bir söz şimdi,
bir geniş "oh!", bir derin "eyvah!",
bir yakarış, bir övgü,
Şimdi tüy gibi bir rüzgar,
Şimdi ağzın bir kasırğa.

Dokunaklı bir yakınma Şimdi,
sabredemeyen bir başa kakma,
bir titreme, bir an sesi,
bir savaş davulunun gümbürtüsü,
için için ağlamasi çaresizliğin,
kahrın iyilikbilir kiŐnemesi,
bir söylev, apaçık, grl grl,
Şimdi utangaç ve hasta bir yalvarıŐ,
bir rahatlık bir i sıkıntısı,
Şimdi korkunç bir haykırma –
bütün bu karman orman gürültü patırtıyla
inleyen boş kubbe, sen söyle!
Sen ki her sesi yankılayansın,
söyle, bu bir sürü boş çabalama içinde,
daha yukarlardaki Şu tanrı katına
hangi sesin yankısı varabilmiŐ ki?
Hangi dua kabul olmuş bugüne dek?
Binlerim seni, göklerin tanrısı,
din ulularından dinlerim seni:
"Ne benzer var, ne noksanı,
canlı ve ölümsüz ve her Şeye gücü yeten ve yüce.
Odur veren yiyeceği içeceği,
düŐleri gerçek yapan o,
bilen, haberi olan, kahreden ve o alan,
açık, kapalı her Şeyi duyan ve anlayan,
el uzatan yoksullara ve çaresizlere,
her zaman her yerde bulunan ve her yeri gören..."
Seni böyle vp duruyorlar işte.
Oysa senin en üstün özelliğin ne,
"Ortaksız" oluŐun değil mi?
Kaç ortağın var Şu bataklıkta, bir bak.
Topu lmsz ve her Şeye gücü yeten ve kahreden.

Ve topu ortaksız ve tek.
Ve topunun buyruğu yasağı ve saltanatı var,
ve topunun yukarlarda bir gökyüzü.
Bütün ordan gelir yüreğe doğan.
Topunun güneşı, ayı, yıldızları var,
ve topunun görünmez bir tanrısı.
Topunun adanan bir cenneti var,
ve topunun bir varlığı, bir yokluğu,
ve topunun saygıdeğer bir peygamberi.
Ve topunun cennetinde körpecik güzel kızlar yaşar.
Ve topunun cehenneminde birer lokmadır insancıklar.
Tanrılar ne derse onu yapacak halk,
sabırla ve kahırla olacak iki büklüm.
Ama tanrılar ne derse onu yapacak.

İnanasım gelmiyor bunların hiçbirine.
"Ne bileyim?" diyor kime sorsam.
Hepsi bir kuruntu mu bunların yoksa?
Belki aldanmak yaşamanın bir gereği.
Belki de hepsi de doğrudur, kim bilir,
belki ben hiç bir şeyin farkında değilim,
karıştırmaktayım "yok" la "var" ı.
Kusurum ne? Kuşkuda olmak mı?
Kuşku koşmaktır aydınlıklara doğru.
İnsan aklıdır eninde sonunda gerçeği bulacak olan.
Belki de yok olacağız bir gün topumuz birden.
Kimbilir, öbür dünya belki de var.
Madem bu beden o ölümsüzün işi,
ne diye kıvrırır durur bin türlü dert içinde?
Hadi diyelim aslımız toprak bizim,
sen gel onu kederden bir çamur yap.
-her yeri kanla, göz yaşıyla dolu –

insaf be, bu kadarı da olur mu?
Sen gel hem yoktan var et,
sonra da ettiğini boz, kötüle.
Hiç bir yaradandan ummam bunu:
Yaradan yok eder, ama perişan etmez!

En zorlu düşmanın işte, tanrı,
boğmak ister seni ulu katında,
çok iyi tanırsın sen o yılanı,
onun kızgın zehrinden bir vakitler bize
bir tadımlık vermiştin hani.
Kuşku! En zalim en güçlü düşman.
Bunu ya bildin ya koydun kafamıza,
ya da bilemedin işin nereye varacağını.
"şeytanlık, düzen, sapıklık" denen şey var ya,
bugün yerinden yurdundan edecek seni o.
Tapınağında ışıklarını söndürüyor,
elleriyle parçalıyor heykelini.
Sense, iler tutar yerin kalmamış,
göçüp gidiyorsun olanca gücünle.
Burçlarında yıkılmalar falan hani?
Nerde hani gümbürtüsü yıldırımlarının?
O kızgın soluğun hani nerde?
Ne cehennemlerinde bir kaynama var?
Ne büyük acını gören bir göz.
Ne de kulaklarda dokunaklı bir çınlama.
Oysa bir ufak parçası kopsa insanın,
bir sızlanma olur, duyulur bir ağlaşma.
Sen Yeryüzü ve Gökyüzü'ne göç gir de,
bir inilti bile duyulmasın ortalıkta.
Tam tersi, kahkahadan geçilmiyor.
Zaten yalana ağlasa ağlasa,

bir ikiyüzlüler ağlar,
bir de ahmaklar.

TEVFİK FİKRET

"BERLİN HÂTİRALARI" NDA NOKSAN BULUNAN

DOKSANSEKİZ MISRA

Fakat bu, ırzımı dellâla vermiş, alçaklar
Muhîti levse henüz bulmayınca âmâde;
“Diyâsetin edebî şekli sökmüyor sâde...
“Bir öyle felsefe lâzım ki: Susturup halkı,
“Birer birer kırıversin kuyûd-i ahlâkı.
“Mukaddesâtını millet bırakmıyor hâlâ;
“Fezâyı köhne bir "Allah"tır etmiş istîlâ!
“O indirilmelidir Arş-ı Kibriyâ’sından,
“Ki biz de kurtulalım şunların riyâsından!
“Ne istesen yapamazsın: Elin kolun bağlı.
“Ta’assubun rolü hâlâ ne müdhiş anlamalı!
“Mahalle halkı evimden, gelir, yabancı koğar...
“Evet, hayât-ı husûsiyyemin de kâhyası var!
“Karım dekolte çıkarmış gelenlerin yanına...
“Peki, nedir dokunan bunda komşunun kanına?
“O penbe göğsü verirken tabîatin keremi,
“Aceb ne fikr ile vermişti, gizlesin diye mi?
“ ‘Kadın sevilme içindir’ bu felsefî düstûr
“Teammüm ettiği gün kalmaz ortalıkta fütûr.
“yegâne âmili, zîrâ, bu günkü meskenetin
“Şudur ki: Sosyete yok bir yerinde memleketin.
“O olmadıkça da insan bu inkılâba güler!

“Çoğaldı, farzediniz, her tarafta sosyeteler...
“Hayât-ı aşka henüz mübeddî giren erkek
“Muvaffakiyyet ümîdiyle çok şey öğrenecek:
“Komitfo olmayı bir kerre önceden kuracak;
“Zekâsı incelemek azmi artacak duracak.
“Giyinmek öğrenecek bir zamân olup, belki...
“Giyinmek iş mi desin! Onda sokreler var ki!...
“Bu incelikleri idrâke yükselince şebâb,
“Zuhûra başlayacak orta yerde istirkâb:
“On onbeş erkeği birden esîr eden kadını
“Dezarme etmeye herkes olanca san’atını,
“Olanca nakdini arz etmek ihtiyâcıyla,
“Aman! deyip koşacak, elde yoksa, tahsîle.
“Nedir o serveti Garb’ın ya bankalar dolusu?
“Tabîatiyle olur: Çünkü işliyor balosu:
“Kadın sefâhate vurdukça erkeğin sa?yi
“Çoğalmıyor mu?.. Bu düstûr-i iktisâdîyi
“Kabûl edeydik eğer biz de böyle kalmazdık.
“Bütün bu şeyleri kaç kerre söyledik yazdık!
“Fakat kim anlayacak? Borne, gördüğün kafalar
“Geniş düşünmenin imkânı yolş hemen patlar!
“Birinci sözleri: "Allah’; ikincisi işleri: "Din”,
“Üçüncü hamlede vicdâna, Hakk’a, şer’a yemin!
“Devirmedikçe bu evhâmı fikrimiz yaşamaz;
“Ne yapsa, çünkü, muhâtablarıyla anlaşamaz.
“Şu var ki yıkmak için riske etmenin yolu yok:
“Hükûmetin liberal tavrı dâimâ ekivok.
“Muhîti entoleran görmesiyle, mevki’ini
“Halâs için tutacaktır uvertöman dîni.
“Ya habse kalkacak artık, ya sürmek isteyecek...
“O halde diplomatik bir tarîk alıp yürüsek...
“Rober Kolej’deki dâhî-i san’atin kalemi

“Vurur bu darbeyi isterse... Çünkü haddine mi
“Hükûmetin ona kalkıp da i'tirâz etmek?
“Herifte bandıralar çifte, tek de olsa direk!
“Ya nazlanırsa? Evet, nazlanırsa yalvarırız...
“Niyâza pek yüzü yoktur, hemen kanar, yalınız,
“Dehâların çoğu `eksantrik` denir ya hani,
“Bu personajda da var bir cünun kılıklı mani!
“Nedir mi? Arzedeyim... Gülmeyin fakat: Nâmûs!
“Sakin bu çifte hecâdan çıkan sâda-yı abûs,
“-Ki boş beyinleri buldukça öttürür çın çın! –
“Sevimli şâiri göstermesin titiz, hırçın.
“Onun sarıldığı âheng-i lâfzadır, yoksa
“Sığar mı fitrat-ı âzâdı kayd-i nâmûsa?
“Fransa halkını tasvîri var ya Bismark'ın;
“Bunun da hâli o ta'rîfe benzemez mi bakın:
“ “Görülmemiş bu herifler kadar garîb unsur...
“Liberte nâmına serdet uzunca bir diskur;
“Sonunda hepsini döv, kimse i'tirâz edemez.
“Liberte anladık amma bu yaptığın ne? demez!’
“Bizim edîbe de bir güyledin, deminki sesi,
“Kûşâdedir size artık harîm-i âilesi!.. ”

Deyip de Zangoc'a baş vurdular. O mecnun da
Mukaddesâtına halkın, ibâda, Ma'bud'a
Savurdu pencereden havruz uğratırcasına,
Gelip gelip tıkanan levsi pis karîhasına!
Boşandı yerlere küfrün bir öyle murdân:
Ki bağlayıp ebediyyet ipiyle a'sârı
Süpürge yapsalar imkânı yok temizleyemez!
Bütün cihânı dolaş: Garb'ı, Şark'ı, her yeri gez...
Görür müsün bakalım böyle bir kuduz ilhâd,
Ki ferşi çiğneyerek Arş'a hırlasın?Heyhât!

Cinâyetin bu şenâ´at kadar mülevvesini
İştirmek istemez insan, değil ki görmesini.
Sizin çocuklarınız dîni belliyor ilkin;
Esâs-ı terbiyeniz mahvı âdetâ şirkin.
Bizim çocuklar için, şimdi, ilmihâl oldu,
Gömüp de hufre-i mâzîye Hayy-i Ma´bûd´u
Ne var ne yoksa mukaddes, onunla bitti demek!
Şebâbâ hak veririm... Çünkü üç beyinsiz inek
Yazıp dağıttı o mel´un berât-ı isyânı;
Sabîlerin yüreğinden kopardı îmânı!
Okuttu sonra da "San´at mukayyed olmayacak"
Deyip hayâdan; edebden bütün bütün "mutlak"
Paçavralar ki nigâh ürperir temâsından!⁵⁹⁷

MEHMET AKİF ERSOY

⁵⁹⁷ Buraya derc olunan 98 mısra, "Berlin Hâtruları"nın "Hevâ-yı fuşu kudurtan zehirli Zambak'lar!" mısraından sonra noktalarla gösterilmiş olan yere girecektir.

Safahat'ın beşinci kitabını teşkil eden "Hâtrular", Sebülürreşad mecmuasında neşr olunurken, yukarıdaki 98 mısra da sırası gelince, 25 Ağustos 1334 (1918) tarihli 367. sayıda yayınlanmıştır. Ancak eser, kitap halinde neşr olunurken-Giriş bölümünde belirtilen mâniler yüzünden- eski harfli üç baskıya da alınmayarak, yeri noktalarla işaretlenip, eksikliği bir dipnotu ile belirtilmiştir. Bu not ilk iki baskıda "Buradan elli beyit eksiktir", sonuncuda ise "Buradan yüz satır eksiktir" şeklindedir. Fakat o zamanki züppelerin kullandıkları Fransızca kelimeleri, onların ağzından bilhassa kullanmış olan Mehmet Akif merhum, şiirin Sebülürreşad neşrinde, bu kelimeler için bir de lügatçe yapmıştır ki, aşağıya aynen alındı:

Dekolte:Göğsü bağı açık.

Sosyete:Kadın erkek karışık meclis.

Komilfo:İbnü´z-zaman.

Sökre:Sır, incelik

Dezarme: Silahı elinden alınmış

Borne:Mahdud, dar

Riske:Tehlikeye atılmak.

Liberal: Mezhebi geniş.

Evikok:Meşkûk, iki yüzü.

Entoleran:muta?assib

Uvertoman:Açıktan açığa

Diplomatik:Kurnazcasına

Rober Kolej:Amerikalılar'ın bir müessesesi-i dîniyyeleri

Eksantirik:Tahtası eksik

Persanaj:Eşhas-ı mühimmeden

Mani:ibtıla

Liberte:Hürriyet

Diskur:Nutuk

Ertuğrul Düzdağ'ın 1 nolu dipnotu, **Safahat**, s. 525

TARİH-İ KADİM'E ZEYL

Molla Sırat'a

Paraya hiç dayanmayan bir şairmişim
Zangoçluk edermişim Protestanlara gider
Size edebi saygılarımı sunarım efendim
Yani yıldızlı bir kursunun üstadına
Bilgin sairine yani İslam dininin
Molla Sırat hazretlerine yani
Lütfen bize ne güzel
Zangoçluğu yakıştırmışlar
Ama aldanmış olmayasın sakın üstadım
Müslüman oğluyum ne de olsa
Sen o güzel dini anlatma bana
O dinden senin kadar ben de anlarım
Ben de okudum o Tanrı kitabını
Yüreğe doğan o sözleri ben de dinledim
Ben de dolaştım sizin gibi cami cami
Tanrı önünde ben de oldum iki kat
Açılırdı hayalimde cennet yolu
Dolardı yüreğime cehennem korkusu
Ulu Tuba'ya ben de tırmandım
Ben de çıktım melekler katına
Ezani duydum mu bayılırdım
Nasıl koşardım o 'Tanrı' sesine!
Ben de tesbih çektim, dua ettim
Ben de namaz kildim oruç tuttum,
Hepsini yaptım halt ettim!
Çünkü ne dendiye inanmıştım
Kanmıştım senin kandıklarına
Bağlanmıştım körü körüne
Canımı adamıştım dinime canımı.
Tanrıyı da sevmiştim peygamberi de.

Ama onlar bu gün çok uzaklarda
Anladım ben asil gerçek nerde
Anladım Hanya'yı konyayı
Bizi hakka götüren yol başka
Senin su saydıkların var ya hani
Su şaşılacak şeyler hani doğaüstü
Onlar hep masal hep kafadan atma
Bugün hiç durmadan arıyor insan
Gitgide görüyor isin içyüzünü de
Senin hokkabazlar unutmuşlar geleceği
İsa ile Musa, aldatılan ve aldatan
O büyüdü değnek, bir koca kuyruklu yalan
İşte insanoğlu bir yerde böyle sapık
Beserin böyle delaletleri var
putunu kendi yapar kendi tapar
Git ara kiliseyi, dolaş Kabeci
Can sesini duy, tekbiri dinle
Umduğun, beklediğin şeyler nerde hani
Ortada bir tek şey göreme
Şeytani da düzme, Allah'ı gibi
Buda'sı düzme, Ehrimen'i düzme, Yezdan'ı düzmece
Bir korkak kuşku yaratmış bunların topunu
Gölgeler baktım, gölgeler, gölgeler...
Sonra baktım bir karanlık uçurum
Haydi don geri, don geri, don, oğlum!
Ve beynimden vurulmuş gibi devrildim.
Simdi benim ne cennet, ne cehennem umurumda
Bakarım evrene, şaşar şaşar kalırım.
Ne tapılan tanırım, ne taptıran tanırım
Yaradılışın kuluyum ben artık
Ben yaradılışın kulu
Pıtrak gibi işte gökyüzünde mescitler

İşte onlara orda vicdanım secde eder
İşte benim bundan böyle tapınmam bu
İşte bundan böyle benim vaktim böyle geçer
Artık öyle rahat, öyle rahat ki içim
Ayırt edemem kendimi bir kayadan
Tapınmakta biraz minnacık bir kuşla
Bir ishal kuşu da, la il ilahe illallah der
Ben de la ilahe illallah derim
Ve doğruluk ve alçak gönüllülük ve sıkı dostluk
Ve el uzatma ve koruma ve insaf ve acıma
Ve sonra bir şaire zangoç dememek
İşte buyuran bunlar benim vicdanıma
Benim ayinim düşünüp yapmaktır
Benim dinim insan gibi yaşamaktır
İnanmışım: Taparım ben varlığa
Her kanat bana bir melek sesi getirir
Ne isim var peygamberle benim
Beni Hakka bir örümcek oturur
Kitabım iste yeryüzü kitabı
Bendedir iyilik, kötülük tohumu
Varırım hep böyle ta mezara dek
Yeniden dirilmek bizim nemize gerek
Taşır insanların hem aşkını, hem acısını
Bağrımdaki su deli, su ince yürek
İnsan gibi yaşamaktır bugün gerçek din
İnsan gibi yaşamak.

TEVFİK FİKRET

KAYNAKÇA

Kitaplar

ABDULKADİROĞLU Abdülkerim ve Nuran Abdulkadiroğlu. **Mehmet Akif Ersoy'un Makaleleri**. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990.

ABDULKADİROĞLU Abdülkerim ve Nuran Abdulkadiroğlu. **Mehmet Akif Hakkında Yazılanlar**. Mehmet Akif Ersoy Fikir ve Sanat Vakfı Yayınları, Yayın yeri ve yılı yok.

ABDÜLKADİR İBN-İ ABDÜLVARİS EL KAŞGARİ ARTUCİ. **Dünya ve Ahiret İşlerinde Edep**. Celaleddin Karataş (terc). İstanbul: Sezgin Neşriyat, 1983.

AHMED, Enes. **Manevî Gelişimin Önündeki Engeller**. Mehmet Ali Kara (terc), 1. baskı, İstanbul: İlke Yayıncılık, Aralık 2002.

AKALTIN, Nevzat. **Ahlâk ve Terbiye Rehberi**. İstanbul: Çelikkilt Matbaası, 1961.

AKKOYUNLU, Adil. **Barışın Diğer Adı: İslam**. İstanbul: Çıra Yayınları (Özgün İrade Dergisinin Kültür Armağanı), 2005.

AKSEKİ, A. Hamdi, **Ahlâk Dersleri**. 2. Baskı, İstanbul: Üç Dal Neşriyat, 1968.

AKSEKİ, Ahmet Hamdi. **Ahlâk İlmi ve İslam Ahlâkı**. Ali Arslan Aydın (sadeleştiren), Ankara: Nur Yayınları, Tarihi yok.

AKYÜZ, Ali. **Yaşayan Kur'an Hz. Peygamber**. 2. Baskı, İstanbul: A Kitaplar, Eylül 2003.

AY, M. Emin. **Ailede ve Okulda İdeal Din Eğitimi**. 3. Basım. İstanbul: Bilge Yayıncılık, Ekim 2000.

AZZAM, Abdurrahman. **Rasul-i Ekrem'in Örnek Ahlâkı**. Hayrettin Karaman (çev). 7. Baskı. İstanbul: Yağmur Yayınları, 1985.

BİLMEN, Ömer Nasûhi. **Yüksek İslâm Ahlâkı**. İstanbul: Bürhaneddin Erenler Matbaası, 1949.

BÜYÜKKÖRÜKÇÜ, Tahir. **İslâm'da Edep**. 6. Baskı. İstanbul: Cağaloğlu Yayınevi, 1976.

CÜCELOĞLU, Doğan. **İçimizdeki Biz**. 10. Basım. İstanbul: Sistem Yayıncılık, Ocak 1997.

ÇAĞRICI, Mustafa. **Ahlâkımız**. İstanbul: Marifet Yayınları, 1981.

ÇAĞRICI, Mustafa. **Ana Hatlarıyla İslâm Ahlâkı**. İstanbul: Ensar Neşriyat, 1985.

ÇAĞRICI, Mustafa. **Gazzali'ye Göre İslâm Ahlâkı Nazari ve Ameli Olarak**. İstanbul: Ensar Neşriyat, 1982

ÇUBUKÇU, İbrahim Ağâh. **İslam'da Ahlâk ve Manevi Vazifeler**. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Tarihi yok.

DİKMEN, Mehmet. **İnsanca Yaşamın Yolu İslam Ahlâkı**. 2. Baskı. İstanbul: Cihan Yayınları, 1988.

DODURGALI , Abdurrahman. **Ailede Çocuğun Din Eğitimi**. 2. Baskı. İstanbul: İFAV Yayınları, 1998

DOĞAN, D. Mehmet. **Camideki Şair Mehmet Akif**. 3. Basım. İstanbul: İz Yayıncılık, 2006.

DRAZ, M. A.. **Kur'an Ahlâkı**. Emrullah Yüksel ve Ünver Günay (çev). İstanbul: İz Yayıncılık, 1993.

DÜZDAĞ, M. Ertuğrul. **İstiklâl Şairi Mehmet Akif Ersoy**. İstanbul: İSKİ Yayınları, 2002.

DÜZDAĞ, M Ertuğrul. **Mehmet Akif Hakkında Araştırmalar I**. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, Ocak 2000.

DÜZDAĞ, M. Ertuğrul. **Mehmet Akif Hakkında Araştırmalar II**. 2. Basım, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, Ocak 2000.

EDİP, Eşref. **Mehmet Akif – Hayatı, Eserleri ve Yetmiş Muharririn Yazıları**. 2. Baskı. İstanbul: Sebilürreşad Neşriyat, C. 1, 1962.

EGE, Hasan. **İslâm ve Ahlâk**. Ankara: Mars Matbaası, 1972.

EKEN İbrahim. **Kulluk**. İstanbul: İrşad Yayınları, Tarihi yok.

EKİZ, Osman Nuri. **Mehmet Akif**. İstanbul: Toker Yayınları, 1985.

ERDEM, Hüsameddin. **Son Devir Osmanlı Düşüncesinde Ahlâk (Tanzimat'tan Günümüze Kadar)**. 1. Baskı. Konya: Sebat Ofset Matbaacılık, 1996.

ERSOY, Mehmed Akif. **Safahat**. DÜZDAĞ, M. Ertuğrul, (hızl), 6. Basım, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2005.

ERSOY, Mehmet Akif. **Safahat Orijinal Metin-Sadeleştirilmiş Metin-Notlar 1-2**. HUYUGÜZEL Ömer Faruk, Rıza Bağcı ve Fazıl Gökçek (hızl), İstanbul: Feza Gazetecilik A.Ş., 1994.

ESKİ, Mustafa. **Milli Mücadele’de Akif Kastamonu’da**. Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1983.

GAZZÂLİ. **İslam Ahlâkı**. Akif Nuri Karcıoğlu (terc), İstanbul: Sinan Yayınevi, 1969.

GAZZÂLİ. **Minhâc-ül Âbidîn** (Âbidler Yolu). Yaman Arıkan (terc), 2. Baskı, İstanbul: Dedekorkut Yayınları, 1968.

GAZZÂLİ. **Siracü’t-Tâlibîn** (Hak Yolcusunun Rehberi). İhsan Muhammed Dahlân (Şerh Eden), Ömer Dönmez (terc), İstanbul: Hisar Yayınevi, Tarihi yok.

GAZZÂLİ. **Zübde-tü’l-İhyâ**. Muhammed Cemaleddin el- Kâsımî (Zübdeyi Yapan), Ali Özek (terc), İstanbul: Salah Bilici Kitabevi Yayınları, 1973.

GÜNGÖR, Erol. **Ahlâk Psikolojisi ve Sosyal Ahlâk**. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1995.

HAMİDİ, Hayrullah. **İslâm’da Ahlâk ve Hayat Yolu**. Ankara: 1973

HAZM, İbn. **el-Ahlâk ve’s-Siyer Fi Müdavati’n-Nüfus, (AHLÂK)**. Cemalettin Erdem ve Hasan Hüseyin Bircan (terc). 1. Baskı. İstanbul: Bilge Adam Yayınları, Kasım 2005.

HÜDAYİ, Aziz Mahmud. **İlmî, Amelî ve Ahlâkî Faziletler Kitabı (Câmi-u’l Fezâil Kâmi-u’r Rezâil)**. Hasan Akarsu (terc), İstanbul: Sivrihisar İslâmî İlimler Vakfı Neşriyatı, 1997.

İŞİK, Hüseyin Hilmi. **Hüccet’ül İslam ve İmam-ı Gazzâlî’nin Eyyühel Veled Tercümesi**. 23. Baskı. İstanbul: Işık yayınları, 1981.

İMAMOĞLU A. Vahit. **Bir İman ve Aksiyon Adamı Mehmet Akif**. İstanbul: Ravza yayınları, 1997

İMAMOĞLU A. Vahit. **Mehmet Akif ve İnanan İnsan**. İstanbul: Ravza Yayınları, Mart 1996.

İSMAİL, Hekimoğlu. **Kalbin Ayağıyla Yürümek**, 1. Baskı. İstanbul: Timaş Yayınları, Mayıs 2004.

İSMAİL, Hekimoğlu. **Mehmet Akif’e Göre Dün, Bugün, Yarın**, İstanbul: Timaş Yayınları, 1997.

KABAKLI, Ahmet. **Mehmet Akif**. 8. Basım. İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, 2003.

KANDEMİR M. Yaşar. **Peygamberimin Sevdiği Müslüman**. 2. Baskı, İstanbul: Mor Ötesi Yayınları, Ocak 2005.

KANDEMİR, M. Yaşar. **Örneklerle İslâm Ahlâkı**. 5. Baskı. İstanbul: Nesil Yayınları, 1986.

KARAKAŞ, Vehbi. **Kur'an ve Hadislerin Işığında Emanet**. İstanbul: Zafer Yayınları, 1995.

KESKİN, Yusuf Ziya. **Nebevî Hoşgörü**. 1. Baskı. İstanbul: Timaş Yayınları, 1997.

KETTANİ, Ebu Abdullah Muhammed b. Cafer b. İdris. **Mütevâtir Hadisler (Nazmü'l-mütenasir mine'l-hadisi'l-mütevâtir)**. Hanifi Akın (çev.), Osman Arpaçukuru (yayına hazırlayan), İstanbul: Karınca Yayınları, 2003.

KUTUB, Muhammed. **Örnek İslâm Toplumu**. Yusuf Yılmaz (terc). 3. Baskı. İstanbul: Risale Yayınları, Ağustos 1990.

MAKSUDOĞLU, Mehmed. **Kurtuluşunun 700. Yılında Osmanlı Tarihi**. 2. Baskı, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, Ağustos 2001.

MEHMEDOĞLU, Yurdagül. **Tanzimat Sonrasında Okullarda Din Eğitimi 1838–1920**. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları:186, 2001.

NURBÂKİ, Haluk. **Sonsuz Nur**. 4. Baskı. İstanbul: Damla Yayınevi, 1997.

OKAY, M. Orhan. **Mehmet Akif: Bir Karakter Heykelinin Anatomisi**. Ankara: Akçağ Yayınları, 1989.

ÖZEK, Ali. **Hadislerle Ahlâkî Davranışlar**. İstanbul: Hisar Yayınevi, 1979.

ÖNER, Necati. **Stres ve Dini İnanç**. 5. Baskı. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994.

ÖZYILMAZ, Ömer. **Çocukluk ve Gençlik Çağında İslami Eğitim ve Psikolojik Temelleri**. 1. Baskı, İstanbul: Pınar Yayınları, Ekim 2003.

PAKSU, Mehmed. **Peygamberimizin Örnek Ahlâkı**. İstanbul: Yeni Asya Yayınları, 1986.

PAZARLI, Osman. **İslâm'da Ahlâk**. 1.Baskı. İstanbul: Remzi Kitapevi, Ağustos 1972.

SURUÇ, Salih. **Kâinatın Efendisi Peygamberimizin Hayatı**. C. I, İstanbul: Feza Gazetecilik A.Ş., 1998.

ŞAFAK, Ali. **İslâm Dini ve Sosyal Adalet**. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1992.

TOPÇU, Nurettin. **Mehmet Akif**. 2. Baskı. İstanbul: Dergâh Yayınları, Ekim 1998.

VAKKASOĞLU, Vehbi. **Mehmet Akif**, 4. Baskı. İstanbul: Nesil yayınları, Aralık 2003.

VAKKASOĞLU, Vehbi. **Mehmet Akif Hayatı-Sanatı-Eserleri**. İstanbul: Boğaziçi Yayınları, Aralık 1997.

YAMAN, Cafer Sadık. **İslâm'da Ahlâkın Şartı Kaç? Dört Temel İslâmî Erdem**. İstanbul: Elif Yayınları, Ekim 2005.

YAVUZER, Haluk. **Çocuk Psikolojisi**. 18. Baskı. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1999.

YAVUZER, Haluk. **Psiko-sosyal Açıdan Çocuk Suçluluğu**. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1981.

YETİŞ, Kâzım. **Edebiyatımızın Zirvesindekiler-Bir Mustarip Mehmet Akif Ersoy**. 1. Baskı. Ankara: Akçağ Yayınları, 2006.

YUSUF EL-KARADAVİ, , **Sosyal Hayatta İslami Terbiye Müslüman Kardeşler Pratiği**, Galip Yavuz ve Süleyman Koçak (çev), 2. Baskı, İstanbul: İlke Yayınları, Mart 2002.

Makaleler

AY, Mehmet Emin, “**Aile Ortamında Yerine Getirilen İbadetlerin Çocuk Üzerindeki Etkileri**”, Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi, Sayı 1, (1994).

BAYRAKTAR, M. Faruk, “**Ailenin Eğitim Görevi**”, Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi, Sayı 2, (1995).

BAYRAKTAR, M. Faruk, “**Eğitimde Disiplin, Cezâ ve Dayak Üzerine**”, Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi, İstanbul: ETAM A.Ş, 1. sayı, (1994).

OKAY, M. Orhan ve M. Ertuğrul Düzdağ “**Mehmet Akif Ersoy**” Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA), C.28.

ÖCAL, Mustafa, “**Âmin Alayı**”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA), C. 3.

Ansiklopedi ve Sözlükler

Arapça-Türkçe Sözlük, Serdar Mutçalı, İstanbul: Dağarcık Yayınları, Aralık 1995.

Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, İstanbul: Çağ Yayınları, 1993, C.11.

Kur'an-ı Kerim Açıklamalı Meali, Hayrettin KARAMAN, Ali Özek ve diğerleri (hızl). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002.

Kütüb-i Sitte, İbrahim CANAN (hızl), İstanbul: Akçağ Yayınevi, C. 1-18.

Osmanlıca-Türkçe Lügat, İstanbul: TÜRDAV Yayınları, Nisan 1994.

Osmanlıca-Türkçe İslâmî-İlmî-Edebî-Felsefî Yeni Lûgat, Abdullah YEĞİN, 4. Baskı, İstanbul: Hizmet Vakfı Yayınları, 1983.

Riyâzü's Sâlihîn Peygamberimizden Hayat Ölçüleri, İmam NEVEVÎ, M. Yaşar KANDEMİR, İsmail Lütfi ÇAKAN ve Raşit KÜÇÜK (terc), İstanbul: Erkam Yayınları, 2004, C. 1-8

Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA), İstanbul: TÜRDAV Yayınları, C. 3, C. 28

İnternet Kaynakları

http://www.devletarsivleri.gov.tr/yayin/osmanli/gokkubbe/0001_gokkubbe.htm

<http://www.diyaret.gov.tr/turkish/weboku.asp?id=679&yid=25&sayfa=20>

<http://www.ebrulisozluk.net/>

<http://www.hayatinrengi.net/showthread.php?p=78275>

http://www.herkul.org/yazarlar/index.php?view=article&article_id=3107
(TUNÇPINAR, A. Said, “Aile”)

<http://www.imlakilavuzu.8m.com/index.htm>

http://www.kuranikerim.com/m_diyaret_index.htm

<http://www.kuranmeali.com/>

http://www.meb.gov.tr/belirliGUNler/istiklal_marsi/index.html

<http://www.mehmetakifersoy.com/default.asp>

<http://www.mkutup.gov.tr/ata10.html>

<http://www.ntv.com.tr/news/262650.asp>

<http://www.osmanli.org.tr/yazi-4-264.html>

<http://www.resortdergisi.com/ocak/16.asp>

<http://www.seslisozluk.com/>

<http://subat75.blogcu.com/2321180>

<http://tarihdersleri.blogcu.com/>

<http://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhak/>

<http://www.tbmm.gov.tr/Anayasa.htm>

<http://www.tdk.gov.tr/TR/SozBul.aspx?F6E10F8892433CFFAAF6AA849816B2EF05A79F75456518CA>

<http://www.turk.ch/islam/sorular/DunyaicinCalis.htm>

3 Haziran 1981’de Balıkesir’in Savaştepe ilçesinde dünyaya geldim. Sınıf öğretmenini olan babamın mesleği nedeniyle okula başlayana kadar Anadolu’nun çeşitli köylerinde bulundum. İlkokulu Mehmet Akif Ersoy İlkokulunda; ortaokul ve liseyi ise Savaştepe İmam Hatip Lisesinde bitirdim. 1999 yılında birincilikle tamamladığım liseden sonra aynı yıl Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlköğretim Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Öğretmenliği bölümünü kazandım. Şubat 2004 de fakülteden mezun oldum. Aynı yıl Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Anabilim Dalının Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Öğretmenliği Programında yüksek lisansa başladım. Şubat 2005 de Aydın’ın Söke İlçesinde Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi dersi öğretmeni olarak öğretmenliğe başladım. 2005 Temmuzda evlendim. Aydın Söke’de bir yıl çalıştıktan sonra İstanbul ili Üsküdar ilçesine atandım. Halen Üsküdar’da öğretmenlik yapmaktayım.

I was born on 3 June 1981 in Savaştepe a town of Balıkesir. I had been in various villages of Anatolia because of my father, who was a teacher in elementary school. I finished primary school in Mehmet Akif Ersoy primary school, secondary school and high school in Savaştepe İmam Hatip High School. In 1999 after I completed my high school education at first rank, I entered Marmara University Faculty of Theology Department Primary School Theology Teaching. I graduated in February 2004. In the same year I started master on the program of theology teaching in Marmara University Social sciences institute. In February 2005 I started as a theology teacher in Söke, a town Aydın. I married in July 2005. After I worked for a year in Söke, I was appointed to Uskudar in Istanbul. I am still doing teaching in Uskudar.